

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA YER ALAN
DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN KUTADGU BİLİĞ'İN
İNCELENMESİ VE ÖRNEK METİNLER

TUĞBA ŞİMŞEK

İzmir
2021

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA YER ALAN
DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN KUTADGU BİLİĞ'İN
İNCELENMESİ VE ÖRNEK METİNLER

TUĞBA ŞİMŞEK

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ömer İNCE

İzmir
2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türkçe Öğretim Programlarında Yer Alan Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig’in İncelenmesi ve Örnek Metinler” adlı çalışmanın içerdđđi fikri izinsiz başka bir yerden almadđđımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandđđımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptđđımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiđđimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandđđını ve *intihal içermediđđini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduđđumu bildiririm.

15/03/2021

Tuğba ŞİMŞEK

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 22/03/2021

Tez Başlığı:

"Türkçe Öğretim Programlarında Yer Alan Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig'in İncelenmesi ve Örnek Metinler"

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 277... sayfalık kısmına ilişkin, 22/03/2021 tarihinde tez danışmanım tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen filtreleme tiplerinden biri (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 16 dir.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı

Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☐

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☒

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça dâhil, ☐ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☐	
EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☐	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Tuğba ŞİMŞEK
Öğrenci No : 2015950121
Anabilim Dalı : Türkçe Eğitimi
Programı : Türkçe Öğretmenliği
Statüsü : Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒

ÖĞRENCİ

DANISMAN

(Adı Soyadı, İmza, Tarih)

(Unvan, Adı Soyadı, İmza, Tarih)

Tuğba ŞİMŞEK

22.03.2021

22.03.2021

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu () işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine [Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr] başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak tez başlığının tamamı, Yazar Adı (author's first name) olarak öğrencinin adı, Yazar Soyadı (author's last name) olarak öğrencinin soyadı bilgisini yazınız.

TEŞEKKÜR

Zorlu bir yüksek lisans sürecinden hemen sonra doktora eğitime başlamamda beni cesaretlendirdiği ve doktora süreci boyunca çocuklarımız için, yokluğumu hissettirmemek adına verdiği ödünlerle yanımda olan saygıdeğer eşim Emre ŞİMŞEK başta olmak üzere, beni bu günlere getiren aileme şükranlarımı sunuyorum.

Hayali olan bu konuyu, güvenerek bana teslim eden ve beni yüreklendiren muhterem hocam, danışmanım Doç. Dr. Ömer İNCE'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Lisans ve sonraki yükseköğretim hayatım boyunca her zaman yanımda olan sayın hocam Prof. Dr. Musa ÇİFÇİ'ye, doktora eğitimim boyunca ne zaman yardıma ihtiyaç duysam soluğu yanında aldığım canım hocam Doç. Dr. Nevin AKKAYA'ya yine çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AKKAYA'ya ve bu günlere gelmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkür ediyorum.

Bu çalışmayı tamamlamam için beni bu yola sokan, iyi insanları karşıma çıkaran, türlü zorluklarla gelişmemi sağlayan, bana güç, akıl ve sağlık veren, Yusuf Has Hacıb'in tabiriyle; *aziz, ulug, ağır, ediz, erklig, yülek Tenrime, Bayatıma, İdime, Rabbime* şükrediyorum.

Tuğba ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem.....	5
1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri	7
1.4. Sınırlılıklar	7
1.5. Varsayımlar	7
1.6. Tanımlar	8
1.7. Kısaltmalar	8
BÖLÜM II.....	10
KURAMSAL ÇERÇEVE / KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10
2.1. Değer	10
2.2. Değerler Eğitimi.....	11
2.3. Türkçe Dersi ve Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi.....	16
2.4. Değerlerin Ders Kitabı ve Kaynak Metinlerle Aktarımı	18
2.5. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig.....	22
2.6. Kutadgu Bilig ve Değerler Eğitimi	34
2.7. İlgili Araştırmalar.....	38
2.7.1. Kitaplar.....	38

2.7.2. Tezler.....	40
2.7.3. Makaleler.....	45
2.7.4. Bilimsel Toplantılar ve Bildiriler	47
BÖLÜM III	50
YÖNTEM.....	50
3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni	50
3.2. İnceleme Materyalleri	51
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları	51
3.4. Verilerin Analizi	52
3.5. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği	54
3.6. Araştırmacının Rolü	54
BÖLÜM IV	56
BULGULAR.....	56
4.1. Öğretim Programlarında Yer Alan Değerlerin Kutadgu Bilig'de Karşılığı.....	56
4.2. Ortaokul Ders Kitapları için Kutadgu Bilig'den Metin Önerilerine Yönelik Uzman Görüşlerinin Analizi	163
4.3. Kutadgu Bilig'de Değer Olarak Görülebilecek İfadeler.....	212
BÖLÜM V	235
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	235
5.1. Tartışma	235
5.2. Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler.....	238
KAYNAKÇA.....	258
EK 1.	268
EK 2. Metinler.....	269

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1	<i>Kapsam geçerlilik oranları için minimum değerler</i>	53
Tablo 2	<i>“Adil Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	165
Tablo 3	<i>“Adil Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri.....</i>	165
Tablo 4	<i>“Öğüt” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi.....</i>	166
Tablo 5	<i>“Öğüt” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri.....</i>	167
Tablo 6	<i>“Nasihat” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	168
Tablo 7	<i>“Nasihat” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri.....</i>	169
Tablo 8	<i>“Esaret” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	170
Tablo 9	<i>“Esaret” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri.....</i>	171
Tablo 10	<i>“Barış” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	172
Tablo 11	<i>“Barış” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri.....</i>	173
Tablo 12	<i>“Bilgi ve Anlayış” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	174
Tablo 13	<i>“Bilgi ve Anlayış” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	175
Tablo 14	<i>“Çalış, Yüksel!” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	176
Tablo 15	<i>“Çalış, Yüksel!” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	177
Tablo 16	<i>“Dayanışma” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	178
Tablo 17	<i>“Dayanışma” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	179
Tablo 18	<i>“Duyarlı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	180
Tablo 19	<i>“Duyarlı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	181
Tablo 20	<i>“Doğru Ol, Dürüst Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	182
Tablo 21	<i>“Doğru Ol, Dürüst Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	183
Tablo 22	<i>“Baharın Gelişi” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	184

Tablo 23	<i>“Baharın Gelişi” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	185
Tablo 24	<i>“Herkes Eşittir” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	186
Tablo 25	<i>“Herkes Eşittir” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	187
Tablo 26	<i>“Hoşgörü” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	188
Tablo 27	<i>“Hoşgörü” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	189
Tablo 28	<i>“Ziyafete Davet” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	190
Tablo 29	<i>“Ziyafete Davet” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	191
Tablo 30	<i>“Kendin” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	192
Tablo 31	<i>“Kendin” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	193
Tablo 32	<i>“Sabırlı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	194
Tablo 33	<i>“Sabırlı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	195
Tablo 34	<i>“Az Ye Sağlıklı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	196
Tablo 35	<i>“Az Ye Sağlıklı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	197
Tablo 36	<i>“Saygılı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	198
Tablo 37	<i>“Saygılı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	199
Tablo 38	<i>“Sevgi” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	200
Tablo 39	<i>“Sevgi” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	201
Tablo 40	<i>“Sorumluluk” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	202
Tablo 41	<i>“Sorumluluk” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	203
Tablo 42	<i>“Mutluluğu Sıkı Tut” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	204
Tablo 43	<i>“Mutluluğu Sıkı Tut” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	205
Tablo 44	<i>“Temiz Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	206

Tablo 45	<i>“Temiz Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	207
Tablo 46	<i>“Vatana Hizmet” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	208
Tablo 47	<i>“Vatana Hizmet” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	209
Tablo 48	<i>“Yardımseverlik” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi</i>	210
Tablo 49	<i>“Yardımseverlik” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri</i>	211

ÖZET

TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA YER ALAN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN KUTADGU BİLİĞ'İN İNCELENMESİ VE ÖRNEK METİNLER

Değerler eğitim giderek önemini arttırmaktadır. Bu durum öğretim programlarına da yansımaktadır. Bu çalışmada, öğretim programlarından 2005 yılında yayımlanan ve MEB'in değerler listesine yer verdiği ilk programlardan biri olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve 2006 yılında yayımlanan Türkçe Dersi (6-8. sınıflar) Öğretim Programı, 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi (1-8. sınıflar) Öğretim Programı, hâlâ yılında yayımlanan Türkçe Dersi (1-8. sınıflar) Öğretim Programı incelenmiştir. İncelenen programlardan yola çıkılarak şimdiye kadar programlarda, MEB tarafından yirmi dört değere yer verildiği tespit edilmiştir. Bunlar: adil olma, aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, hoşgörü, misafirperverlik, öz denetim, özgürlük/bağımsızlık, sabır, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, tutarlılık ve yardımseverliktir.

Türk-İslam edebiyatının ilk örneklerinden biri olan Kutadgu Bilig bir pendnamedir. İçinde pek çok öğüdü barındıran bu kadim eserde değerlere de yer verildiği görülmektedir. Kutadgu Bilig, yukarıda bahsi geçen yirmi dört değer bağlamında ayrıntılı olarak ele alınarak bu değerlerin tespiti yapılmış ve çalışmada değerler örneklerle sunulmuştur. Yine bu yirmi dört değer her biri için ayrı ayrı metinler hazırlanarak ortaokul 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları için uygunluğu uzman görüşlerine başvurulmuş ve yordanmıştır. Ayrıca eserde yer alan değer olarak görülebilecek ifadelerin de tespiti yapılarak örneklerle sunulmuştur.

Çalışmada, doküman tarama modeli kullanılarak betimsel analizden yararlanılmıştır. Metinlerin kapsam geçerliliklerinin yordanmasında uzman görüşüne başvurulmuştur.

Sonuç olarak, Kutadgu Bilig'in, değerler açısından zengin içeriği ve söz sanatlarıyla süslenmiş anlatım çeşitliliği göz önüne alındığında Türkçe dersi değerler eğitiminde kaynak olarak kullanılmaya elverişli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, eğitim, Türkçe dersi, değerler eğitimi, Kutadgu Bilig, öğretim programı.

ABSTRACT

EXAMINATION OF KUTADGU BİLİĞ AND SAMPLE TEXT IN TERMS OF VALUE EDUCATION IN TURKISH CURRICULUM

Values education is increasingly important. This situation is also reflected in the curriculum. In this study from the curriculum The Social Studies Curriculum, which was published in 2005 and was one of the first programs that MEB offered a list of values and The Turkish Curriculum (grades 6-8) published in 2006, The Turkish Curriculum (grades 1-8) published in 2015 and The Turkish Curriculum (grades 1-8) published in 2019 were examined. It has been determined that the programs have included twenty-four values. These are: justice, caring for family unity, peace, scientificity, hardworking, solidarity, friendship, sensitivity, honesty, aesthetics, equality, toleration, hospitality, self-control, freedom, patience, caring for being healthy, respect, love, responsibility, savings, cleanliness, consistency and helpfulness.

Kutadgu Bilig, one of the first examples of Turkish-Islamic literature, is an advicebook. It is seen that values are also included in this ancient work which contains many advices. Kutadgu Bilig has been handled in detail in the context of the above-mentioned twenty-four values and these values have been determined and presented in the study with examples. Again, for each of these twenty-four values, texts were prepared separately and their suitability for secondary school 7th and 8th grade Turkish textbooks was predicted by seeking expert opinions. In addition, the values that can be expressed as the value in the work were determined and presented with examples.

In the study, descriptive analysis and content analysis were used by using document scanning model. Expert opinion was taken to predict the content validity of the texts. As a result; Considering Kutadgu Bilig's rich content in terms of values and the variety of expressions decorated with figures of speech, it has been determined that Turkish course is very suitable to be used as a resource in values education.

Keywords: Turkish, education, Turkish lesson, values education, Kutadgu Bilig, curriculum.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Toplamları millet yapan unsurlardan biri de değerlerdir. Değer, Türk Dil Kurumu (TDK) Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), “bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır. Değerler, toplumun millî hafızasını ve tarihî birikimini içerirken kültürel kimliğini de oluşturmaktadır. “Toplumun tarihî birikimi ile ortaya çıkan değerler, toplumun tamamı tarafından kabul gören; toplumun varlık, birlik ve devamının sebebi olarak görülen; tasvip ve teşvik gören korunan kabulleniş ve inanışlardır. Tural'ın çalışmasında değerler ve normlar, kültürel kimliğin şekillenmesinde etkili olan kültür unsurlardır.” denilmektedir (aktaran. Akkaya 2014, s. 313). Değerler, toplumun kültürel kimliğinin oluşmasında önemli birer etkidir.

Kültürel değerlerin, sosyoloji, psikoloji, felsefe vb. gibi pek çok bilim dalı için farklı tanımları olsa da bu tanımların ortak noktaları bulunmaktadır. Güngör (2000, s.27), en genel haliyle, “birtakım insanların ve düşüncelerin iyi ve kötü hükümleri çerçevesinde ele alınmasını” değer hükümleri olarak tanımlamaktadır. İnsanların ya da düşüncelerin iyi ya da kötü algılanmasını sağlayan değerler, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2019, s.4) şöyle yer almaktadır:

“Değerlerimiz öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır. Kökleri geleneklerimiz ve dünümüz içinde, gövdesi ve dalları bu köklerden beslenerek bugünüme ve yarınlarımıza uzanmaktadır. Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır”.

Bahsi geçen programda, zengin kültürel mirasımızdan beslenerek dalları bugüne ve yarına uzanan bir ağaca benzetilen değerleri, nesillere aktarmak onları hayata hazırlamaktadır. Nitekim Milli Eğitim Temel Kanunu (1973), Genel Amaçlar başlığında da belirtildiği gibi Türk milletinin bütün fertlerini;

“Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın

başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.”

Eğitimin amacı millî, ahlaki, kültürel, manevi ve insani değerleri benimsemiş, bu değerleri koruyan ve geliştiren bireyler yetiştirmektir. Bu bireyler toplum içinde sorumluluklarının bilincinde faydalı olma gayretiyle kalkınmayı destekleyecektir. Değerlerin kazandırıldığı bireyler, toplumun mutluluğunu ve refah seviyesini yükseltecektir.

Eğitim anne karnında başlamakta, ailede devam etmektedir ve çocuğun aile dışında sosyalleştiği, farklı kişilerle etkileşimde bulunduğu ortam zorunlu eğitim gereği okul olmaktadır. TDK, Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), “her türlü eğitim ve öğretimin toplu olarak yapıldığı yer” olarak tanımlanan okullar, aynı zamanda çocukların kişisel ve sosyal gelişimine katkıda bulunan en önemli ortamlardan biridir. Pandemi sürecinde uzaktan eğitimle bir kez daha görülmüştür ki okul, sadece derslerin işlendiği bir yer değil aynı zamanda çocukların sosyal ve psikolojik olarak sağlıklı olma durumlarını destekleyen bir ortamdır. Yukarıda bahsi geçen programda belirtildiği üzere öğretim programlarının perspektifini oluşturan değerlerin de çocuklara verileceği ortam aileden sonra okullardır.

Kökleri geleneklerimiz ve geçmişin içinde yer alan değerleri, çocuklara verirken yararlanılabilecek en önemli kaynaklar, Türk dili ve kültürünün yazılı ve sözlü olmayan eserleridir. Bu bağlamda Dede Korkut hikâyelerinde Türkçe öğretimi ve değer aktarımını inceleyen Özbay ve Tayşi (2011, s.30), “Dede Korkut Hikâyeleri, okul çağının her kademesinde öğrencilere göre seviyelendirilerek bilinçli bir şekilde okutulmalı, bu metinler

aracılığıyla millî manevi değerlerimizin yeni nesillere kazandırılması sağlanmalıdır.” sonucuna ulaşmıştır. Türkçe derslerinin, çocuklara ve gençlere değer aktarımı hususundaki önemini belirten Yaman, Taflan ve Çolak (2009, s.114), İlköğretim İkinci Kademe Türkçe ders kitaplarındaki değerleri araştırdıkları çalışmasında Türkçe ders kitaplarında yer alan değer aktarımını sağlayacak metin sayısının sınırlı olduğunu tespit etmiş ve Türkçe ders kitaplarına alınan metinlerin öğrencilere olumlu değerleri kazandıracak özellikte olması gerektiğini belirtmiştir. Örf, adet, gelenek, görenek, inanç gibi geçmişimizin en önemli kültür değerlerini günümüze taşıyan bu eserlerin en orijinal ve ilklerinden olan eser Kutadgu Bilig’tir (KB).

KB, 1069 yılında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınarak Karahanlı Hükümdarı Tabgaç Ulu Buğra Kara Han’a sunulmuştur. Kitabın ön sözünde (KB, 73 b.):

“Arapça ve Farsça kitaplar çoktur;

Bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan yalnız budur”

beyitiyle kitabın hikmetleri toplayan bir eser olduğu belirtilmektedir. Bilgelik olarak da ifade edilebilecek olan hikmet kavramının KB’nin temelini oluşturduğu söylenebilir. Nitekim eser incelendiğinde, çeşitli metaforlarla, alegorik bir şekilde bilgelik dolu beyitlerde mutluluğun sırrının verildiği görülmektedir. Kitabın başlığı olan KB, “mutlu olma bilgisi” anlamına gelmekte ve bu anlamıyla eserin içeriğini de yansıttığı söylenebilmektedir.

Kurmaca bir metin olarak KB, teşhis edilmiş dört ana karakter üzerinden karşılıklı konuşmalarla çeşitli öğütler veren, monolog ve diyaloglar içeren tiyatral bir pendnamedir.

Bu çalışmada öncelikle günümüze kadar yayımlanmış Türkçe dersi öğretim programları ve 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı incelenmiştir. İncelenen programlarda yer alan değerler tespit edilmiş ve bu değerler kendi içinde değerlendirilerek adil olma, aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, hoşgörü, misafirperverlik, öz denetim, özgürlük, sabır, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, tutarlılık, yardımseverlik olmak üzere yirmi dört değer belirlenmiştir. KB incelenerek bu yirmi dört değerın eserde yer alma durumları ortaya konulmuştur. Eser incelenirken yalnızca kelime olarak tarama yapılmamış, karakterlerin temsil ettiği özellikler, beyit ve konu bağlamında da değerlendirilerek bu değerler, eserde yer aldığı şekliyle örneklerle gösterilmiştir.

Söz konusu değerlerin KB’de yer almasının yanı sıra ne şekilde ele alınıp işlendiği eğitsel açıdan oldukça önemlidir. Bu çerçeveden bakıldığında eğitimde kullanılabilirliği açısından da KB’nin bir şaheser olduğu açıkça görülmektedir. Dört ana karakterin temsil ettiği; adalet, mutluluk, akıl, akıbet olmak üzere karakterlerin birbirleriyle iletişimi, iletişimde takındığı hal, hareket, tavır, kullandığı söz ve düşüncelerini ifade etme biçimi oldukça

önemlidir. Eserde, kadim flozoflarda görülen bir didaktik yöntem olmak üzere karşılıklı soru cevaplar üzerinden okuyucunun aklında soru bırakmadan açıklama yapılması dikkat çekmektedir. Kullanılan söz sanatlarıyla anlatım estetik bir hale getirilirken eserde, az sözle çok şey anlatma yolunun izlendiği de görülmektedir. Eserde, tevriye sanatıyla bir sözcüğün her iki anlamı da kastedilerek somut ve soyut anlamı düşündürülmekte, telmihlerle ünlü ve tarihî karakterlerin hayatları ve başından geçenler okuyucuya hatırlatılmaktadır. KB’de, kavramların açıklanmasında, teşbihlerle anlam güçlendirilmekte, tezatlarla açıklanmak istenen kavramın daha kolay anlaşılması sağlanmaktadır. Eserin eğitsel açıdan bir diğer anlamlı tarafı hangi yaş grubundan olursa olsun okuyucunun eserde anlatılan soyut kavramları daha rahat anlayabilmesini sağlamak için bildikleri yaşama ait somut örnekler verilmesidir. “Böylece müşterek bir sosyal hafıza somut değerler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.” (Çetin, 2010, s.85). Hedef kitlemiz olan öğrenciler için soyut değerlerin somutlaştırılarak anlatılması oldukça önemlidir.

KB’nin Türkçe dersinde sıkça kullanılan çeşitli ders anlatım yöntem ve teknikleri için de oldukça kullanışlı bir eser olduğu görülmektedir. Drama, rol yapma, düz anlatım, soru-cevap, örnek olay incelemesi vb. gibi yöntem ve tekniklere kaynaklık edecek nitelikte bir eser olduğu konuların ele alınış şekliyle ortaya konulmaktadır.

Çalışmada, programda yer alan değerlerin KB’de ne şekilde ve nasıl yer aldığının yanı sıra KB’den her bir değer için oluşturulmuş örnek metinlerin ortaokul 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alabilirliği sekiz uzman tarafından “Lawshe Tekniği” kullanılarak ölçülmüştür.

Programlarda yer alan yirmi dört değer dışında KB içinde değer olarak ifade edilebilecek unsurlar, programların tema ve konu önerileri başlığı altında yer alan kodlardan yola çıkılarak oluşturulmuş ve ayrı bir başlık altında incelenerek eserde geçen örnek beyitlerle sunulmuştur.

Değerler eğitimi açısından son derece uygun olan bu tarihî ve kültürel miras, pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmada, KB’de yer alan değerlerin bir bütün olarak ele alınıp metinde ne şekilde ve ne amaçla geçtiğinin incelenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca öğretim programlarında tespit edilen yirmi dört değer için Türkçe derslerinde kullanılmak üzere bu kadim kaynaktan faydalanarak hazırlanan metinlerin kullanılabilirlik durumu ölçülmekte yine eserde bu yirmi dört değer dışında değer ifade edebilecek beyitlerin incelenmesine yer verilmektedir.

1.2. Amaç ve Önem

Küreselleşen dünyada, teknolojik gelişme ve ilerlemelerle birlikte milletlerin kendine özgü millî değerlerinin giderek kaybolduğu görülmektedir. Teknolojideki bu değişim ve gelişmelerin ortaya çıkardığı sonuçlardan en çok da “Z kuşağı” olarak tanımlanan günümüz çocuklarının etkilendiği düşünülmektedir. Taş, Demirdöğmez ve Küçükoglu’nun (2017, s. 1033) da belirttiği üzere, “Z kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en önemli özelliği dijital yüksek teknolojinin yaygın olarak kullanıldığı bir zaman diliminde dünyaya gelmeleridir.”. Teknolojinin kucağına doğan günümüz çocuklarının pek çoğu sokakta oynanan oyunlar yerine akıllı cihazlardaki oyunları tercih etmekte, yapılan iyilikleri sosyal medyada paylaşmayı saygınlık meselesi olarak görmekte, sosyal kabul olarak sosyal mecralarda takip edilme sayılarını önemsemektedirler. Hal böyle olunca geçmişten gelen pek çok değeri bu çocuklara vermek de kolay olmamaktadır. Ancak bununla birlikte yine teknolojinin getirdiği yeniliklerle insan gücünün yerini alan akıllı cihazların kullanımının yaygınlaşmasının bir sonucu olarak; eğitimin, kişiye bilgi yüklemekten ziyade değerler gibi insana özgü özelliklerin kazandırılması rolü ön plana çıkmaktadır.

Eğitim aile içerisinde başlasa da okulda devam eden bir süreçtir. Millî ve evrensel değerlerin korunarak gelecek nesillere aktarılmasında aileden sonra en büyük rolü okul üstlenmektedir. “Bundan dolayı eğitim sistemimiz her bir üyesine uygun ahlaki kararlar alma ve bunları davranışlarında sergileme yeterliliğini kazandırma amacıyla hareket eder.” (MEB, 2019, s.4). Bu amaç doğrultusunda bilinçli ve devletine bağlı bireyler yetiştirmek açısından da değerlerin verilmesinin önemli olduğu bir gerçektir. “Nitekim günümüzde eğitim-öğretimin öğretim kısmına verilen değer kadar ihmal edilen eğitim kısmına da önem verilmeye çalışıldığı görülmektedir” (İnce ve Şimşek, 2018, s. 21).

Öğretim programları incelendiğinde özellikle son yıllarda değerler eğitimine daha fazla yer verildiği görülmektedir. Değerler eğitiminin programa konması da bunu kanıtlar niteliktedir. MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2019, s.4), “Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir. Eğitim sistemi değerleri kazandırma amacı çerçevesindeki işlevini, öğretim programlarını da kapsayan eğitim programıyla yerine getirir.” denmektedir. Bu kapsamda bahsi geçen programda adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik olmak üzere on kök değerden bahsedilmektedir.

Bu araştırmada öğretim programları incelenmiş ve incelenen programlarda yer alan değerlerden yola çıkarak yirmi dört değer ortaya konmuştur. Bunlar şöyledir: Adil Olma, Aile

Birliğine Önem Verme, Barış, Bilimsellik, Çalışkanlık, Dayanışma, Dostluk, Duyarlılık, Dürüstlük, Estetik, Eşitlik, Hoşgörü, Misafirperverlik, Öz Denetim, Özgürlük/Bağımsızlık, Sabır, Sağlıklı Olmaya Önem Verme, Saygı, Sevgi, Sorumluluk, Tasarruf, Temizlik, Tutarlılık, Yardımseverlik.

Söz konusu değerlerin aktarımında KB gibi kültürel bir miras olan edebî eserlerimizden yararlanmak önemlidir. İnce vd.'nin (2019, s. 2421) de belirttiği üzere: kültür aktarımı açısından nitelikli nesiller yetiştirmenin etik ve kültürel değerlerden faydalanılarak mümkün olacağı açıktır. Millî benliği korumak, geçmişten yararlanıp yeni kuşakları geleceğe hazırlamak bakımından klasik eserlerimizden yararlanmak zaruridir. KB'de bu anlamda önemli bir eserdir. KB, öğretim programlarında geçen değerleri hatta daha fazlasını içinde barındırmakta, sade ve anlaşılır bir dille, karşılıklı konuşma yoluyla bu değerleri aktarmaktadır. Dolayısıyla değerler eğitiminde, bu kıymetli eserden yararlanmanın dil ve kültür aktarımı açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KB, pek çok alana kaynaklık eden çok yönlü bir eser olarak, “Bir tıpçı için tıp; sosyolog için sosyoloji, edebiyatçı için edebiyat ve dilci için dil malzemesi sunmaktadır. Bu nedenle KB çok sayıda alan için sayısız araştırmaya konu olmuştur.” (Batur ve Gölçü, 2013, s.171). Bu çalışmada da KB'nin derleyip topladığı millî, evrensel, kültürel ve eğitsel değerlerden yararlanılarak Türkçe Eğitimi alanına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın amacı günümüzden yüzlerce yıl önce yazılmış KB'nin Türk milleti için korunması gereken zengin millî ve evrensel değerleri barındırdığını göstermek ve bu değerlerin, Türkçe dersinde KB aracılığıyla geçerliliğini ve kullanılabilirliğini ortaya koymaktır. Ayrıca KB gibi kültürel geçmişe ışık tutan bir eseri ele almak tarihî ve edebî kaynaklarımız ile ilgili farkındalık oluşturacak, eğitimde tarihî kaynaklarımızdan da yararlanılabileceği gösterilmiş olacaktır. KB'de yer alan tüm değerler, gerek kelime gerek beyit gerek karakterlerin temsil ettiği özellikler gerekse de konu bağlamında değerlendirilerek tespit edilmiştir. Öğretim programlarında tespit edilen değerlerin KB'de ne şekilde ve nasıl yer aldığı örneklerle gösterilmiştir. Böylece Türkçe dersinde verilen değerler eğitimi bağlamında KB'deki değerlerden faydalanılabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. Tespit edilen yirmi dört değer her biri için KB metinlerinden ortaokul 7. ve 8. sınıf düzeyinde okuma parçaları hazırlanarak Türkçe dersinde kullanılabilirliği Lawshe tekniğinden de yararlanılarak kapsam geçerliği açısından değerlendirilmiştir. Programlarda yer alan bu değerler dışında değer ifade eden sözcükler öğretim programlarında yer alan tema ve konu önerilerinden oluşturulan kodlarla eser içinden örneklerle on iki başlık altında sunulmaktadır.

Böylece bu değerlerden yararlanarak pogramda yer alan değerleri zenginleştirmeye ve geliştirmeye yönelik öneriler geliştirmek hedeflenmektedir.

1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri

“Türkçe Öğretim Programlarında Yer Alan Değerler Eğitimi Açısından KB’nin İncelenmesi ve Örnek Metinler” adlı bu araştırmada: öğretim programlarında yer alan değerlerin KB’de yer alma durumunu ortaya koyarak ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencileri için hazırlanan metin örneklerinin değerlendirilmesi ve KB’de yer alan diğer değerler üzerinden alana katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemler oluşturulmuştur:

1. Öğretim programlarında yer alan öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerlerin, KB’de yer alma durumu nasıldır ve eserde bu değerler nasıl tanımlanmaktadır?
2. Öğretim Programlarında yer alan bu değerlerden yola çıkılarak KB içerisinde hazırlanan metinlerin, uzman görüşlerine göre ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alabilirliği nedir?
3. Öğretim Programlarında yer alan “Temalar ve Konu Önerileri”nden yola çıkılarak oluşturulan kodlar KB’de ne şekilde yer almaktadır?

Çalışmada bu sorulara yanıt aranarak ayrıntılı bir biçimde konular incelenmeye çalışılmıştır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışma;

Yusuf Has Hacib tarafından yazılan KB eserinin Prof. Dr. Reşit Rahmeti ARAT tarafından hazırlanan çevirisiyle,

Araştırmacının, MEB’in 2005 yılı Sosyal Bilgiler Dersi (6, 7. ve 8. sınıflar) Öğretim Programı’nda yer alan yirmi değer ve 2006 yılında yayımlanan ilköğretim Türkçe Dersi (6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı 2015 ve 2019 yılı Türkçe Dersi (1-8. sınıflar) Öğretim Programları’nda yer alan değerlerin karşılaştırmalı analizinin sonucu değer olarak geçen ifadelerden yola çıkarak oluşturduğu yirmi dört değeri içeren değerler listesiyle,

KB’nin içinden araştırmacı tarafından oluşturulan metinlerin, ortaokul 7. ve 8. sınıflar için hazırlanan Türkçe ders kitaplarında yer almasının uygunluklarının tespit edilmesi amacıyla görüşlerine başvurulmuş sekiz uzmanın görüşü ile sınırlıdır.

1.5. Varsayımlar

Bu çalışmada;

KB'den yararlanılarak Türkçe ders kitapları için oluşturulan metinlerin uygunluklarının belirlenmesi amacıyla görüşlerine başvurulmuş sekiz uzmanın, bu metinleri samimi bir şekilde istekli, doğru, tarafsız ve ayrıntılı bir şekilde değerlendirdikleri varsayılmıştır.

1.6. Tanımlar

Eğitim: “Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye” (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2020). Akyol'un (2010, s.30) da belirttiği gibi, eğitim, kişilere toplumun devamlılığını sağlamak için bilgi, beceri ve değerleri kazandırmayı, bireyleri ilgi ve yetenekleri istikametinde bir meslek kazandırmayı hedefleyen, toplumsal bütünlüğü sağlayan, kişilere “kendini gerçekleştirme” şansı veren, toplumsal dönüşüm ve değişimlere yön verme misyonu olan dinamik bir yapıdır.

Değer: Değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir -iyi- veya edilemez -kötü- olduğunu belirten ifade ise, o halde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır (Güngör, 2000, s.27).

Değerler Eğitimi: Bireydeki en iyi tarafı ortaya çıkarmayı ve onun kişiliğini bütünüyle geliştirerek insani mükemmelliğe erişmesini sağlamayı amaçlayan eğitimler bütünüdür (Kulaksızoğlu ve Dilmaç, 2000). İnsani Değerler Eğitimi Programının hedefi, çocuklarda doğuştan var olan nitelikleri, "insani mükemmelliğe erişimleri" ve insanın varoluşunun anlamını tamamen ortaya çıkarmaktır (Kulaksızoğlu ve Dilmaç, 2000, s.200).

Örnek Metin: Bu çalışmada, değerler eğitimine kaynaklık etme amaçlı her bir değer için KB içerisinden hazırlanan metindir.

Öğretim Programları: Bu çalışmada kullanılan değerleri belirlemede kaynaklık eden Milli Eğitim Bakanlığının yayımlamış olduğu 2005 yılı Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, 2005 ve 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2019 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı.

Pendname: Ögüt kitabı (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2020).

1.7. Kısaltmalar

akt.	: Aktaran
b.	: Beyit
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör

KB : Kutadgu Bilig
KGO : Kapsam Geçerlik Oranı
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa
S.A.V. : Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDK : Türk Dil Kurumu
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE / KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Değer

Değer, çalışmaya konu olan anlamıyla TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), “bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” olarak geçmektedir. Bilgin'in çalışmasında (aktaran Yaman, Taflan ve Çolak, 2009, s.108) belirttiği üzere “İlk defa Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince “kıymetli olmak” veya “güçlü olmak” anlamlarına gelen “valere” kökünden türetilmiştir.” Değer kavramı, pek çok bilim dalında farklı bakış açılarının doğurduğu farklı anlamlarıyla yer bulmaktadır.

Güngör'ün (2000) de ifade ettiği gibi değer kavramını, sosyolojik ve toplumsal boyutuyla; eğitim, nasıl içselleştirebiliriz, nasıl davranışa dönüştürebiliriz sorularına cevap arayarak; felsefe, iyinin mahiyeti, iyiliğin neden olduğunu araştırmakla; psikoloji, iyi fikrinin nasıl doğup geliştiğini, insanların hangi hal ve şartlarda neyi iyi olarak kabul ettiklerini araştırmakla açıklamaktadır.

Değer için, en genel tanımıyla insanların davranışlarını belirleyen ölçütlerdir, denilebilir. “Schwart (1992) değeri, insanların kendi etrafındaki insanları ve karşılaştıkları olayları değerlendirmek, bunlar karşısında yapacaklarına karar vererek bunu meşru bir duruma getirmek için kullandıkları ölçütler olarak tanımlamaktadır” (akt. Güven, 2014, s.226). Değerler, kişilerin meşru kararlar verebilmeleri için belirlenmiş ölçütler olmasının yanı sıra o şeyin arzu edilebilir olduğu hakkındaki düşünce ve inanışlardır aynı zamanda. Toplumu oluşturan bireylerin yaşamlarına yön veren değerler, aynı zamanda toplumsaldır. Yaman, Taflan ve Çolak'a (2009) göre toplumda uyulması gereken ortak davranışların, toplumun devamını sağlayan etkenlerin başında değerler gelmektedir.

Değerlerin ele alınış şekli ve tanımları farklı disiplinlere ve uzmanlara göre her ne kadar değişse de ortak özelliklerinden yola çıkılarak değer kavramının açıklanması onu anlaşılır kılacaktır. Bu tanımlar incelendiğinde değerler için şu özellikler sıralanabilir;

- Değerler insana özeldir,
- Değerler duygularla bağlantılıdır,
- Değerler birleştirici olgulardır,
- Değerler toplumsaldır,
- Değerler paylaşılabılır,

- Değerler kültürden kültüre, toplumdan topluma, bireyden bireye farklılık gösterebilir,
- Değerler bireylerin davranışları, tutumları, hedefleri ve seçimleriyle ilişkilidir,
- Değerler birbirleriyle bağıntılıdır,
- Değerler kendi aralarında üstünlük ve önceliklerine göre sıralanır,
- Değerler öğrenilebilir ve öğretilir,
- Değerler değişime açıktır yani dinamikdir,

Bu özelliklerden yola çıkılarak değer şöyle tanımlanabilir: İnsana özgü, öğrenilebilir, öğretilir ve paylaşılabılır; bireylerin davranış, tutum ve seçimleriyle ilgili, birbirleriyle iç içe geçmiş dinamik toplumsal, birleştirici olgulardır. Bu olgular pek çok uzman tarafından sınıflandırılmıştır. Güngör'ün (2000, s.86) de değerleri sınıflandırmış olmasıyla birlikte yaptığı açıklamanın dikkate değer olduğu düşünülmektedir:

“Aslında değerleri açıkça ifade ettikten sonra bunları siyasî, sosyal vs. şeklinde birtakım sınıflara ayırmanın araştırmacı için sınıflama kolaylığı sağlamaktan başka hiçbir gerçek kıymeti yoktur; zaten denekler sosyal, siyasî vesair değerleri değil, doğrudan doğruya kendilerine verilen değer ifadelerine göre düşünmektedirler. Değerler var olduğu şekliyle değer ifade etmekte, bireye kazandırıldığı takdirde işlevi olmaktadır”.

Bu görüşe katılmakla beraber değer sınıflandırmalarının yapılan çalışmaya katkısı olmayacağı düşünüldüğünden burada değerlerin sınıflandırılması konusuna yer verilmemiştir. Çalışmanın asıl konusunu değerler eğitimi oluşturmaktadır.

2.2. Değerler Eğitimi

Değer kazandırmanın yolu eğitimidir. Felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi disiplinlerin de ilgilendiği değer kavramı, bu çalışmada eğitim boyutuyla ele alınmaktadır. Genç ve Eryaman (2008), değişen şartları da göz önünde bulundurarak eğitimin tanımını şöyle yapmaktadır: “Kişide kendi öğrenme profili hakkında farkındalık yaratılması yoluyla, daha üst zihinsel yeteneklerini ortaya çıkarıp geliştirmesi ve bu arada da değişen çevresel koşullara uyum gösterebileceği bilgi, beceri ve davranışları sürekli olarak güncelleyebilmesi için uygun öğrenme ortamlarının yaratılması süreci.” Kişinin kendisinde var olan potansiyelin farkına varması ve gerek bilişsel olarak gerekse yeteneklerini keşfederek onları üst seviyeye taşıyacak ortam ve fırsatların oluşturulması bunları yaparken de toplumun beklentileri doğrultusunda çevreyle uyumun gözetilmesi söz konusudur. Değerler, kişinin davranışlarında yatan alt sebepler olmasının yanı sıra çevreyle uyumunu da sağlamaktadır. Dolayısıyla “değerler

eğitimi, bireydeki en iyi tarafı ortaya çıkarmayı ve onun kişiliğini bütünüyle geliştirerek insani mükemmelliğe erişmesini sağlamayı amaçlayan eğitimler bütünüdür” (Kulaksızoğlu ve Dilmaç, 2000). Nitekim Milli Eğitim Temel Kanunu (1973), “Genel Amaçlar” başlığında da belirtildiği gibi Türk milletinin bütün fertlerinin, millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren bireyler olmasını sağlamak amaçlanmaktadır. Zihinsel, bedensel, ahlaki açıdan gelişmiş ve bunun yanı sıra ruh ve duygu durumu sağlıklı ve dengeli bir şekilde gelişmiş, kişilik sahibi, geniş bir dünya görüşüne sahip, özgür iradesiyle ve bilimsel düşünebilen kişilik haklarına saygı gösteren, topluma uyum sağlayan, yaratıcı, yapıcı ve verimli kişiler yetiştirmek amaçlanmaktadır. Ayrıca fertlerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda verimli ve mutlu olabilecekleri en uygun mesleğe sahip olmalarını sağlamak hedeflenmektedir. Bu, kişinin mutluluğunu sağlarken toplumun da refah seviyesini arttıracaktır. Böylece iktisadi kalkınmanın yanı sıra sosyal ve kültürel olarak da toplumun kalkınmasını sağlamak ve Türk milletini çağdaş uygarlığın hissedarı yapmak hedeflenmektedir.

Bu amaçların gerçekleşmesi için günlük yaşamın bir parçası olan değerlerin bireye kazandırılması gerekmektedir. “Doğal olarak farklı özelliklere sahip bireyler, geçmişten günümüze yaşadıkları toplumda oluşan kurallara uygun değerlere bağlı yaşarlar” (Sezgin Tufan ve Çifci, 2017, s.22). Bu anlamda sürdürülebilir gelenek aktarımının yanı sıra zamanın getirdiği değişimlere karşı değişerek gelişme esastır. “Değer, bireyin herhangi bir kişi, varlık, olay ve durum karşısında ortaya koyduğu duyarlılıklardır. İnsanî, kültürel, ruhsal, toplumsal ve evrensel boyutlarda oluşabilen bu duyarlılıkların özümsemesi ve benimsemesi süreci, değerler eğitiminin esasını teşkil eder” (Yaman, 2012, s.41). Değer eğitiminde diğer bir nokta da kültürü, eğitime yansıtma zorunluluğudur. Ulusoy ve Dilmaç’ın (2018) da eserinde belirttiği üzere bir millet, kültürünü ne ölçüde toplumsal değerlere yansıtıp ne ölçüde eğitimle birlikte yeni nesillere sunabilirse o oranda şahsiyetini korur ve kültürel yozlaşmaya yakalanmaz. Büyük önder Atatürk’ün de söylediği gibi: "Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, beşeriyet-i mütemeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kesb-i liyakat edemez" (Kaplan, 1981, s.23). Bir milletin şahsiyetini koruyup kültürel yozlaşmaya yakalanmaması için günlük yaşamın bir parçası olan değerlerin bireye kazandırılması gerekmektedir, bu da etkili bir değerler eğitimiyle mümkündür.

Değerler eğitimi, gelecek nesillerin ruh, zihin ve duygu olarak sağlıklı bireyler olması açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda başta MEB’in çalışmaları olmak üzere pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Sancak’a (2011) göre:

“Değerler eğitimi kavramı ilk olarak, Türkiye’de 2004 yılında yapılan değişiklik ile kabul edilen ve 2005 yılında açıklanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı içerisinde yer alan karakter diğer adıyla ahlak eğitimi ifadesi, yerini değerler eğitimi kavramına bırakmış o süreçten sonra günümüze kadar da bu değerler eğitimi kavramı kullanılagelmıştır. Ayrıca son zamanlarda alan yazında adından sıkça söz ettiren “değerler eğitimi”, geçmişte “karakter eğitimi” ve “ahlak eğitimi” adı altında yapılan eğitimin gelişmiş ve güncelleştirilmiş bir şekli sayılabilir” (akt. Karacaoğlu 2018, s.15).

Bu çalışmada da belirtildiği üzere değerler eğitiminin temelini ahlak eğitimi ve karakter eğitime dayandığı söylenebilmektedir. Osmanlı Devleti’nde karakter eğitime baktığımızda özellikle ahlaki değerleri içeren kitapların öğrencilere okutulduğu görülmektedir (bkz. Maarif Salnameleri). Çeşitli kitap ve dergilerle çocukların karakter eğitiminin desteklenmeye çalışıldığı görülmektedir.

Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte küreselleşen dünyanın hayatımıza birçok katkısı olurken değerlerimize büyük oranda zarar verdiği de görülmektedir. Bu gelişmelerle birlikte pek çok değer kaybolduğu veya yozlaştığı görülmektedir. “Z kuşağı” olarak adlandırılan yeni neslin, teknolojinin kucağına doğması ve ebeveynlerin sanal bakıcı olarak teknolojiyi kullanması, yine çocukların ebeveyninden ziyade teknolojiyle etkileşim halinde büyümesi, değer eğitimi gereklidir. Yardımlaşmanın sosyal medyada beğeni ve takipçi toplamak amaçlı yapıldığı, anne-babaya saygının sanal alışverişlerle ölçüldüğü, sevginin mesajlar yoluyla iletildiği sanal bir dünyada insanı insan yapan, toplulukları toplum yapan değerleri korumanın ve gelecek nesillere kazandırmanın önemi ön plana çıkmaktadır. Toplumların nitelik kazanarak bir millet haline gelmesinin, benimsediği ortak değerlerle mümkün olduğu bir gerçektir. Değerler eğitiminin de toplumların millet olarak varlığını sürdürmesi açısından önemli olduğu ortadadır. Günümüz şartlarında değer eğitiminde önemli bir rol okullara aittir. Bu sebeple eğitimin temeline, MEB bünyesinde topluma “iyi insan ve iyi vatandaş yetiştirme” amacını koymak önemlidir. Bu amaçla değerler eğitimiyle ilgili çalışmalar yürüten 2000 yılından beri faaliyette olan çeşitli bakanlık ve sivil toplum örgütleriyle çalışan özel bir kuruluş olan Eğitim Danışmanlığı ve Araştırma Merkezi’nin (EDAM) yanı sıra 2003 yılından beri faaliyetlerine devam eden Değerler Eğitimi Merkezi, değerler ve eğitimiyle ilgili araştırmalar, projeler, süreli yayınlar, atölye çalışmaları, vb. gibi faaliyetlerle alana katkı sağlamaktadır. 2023 vizyonu esas alınarak 1-5 Kasım 2010 tarihinde

düzenlenen Milli Eğitim Şurası'nın kararlarında geçen şu maddeler değerler eğitimi açısından önemlidir (MEB, 2010):

“...23. Okulların, kendine özgü bir kimlik, hafıza, aidiyet duygusu ve güçlü okul kültürü geliştirebilmeleri için geniş katılımlı özel günler, haftalar gibi etkinlikler düzenlenerek ortak kültürel değerlerin güçlendirilmesi sağlanmalıdır...”

27. Okulda temel insani, ahlaki, sosyal, kültürel ve demokratik değerleri geliştirmeye dönük uygulamalara ağırlık verilmeli, demokratik bir okul kültürü ve sınıf atmosferi oluşturmak için öğretmen ve öğrencilerde kültürel farklılıklara karşı duyarlılık geliştirilmelidir.

29. Ulusal ve resmî bayram törenleri ile belirli gün ve haftalarda yapılacak toplantılar ve kutlamalar; toplumda bütünleşme, paylaşma, denetim ve kontrol mekanizmaları olup yönetimlerce bu faaliyetler şenlik ve festival şeklinde kutlanmalı, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının desteği sağlanmalıdır. Bu faaliyetler kültürü etkilemeyi ve yeni değerlerden etkilenmeyi, ortak duygu ve değerlerin devamlılığını sağlayacak, ancak öğrencilerin derslerinden uzun süre ayrı kalmayacakları şekilde düzenlenmelidir...”

Bu maddelerde, okulların değerler eğitimindeki etkisine vurgu yapılmakta özellikle bütünleştirici özel gün ve haftalarla değerleri yaşatmayı hedef edinmektedir.

“Devlet kurumsallaşmış genel değerleri, aile kurumsallaşmış özel değerleri ve okul da bunların her ikisini temsil eder. Bu nedenle genel olarak devlet iyi vatandaş, aile ise iyi insan yetiştirme rolünü benimsemiştir. Okul ise bu iki kurum arasındaki aracı rolü yerine getirerek hem iyi insan hem de iyi vatandaş yetiştirmeyi amaçlamaktadır” (Bacanlı ve Dombaycı, 2012, s.1).

Okulun bu aracı rolü üstlenmesi, değerleri en verimli şekilde kazandırma amacıyla onu kuralları olan bir sistem yapmaktadır.

“SPOR, SANAT, BECERİ ve DEĞERLER EĞİTİMİ

20. “Sanat İnsanı Yetiştirme Projesi” ve “Değerler ve Eğitimi Projesi” hazırlanarak uygulamaya konulmalıdır.

29. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından, çocuklarımızın ve gençlerimizin sahip olduğu değerleri belirlemeye yönelik ülke çapında alan araştırması yapılmalı ve bu araştırma her 4 yılda bir güncellenmelidir.

30. Öğretim programlarında, değerler eğitiminde değer aktarımı yerine ulusal ve evrensel değerler birlikte düşünülerek farkındalık kazandıracak yaklaşımlara öncelik verilmelidir.

31. Değerin bir tercih olduğu ve toplumların benzer tercihlere sahip kişilerden oluştuğu vurgulanarak öğretmenlere değer eğitimi bilinci kazandırılmalıdır.

32. Öğretmen yetiştiren tüm programlara değerler eğitime yönelik bir ders konulmalı ve sistemdeki öğretmenlerin hizmet içi eğitim programlarında değerler eğitime yer verilmelidir.

33. Ortak değerlerin vurgulanması ve değer farklılıklarının zenginlik olduğu bilincinin kazandırılması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

34. Tüm eğitim-öğretim kademelerinde değerler eğitime yönelik, STK'larla iş birliği yapılarak alan öğretmenlerinin ortak kullanabileceği program ve materyal geliştirilmelidir.

35. Değerler eğitime, okul öncesinden başlayarak yaygın eğitim dâhil olmak üzere eğitim öğretimin her kademesinde, tüm dersler ve okul kültürü içerisinde yer verilmeli ve bu konuda öğretmen, yönetici, öğrenci, aile ve çevre ile iş birliğine gidilmeli, farkındalık oluşturulması için kitle iletişim araçlarından faydalanılması amacıyla gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

36. Ödüllendirme kriterlerinde, değerler eğitimi açısından örnek davranışlar sergileyen öğrencilere yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.

37. Medya ve değerler eğitimi ilişkisi konusunda farkındalık kazandırmaya yönelik araştırma ve eğitim çalışmalarına önem verilmeli; bu konuda gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır”

(https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/10095332_19_sura.pdf).

Bu maddelerde, okullarda değerler eğitimini verecek öğretmenler için neler yapılması gerektiği belirtilmekte işbirliği ile değerlerin verilmesi vurgulanmakta ve medya için değerler eğitimiyle ilgili yasal düzenlemelere gidilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Sonuncusu 6 Aralık 2014 tarihinde yapılan 19. Milli Eğitim Şurası'nda karara bağlanan maddelerden değerler eğitimiyle ilgili karar şöyledir: “Değerler eğitime öğretim programlarında etkin bir şekilde sarmallık anlayışla yer verilmesi” (“38T https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/10095332_19_sura.pdf”38T). Bu kararın son öğretim programlarına da yansdığı görülmektedir.

Değerler eğitimiyle ilgili yapılan bu çalışmalar ve sonucunda alınan kararların özellikle son yıllarda ön plana çıkması teknolojiyle birlikte değişen hayatın gereklerindendir.

Bu çalışmaların bir sonucu olarak değerler eğitiminin, öğretim programlarında da yer almaya başladığı görülmektedir.

2.3. Türkçe Dersi ve Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi

Türkçe dersleri, genel olarak dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma temelleri üzerine oturan bir ders olduğundan değer aktarımı ve değerlerin kazandırılması açısından oldukça önemlidir. Milli Eğitim Temel Kanunu (1973), “Genel Amaçlar” başlığı altında da belirtildiği gibi Türk milletinin bütün fertlerini; Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek asıl amaç olmalıdır.

“21. yüzyılın yetiştirmeyi amaçladığı bireylerin taşıması gereken temel becerilerin başında millî, manevi ve evrensel değerlere duyarlı olma, kişisel ve sosyal değerlere önem verme ve estetik zevk kazanma becerileri gelmektedir. Öğrencilerin söz konusu becerileri kazanmasında Türkçe derslerinin ayrı bir yeri vardır” (Yaman, 2009, s. 108).

Türkçe derslerinde ders materyallerinden faydalanılarak verilen eğitim ve öğretmen-öğrenci etkileşimi değerler eğitiminin verimli olmasına katkı sağlamaktadır.

“Türkçe dersi de gerek değer eğitimi için gerekli olan iletişim sürecini gerçekleştirme, gerek dersin içerik özellikleri, gerekse Türkçe kitaplarında yer alan ve Türkçe öğretiminin bir aracı olan metinler bakımından değer eğitimi için gereği ve önemi yadsınamaz bir ders olma özelliği taşımaktadır” (Belet vd., 2008, s. 143, akt. Kaya 2012).

Türkçe dersinin değerler eğitimi açısından önemli olduğu görülmektedir. Derste verilen metinler, kullanılan iletişim becerilerini geliştiren faaliyetler değerler eğitimi için önemli bir yere sahiptir. Susar Kırmızı (2014):

“Değerlerin belirlenip bu değerlerin sistemli ve planlı bir şekilde aktarılmasında içerik özellikleri göz önüne alındığında ise Türkçe dersinin önemli bir misyonu olduğu görülür. Türkçe dersleri, bireyin diğer bireylerle iletişim becerisini geliştiren ve onun toplumsallaşma sürecine katkıda bulunan temel derslerden biridir. Türkçe dersi Türk kültürünün ve toplumsal varlığın sürdürmesinde ayrı bir öneme sahiptir. Sahip olunan evrensel ve ulusal

değerlerin eğitim yoluyla yeni kuşaklara aktarılmasında etkisi oldukça büyüktür.”

Türkçe dersinin değerler eğitiminin verilmesindeki önemi programlara da yansımaktadır. MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda şu ifadelerle yer vermektedir:

“Türkçe Dersi Öğretim Programı ile dinlediklerini, izlediklerini ve okuduklarını anlayan; duygu, düşünce ve hayallerini anlatan; eleştirel ve yaratıcı düşünen, sorumluluk üstlenen, girişimci, çevresiyle uyumlu, olay, durum ve bilgileri kendi birikimlerinden hareketle araştırma, sorgulama, eleştirme ve yorumlamayı alışkanlık haline getiren, estetik zevk kazanmış ve millî değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır” (2005, s. 3).

Bu ifadelerle üstü kapalı da olsa Türkçe dersinde değerler eğitiminin önemine dikkat çekildiği görülmektedir. Disiplinlerarasılık ilkesinden hareketle ve o dönemde Türkçe dersinin yan alanı olması sebebiyle aynı yıl yayımlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’na da bakmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Nitekim değer ifadeleri burada açıkça yer almaktadır. MEB (2005), programda yer alan bu yirmi değer: Adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, özgürlük, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik ve yardımseverliktir.

“Öğretimin bir bütün olduğu göz önüne alındığında yukarıda sıralanan değerlerin, sadece Sosyal Bilgiler dersi ile sınırlandırıldığı düşünülmemelidir. Türkçe Öğretim Programı’ndaki ifadelerde de gerek millî gerekse evrensel değerlerin aktarımı da Türkçe eğitimi çalışmalarının amacını oluşturmaktadır. Bu değerlerin aktarımı da Türkçe derslerinde metinler aracılığıyla yapılabilir” (Özbay vd., 2011, s. 25).

Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda değerlerin açıkça yer aldığı ilk program ise 2019 yılı Türkçe Dersi Öğretim Programı’dır. Programın “değerlerimiz” başlığı altında, programın perspektifini oluşturan ilkeler olarak tanımlanan değerlerin temel insani özelliklerimizi oluşturduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca programda (2019, s.4): “Eğitim sistemi sadece akademik açıdan başarılı, belirlenmiş bazı bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir yapı değildir. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek asli görevidir; yeni neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkileyebilmelidir.” denilmektedir. Programda, adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik olmak üzere on kök değere yer verilmektedir. Programda, bu değerlerin, ilişkili olduğu alt değerler ve diğer değerlerle birlikte verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Çalışmada, öğretim programlarından 2005 yılında yayımlanan ve MEB'in değerler listesine yer verdiği ilk programlardan biri olan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı o dönemde Türkçe dersinin, sosyal bilgiler dersinin yan alanı olması ve disiplinlerarasılık ilkesi göz önüne alınarak incelenmiş ayrıca 2005 ve 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı ile 2019 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı incelenmiş sonrasında bu programlardan yola çıkılarak değer analizinin yapılması sonucu MEB tarafından yirmi dört değere yer verildiği belirlenmiştir. Bunlar, adil olma, aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, hoşgörü, misafirperverlik, öz denetim, özgürlük/bağımsızlık, sabır, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, tutarlılık, yardımseverliktir. Bu değerler belirlenirken eş anlamlı ifadeler tek başlık altında birleştirilmiştir.

Türkçe dersleri değer kazandırma açısından oldukça önemlidir. Özbay'ın (2011, s.23) da söylediği gibi toplumda farkında olmadan değer kazanımı başlasa da, bunun bilinçli olması kültürü yansıtan eserler vasıtasıyla olur. Kültürü yansıtan eserlerin kaynak olarak kullanılabileceği önemli derslerden biri de Türkçe dersidir.

2.4. Değerlerin Ders Kitabı ve Kaynak Metinlerle Aktarımı

Türkçe dersinin en önemli kaynaklarından olan ders kitapları ve kaynak metinler değer aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Dil, kültürün taşıyıcısıdır ve dilin doğru kullanıldığı iyi örneklerle değerlerin aktarımı kolaylaşmaktadır. Bu örneklerin kullanılacağı, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2019) genel amaçlar şöyle açıklanmaktadır:

“1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin;

- dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi,
- Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarının sağlanması,
- okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması,
- okuma yazma sevgisi ve alışkanlığını kazanmalarının sağlanması,
- duygu ve düşünceleri ile bir konudaki görüşlerini veya tezini sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmelerinin sağlanması,
- bilgiyi araştırma, keşfetme, yorumlama ve zihinde yapılandırma becerilerinin geliştirilmesi,

- basılı materyaller ile çoklu medya kaynaklarından bilgiye erişme, bilgiyi düzenleme, sorgulama, kullanma ve üretme becerilerinin geliştirilmesi,
- okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerinin ve sorgulamalarının sağlanması,
- millî, manevî, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi,
- Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla estetik ve sanatsal değerleri fark etmelerinin ve benimsemelerinin sağlanması amaçlanmıştır” (s. 8).

Bu amaçlar doğrultusunda Türkçe derslerine kaynaklık edecek materyallerin büyük önem taşıdığı görülmektedir. Temel kaynaklardan olan ders kitabı ve kaynak metinlerin seçimi oldukça önemlidir. Programda da belirtildiği üzere bu eserlerin, öğrenciye yeni bir bakış açısı sunarken kadim değerlerimizden yararlanılarak aynı zamanda millî, manevî, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerleri de içinde barındırması gerekmektedir. “Metinler içerisinde toplumun duyuş, düşünüş ve estetik zevkini yansıtan edebî metinlerin ayrı bir yeri vardır. Türkçe derslerinde Türk edebiyatının da seçkin eserlerinden örnek metinlere yer verilmelidir. Bu metinler, Türk’ün hayata bakışını öğrenciye sezdirmesi bakımından önemlidir” (Özbay vd., 2011, s. 25). Türkçe dersinin temel aracı olan metinlerin millî değerlerin yanı sıra evrensel değerleri barındırması da gerekmektedir. “Türkçe öğretiminin temel aracı olan metinlerde işlenen temalar da ulusal ve evrensel kültürün dayandığı değerlerin öğrencilere aktarılması için önemli birer araç olma özelliğine sahiptir” (Belet vd., 2008, s. 142). Bu araçların özellikleri 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda şöyle açıklanmaktadır:

“Ders Kitaplarına Alınacak Metinlerin Nitelikleri

Türkçe ders kitabına alınacak metinlerin aşağıdaki nitelikleri sağlaması gerekir:

1. Ders kitaplarına alanda yaygın olarak kabul görmüş yazar ve eserlerden, edebî ve kültürel değer taşıyan metinler alınmalıdır. Türk Cumhuriyetleri ve Balkan Türkleri edebiyatlarından eserlere yer verilmelidir.
2. Seçilen metinler ikincil aktarımlar yerine yazarın eserinden alınmalıdır.
3. Ders kitaplarında “Bu kitap için yazılmıştır” ifadesini içeren metinler kullanılmamalıdır. Yalnızca 1. sınıf ders kitaplarında ders kitabının yazarı/yazarları tarafından yazılan en fazla iki metne yer verilebilir.
4. Aynı yayınevine ait kitaplarda bir sınıf düzeyi için seçilen metin, başka bir sınıf düzeyinde kullanılmamalıdır.

5. Öğrencilerin duygu ve düşünce dünyasını zenginleştirmek amacıyla aynı yazar ve/veya şairlerden (serbest okuma metinleri hariç, ders kitabı yazarı/yazarları tarafından yazılan metinler dâhil) en fazla iki metin seçilmelidir.
6. Dünya edebiyatından seçilen metinler, doğru ve nitelikli çevirilerden alınmalıdır.
7. Ders kitabında temaları destekler nitelikte edebî ve estetik değer taşıyan serbest okuma metinlerine yer verilmelidir.
8. Tamamı ders kitabına alınamayacak uzunluktaki roman, hikâye, tiyatro, destan gibi türlerdeki eserlerden yapılan alıntılarda eserdeki bağlamın yakalanabilmesi için metnin başında eserin seçilen bölümüne kadar olan kısmın kısa özeti verilmelidir. Seçilen metnin eserin hangi bölümünden alındığına dair kısa bir açıklama yapılmalıdır.
9. Metinlerdeki eğitsel yönden uygun olmayan ifadeler (argo ve küfür, olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlar, cinsellik, şiddet vb. içeren unsurlar) metnin bütünlüğünü bozmamak kaydıyla çıkarılmalıdır.
10. Yazarın söyleyişinden ya da Türkçenin dönemsel söyleyiş özelliklerinden kaynaklı yazım farklılıkları hata olarak nitelendirilip düzeltilmez. Metin içerisinde yer alan dönemsel farklılıklara (yazım ve noktalama) yönelik açıklamalar dipnot şeklinde verilmelidir. Ayrıca bu hususlardan öğretim amaçlı olarak yararlanılabilir.
11. Ders kitabında gazete haberi, reklam, dilekçe, tutanak, öz geçmiş, ağ günlüğü (blog), sosyal medya uygulamalarında yer alan yazı türlerinde ders kitabının yazarı/yazarları tarafından üretilen metinler de kullanılabilir. Bu türler 3 ve 5. maddelerdeki açıklamalar kapsamında değerlendirilmez.
12. Metinlerde tema ve kazanımlara uygun olarak metnin bütünlüğü ve tutarlılığı korunmak kaydıyla bazı bölümler çıkarılarak kısaltmaya gidilebilir. Çıkarılan bölümler parantez içinde üç nokta ile gösterilmelidir.
13. Çeşitli metinler içinde yer alan kimi bağımsız ve kendi iç bütünlüğüne sahip anı, fıkra, anekdot vb. bölümler metin olarak seçilebilir.
14. Yazar ve şairlerin biyografilerinde yalnızca edebî yönleri ön plana çıkarılmalıdır” (MEB, 2019, s. 18). Ders metinleri için belirlenen bu ölçütlere dikkat edildiğinde tarihî ve millî kaynaklardan yararlanmanın öneminin vurgulandığı görülmekte öğrenciye bakış açısı kazandırarak onu bilişsel yönden geliştirecek ve duyuşsal açıdan da estetik yönden etkili

eserlerin tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir. “Değer eğitiminin gerçekleştirilmesinde bireyler arasındaki iletişimi sağlama özelliğini taşıyan Türkçenin öğretimi, ağırlıklı olarak farklı niteliklere sahip yazınsal ya da öğretici metinlerle gerçekleştirilmektedir” (Belet vd., 2008, s. 142). Bireysel, ulusal ve evrensel kültürün kaynak oluşturduğu değerlerin aktarılmasında önemli bir rol oynayan metinler, Türkçe öğretiminde kullanılan temel materyallerdir. Değerler eğitimi bağlamında okuma parçalarıyla yapılan bir araştırmayı Belet vd. (2008, s.144), şöyle anlatmaktadır:

“Jones ve Gower (1994) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma kapsamında, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri on hafta süre ile okuma parçalarının, tartışma ortamlarının, grup çalışmaları ve yazma etkinliklerinin yer aldığı bir değer eğitimine katılmışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin çatışmaları daha iyi yollarla çözdükleri, değerlendirmelerini daha dürüstçe yaptıkları, nezâket davranışlarının arttığı, daha dikkatli davranışlarda bulundukları gözlenmiştir.”

Bu çalışma, değerler eğitiminin verimli olması açısından kullanılan materyallerin etkisini ve öğrencide oluşturduğu etkileri göstermektedir. Değerlerin korunması ve öğrencilere aktarılması için metinlerin kullanımının önemine dikkat çeken Tunagör ve Kardaş şu ifadelerle yer vermektedir:

“Değerlerin toplumu oluşturan bireylerce içselleştirilmesinde Türkçe derslerinin önemli bir işlevi vardır. Değerler açısından zengin metinler, çocuklara etkili bir şekilde verildiği zaman değerlerin korunmasında ve yaşamasında etkin bir rol oynayabilir. Metinde işlenen değerler sayesinde çocuklar, neyin yanlış neyin doğru olduğunu daha kolay idrak edebilirler. Bu sayede değerlerin yozlaşmasının önüne geçilebilir ve özümstedikleri değerlerle çocuklar, toplumda millî ve manevi değerlerin yaşatılmasına önemli katkılar sağlayabilir. Bu çalışma çocuklara değer eğitimi açısından hangi tür eser ve metinlerin okutulması gerektiğine küçük de olsa bir katkı sağlayacaktır” (2017, s. 436).

Kaynak metinlerin hedef kitleye uygun olarak seçilmesi de oldukça önemlidir. “Çocuklar ders kitaplarındaki metinler aracılığıyla toplumdaki çeşitli sosyal rollerle karşılaşmakta, bu metinlerde yer alan millî ve evrensel değerlerin sezdirilmesi/iletilmesi ile iyi ve kötüyü, doğru düşünebilmeyi ve doğru davranmanın nasıl olması gerektiğini görmektedirler” (Çelikpazu ve Aktaş, 2011, s.417). Bu sebeple ders kitabında yer alan metinlerin de seviyeye uygun kazanımları karşılayabilecek örnek metinler olması

gerekmektedir. Bu metinlerin aynı zamanda değer içermesi, değerler eğitiminde kullanılması için gereklidir.

“Türkçe derslerinde yapılan etkinlikler “metin işleme” olarak belirtilmektedir. Oysa Türkçe dersinin amaçlarına ulaşmada araç olarak kullanılan metinler incelenir” (Çalışkan, 2016, s. 205). Değer kazandırmaya yönelik metinlerin ders kitaplarında yer alma sebebi değerler eğitime katkı sağlamaktır. Değerlerin kazandırılmasında, bu metinlerden yararlanılarak Türkçe derslerinde çeşitli yöntem ve tekniklerle öğrencilere değerlerin aktarılması oldukça önemlidir. Değerler eğitimi sürecini verimli kılacak olan doğru metinlerden yararlanılarak değerlerin verilmesidir.

Sonuç olarak değerler eğitiminin Türkçe dersinin kapsamı ve derste kullanılan yöntem ve teknik açısından en etkili derslerden biri olduğu açıktır. Türkçe derslerine kaynaklık eden ve değer içeren ders kitapları ve kaynak metinlerin değerler eğitime katkı sağlaması açısından oldukça önemli olduğu ortadadır. Geçmiş ve zihniyetini anlamak, tarihinden güç alarak geleceği şekillendirmenin önemini göz ardı etmek gelişim ve değişimi amaçlayan toplumlar için mümkün değildir (Beyhan ve Yazar, 2017, s.587). Türk kültür değerlerini içeren öncü ve önemli eserlerden biri olan KB de bu kaynaklardan biri olarak görülmektedir..

2.5. Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig

Balasagunlu Yusuf Has Hacib’in kaleme aldığı KB, Türk-İslam edebiyatının ilk örneklerindendir. Yavuz’un (2007) da belirttiği gibi eser, “Türk edebiyatının ilk mesnevisi olmasının yanında kaside, tevhid, naat, vasiyetname, şikâyetname, taziyatname, yaşname, münazara, mektup türlerinin ilk örneklerine ve ilk rüya tabirine bu eserde rastlamak mümkündür” (s. 175). Günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan bilgileri içeren KB, çok yönlü bir eserdir.

Günümüz diline çevrilen KB’de iki adet ön söz bulunmaktadır. Ön sözlerden biri manzum diğeri ise mensurdur. Bunlar, esere sonradan eklenmiştir. Yavuz’un (2007, s.175) da belirttiği üzere eserde manzum ve mensur ön sözler her ne kadar Yusuf Has Hacib tarafından yazılmamış olsalar da edebiyatımızdaki ilk tanıtım yazılarıdır. KB ve yazarı hakkındaki pek çok bilgi bu tanıtım yazılarından edinilebilmektedir.

Eser, ön sözlerden sonra babların fihristi ve daha sonra asıl bölüm ile başlar, mesnevi geleneğine uygun olarak Allah’a, Hz. Muhammed’e (S.A.V.) ve dört halifeye övgü, parlak bahar mevsiminin ve Buğra Han’ın övülmesini anlatan kaside yer alır. Eserin asıl metninde yer alan bablar, KB’nin “Çözümlemeli Fihristi”nde şöyledir (KB, 2008):

“D. Kutadgu Bilig

1. Tanrı Azze ve Cellenin Övülmesini Anlatır

2. Yalvaç Aleyhi's-Selamın Övülmesini Anlatır
3. Dört Sahabenin Övülmesini Anlatır
4. Parlak Bahar Mevsimini ve Ulu Buğra Han'ın Övülmesinin Anlatır
5. Yedi Yıldızı ve On İki Burcu Anlatır
6. İnsanoğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiğini Anlatır
7. Dilin Erdemini ve Kusurunu, Faydasını ve Zararını Anlatır
8. Kitap Sahibi Kendi Övrünü Anlatır
9. İyilik Etmenin Övülmesini ve Faydalarını Anlatır
10. Bilgi ile Aklın Erdem ve Faydalarını Anlatır
11. Kitabın Adını, Anlamını ve Yazarın Yaşlılığını Anlatır
12. Söz Baş: Hükümdar Kün-Toğdı Hakkında
13. Ay Toldı'nın Hükümdar Kün Toğdı Hizmetine Geldiğini Anlatır
14. Ay Toldı'nın Hükümdar Kün Toğdı'nın Huzuruna Çıkışını Anlatır
15. Ay Toldı Hükümdara Kendisinin Mutluluk Olduğunu Anlatır
16. Ay Toldı Hükümdara Devlet Sıfatını Anlatır
17. Hükümdar Kün Toğdı Ay-Toldı'ya Adalet Vasfını Anlatır
18. Hükümdar Kün Toğdı Ay-Toldı'ya Adalet Vasfının Nasıl Olduğunu Anlatır
19. Ay Toldı Hükümdara Dilin Erdemini ve Sözün Faydalarını Anlatır
20. Mutluluğun Devamsızlığı ve İkbalin Dönekliğini Anlatır
21. Ay Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Nasihat Verişini Anlatır
22. Ay Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'i Öğütleyişini Anlatır
23. Ay Toldı'nın Hükümdar Kün Toğdı'ya Vasiyatname Yazışını Anlatır
24. Hükümdar Kün Toğdı'nın Ögdülmiş'i Çağırışını Anlatır
25. Ögdülmiş'in Hükümdar Kün Toğdı'nın Huzuruna Çıkışını Anlatır
26. Ögdülmiş'in Hükümdar Kün Toğdı'nın Hizmetine Girişini Anlatır
27. Ögdülmiş Hükümdara Aklın Tarifini Anlatır
28. Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
29. Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
30. Ögdülmiş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
31. Ögdülmiş Hükümdara Ulu Hacibin Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
32. Ögdülmiş Hükümdara Kapıcıbaşının Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
33. Ögdülmiş Hükümdara Elçi Göndermek İçin Nasıl Bir İnsan Gerektiğini Anlatır
34. Ögdülmiş Hükümdara Kâtibin Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
35. Ögdülmiş Hükümdara Hazinedarın Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır

36. Ögdülmiş Hükümdara Aşçıbaşının Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
37. Ögdülmiş Hükümdara İçkicibaşının Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır
38. Ögdülmiş Hükümdara Hizmetkârların Beyler Üzerindeki Haklarının Neler Olduğunu Anlatır
39. Hükümdar Kün Toğdı'nın Odgurmuş'a Mektup Yazıp Gönderişini Anlatır
40. Ögdülmiş'in Odgurmuş'ı Ziyaretini Anlatır
41. Odgurmuş'un Ögdülmiş ile Münazara Edişini Anlatır
42. Odgurmuş Ögdülmiş'e Dünyanın Kusurlarını Anlatır
43. Ögdülmiş Odgurmuş'a Dünya Aracılığıyla Ahretin Kazanılışını Anlatır
44. Odgurmuş'un Hükümdara Mektup Yazıp Gönderişini Anlatır
45. Hükümdar Kün Toğdı'nın Odgurmuş'a İkinci Mektubu Gönderişini Anlatır
46. Ögdülmiş'in Odgurmuş ile İkinci Defa Münazara Edişini Anlatır
47. Ögdülmiş Odgurmuş'a Beylere Hizmet Edişin Töresini ve Usulünü Anlatır
48. Ögdülmiş Kapıdaki Hizmetkârlar ile Nasıl Geçinileceğini Anlatır
49. Ögdülmiş Odgurmuş'a Avam ile Nasıl İlişki Kurulması Gerektiğini Anlatır
50. Ali-Evladı ile İlişkiyi Anlatır
51. Bilge Âlimler ile İlişkiyi Anlatır
52. Otacılarla İlişkiyi Anlatır
53. Efsuncular ile İlişkiyi Anlatır
54. Düş Yorumcularıyla İlişkiyi Anlatır
55. Müneccimler ile İlişkiyi Anlatır
56. Şairler ile İlişkiyi Anlatır
57. Çiftçiler ile İlişkiyi Anlatır
58. Satıcılar ile İlişkiyi Anlatır
59. Hayvan Yetiştiricileri ile İlişkiyi Anlatır
60. Zanaat Erbabıyla İlişkiyi Anlatır
61. Yoksullarla İlişkiyi Anlatır
62. Nasıl Evlenileceğini Anlatır
63. Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır
64. Hizmetçilere Nasıl Davranılacağını Anlatır
65. Ögdülmiş Odgurmuş'a Ziyafete Gidişin Adabını Anlatır
66. Ögdülmiş Odgurmuş'a Ziyafete Davet Usulünü Anlatır
67. Odgurmuş Ögdülmiş'e Dünyadan Yüz Çevirip Olanla Yetindiğini Anlatır
68. Hükümdar Kün Toğdı'nın Odgurmuş'ı Üçüncü Defa Davet Edişini Anlatır

69. Odgurmuş'ın Ögdülmiş'e Gelişini Anlatır
70. Hükümdar Kün Toğdı'nın Odgurmuş ile Görüşmesini Anlatır
71. Odgurmuş'ın Hükümdar'a Öğüt Verişini Anlatır
72. Ögdülmiş Hükümdara Memleketi Düzenlemenin Usulünü Anlatır
73. Ögdülmiş'in Geçen Hayatına Acıyarak Tövbe Edişini Anlatır
74. Odgurmuş'ın Ögdülmiş'e Tavsiyede Bulunuşunun Anlatır
75. Doğruluğa Karşı Doğruluk, İnsanlığa Karşı İnsanlık Gösterileceğini Anlatır
76. Odgurmuş'ın Hastalanarak Ögdülmiş'i Çağırını Anlatır
77. Ögdülmiş Odgurmuş'a Düş Yorumlamayı Anlatır
78. Odgurmuş Ögdülmiş'e Gördüğü Düşü Anlatır
79. Ögdülmiş'in Odgurmuş'ın Düşünü Yorumlayışını Anlatır
80. Odgurmuş'ın Bu Düşü Farklı Yorumlayışını Anlatır
81. Odgurmuş'ın Ögdülmiş'e Nasihat Edişini Anlatır
82. Kumaru Ögdülmiş'e Odgurmuş'ın Öldüğünü Anlatır
83. Kumaru'nun Ögdülmiş'e Başsağlığı Dileyişini Anlatır
84. Ögdülmiş'in Odgurmuş İçin Yas Tutuşunu Anlatır
85. Hükümdarın Ögdülmiş'e Başsağlığı Dileyişini Anlatır

E. (İlaveler)

1. [Yazar] Gençliğine Acıyarak Yaşlılığını Anlatır
2. Zemânenin Bozukluğu ve Dostların Vefasını Anlatır
3. Kitap Sahibi Yusuf Ulu Hacib Kendi Kendine Nasihat Eder" (s.51-66).

Bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere, eser didaktik amaçlı yazılmıştır. Eserde olaylar vardır, olayların kahramanları üzerinden kültür aktarımı yapılmaktadır. Didaktik öğeler içeren olaylar dizisinde eskiyle yeni kıyaslanmakta kültür değişim süreci aktarılmakta ve bunun üzerinden ideal olan okuyucuya verilmektedir. Eserde devlet yönetiminde yer alan ve halkı oluşturan çeşitli meslek gruplarıyla olan ilişkilerden de bahsedilmektedir. Bu anlatımlar ve eserin hükümdara sunulmuş olması sebebiyle olsa gerek KB için genel kanı siyasetname olduğudur. "Yusuf'un eseri ilk bakışta doğrudan doğruya devlet teşkilatıyla ilgili gibi görünse de şair eserinde, deneyimin verdiği bir olgunlukla, toplumu oluşturan bireyler ile bunların toplumdaki konum ve görevlerini saptamaya daha çok yer ayırmıştır" (KB, 2008, s.26). Bu zengin eseri salt siyasetname olarak değerlendirmenin başlıklar iyi incelendiğinde bile yetersiz olacağı görülmektedir. Nitekim Odgurmuş ve Ögdülmiş arasındaki karşılıklı konuşmalarda ideolojik görüşlerini savunmalarına şahit olunmaktadır. Eserde, hayatın anlamı sorgulanmakta dünya ve ahiret hayatı arasında bir denge oluşturmak için bilgece atışmalar yapılmaktadır.

Dikkat çekici olan noktalardan biri de bu karşılıklı konuşmalarda okuyucunun aklına gelebilecek noktaların karşı taraftan soru olarak gelmesidir.

Eser alegorik bir eserdir. Kahramanlar tesadüfi değildir. Yazar, eserde kahramanlar üzerinden ideal insan ve ideal devlet profilini çizmektedir. Bu yüzden kahramanların temsil ettikleri önemlidir. Yazarın bu kahramanları eserinde nasıl tanıttığını şu beyitlerde görmekteyiz:

“Önce, hükümdar Kün-Toğdı’dan söz ettim;
Bunu açıklayalım, ey iyi kişi.

Sonra Ay-Toldı’dan söz açtım;
Mübarek mutluluk Güneş’i onunla parlar.

Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur;
Ay-Toldı ise mutluluktur.

Bundan sonra Ögdülmiş’i anlattım;
O aklın adıdır ve kişiyi yükseltir.

Ondan sonrakisi Odgurmuş’tır;
Onu ben akıbet olarak aldım.

Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim;
Okursan anlaşılır, iyice dikkat et.”

Yine kitabın manzum ön sözünde eserin kahramanları şu şekilde tanıtılmaktadır (KB, 353-358. b.).

“Yine bu kitabın içindekileri söyler;
bunu şu dört iyi temel üzerine kurar.

Bunlardan biri adalet olup doğruluk üzerinedir;
ikincisi devlet olup mutluluk ve ikbal demektir.

Üçüncüsü akıl olup ululuk ifade eder;
dördüncüsüyse kanaat ve afiyettir.

Adalete hükümdar Kün-Toğdı adını verir
ve onu melik yerine koyar.

Devletten Ay-Toldı ismiyle bahseder
ve bunu onun veziri sayar.

Akıla Ögdülmiş adını vermiş
ve buna da vezirin oğlu demiş.

Kanaate Odgurmuş adını verir
ve buna da vezirin akrabası der” (KB, 64-71. b.).

Kurmaca bir metin olan eserde, beyitlerden de anlaşılacağı üzere hükümdar olan Kün-Toğdı adaleti temsil etmekte, veziri Ay-Toldı mutluluğu ya da diğer bir deyişle kutu temsil etmekte, vezirin oğlu Ögdülmiş akli temsil etmekte, Ögdülmiş’in akrabası Odgurmuş ise akıbeti temsil etmektedir. Bu kahramanlar, hayatın temelinde bulunan; adalet, mutluluk, akıl ve kaçınılmaz son olan ahiret hayatını hatırlatmaktadır.

KB ile ilgili en doğru kaynak yine KB’dir. Gerek ön sözlerde geçen bilgiler gerek yazarın kendini anlattığı beyitler dönem ve eser hakkında bilgi vermektedir. Yusuf Has Hacib eserde kendisini, eserin yazılma amacını ve eserini tanıtmaktadır:

“Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum;
Okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun.

Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım;
Bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir.

Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur;
Bu sözüm doğru ve dürüsttür” (KB, 350-352. b.),

Yazar, kitabını bu beyitlerle okuyucuya tanıtmaktadır. Kişinin kutlu olması için her iki dünyayı devletle elinde tutması gerektiği belirtilmekte bu kitabın da her iki dünyayı elinde tutan bir el olduğu söylenilmektedir. “Kişileri her iki dünyada kut’a (saadete) erdirmeye yarayan bilgi” anlamına gelen “Kutadgu Bilig” (kut=saadet, -ad=oldurgan fiil eki, -gu=“kılan” değeri ile sıfat eki; bilig=bilgi) Türk yazının elde bulunan en eski İslami verimidir” (Dilâçar, 2016, s.71). Henüz İslamiyet’e yeni geçen Türkler, bir yandan kendi millî örf ve âdetlerini korurken bir yandan da İslam’ı içselleştirme sürecini yaşıyorlardı. Eser böyle bir süreçte millî-İslami kültür sentezi içinde yazılmış ilk edebî eserdir. Bu eser, millî-İslami öğeleri barındırmasının yanı sıra evrensel değerlere de vurgu yaparak kişinin mutluluğunu hedefleyen bir görüş öne sürmektedir. “Dîvânü Lugâtî’t-Türk'te "Kut"un Arapça "devlet" kelimesi ile karşılandığı görülmektedir. KB, isminden de anlaşıldığı gibi (Kut-ad-gu Bil-i-g), insana her iki dünyada tam manasıyla kutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir” (KB, 2008 s.29).

R. R. Arat’a (KB, 2008, s.26) göre eserin yazıldığı dönemde Karahanlı hanedan kavgalarının artmasından ötürü bir huzursuzluk ortamı söz konusudur. Bu huzursuzluk ortamı devletin nizamını ve toplumun düzenini bozmuş, bu durumun bir sonucu olarak cemiyetin temelini oluşturan ahlak ilkeleri zayıflamıştır. Yusuf Has Hacib de böyle bir ortamda KB’yi kaleme alarak ideal devlet ve hayat düzeninin nasıl olacağını anlatmıştır:

“Yıl dört yüz altmış ikiydi,

Bu eseri yazıp tamamladım” (KB, 6495. b.)

Bu beyitten anlaşılacağı üzere yazar, eserini 1069/1070 yılında tamamlamıştır. “KB, yeni bir din ve kültür çevresine giren Türklerin sosyal yaşamı ve düşünce dünyası hakkında önemli ipuçları vermektedir” (Yaylagül Üstünel, 2020, s.7). Eserin yazılış amacı da şu beyitlerde açıklanmıştır:

“Aklımın erdiği sözlerin hepsini yazdım,

Ey okuyan ve anlayan insan, bundan hisse al.

Nasıl hareket edeceğini, hangi yola gideceğini biraz ızah ettim;

Sen buna göre hareket ederek hayatına esaslı bir temel kur.

Bunlardan biri din yolu,

Biri de dünya yoludur; bu esaslı yoldan şaşma.

Eğer dünya istersen işte onun yolu bu;
Eğer ahret istersen onun da yolu işte budur.

Sen kendi kulluğunu yerine getir; Tanrı sana güç verir;
Bunlardan hangisini istersen seç, fakat üçüncü yol arama.

Ben bu söze başlarken dileğimin
Ne olduğunu sen biliyordun, ey Rabbim!

Ben kendime şan ve şöhret veya iyi ad dilemedim;
Yakın olsun, uzak olsun herkesin iyiliğini istedim.

Bunu okuyan okudukça beni hatırlayıp
Belki bana da bir dua eder diye düşündüm

Dileğim buydu ümidim de budur;
Okuyan bana herhalde bir dua edecektir.
Dilim söyledi, elim de bunu yazdı,
Ey temiz kalpli, benim bu dilim ve elim ölümlüdür.

Ey zeki insan, dilden ve elden kalan nişane,
İşte sana yazıp bırakmış olduğum bu kitaptır.

Ey bunu okuyan canlı, ben dünyayı
Bırakıp toprağa düşünce, beni unutma” (KB, 6496-6507. b.)

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere yazar kitabı insanlara faydalı olmak amacıyla geleceğe bırakmak, iyi bir ad ile anılmak ve bu sayede hatırlanarak hayır dua almak için yazmıştır. İnsanlara doğru yolu göstermek asıl gayesidir. Uzak ya da yakın tüm insanlara fayda vermesi için yazdığı bu eser karşılığında her ne kadar “has hacib” ünvanını alsa da yazarın istediği hayır dua ve geleceğe kalmaktır.

KB, döneminde çok okunup pek çok coğrafyaya yayıldığı ve eserin pek çok coğrafyada bilindiği ön sözlerinden de anlaşılmaktadır. Nitekim eserin manzum ön sözünde şu ifadeler yer almaktadır:

“Çinliler ona Edebû’l-mülûk derler.
Maçinliler onu Enisü’l-memâlik diye adlandırırlar.

Bu Meşrik ilinin büyükleri buna
doğruca Zıynetû’l-ûmerâ derler.

İranlılar buna Şahname derler,
Turanlılar Kutadgu Bilig diye anarlar.

Bak; muhtelif memleketlerin çeşitli dillerinde
Bunun için ne türlü adlar kullanılmıştır” (KB, 28-31. b.).

Yine aynı manzum ön sözde aşağıda yer alan beyitlerde eserin yazarı Yusuf Has Hacib’ten bahsedildiği görülmektedir:

“Dikkatle bak; bu kitabı yazan kişi
insanlar arasında ileri gelen, hünerli bir kişiymiş.

Bu türlü faziletler ve meziyetlerle
kendini süslemiş ve mutlu bir hayat sürmüştür.

Doğruluk, hürmet ve zühde sahip olduğu gibi,
bir de takva sahibi, bilgili ve temiz bir kişiymiş.

Yaşadığı yer Kuz-Ordu iliymiş,
kendisi asil bir aileden olup dili de buna göredir.

O bir kitabını nazma çekip tamamlamış
ve doğduğu ilden ayrılmıştır.

Esasını yazıp düzenlemiş;

fakat bu manzume son şeklini Kaşgar ilinde almıştır” (KB, 54-59. b.).

Yusuf Has Hacib bu beyitlerde çizilen profile göre erdemli, hünerli, mütedeyyin ve saygıdeğer bir kişidir. Eserini, Kuz-Ordu İli yani Balasagun’da yazmaya başlamış Kaşgar’da tamamlamıştır. Arat’ın (KB, 2008, s.23) da belirttiği gibi;

“İslam dünyasının doğusunda o devirde gerçekleşen hareketler, Gazneliler’in ortadan kalkması, Selçuklu hâkimiyetinin burada henüz kurulma aşamasında bulunması ve Maverünnehir’deki Karahanlıların kendi aralarındaki mücadeleleri yüzünden gündelik hayatın çığrından çıkmış olduğu bir dönemde, Kaşgar, ardı arkası kesilmeyen mücadeleden bıkmış bilginler ve düşünürler için arzu ettikleri huzur diyarı sayılmış olabilir.”

Bu ortam düşünüldüğünde KB nin yazılış amacı ve değerlendirilmesi daha doğru yapılabilmektedir. Nitekim Yusuf Has Hacib eserini yazmaya Balasagun’da başlamış ancak Kaşgar’da tamamlamıştır. Aynı dönemde Balasagun’un Batı Karahanlılar’ın eline geçtiği düşünüldüğünde hükümdarın yaşadığı Kaşgar bilginler ve düşünürler için huzur ortamı sağlamış olabilir (bkz. Akyüz, 2012). Yazarın, bu kıymetli eseri hükümdara sunmakla önemli bir devlet görevine getirildiği görülmektedir.

Balasagunlu Yusuf’un, Has Haciblik unvanını nasıl aldığı ve eserin kime sunulduğu eserde, şöyle ifade edilmektedir:

“Okumuş bunu huzurunda meliğin
hanlar hanı Tavgaç Kara Buğra Han’ın.

Akla karşı hürmet ve kalemin hakkıdır diye,
hükümdar ona çok itibar edip çok ihsanlarda bulunmuştur.

Ona bu Has Hacib ünvanını vermiş ve
onu kendi yakınları arasına almıştır.

Bundan dolayı ona hürmet ederler
ve kendisine doğruca Yusuf Has Hacib derler” (KB, 60-63. b.).

Eserin sunulduğu Tavgaç Kara Buğra Han, Arat'ın (KB, 2008, s.23) hazırladığı ön sözde şöyle anlatılmaktadır:

“KB'nin ithaf edildiği bu Kaşgar hükümdarı, eserin Fergana nüshasında, hakanü'l-ecellü'l-mü'eyyed nasirü'l-hakkı ve 'd-din tavgaç ulug buğra kara han ebü 'alî hasan bin arslan han (“yüce, ilahi kudretle desteklenmiş, hak ve dinin yardımcısı, Hakan Tavgaç Ulug Bugra Kara Han Ebu 'Ali Hasan bin Arslan Han”) ve aynı döneme ait olup Yarkend'de düzenlenmiş Arapça bir mahkeme belgesinde unvan ve nesebi daha açık olarak el-hakanü'l-ecellü's-seyyidü'l-melikü'l-mü'eyyedü'l-muzafferü'l-mansur 'izzü'd-din müşeyyidü'd-devleti'l-kahire ve burhanü'l-milleti'l-bahire ve kehfü'l-ümme't-tahiregıyasü'l-müslimin melikü'l-meşrikıva's-sın tavgaç buğra kara hakan ebü 'aliyyinü'l-hasan bin Süleyman arslan kara hakan mücteba halifeti'llahi veliyyi ve emiri'l mü'minin (“Yüce, ulu, ilahi kudretle desteklenmiş, muzaffer ve galip padişah, dinin şerefi, kahir devletin kurucusu, üstün ve nurlu milletin delili, pak ümmetin sığınağı, Müslümanların kurtarıcısı, doğu ile Çin'in hâkimi, müminlerin velisi ve emiri olan Allah'ın halifesinin güzidesi Hakan Tavgaç Bugra Kara Hakan Ebu 'Ali Hasan bin Süleyman Arslan Kara Hakan”) şeklinde kaydedilmiştir”

KB'de yoğun bir Farsça ve Fars kültürünün hâkim olduğu söylenemez. Karagöz (2009, s.268), dizinden yola çıkarak yaptığı çalışmada, metinde bir kez geçen sözcüklerden 163'ünü Arapça, 32'sini Farsça ve 2'sini Sanskritçe olarak tespit etmiştir. Eserde ifade edildiği şekliyle eserin dili saf Türkçedir. Eserin Türkçe yazıldığı şu beyitlerden anlaşılmaktadır:

“Bu Türkçe sözü yabani geyik gibi gördüm;
Onu yavaşça tuttum, aldatarak kendime yaklaştırdım.

Okşadım ısındırdım, çabucak bana gönül verdi;
Yine de ara sıra ürküyor, korkuyor.

Ele geçirdiğim gibi sözü takip ettim;
Onun miski güzel kokular saçmaya başladı” (KB, 6617-6619 b.).

Türkçe dilini, bu beyitlerde teşbih sanatıyla geyiğe benzeten yazar, onu nasıl elde ederek güzelliğini ortaya çıkardığını anlatmaktadır. KB'nin yazıldığı alfabe konusunda çeşitli fikirler beyan edilmektedir. Nüshaların mukayeseli incelemelerinden yola çıkarak “KB'nin

hükümdara sunulan asıl nüshasının Uygar harfleriyle yazıldığını kabul etmek, şimdilik daha doğru olur” (KB, 2008, s.37).

Eserin, üç nüshası mevcuttur. Bunlar; Herat, Fergana ve Mısır olarak adlandırılmaktadır. Arat’ın da belirttiği üzere, “KB’nin bugün bizi burada ilgilendiren ve bugün elimizde bulunan nüshalarına esas olan üçüncü defa yazılışında kullanılmış alfabeyle gelince, bunun Arap harfleriyle yazıldığında şüphe yoktur” (KB, 2008, s. 37).

“Herat (Viyana) nüshası; KB’e ait bilinen ilk nüshadır. İlk ortaya çıkan nüsha, Herat’ta (kuzeybatı Afganistan) 1439 yılında çok kötü bir Uygar yazısıyla yazılı (185+5 sayfa, 915 beyt) nüshadır. (...) Bu el yazması, önce Tokat’a daha sonra İstanbul’a getirilmiştir. Daha sonra da Avusturyalı Doğu Bilgini Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) İstanbul’da diplomat olarak bulunduğu sırada sahafdan satın almıştır” (Dilâçar, 2016, s.38).

Herat (Viyana) nüshası Arat’ın ifadesiyle; “Birçok açıdan hatalar barındıran bir nüshadır. KB’nin diğer nüshaları arasında, imla, okunuş ve anlayış açısından en değersiz nüshasının ilk önce bulunuşu ve dolayısıyla da ilk çalışmalara esas teşkil edişi Türk dilbilgisi için bir talihsizlik olmuştur” (KB, 2008, s.38). Dilâçar’ın (2016, s.38) da söylediği gibi, “Vambery ve Radloff okumalarını ve çeviriyazılarını yaparken bazı harfler kesin olarak ayrılmadığından buna göre yapsa da daha sonra Danimarkalı Türkolog Vilhelm Thomsen (1842-1927), 1897’de Doğu Bilginlerinin Paris’teki 11. Uluslararası Kongresinde yaptığı bilimsel bildirisiyle bu yanlışları düzeltmiştir.”

Fergana Nüshasının, diğer nüshalara göre daha önemli ve yetkin olduğu belirtilmektedir. “Arap yazısı uzmanı olan Moritz VII. asırda yazılmış olabileceğini tahmin etmektedir. Diğer nüshalara göre daha özenli yazılmış ve daha eski bir döneme ait olduğu hissini veren bu nüshanın dil ve imlasında ara sıra diğer nüshalarda bulunmayan bazı yeni biçimlere de rastlanmaktadır” (KB, 2008, s.41). Dilâçar’ın (2016) anlatımıyla; “445 sayfa ve 6095 beyitlik bu nüsha Arap harfleriyle yazılmış olup 1914’te Zeki Velidi (Togan, 1891-1970), bunu Türkistan’ın Nemengâh Şhrinde bulmuştur. Bir ara kaybolan nüsha 1924’te Buhara’lı öğretmen Fıtnat tarafından tekrar bulunmuştur” (s.39). Bu yazma Taşkent’tedir.

Mısır (Kahire) Nüshası, “1896 yılında Kahire’de, Hidiv (bugünkü Kral) kütüphanesinin o zamanki müdürü Alman bilginlerinden Moritz tarafından bulunmuştur” (KB, 2008, 42). 5800 beyitten oluşan bu nüshanın tıpkıbasımı 1943 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yapılmıştır.

“Herat ve Mısır nüshalarında; düzyazı ön söz, uyaklı ön söz ve eserin metni bulunurken, Fergana nüshasında düzyazı ön söz, babların fihristi ve ilk sayfası

zedelenmiş sondan otuz sayfası eksik eserin metni mevcuttur. KB'nin bu üç nüshasının dışında, bir de ayrı ayrı vesileler ile eserdeki bazı beyitlerden söz edilmesine rastlanmaktadır" (KB, 2008, s.43.).

Sonuç olarak Yusuf Has Hacib'in KB'yi yazdığı dönemle ilgili kesin ve net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, eserde ve ön sözlerinde yer alan ifadelerle; Yusuf Has Hacib'in saygıdeğer, bilgili, iyi yetişmiş, güzel ahlaklı bir yazar olduğu, eserini bir tiyatro metni gibi, okuyucuya görsel bir hikâye gibi sunduğu eser, hayatın her alanına akılla, bilgiyle, mutluluk amacı güderek, dünya hayatını yaşarken ahireti unutmadan çok yönlü bir düşünceyle aktarılmıştır.

2.6. Kutadgu Bilig ve Değerler Eğitimi

KB, adıyla doğru orantılı olarak mutlu bir yaşama dair çok değerli bilgiler barındıran bir şaheserdir. Eser, Karahanlılar döneminde kaleme alınmıştır. O dönemle ilgili olarak Karahanlı Hükümdarı Buğra Kara Han Ebû İshak İbrahim 1065/1066'da vakıf yoluyla kurduğu medresenin vakfiyesi günümüze kadar gelmiştir. Vakfiyede medresede, edeb (genel olarak eğitim, muâşeret ve genel kültür bilgisi) öğretmenini için bir odanın bulunduğu görülmektedir (Akyüz, 2012, s.22). Bu da o dönemde eğitimde edeb öğretmenine verilen önemi göstermektedir. Dolayısıyla da değerler eğitiminin o dönem medreselerinde yer aldığı söylenebilmektedir.

KB'nin ilave edilmiş ön sözlerinde belirtildiği üzere yazarı Yusuf Has Hacib, toplumun ileri gelenlerinden, saygıdeğer, yetenekli, bilgili, zühd ve takva sahibi erdemli bir kişidir. İyi bir eğitim aldığı öngörülmektedir. Eserinde, bu özelliklerini de ortaya koyarak okuyucuya iki dünya mutluluğunu sunma gayreti içerisinde önemli öğütler vermektedir. Bunu yaparken salt din ya da salt dünya menfaatlerini ön planda tutmak yerine, akıl, mantık ve bilgi çerçevesinden, adaletli bir tavırla olayları ele almaktadır. Yusuf Has Hacib, KB ile akıl, mantık, adalet ve kanaatle erişilen ve varlığı devam eden mutluluğun formülünü yüzyıllar önce hazırlayarak milletine hediye etmiştir.

Eserde yer alan karakterlerden; Hükümdar Kün-Toğdı, adaleti, doğru kanunu; vezir Ay-Toldı, kutu, devleti, mutluluğu, iyi talihi; vezirin oğlu Ögdülmiş, akı; Ogdurmuş, akıbeti, dünya hayatının sonunu, ahiret hayatını temsil etmektedir. Yusuf Has Hacib bu karakterleri beyitlerinde açıklar ve arkasından şu beyitleri yazar:

“Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim;

Okursan anlaşılır, iyice dikkat et.

Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç,
Sözümü yabana atma, gönülden dinle.

Gayret et, doğruluk yolundan şaşma;
Gençliği ziyan etme, ondan faydalanmasını bil” (KB, 358-360. b.).

Bu beyitlerde doğrudan gençliğe hitap edildiği görülmektedir. Eserin, gençlerin hayatları boyunca onlara rehberlik edecek bakış açılarını geliştirmelerini sağlayacak bilgi ve deneyimleri içerdiği görülmektedir. Yolun başında olan gençlerin bu değerli öğütlerden faydalanarak, gençliğin verdiği coşku, heyecan, atiklik, sağlık ve dinçlikle ömürlerini heba etmeden geçirebilecekleri, eserden yararlanarak kazandıkları değerli alışkanlıkların, hayatlarına ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu beyitlerden ve eserin genelinden de anlaşılacağı üzere Yusuf Has Hacib’in de bunu amaçladığı görülmektedir.

Kültürün devamlılığı ve yeni kuşaklara öğretilmesi açısından eserde pek çok değer yer almaktadır. Araştırmamızda öğretim programlarında yer alan değerlerin yanı sıra tema ve konu örneklerinden yola çıkılarak ortaya konan değerler, geçtiği beyit ve olay örgüsü bağlamında ele alınarak olumlu değerler ve olumsuz değerler olarak tespit edilmiştir. Eserde olumsuz değerlerin sadece olumlu değerleri pekiştirici etkisinden yararlanma amaçlı kullanıldığı tespit edildiğinden olumlu değerlerin ele alınması uygun görülmüştür. Ancak öğretim programlarında yer alan değerleri tespit ederek KB’de hangi beyitlerde, hangi değer nasıl ele alınmış ve bu değerleri KB’den yararlanarak nasıl verebiliriz araştırmamızın asıl konusunu oluşturmaktadır.

Değerler eğitimi açısından neden KB’den yararlanılmalı, sorusu sorulduğunda pek çok neden çıkmaktadır. Bu nedenlerden ilki Türklerin İslamiyete girişinden sonra bugün elimizde olan en eski edebî eserimizin didaktik bir öğüt kitabı olmasıdır. Öğretim programlarında tespit edilen değerleri barındırması, İslamiyet öncesi kültür tarihimizi de aktarması, değerleri verirken eğitsel yönden önemli özellikler içermesi vb. gibi özellikler de eseri eğitimde kullanılmaya elverişli kılmaktadır.

Öğrencilere değerleri verirken kadim eserlerden faydalanmanın pek çok açıdan önemli olduğu düşünülmektedir. KB’nin kaynak olarak kullanımının, öğrencilerin, edebî geçmişimize ve tarihimize merak duymalarını sağlayacağı ve böylece onları araştırmaya sevk edecek farklı tarihî eserlerle de tanışmalarına vesile olacağı öngörülmektedir. KB, Türklerin İslamiyetle yeni karşılaştıkları, tanıyıp hayatlarına uyguladıkları o dönem Türklerinin yaşayış, örf ve âdetlerinin görüldüğü bir eserdir. Kültürel birikimleri ve dönemsel özellikleri içinde

barındırdığı düşünölen günümüze kalmış KB gibi eserleri incelemek öğrencilere, tarihsel bir yolculuğı yaşatmasının yanı sıra kültürümüzü de sunacaktır. Böylece tarihsel süreçte bir bütün olmayı sağlayan değeri, günümüzle kıyaslayarak değeriin kökeni ve hangi merhalelerden geçtiğı konusunda eleştirel bir bakış açısına da sahip olacaklardır. KB yalnızca millî değeri değil içinde evrensel değeri de barındırmaktadır. Bu yüzden zamansız olan değeriin her açıdan günümüze de ışık olacağı düşünölmektedir.

Eserin ne anlattığının önemi kadar nasıl anlattığının da önemi vardır. Eserin, dil, üslup ve anlatım tekniğine özen gösterilmiştir. Zira KB incelendiğinde günümüzde eğitimde kullanılan birçok yöntem ve tekniğın eserde kullanıldığı görölmektedir.

KB’de yer alan değeriin farklı şekillerde okuyucuya sunulmaktadır. Karşılıklı konuşmalardan yararlanılarak yazılan bu eserde, kimi zaman kahraman, doğrudan “bu nedir” diye sormakta ve sonrasında muhatabının yaptığı uzun açıklamalarla verilmek istenen kavramın tanımı yapılmakta ve bu tanım örneklerle okuyucuya aktarılmaktadır. Örnek olay yönteminden de yararlanıldığı görölen eserde özellikle herkesçe bilinen kişilerin temel özelliklerinden faydalandığı görölmektedir. Örneğın; Nuşirevan’ın adı geçtiğı beyitler, okuyucuyu adalete götürmektedir (bkz. KB, 290-293. b.). Eserde, örnek verilen kişilerin belirgin özellikleri bazen doğrudan verilmekte bazen de sezdirilmektedir.

Eserde, anlaşılrlığı kolaylaştırmak ve güçlü bir anlatımı sağlamak açısından atasözleri, deyimler, özlü sözlerden de sıklıkla yararlanıldığı görölmektedir. Özlü sözleri kimin söylediğı bazen isim olarak verilmekte bazen “görüp yaşamış kişi, sınamış kişi, bilgili insan ve insanların ileri geleni vb.” denilmektedir. Çoğunlukla da anlatılan konuyla ilgili deneyim sahibi insanların söylediklerinin verildiğı görölmektedir. Bir yönüyle bu özellikleri taşıyan kişilerin sözlerine kulak vermek gerektiğı de vurgulanmaktadır. Bu kısa ve öz ifadelerin âdeta anlatılan konuyu özetler nitelikte, konunun sonunda özellikle kullanıldığı anlaşılmaktadır.

KB’de söz sanatlarından da çok fazla yararlanıldığı görölmektedir. Sözcükler birçok yerde hem somut hem de soyut anlamlarıyla kullanılmaktadır. Açıklamalar yapılırken soyutun anlatılmasında somutlaştırmadan yararlanıldığı görölmektedir. Örneğın Kün-Toğdı adının neden tercih edildiğı açıklanırken şu ifadeler yer almaktadır:

“Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket
baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer.

Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye
aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.

Benim de hareketim tıpkı böyledir;
herkes benden nasibini alır” (KB, 830-832. b.)

Eserde, bilinen somut örneklerle, bilinmeyen soyut kavram ve fonksiyonlar daha kolay anlaşılır hale getirilmiştir. Bu, muhatap kitlesini bilen Yusuf Has Hacib’in anlatım yeteneğidir. Beyitlerde de görüldüğü üzere hükümdar adının anlamını açıklarken Güneş örneğinden yola çıkarak anlatımı somutlaştırmaktadır. Benzer bir örneğin Ay-Toldı için de verildiği görülmektedir. O da adını açıklarken Ay gibi sabit kalmadığından sürekli azalıp çoğaldığından bahsetmektedir (bkz. KB, 620-656. b.). Bu anlatım tekniği, ortaokul öğrencileri için açıklayıcı olmaktadır.

“Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle;
Ancak sorulduğunda söyle ve kısa kes.

Çok dinle, fakat az konuş;
Sözü akıl ile söyle, bilgi ile süsle” (KB, 1008-1009. b.)

Yazar bu beyitlerle, az sözü çok düşünüp bilgiyle söylemek gerektiği tavsiyesinde bulunurken KB’de de bunun uygulamalı örneğini sunmaktadır. Eserde yer alan birçok beyitin derin anlamlar içerdiği görülmektedir.

Türkçe derslerinde işlenen temaya uygun olarak seçilen beyit ya da beyitlerden yararlanmanın dersi daha verimli hale getireceği ortadadır. Verilen beyit ya da beyitler üzerine öğrencilerin düşünmesinin sağlanması, öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyini arttıracak, öğrencilerde konuyla ilgili çağrışım yapacak, önbilgileri açığa çıkaracaktır. Soru-cevap, beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme, konuşma halkası, münazara, doğaçlama vb. yöntem ve tekniklerden yararlanarak beyitler üzerinden konunun işlenmesi Türkçe derslerini daha zevkli bir hale getirirken konunun daha iyi ve kalıcı öğrenilmesine de katkı sağlayacaktır. Beyitlerle ilgili sözlü ya da yazılı anlatımla öğrencilerin bildiklerini ve düşündüklerini ifade etmeleri Türkçe dersinin hedeflerine uygun olacaktır. KB’de yer alan karşılıklı konuşmaların, drama ya da rol yapma yönteminden yararlanma, öğrenciler tarafından canlandırma yapılabilmesi için de oldukça uygun olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, KB'nin, gerek içerdği değerler bakımından gerekse bu değerlerin eserde verilme biçimi açısından Türkçe derslerinde kaynak olarak kullanılmaya oldukça uygun olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile öğretim programlarında yer aldığı tespit edilen değerlerin KB'de ne şekilde verildiği, okuyucuya nasıl sunulduğu araştırılarak Türkçe derslerinde nasıl kullanılabileceği sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

2.7. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde çalışmayla ilgili olarak, “KB”, “değerler”, “değerler eğitimi”, “metinsellik” konularıyla ilgili literatür taraması çalışmalarının sonuçlarına yer verilecektir. Çalışmayla ilgili çok fazla kaynak incelenmekle birlikte hepsini bu bölümde zikretmek mümkün olmadığı gibi çalışmaya en çok katkı sağlayan olumlu ya da olumsuz yönde bakış açısı kazandıran eserlere yer verilmiştir.

2.7.1. Kitaplar

Yaylagül Üstünel'in (2020) “Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig” başlıklı kitabı yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin başlıkları şöyledir:

1. KB'nin Durum Bağlamı
2. KB'de İş birliği İlkeleri ve Söylemlerin Edim Bilimsel Gücü
3. KB'de Nezaket
4. KB'deki Söz Edimleri
5. KB'de Kiplik
6. KB'de Betili Dil Kullanımı
7. KB'de Gösterim.

Bu başlıklar kitapta alt başlıklara ayrılarak incelenmektedir. Konular KB'den alıntılarla açıklanmakta farklı kaynaklarda konuyla ilgili var olan görüşlere de yer verilmektedir. Farklı bir bakış açısı sunması KB'nin felsefesini açıklamaya çalışması görünenin arkasını göstermeye çalışması yönüyle verimli bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

Şeker'in (2016) “Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig” adlı kitabı KB'yi farklı yönleriyle ele alarak eseri anlama noktasında önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Kitap, KB'nin yazılış tarihi öncesiyle KB'den sonraki dönemi de ele alarak geniş bir perspektifle KB'yi anlatma gayreti içindedir.

Kafesoğlu'na (1980) ait “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihindeki Yeri” adlı çalışmada KB içindeki karakterler ve tarihî yönüyle açıklanmaya çalışılmaktadır. KB'de açıkça Müslüman olduğu belirtilen zahidi temsil eden Odgurmış'ın Müslüman olup olmadığı bile tartışmaya açılmakta; KB, yazarın bakış açısıyla anlatılmaktadır.

KB ile ilgili en önemli kaynaklardan biri de Dilâçar'ın (2016) “Kutadgu Bilig İncelemesi” adlı kitabıdır. KB ile ilgili bilgileri verirken pek çok açıdan eseri ele alan yazar, okuyucunun ufkunu açmaktadır. Yazar, tarihî, felsefî, sosyoloji, psikoloji bilimi yönüyle eseri değerlendirerek Yusuf Has Hacib ile yazdıklarından yola çıkarak özdeşim kurma yoluyla KB'yi ele alması hasebiyle farklı ve kapsamlı bir çalışma ortaya koymaktadır.

Avustralya Hükümeti tarafından yayımlanan “Values Education Study” isimli kitapta, Avustralya'daki okullarda değerler eğitimi ortaya koyarak öğretmen, aile ve öğrenci odaklı değerler eğitimi geliştirmek, değerler eğitimiyle ilgili bir dizi ilke ve çerçeve belirlemeyi amaçlayan bir proje ve bu projenin sonuçları yer almaktadır. Değerler eğitimi kapsamında okullara finansman sağlanmakta çeşitli projelerle çalışma desteklenmektedir. Çevrimiçi anketle altmış dokuz okulda elli vaka raporlandırılarak, literatür çalışmasıyla bu sonuçlar birleştirilmiş değerler eğitime yön veren ilke ve yöntemler belirlenmiştir. Değerler eğitimiyle ilgili yöntem ve tekniği de ele alarak çok yönlü bir değerlendirme yaptığı görülmektedir.

Yaman (2016), “Değerler Eğitimi” başlıklı kitabında; değerlerin tanımı, değerler eğitimi, ailede, okulda ve toplumda değerler eğitimi ele almaktadır. Özellikle okulda değerler eğitimi anlatırken eğitim anlayışı ve politikasına değinmesi 18. Milli Eğitim Şurasında Değerler Eğitimi Önerilerine yer vermesi ve değerler eğitiminin uygulanması noktasında öneriler vermesi açısından çalışmaya katkı sağlayıcı bir eser olduğu düşünülmektedir.

Gupta vd. (2017) tarafından “Value Education” isimli ders kitabı niteliğinde yazılan bu kitap beş üniteden oluşmaktadır. İlk ünite de değer eğitimi kavramına değinilmekte ve değerler eğitime genel bir bakış sunulmaktadır. Değerleri elde etmedeki içsel zorluklar, ahlak kavramı ve ihtiyaçları, ebeveynleri, doğal ahlak eğitimcileri olarak eğitmek konuları ele alınmaktadır. İkinci ünite de ahlaki gelişim ele alınmakta, ahlak kavramı, önemi, Piaget, Kohlberg, Carol Gilligan'ın gelişim teorileri farklı başlıklar altında incelenmekte ve ebeveynlerin çocukların ahlaki gelişimini kolaylaştırmadaki rolüne değinilmektedir. Üçüncü ünite de değerleri teşvik etmenin anlamı ve önemi açıklanmakta, sınıftaki değerler ele alınmakta öğrenci bakış açıları değerlendirilmektedir. Değerler açısından öğrencilerin tutumları ve öğrenciler arasında değeri arttırmada öğretmenin rolü konusu ele alınmaktadır. Dördüncü bölüm “İnsan Hakları Eğitimi” başlığını taşımaktadır. İnsan hakları eğitiminin anlamı, BM insan hakları eğitimi on yılı (1995-2004), Hindistan anayasası ve insan hakları, insan hakları eğitimi müfredatının geliştirilmesi, “Co-Scholastic Etkinlikler” yoluyla insan hakları eğitimi farklı başlıklar altında ele alınmaktadır. Beşinci ünite “Barış Eğitimi” başlığını

taşımaktadır. Bu başlık altında çatışmayı anlayarak barışı anlamak, barış eğitiminin amaçları ve temelleri, barış eğitimi ve öğretmen, sessizliğin gücü, “yogic” (yoga nefesi) meditasyon gibi konular ele alınmaktadır. Bu kitabın bir ders kitabı olması ve ünitelerde farklı başlıklar altında değerler eğitimiyle ilgili farklı konulara değinilmesi değerler eğitime bütünsel bir bakış açısı sunmaktadır.

Ulusoy ve Dilmaç’ın (2018) “Değerler Eğitimi” başlıklı kitabında Ulusoy’un (2007) “Lise Tarih Programı’nda Yer Alan Geleneksel ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı doktora tezi ve Dilmaç’ın (2007) “Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması” başlıklı doktora tezlerinden yararlanarak hazırladıkları bir çalışmadır. Çalışmada değerler eğitimiyle ilgili görüşlerin olması sebebiyle araştırmamıza katkı sağladığı düşünülmektedir.

Turan ve Ulusoy’un (2016) editörlüğünde çıkan “Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi” adlı kitabın on altı yazar tarafından on altı başlık altında değerlerin farklı yönleriyle ilgili yazıları içerdiği görülmektedir. Değer kavramı, okulda, ailede değer eğitimi, Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitimi, değer eğitimi uygulamaları vb. gibi pek çok farklı yönden değerlerin ele alındığı görülmektedir.

2.7.2. Tezler

Türkiye’de “Kutadgu Bilig” ve “Değerler Eğitimi” ile ilgili yapılan tezlerin sayılarının son yıllarda arttığı görülmektedir. Değerler eğitimi ile ilgili YÖK tez tarama sayfasında bulunan 311 adet tezdten 200 adetinin; KB ile ilgili 79 adet tezdten 27 adetinin son üç yılda yapıldığı tespit edilmiştir. Bu verilere dayanarak son yıllarda bu başlıklarla ilgili bölüm gözetimsiz yapılan lisansüstü çalışmalarda artışın var olduğu söylenebilmektedir.

Bilgen (2019), “Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig” adlı yüksek lisans tezinde, Talim Terbiye Kurulunun Değerler Eğitimi Yönergesinde bulunan, öğrenciler açısından önem arz eden değerler bakımından incelenmekte ve bu eserin değerler eğitiminde materyal olarak kullanımı üzerinde durulmaktadır. Beyitlerin tespitinde Fikri Silahdaroğlu’nun “Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması” adlı eseri kullanılmıştır. Eserde değerlerin tespitinden sonra yazarın değer öğretiminde kullandığı yöntem ve teknikler tespit edilerek KB’nin din ve değer öğretiminde materyal olarak kullanımı hakkında örnek ders modelleri üzerinden bilgi verilmektedir. Çalışmanın da alt problemlerinden olan KB’nin değerler eğitiminde materyal olarak kullanılmasını destekler niteliktedir.

Birkan (2016), “Kutadgu Bilig’de Değerler Öğretimi” ismindeki yüksek lisans tezi; KB’de Devlet Yöneticisi ve Halk Eğitimi, KB’de Değerler, KB’de Değerler Öğretimi olmak

üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada Bilgen'den (2019) farklı olarak yöntem ve tekniklerin yalnızca tanımları verilmekte KB ile ilişkilendirilmemektedir. KB'de yer alan öğretim yöntem ve tekniklerini belirlemesi ve değerler öğretiminden bahsetmesi açısından katkı sağlayıcı olduğu düşünülmektedir.

Yılmaz (2019), "Kutadgu Bilig'de Yönetim ve Eğitim" başlıklı yüksek lisans tezinde, iyi bir yönetici olmak için çocukluktan başlayarak iyi bir eğitim almanın önemine değinmekte ve bu konunun KB'de ne şekilde ele alındığını incelemektedir. Eğitim boyutunu incelediği bölümde değer alt başlıklarını verdiği görülmektedir. KB'nin eğitimle ilgili boyutunu göstermesi açısından katkı sağlayıcıdır.

Bozkırlı (2015), "Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Öğelerin Tespiti ve Bu Öğelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi" isimli doktora tezinde, KB'de yer alan eğitsel içerikli 118 beyit tespit edilip bu beyitlerdeki görüşlerden yararlanılarak anket oluşturulmakta ve 554 Türkçe öğretmeni adayına uygulanmaktadır. Araştırmanın sonucunda, KB'de yer alan eğitsel değerlerin güncel ve eğitimde uygulanabilir olduğu tespit edilmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışmaya kaynaklık eden KB'nin güncelliğinden faydalanmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Çetin'in (2018) "Kutadgu Bilig'de Çocuk ve Çocuk Eğitimi" başlıklı yüksek lisans tezinde çocuk eğitiminden bahsedilirken değerlere de değinilmektedir. KB'nin değerler açısından zengin bir kaynak olması sebebiyle eserde değerlere yer vermenin oldukça yerinde olduğu düşünülmektedir. Çalışmada, KB'de yer alan değerler, edep ve adablar yirmi beş başlık altında toplanılarak bunların çocuk eğitiminde kullanılması açısından değerlendirildiği görülmektedir.

Özden'in (2002), deontoloji ve tıp tarihi alanında yazdığı doktora tezinin başlığı "Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı" adını taşımaktadır. Özden tezinde KB'nin değerler içerdiğini belirtmekte tıp etiğinde kullanımını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Parlak (2009), "Kutadgu Bilig'in Metindibilimsel Yapısı" başlıklı doktora tezinde KB metindibilimsel yönünden incelemektedir. Tezin özellikle giriş bölümünde verilen metnin yazılmasıyla ilişkilendirilen unsurların, metin türü ve metnin içeriğiyle ilgili yapılan değerlendirmenin KB için farklı bir bakış açısı kazandırması yönünden çalışmaya katkı sağladığı düşünülmektedir.

Akpınar(2015) "Yağmur Dergisindeki Hikâyelerde Değerler Eğitimi: 2004-2014" isimli yüksek lisans tezinde ilgili hikâyelerdeki millî, ahlâkî, insani, manevi ve kültürel değerleri tespit edip incelemiş ve toplumsal değer aktarımında hikâyelerin rolünü, ortaya

koymaya çalışmıştır. Hikâyelerin rolünün önemli olduğu sonucu çalışmaya katkı sağlamaktadır.

Şahin (2017), “Cengiz AYTMATOV’un Eserlerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi ve Ortaokul Türkçe Ders Kitapları için Metin Önerileri” adlı doktora tezinde, çalışmanın amacı, Cengiz Aytmatov’un eserlerindeki değerleri analiz etmek ve bu değerlerden yola çıkarak, ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alması için Aytmatov’un eserlerinden seçilmiş; millî, manevî, ahlaki değerlere uygun ve bu değerleri kapsayıcı nitelikte olan metin önerilerinde bulunmak olarak açıklanmaktadır. Bu çalışmanın da bu amaçla benzer olmasından bu araştırma önem arz etmektedir. Araştırma iki boyutlu olup birinci boyutta şimdiye kadar yayımlanmış öğretim programları incelenerek toplam otuz altı değer tespit edilmiş ve bu değerler, Cengiz Aytmatov’un eserlerinde aranmıştır. Çalışmanın ikinci boyutunda, belge metinlerin uzmanlar tarafından değerlendirilmesi sağlanmıştır. Uzmanlardan gelen puanlamalar Lawshe Tekniği ile kapsam geçerlilik oranlarının bulunması için değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirme için Türkçe Eğitimi bölümünde uzman 20 akademisyenin görüş ve düşüncelerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda Aytmatov’un eserlerinden oluşturulmuş toplam 20 metin, ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alması için önerilmektedir. Bu araştırmanın, çalışmaya kaynaklık eden önemli tezlerden biri olduğu düşünülmektedir.

Öncü (2015), “Değerler Eğitimi Bağlamında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay’da Değerler” başlıklı doktora tezinde Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Huzur”, Oğuz Atay’ın ise “Tutunamayanlar” isimli romanı değerler eğitimi açısından incelenmektedir. Araştırmacının yorumunun ön plana çıktığı bir çalışma olduğu görülmektedir.

Kumbasar’ın (2011) “Muzaffer İzgü’nün Romanlarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinde, araştırmacı, yazarın 1971-2003 yılları arasında yayımlanmış 12 romanını, Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersi öğretim programlarında yer alan değerleri temel alarak oluşturduğu 25 değere göre taramaktadır. Çalışmanın sonunda Kumbasar, Muzaffer İzgü’nün incelemeye konu olan romanlarında, en çok geçen değer in sevgi değeri, en az geçen değerlerin ise, sırasıyla; barış, tutumlu olma, bilimsellik ve cesur olma değerleri olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Erol (2014) ise, “Tarık Buğra’nın Hikâyelerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde, Tarık Buğra’nın hikâyeleri değerler eğitimi temelinde incelenmekte ve ilgili hikâyelerde tarih bilinci, din sevgisi, insan sevgisi, adalet anlayışı, vatan ve millet kavramları başta olmak üzere değerler eğitimine kaynak teşkil edebilecek düzeyde pek çok unsurun yer aldığı belirtilmektedir.

Emer (2014) “Safahat’ta Değerler Eğitimi Unsurları” adlı yüksek lisans tezinde, Safahat’taki değerlerin tespitini yaparak değer eğitimi açısından eseri incelemektedir. Çalışma iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde, “değer, değerler eğitimi ve geçmişten günümüze” sunulmaktadır. Daha sonraki bölümde ilgili eser taranıp, belirlenen “değerler”i ifade eden anahtar sözcük/sözcükler veya beyit, dördlük ya da ilgili dizeler tespit edilmektedir. Dizelerden hareketle değerler sınıflandırılarak, alfabetik sıraya göre sunulmaktadır. İlgili dize/dizelerden sonra belirlenen değerın içeriğı doğrultusunda yorumlanmaktadır.

Biçer (2013) ise, “Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif Ersoy’a Ait “Safahat” Adlı Eserin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Safahat’taki şiirleri, adil olma, aile birliğine önem verme, hoşgörü, dürüstlük, misafirperverlik, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, estetik, özgürlük, sağlıklı olmaya önem verme, temizlik değerleri temelinde incelemekte ve bu değerlerle ilgili toplamda 607 veriye ulaşmaktadır. Bu sonuçlardan yola çıkarak Safahat’ın değerler eğitimi açısından zengin bir içeriğe sahip olduğunu vurgulayan Biçer, bu eserin Türkçe öğretimi sürecinde, değer eğitimi konusunda yararlanılacak kaynaklar arasında olduğunu belirtmektedir. Safahat gibi bir eserin değer eğitiminde kaynaklık etmesi, değerler eğitiminde edebî ve tarihî eserlerden yararlanılması gerektiğı görüşünü desteklemektedir.

Akbalık (2015) ise, “Değerler Eğitimi Bağlamında Hacı Bektaş-ı Veli’nin Eserlerinde Eğitsel Unsurlar” isimli yüksek lisans tezinde, Hacı Bektaş-ı Veli’nin eserlerini, Türkçe, Sosyal Bilgiler ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Programı’ndaki değerleri göz önünde bulundurularak tespit ettiğı 20 adet değere göre incelemekte ve çalışmanın sonucunda, eserlerde en çok tespit edilen değerin hoşgörü değeri olduğunu belirtmektedir. Eserlerde, misafirperver olma değerinin hiç geçmediğini vurgulayan Akbalık, en az geçen değerlerin ise sırasıyla sorumluluk, saygı, fedakârlık ve sabırlı olma olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Çayır Çevik’in (2014) “Türkçe Öğretim Programlarında Değerler ve Dede Korkut Hikâyeleri’nin Değerler Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde, Dede Korkut Hikâyeleri’ni değerler eğitimi bağlamında incelemekte ve araştırmanın sonucunda hikâyelerde en çok geçiş sıklığına sahip değerin sevgi, en az geçiş sıklığına sahip değerin ise hoşgörü olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bu tezlerin edebî eserleri ele alış ve inceleyişleri, eserlere ve değerlere bakış açıları ve değerler eğitimiyle ilgili ortaya koydukları görüşlerin çalışmaya katkı sağladığı düşünülmektedir.

Albayrak (2017) ise, “Köktürk ve Uygur Dönemi Eserlerindeki Değerler ve Bu Değerlere İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri” isimli doktora tezi çalışmasında, eski

Türkçe dönemi eserleri arasından İslamiyet öncesi dönemi temsilen seçilen Orhun Yazıtları, Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları (Şine Us, Tes, Tariat), Irk Bitig, Huastuanift, Altun Yaruk (Birinci Kitap, Şehzade ile Aç Pars Hikâyesi), İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Daşakarmapathâvadânamâlâ (Çaştani Bey Hikâyesi, Dantıpalı Bey Hikâyesi) adlı eserleri, “Schwartz’ın Değer Ölçeği”nde listenen on temel değer ve alt değerlere göre incelemektedir. Ayrıca, çalışmanın nicel boyutunda, bu eserlerden elde edilen değerlere ilişkin Türkçe ve Türk dili edebiyatı öğretmenlerinin görüşleri araştırılmaktadır. Araştırmanın sonucunda, eski Türkçe dönemi eserlerinin sosyal değerler bakımından oldukça zengin kaynaklar olduğu ve tespit edilen değerlerin çoğunlukla günümüzde de yaşadığı sonucuna ulaşan Albayrak, Türkçe ve Türk dili edebiyatı öğretmenlerinin, eserlerdeki değerlerden hareketle oluşturulan görüşlere büyük oranda katıldıklarını belirtmektedir. Çalışma, alanda görev alan öğretmenlerin bu eserlerin değerler eğitimine katkısının olduğu görüşüne katılmaları açısından dikkat çekmektedir.

Okutan (2015), “Kabusname’nin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde, doküman inceleme yöntemini kullanmakta Kabusname’yi, yazarı Keykavus bin İskender’i ve çevirilerini anlatmakta, değer tanımı, işlevi ve değer eğitimi başlıklarını ele aldıktan sonra Kabusname’deki değerleri tasniflemektedir. “Dini, Tasavvufi ve Ahlaki Eğitim, Karakter Eğitimi; Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Eğitim; İlmi ve Meslekî Eğitim, Çocuk Eğitimi” ana başlıklarına ayırarak bu başlıklardan bazılarını da alt başlıklara ayırmakta ve altlarına davranış, tutum ve değerleri sıralamaktadır. Çalışmada, Yrd. Doç. Dr. Selim Emiroğlu’nun “Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme” adlı doktora tezinde kullanmış olduğu sınıflandırmayı ölçüt olarak aldığı belirtilmektedir. Kabusname’de tespit edilen değerlerin: “bilinmesi ve benimsenmesi istenilen tutum, davranış ve değerler; bilinmesi ve sakınılması istenilen tutum ve davranışlar; olumsuz telkinler” olmak üzere üçe ayrıldığı belirtilmektedir. Bu ayrım yapılırken “yazarın olumlu ve olumsuz emir kipinde seslenişleri (ol, olma, et, etme, küçümseme, söyleme, gösterme, gözle vb.), istek ve gereklilik kipinde uyarı ve tavsiyeleri (olasın, olmalı, bilmeli, olmayasın, vb.) söz konusu telkinlerin sınıflandırılmasında etkili olmuştur” denilmektedir. Araştırmanın sonucunda, tarihî ve edebî eserlerimizden faydalanılarak değerler eğitiminin verilmesi gerektiği ve bunun tarihte özellikle Osmanlı Devleti’nde pek çok örneğinin olduğu vurgulanmaktadır.

Çalışmanın alt problemlerinden biri de ortaokul Türkçe ders kitapları için KB’den yararlanılarak oluşturulan metinlerin değerlendirilmesidir. Bu metinleri oluştururken dikkat edilen noktaların bahsi geçmekle birlikte, çeşitli tezler ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Köçer (2010) “Metin Çözümlemesi Milli Eğitim Bakanlığınca Önerilen 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metinlerin Metinsellik Ölçütleri Bağlamında Çözümlemesi” adlı tezinde MEB 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri bağlamında çözümlenmekte ve metinlerin metinsellikleri yorumlanmaktadır. Tezde metindilbilimin alan yazını incelenmekte ve bu noktada çalışmaya katkı sağlamaktadır.

Hıdıroğlu (2019), “Türkçe Ders Kitapları ile Ana Dilim Türkçe Ders Kitaplarının Dilsel ve Görsel Metinlerin Niteliği Açısından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilköğretim Türkçe ders kitaplarında ve TED Vakfı Yayınları olan Anadilim Türkçe ders kitaplarındaki dilsel ve görsel metinlerin niteliği, betimsel bir yöntemle incelenmektedir. İlköğretim Türkçe 5. ve 6. sınıf ders kitaplarında toplam 32 metin yazınsal ve öğretici metinler olarak sınıflandırılarak dilsel ve görsel açıdan incelenmektedir. Metinleri incelerken yararlanılan ilkeler açısından çalışmaya katkı sağlamaktadır.

2.7.3. Makaleler

Tekşan’ın (2012) “Türkçe Dersi Değerler Eğitiminde Kutadgu Bilig’in Kullanımı” adlı araştırmasında KB, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda (6, 7. ve 8. sınıflar) yer verilen yirmi değer dikkate alınarak betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmaya göre KB’de bağımsızlık, özgürlük ve vatanseverlik değerleri dışında diğer bütün değerlerin yer aldığı tespit edilmiştir. KB’de yer almadığı iddia edilen değerlerin, eseri incelerken sözcük bazında ele alınmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmanın sonucuna göre adil olma, dürüstlük, bilimsellik, yardımseverlik, duyarlılık eserde üzerinde en çok durulan değerlerdendir ve değerleri yansıtan beyitler Türkçe dersinde kullanılarak öğrencilere değer öğretimi gerçekleştirilebilir. Bu sonuç da çalışmayı desteklemektedir.

Uçar (2015), “Kutadgu Bilig’in Kronolojik Kaynakçası (1825-2016) [Tekmilleştirilmiş Versiyon]” adlı çalışmada 1825 yılından 2016 yılına kadar KB ile yapılmış tüm çalışmalara yer vermektedir. Yıl yıl KB’nin kaynakçasının derli toplu bir şekilde sunulmasının kaynakları görebilmek açısından araştırmamıza katkısı olduğu düşünülmektedir.

Emiroğlu (2012), “Kutadgu Bilig’de Çocuk Eğitimi” başlıklı çalışmada KB’de geçen çocuk eğitimiyle ilgili beyitleri alt başlıklar halinde incelemektedir. Araştırmamızın hedef kitlesini oluşturan çocuklarla ilgili bu çalışmada yer alan beyitlerin farklı bir gözle ele alınması araştırmamıza katkı sağlamaktadır.

İnce (2009), “Madalyonun İki Yüzü: Dîvân-ı Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig” adlı makalesinde edebiyatımızın şaheserlerinden olan Dîvânü Lugâti’t-Türk ve KB’yi incelemektedir. Bu iki eserin dilin ve kültürün korunması amacıyla birleştikleri

anlatılmaktadır. Türk edebiyatının şaheserlerinin amacını ve özelliklerini anlatması açısından çalışmaya katkı sağlayıcılığı yüksek bir makaledir.

Akçay ve Şahin (2015), “Türk Dilinin Eski Yazılı Örneklerinin Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Metin Olarak Yer Alabilirliğinin İncelenmesi” başlıklı araştırmalarında, Türkçenin en eski kaynaklarından seçilen parçaları, alanla ilgili toplam on iki uzmanın görüşüne sunmakta ve araştırmanın sonucunda, seçilen metinlerin, uzman görüşlerine göre Türkçe ders kitaplarında yer alabilecek nitelikte olduklarını tespit etmektedirler.

Kalaycı ve Yıldırım’ın (2020) “Türkçe Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi (2009-2017-2019)” isimli makalesinde, 2009, 2017 ve 2019 tarihli Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi yapılmaktadır. Programların genel yapıları, kazanımları, içeriği, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme-değerlendirme boyutları incelenip analiz edilerek karşılaştırılmaktadır. Programlarla ilgili bilgi edinmek açısından çalışmaya katkı sağlamaktadır.

Salleh, A. vd. (2017), “International Journal of Modern Education Studies” isimli makale değerleri formel ve informal bir eğitimle verildiğini belirtmekte ancak okulda verilen değerler eğitimi ölçecek bir aracın olmadığını iddia etmektedir. Bu sebeple değerler öğretiminin kapsamını değerlendirecek bir ölçek geliştirmek amacıyla yazılan makalede geliştirilen ölçek on beş okulda denenmiş ve anlamlı sonuçlar alındığı sonucuna varılmıştır. Okulda verilen değerler eğitiminin öğrencilerde ne kadar verimli olduğunu göstermesi açısından bu ölçek önem arz etmektedir.

Akkaya’nın (2014) “Keloğlan Masallarında Yer Alan Değerlerin İncelenmesi” başlıklı makalesinde, metinler aracılığıyla değerler eğitimi anlatmaktadır. Bu makalede “Keloğlan Masalları” örnek olarak seçilmiş ve masallarda yer alan değerlerin Schwartz Değerler Ölçeğine göre sınıflandırılması yapılmıştır. Makalede, masalların ilköğretim öğrencilerine değer kazandırmadaki ve değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasındaki önemi vurgulanmaktadır. Bu makale, değerler eğitiminde ve değerlerin gelecek kuşaklara taşınmasında metinlerin rolünü ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Susar Kırmızı (2014) “4. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinde Yer Alan Değerler” başlıklı makalesinde, 4. Sınıf ders kitaplarındaki metinleri inceleyerek bu metinlerde yer alan değerleri tespit etmektedir. Makalede, Aydın ve Akyol Gürler’in (2012) sınıflandırmasının tercih edildiği görülürken örneklerle sunulan değerlerin sınıflandırılması şöyle yapılmaktadır: 1. Sosyal yaşama ilişkin değerler, 2. Evrensel düşüncenin gelişimine ilişkin değerler, 3. Ülkeye bağlılığa ilişkin değerler, 4. Kişinin kendisini tanımasına ilişkin değerler. Doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada Türkçe dersi kitabında en fazla vurgulanan üç alt değer

şöyle belirlenmiştir: doğa sevgisi/doğal çevreye duyarlılık (% 35), iyimser olma/olumlu düşünebilme (% 27,5), millet sevgisi (% 22,5). Makalede, Türkçe dersi ve metinlerin değerler eğitimi açısından değerlendirilmesinin alana katkı sağladığı düşünülmektedir.

Liu (2014) “The Problem of Character Education and Kohlberg’s Moral Education: Critique From Dewey’s Moral Deliberation” adlı çalışmasında Kohlberg ve Dewey’in karakter ve ahlak eğitime dair görüşlerini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Çalışmada, Dewey’in uygulamaya dönük değerler eğitimi görüşüyle Kohlberg’in ahlaki gelişim evrelerini inceleyip eğitim boyutunu göz ardı etmesinden bahsedilmekte olumlu ve olumsuz yanları ortaya koyulmaktadır.

Kardaş ve Cemal’in (2017) “Değerler Eğitimi ve Türkçe Öğretiminde Değer Eğitimi Üzerine Yapılan Araştırmalara İlişkin Kaynakça Denemesi” adlı makalesinde Türkçe öğretimi alanında değer üzerine yapılan toplam yetmiş üç çalışma incelenmektedir. Bu çalışmalarda yer verilen değerler ortaya konmuştur. Çalışmada yüz yirmi değer tespit edilmiş olup en yüksek frekansa sahip yirmi beş değer belirlenmiştir. Çalışmada dikkat çeken nokta ise çalışmanın yapıldığı dönem içerisinde doktora tezine rastlanılmamış olmasıdır. Ancak bu tarihten sonra yapılan doktora tezleri mevcuttur.

Prabhu (2011) çeşitli uzmanların katkılarıyla hazırladığı “Human Values in Education: Reflecting on the Core” isimli çalışmasında tarihsel bir bakış açısıyla değerleri ele almaktadır. Çalışmada, Batı ve Doğu düşünceleri karşılaştırılarak Doğu Asya ve Hindistan’ın değer sistemi tasvir edilmektedir. Evrensel değerlerin eğitimdeki yansımaları ve bu değerlerin katkıları araştırılmaktadır.

Yazıcı’nın (2014) “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri” başlıklı makalesinde, bir yandan felsefe ve sosyal bilimlerde temel kavram olarak kullanılan değerlerin tanımı, özellikleri, sınıflandırılması, işlevleri ve kaynaklarını ele alırken diğer yandan değerlerin toplumsal yapıya katkısını ele almaktadır. Toplumu etkileyen faktörlerin başında “değerlere bağlılık düzeyi”nin geldiği ve bu değişkenin topluma yön verdiği çalışmanın sonuçlarından birini oluşturmaktadır. Çalışmanın, değerlerin toplumsal yapıdaki etkisini göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2.7.4. Bilimsel Toplantılar ve Bildiriler

KB ve Yusuf Has Hacib ile ilgili dönem dönem ulusal ve uluslararası bilgi şölenleri, kurultaylar ve konferanslar düzenlenmektedir. Bunlardan biri de 2019 yılı için UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri Programı’na alınan “Kutadgu Bilig’in Yusuf Has Hacib tarafından Yazılışının 950. Yıl Dönümü” kapsamında Türk Dil Kurumu tarafından 26-28 Eylül 2019 tarihlerinde düzenlenen “Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı”dır. Bu kurultaya bizzat

katılma imkânı elde edilmiş ve çalışmayla ilgili sözlü sunum yapılmıştır. Bildiri özet kitabında bildiri yayımlanmış ayrıca pek çok sözlü sunuma dinleyici olarak katılma imkânı elde edilmiştir. Ayrıca e-kitap olarak bildirilerin tam metni de yayımlanmıştır. Yayınlar bakıldığında 15 ülkeden 133 bildirinin yer aldığı görülmektedir. Bu bildiriler incelendiğinde, KB gibi çok yönlü bir eserin dil bilgisi yönünden ele alındığı çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Özellikle eğitimde kullanımı yönüyle yapılan çalışmanın, bu çalışmayla sınırlı kaldığı görülmektedir.

Yine Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkan “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009” ismini taşıyan kitap, 26-27 Ekim 2009 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile Türk Dil Kurumunun birlikte İstanbul’da düzenledikleri bilgi şöleninde sunulan elli bildirinin tam metinlerini içermektedir. Bildiriler incelendiğinde, KB’nin daha çok tarihsel yönü ve içerdiği kavramlar yönüyle ele alındığı çalışmaların olduğu görülmektedir.

KB’nin yazılışının 900. yıldönümü dolayısıyla Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü aylık dergisinin Aralık-1970 tarihinde yayımlanan 98. sayısı KB Sayısı olarak yayımlanmıştır. İçinde KB ile ilgili 9 makale bulunmaktadır. Bu makalelerin çoğunluğu KB’yi genel olarak ve tarihsel yönden ele almaktadır. Naile BİNARK’a ait “Kutadgu Bilig’de Evlenme, Aile ve Çocuk Terbiyesi” adlı makalede ise KB’nin çok zengin değer ölçülerine sahip olduğu belirtilmektedir. KB’den örneklerle evlenilecek kişinin özellikleri ve çocuk terbiyesi hakkında görüşler sunulmaktadır.

Değerler eğitimiyle ilgili literatür çalışmalarının son yıllarda oldukça fazla olduğu görülmektedir. Değerler eğitimiyle ilgili olarak çeşitli ulusal ve uluslararası bilgi şölenleri, konferanslar ve kurultaylar düzenlenmektedir. Bunlardan biri de kongrede sunulan bildirilerin özetlerinin yayımlandığı “II. Ulusal (Uluslararası Katılımlı) Değerler Eğitimi Kongresi 5-7 Kasım 2015 Kırıkkale/Türkiye” isimli kitaptır. Ulusal ve uluslararası 125 bildirinin yayımlandığı kitapta, farklı ülkelerde değer eğitimi uygulamaları, değerlerin ayrı ayrı ele alındığı çalışmalar, edebî metinlerle değerler eğitimi, KB’de yer alan bilimsellik değerinin incelenmesi gibi çalışmaya kaynaklık edecek önemli konuların ele alındığı görülmektedir.

Yurdugül (2005), “Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği için Kapsam Geçerlik İndekslerinin Kullanılması” adlı 2005 yılında XIV. Eğitim Bilimleri Kongresi Denizli’de sunduğu bildirisinde, nitel çalışmaları niceliksel çalışmalara dönüştürmek amaçlı kullanılan yöntemleri ele almaktadır. Kapsam geçerlik oranları ve indeksleri tanıtılan çalışmada uzmanların niteliğinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Bacanlı ve Dombaycı'da (2012) "II. Uluslararası Değerler Eğitimi Sempozyumu"nda sundukları bildirinin tam metninde Değer Boyutlandırma Yaklaşımı'nı (DBY) tanıtmaktadır. Dört boyuttan oluşan bu yaklaşım için değer eğitimi teknikleri geliştirilmiştir. Bu değer boyutlarını ve Değer Örümceği tekniği ele alınmaktadır. Sokratik sorgulama kullanılan tartışma yönteminin sonucunda değer örümceği poster olarak sergilenmektedir. Değerlerle ilgili içerdiği bilgiler ve DBY'yi tanıtmaya açısından çalışmaya katkısı olduğu düşünülmektedir.

Yıldız'ın (2016) "Kutadgu Bilig'de Gelenek ve Toplumsal Değişim" başlıklı bildirisinde KB'nin geçiş devri eseri olduğu vurgulanmakta, döneminin özelliklerini taşıyan çok yönlü bir eser olduğu anlatılmaktadır. KB'de yer alan ana karakterleri toplumsal boyutta inceleyerek kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Bahsi geçen çalışmalara bakıldığında genel olarak eski edebî eserlerin eğitimde kullanılması ve değerler eğitiminin verilmesinin önemi ön plana çıkmakta ve bu anlamda çalışma için katkı sağlayıcı oldukları görülmektedir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, kapsamı, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ve toplanan verilerin nasıl analiz edildiği ele alınmaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni

“Türkçe Öğretim Programlarında Yer Alan Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig’in İncelenmesi ve Örnek Metinler” adlı bu çalışmada MEB Türkçe öğretim programları incelenerek tespit edilen yirmi dört değer ve yine programda yer alan “Temalar ve Konu Örnekleri” bölümünden elde edilen on iki değer KB içinde yer aldığı şekliyle sunulmuş, örneklendirilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca programda değer olarak ifade edilen yirmi dört değer her biri için ayrı ayrı metinler hazırlanarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmada karma yöntem kullanılmıştır. “Cresswell ve Plano Clark (2007) karma yöntem araştırmasını nitel ve nicel yöntemlerle veri toplama, analiz etme ve bütünleştirmeye olanak veren araştırma olarak tanımlamaktadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.322). Bu çalışmada da birden fazla yöntem kullanılmıştır. Ancak nitel yöntem nicel yönteme göre daha ön planda olduğundan gömülü (içerleşik) desende bir çalışmadır.

Birinci ve üçüncü bölüm için nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Doküman tarama modeli kullanılarak betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2016, s.91), birden çok veri toplama yönteminin kullanılmasının elde edilen bulguların geçerliliği ve güvenilirliğini artırma açısından önemli olduğunu söylemektedir. “Betimsel analiz, derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerin işlenmesinde kullanılırken, içerik analizi elde edilen verilerin daha yakından incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram ve temalara ulaşılmasını gerektirir” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.242). KB’de yer alan değerleri tespit etmek amaçlı betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Karasar (2014, s.77), “Tarama modelleri; geçmişte ya da hâlen varolan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” diyerek araştırmaya konu olan şeyi olduğu şekliyle betimlemeyi ifade etmektedir. Çalışmada, KB’de var olan değerleri örneklerle ortaya koymak amaçlı betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

İkinci bölümde ise; hazırlanan metinlerin kapsam geçerlik hesaplamalarının yapılabilmesi için uzman görüşünden yararlanılarak Lawshe tekniğine başvurulmuştur.

3.2. İnceleme Materyalleri

Çalışmanın amacı ve kapsamı çerçevesinde çalışmaya kaynaklık eden ana materyal Reşid Rahmeti ARAT tarafından Türkçe'ye çevrilen ve Kabalcı yayınevinden çıkan “Kutadgu Bilig” isimli eserdir.

Değerlerin elde edilmesi için, MEB tarafından 2006 yılında yayımlanan İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı, yine 2005 yılında yayımlanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi (1-8. sınıflar) Öğretim Programı ile 2019 Türkçe Dersi (1-8. sınıflar) Öğretim Programı incelenmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden yararlanarak hazırlanmıştır. “Nitel araştırma bir yanda elde etmesi ve anlaşılması zor veriler ve diğer yanda analiz için bağlayıcı gerekliliklerle dolu uzun ve zorlu bir yoldur” (Bruce L. Berg, Howard Lune, 2019, s. 14). Bu uzun yolda çalışmanın temel konusu; öğretim programlarında araştırmacı tarafından tespit edilen değerleri, KB’de yer aldığı şekliyle ortaya koymak ve değerlerle ilgili ortaokul Türkçe ders kitaplarında kullanılmak üzere her değer için ayrı ayrı oluşturulan metinleri değerlendirmektir. Her bir metin için Lawshe tekniğinden yararlanılarak hazırlanan formlar sekiz uzman tarafından doldurulmuş ve değerlendirilmiştir.

KB içerisinden değer örneklerini ve metinleri sunmak üzere belge tarama ve doküman incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Karasar (2014, s.183), belge taramayı şöyle tanımlamaktadır: “Varolan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir.(...) Bu anlamda belgesel tarama, belli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar”. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Bu yöntemlerle programlar incelenerek elde edilen değerler KB içinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın konusu göz önüne alınarak öncelikle amaçlar net bir şekilde ortaya koyulmuş amaca uygun temel kaynaklar belirlenmiştir. Başta, Reşid Rahmeti ARAT tarafından Türkçeye çevrilen ve Kabalcı yayınevinden çıkan KB’nin İstanbul 2008 baskısı kullanılmıştır. Daha sonra MEB’in resmi internet sitesinden; 2006 yılında yayımlanan İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı, yine 2005 yılında yayımlanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi (1-8. sınıflar) Öğretim Programı ile 2019 Türkçe Dersi (1-8. sınıflar) Öğretim Programı elde edilmiştir. Konu kapsamında literatür taraması yapılarak gerek internet ortamından gerekse basılı ve yazılı kaynaklar araştırılarak çalışmayla ilgili kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Çalışmanın ilk bölümünde MEB Öğretim Programları incelenerek araştırmacı tarafından programda yer alan değerler tespit edilmiş ve kendi içinde düzenlenmiştir. Programlarda değer olarak geçen ifadeler: adil olma, aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, hoşgörü, misafirperverlik, öz denetim, özgürlük, sabır, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, tutarlılık, yardımseverliktir. Tespit edilen bu değerler, belge tarama ve doküman incelemesi yöntemleriyle çalışmanın temel kaynağı olan KB içerisinde kelime, kavram, beyit ve konu bağlamında, eserde yer alan karakterler değerlendirilerek gösterilmeye çalışılmıştır. Seçilen örnekler görüş birliği yüzdesine başvurularak değerlendirilmiştir. Güvenirlilik = $\text{Görüş Birliği} / (\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı})$ formülü uygulanarak yüzde hesaplanmıştır. İçsel tutarlılığı veren kodlama denetimine göre kodlayıcılar arası görüş birliğinin en az %80 olması beklenmektedir (Miles ve Huberman, 1994; Patton, 2002, akt. Baltacı, 2017, s.8). Çalışmamızda bu oran %96 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, öğretim programları incelenerek elde edilen yirmi dört değer her biri için KB içinden metinler oluşturulmuştur. Bu oluşturulan metinler öğretim programlarının genel amaçları esas alınarak ortaokul 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında kullanılabilirliği ve kapsam geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla Lawshe tekniğinden yararlanılarak değerlendirmeye tabi tutulmuş ve sonuçları bu bölümde tablolarla verilmiştir. Bu bölümde; Şahin'in (2017), "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi ve Ortaokul Türkçe Ders Kitapları için Metin Önerileri" adlı doktora tezinden yararlanılmıştır. Şahin (2017, s.118-119):

"Uzman grubunda yer alan her bir uzmandan bu metinleri; uyumluluk, tutarlılık, kabul edilebilirlik, katkı sağlayıcılık, kelime içeriği, metin türü kriterleri ile birlikte ders kitaplarında yer alacak metinlerin sahip olması gereken niteliklere göre değerlendirmeleri istenmiştir. Ayrıca araştırmacı tarafından metnin temasından, alt temalarından, konularından ve özelliklerinden yola çıkılarak, her bir metin için ayrı ayrı hazırlanan "metnin kazanımları" listesindeki her bir madde de, uygunluğunun ve geçerliliğinin tespit edilebilmesi için uzmanların görüşüne sunulmuştur. Bu bağlamda her bir uzman, kendilerine verilen formda yer alan her bir kriter için "uygun", "kararsızım" veya "uygun değil" seçeneklerinden birisini işaretleyerek o kriter ya da madde için kendi görüşünü belirtmiştir" demektedir.

Bu araştırmada da aynı yöntem benimsenerek yirmi dört değerin her biriyle ilgili olarak KB içinden hazırlanan metinler için metnin kazanımları listesi oluşturulmuştur. Bu listeler sekiz kişiden oluşan uzman grubunun görüşüne sunulmuştur. Uzmanların akademik nitelikleri aşağıdaki gibidir.

Türkçe Eğitimi alanında Doçent	2 kişi
Türkçe Eğitimi alanında Doktor	1 kişi
Türkçe Eğitimi alanında Yüksek Lisans Mezunu	5 kişi
Toplam	8 kişi

Elde edilen uzman görüşlerinin değerlendirilmesini Yurdugül ve Bayrak (2012) şöyle açıklamaktadır:

“Elde edilen uzman görüşleri;

$$KGO = \frac{N_g}{N/2} - 1$$

Burada KGO maddenin kapsam geçerlik oranını göstermek üzere, NG madde için “gerekli” diyen uzman sayısını, N ise toplam uzman sayısını göstermektedir. Buna göre KGO, -1.0 ile 1.0 arasında değer alır. Araştırmaya katılan tüm uzmanlar ilgili maddeye “gerekli” şeklinde görüş bildirirse KGO=1.0 ya da tüm uzmanlar “gerekli” dışındaki seçeneklere yönelirse KGO=-1.0 değerini almaktadır. KGO’nun pozitif ara değerleri için 0.05 anlamlılık düzeyinde (madde seçiminde kullanılmak üzere) minimum/kritik değerler Tablo 1’de verilmiştir” (Lawshe, 1975, akt. Yurdugül ve Bayrak, 2012, s.266).

Tablo 1

Kapsam geçerlilik oranları için minimum değerler (Lawshe, 1975)

Uzman Sayısı	Minimum Değer
5	0,99
6	0,99
7	0,99
8	0,78
9	0,75
10	0,62
11	0,59
12	0,56
13	0,54
14	0,51
15	0,49

20	0,42
25	0,37
30	0,33
35	0,31
40	0,29

Bu çalışmada 8 uzmandan görüş alındığı için Kapsam Geçerlilik Ölçütü “0,78” dir ve yordamalar bu ölçüte göre yapılmıştır.

Uzmanlardan toplanan görüşler Lawshe tekniğinden yararlanılarak her bir değer için oluşturulan metnin ve o metne ait kazanımın kapsam geçerlik indeksi belirlenmiştir. “Kapsam geçerlik oranları ve kapsam geçerlik indeksleri, uzman görüşlerine dayalı nitel çalışmalar, istatistiksel nicel çalışmalara dönüştürmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir” (Yurdagül, 2005, s.1). Bu yöntemle kapsam geçerlik oranının altında kalan metinler ve kazanımlar belirlenmiştir. Diğer metinler ise ortaokul 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alması için önerilmiştir.

Üçüncü bölümde ise yine belge tarama ve doküman inceleme yöntemlerinden yararlanılarak KB incelenmiştir. Programdan yola çıkılarak tespit edilen yirmi dört değer dışında programda yer alan “Temalar ve Konu Önerileri”nden yola çıkılarak oluşturulan değer ifadeleri kaynak eser içinden tespit edilerek örneklerle sunulmuş ve görüş birliği yüzdesi %98 olarak hesaplanmıştır.

3.5. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği

Araştırmanın geçerliliğini ve güvenirliliğini arttırmak amaçlı araştırmanın konusunu oluşturan değerler öncelikle öğretim programları incelenerek belirlenmiştir. Birinci ve üçüncü bölümler için görüş birliği yüzdeleri hesaplanmış ve ikinci bölümde uzman görüşüne başvurulmuştur. Seçilen kaynak kitap olarak, KB’nin Reşid Rahmeti ARAT tarafından yapılan çalışması esas alınmıştır. 2008’de Kabalcı yayınevinden çıkan içinde orijinal metin, çeviri metin ve dizin bulunan “Kutadgu Bilig” kullanılmıştır.

3.6. Araştırmacının Rolü

Çalışma, nitel bir çalışmadır. “Nitel araştırmada araştırmacı, nicel araştırmada olduğu gibi sadece ‘belirli yöntemlere göre dışarıdan araştırma konusunu gözleyen ve bu konuya ilişkin bilgiler toplayan ve bu bilgileri sayısal analizlere tabi tutarak sunan kişi’ değildir” (Yıldırım, 1999, s.11). Bu yüzden bu çalışmada araştırmacının rolü fazladır.

Öncelikle araştırmacı tarafından öğretim programları incelenerek bu programlarda yer alan değerler belirlenmiş ve aynı anlama gelebilecek değerler birleştirilerek toplamda yirmi dört değer ortaya konmuştur. Araştırmacı tarafından programlarda doğrudan değer olarak tanımlanan ifadeler dikkate alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde değerlendirilen örnek metinler, KB içinden değerleri en çok temsil etmesi yönüyle, metinsel ölçütlere uygun olarak eğitimde kullanılmaya elverişli bir şekilde araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde yine program içinde yer alan “Temalar ve Konu Önerileri” bölümünden yola çıkılarak elde edilen değerler, KB içerisinde tespit edilirken araştırmacının incelemeleri sonucu elde ettiği bulgular, örnekler, araştırmacının inisiyatifinde değeri en çok temsil etmesi yönü düşünülerek ortaya konulmuştur.

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Öğretim Programlarında Yer Alan Değerlerin Kutadgu Bilig'de Karşılığı

KB, pek çok araştırmacı tarafından “Mutlu Olma Bilgisi” olarak çevrilirken, Dilâçar (2016, s.71), KB’nin “Kişileri her iki dünyada kut’a (saadete) erdirmeye yarayan bilgi” anlamına geldiğini belirtmektedir. Nitekim eser incelendiğinde de bu tanımlamaya uyumlu olduğu görülmektedir. İdeal devlet ve ideal insan profilini dört ana karakter üzerinden karşılıklı konuşmalarla veren yazar Yusuf Has Hacib, insanların birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinin yanı sıra insanın iç dünyasında yaşadığı çelişkileri, aklından geçen düşünceleri sesli olarak dile getirmiş ve soru-cevap yöntemiyle okuyucuya açıklamıştır.

İnsan topluluklarını millet haline getiren ortak değerlerdir. “Değerler, kişilerin toplumla ilişkilerini düzenleyen, davranışlarının temelinde yatan, bakış açısını yönlendiren unsurlardandır. Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır” (MEB, 2019, s.4). Bu kaynağı önce ailede daha sonra da okulda aktarmak iyi, farkındalığı yüksek ve bilinçli bireyler yetiştirmek için önemlidir.

Bu sebeple öğretim programlarında değerlere yer verilmektedir. “Eğitim sistemimizin temel amacı değerlerimiz ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir” (MEB, 2019, s. 4). Bu amaç doğrultusunda özellikle son yıllarda hızla gelişen ve küreselleşen dünyada değişen ya da kaybedilen değerlerin yeniden kazandırılması hedeflenmiş olup programda değerlere verilen önem de doğru orantılı olarak artmıştır.

Öğretim programları incelenmiş ve programlarda yirmi dört değere yer verildiği tespit edilmiştir. Bunlar şöyledir: Adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık/özgürlük, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, hoşgörü, misafirperverlik, öz denetim, sabır, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, tutarlılık, yardımseverlik.

Bu değerleri, tarihî kaynaklarla aktarmanın hem kültürel geçmişi hem de değerli eserleri yeni nesle tanıtmak açısından oldukça önemli olduğu açıktır. KB gibi eğitsel değeri yüksek, nasihatname özelliği taşıyan somut örnekler ve ayrıntılı tanımlarla değerlerin ortaya koyulduğu bir eserin, eğitimde kullanılmasının eğitsel açıdan yararlı olacağı açıktır.

Yazarın, anlatımda açıklık ilkesine dikkat ederek somuttan-soyuta, yakından-uzağa gibi ilkeleri de kullanarak her yaştan insanın anlayacağı dilde anlatmayı hedeflediği açıkça görülmektedir. Anlatılanlar somut örneklerle desteklenmekte, atasözleri, deyimler ve özlü

sözlerle anlam güçlendirilmektedir. Özellikle deneyim sahibi olanların görüşlerine yer verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Anlatımı güçlendirme amaçlı, telmih, benzetme, istifham, tevriye gibi söz sanatlarından da yararlanıldığı görülmektedir.

KB'nin, değerleri içermesi ve değerleri verirken pek çok yöntem-teknikten yararlanması yönüyle eğitimde kullanılmaya oldukça elverişli bir eser olduğu görülmektedir.

4.1.1. Adalet-Adil Olma

Adalet, T.C. Adalet Bakanlığının Hukuk Sözlüğünde (<https://sozluk.adalet.gov.tr/adalet>): “Haklılık; hakka uygunluk” olarak tanımlanmaktadır. TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), “yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe; hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk” gibi anlamlarla yer almaktadır. (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca (2017: s. 24) adil olma, eşit davranma, paylaşma olarak yer alan adalet kavramı KB'de oldukça fazla beyitte yer almaktadır. Adalet değeri, KB'nin siyasetname özelliğini taşımasının da etkisiyle eserde sıklıkla vurgulanan değerlerden biridir. Çağının çok ötesinde evrensel bir kavram olan “adalet” değerinin KB'de farklı temsillerle yer alması oldukça önemlidir.

KB, Doğu Karahanlı hükümdarı Tabgaç Uluğ Buğra Kara Han'a (Ebû Ali Hasan bin Süleyman Arslan) sunulmak üzere yazılmıştır. Eserin, devlet yönetimiyle ilgili olarak içerdiği tavsiyeler, kişilerin devlet görevlerinde yer alabilmek için taşıması gereken özelliklerden bahsetmesi, çeşitli meslek gruplarından ya da halk kitlelerinden olan kişilerle olan münasebeti açıklaması yönüyle bir siyasetname özelliği taşımaktadır. Temele adaleti oturtan bir düzen içinde kurgulanan eserde yer alan babların fihristi incelendiğinde, 13. bab “Adaletin Niteliği” ve 19. bab “Adaletin Vasfı” başlıklarını taşıdığı görülmektedir.

KB'de kurgu dört ana karakter üzerine kurulmuş olup bunlardan biri olan eserin ana karakterlerinden hükümdar Kün-Toğdı adaleti, doğru kanunu temsil etmektedir. Eserde diğer karakterler vefat ederken yalnızca bu karakterin eserin sonuna kadar varlığını sürdürmesi dikkat çekmektedir. Yine hükümdar olması, herkese hükmetmesi etrafındakiler değişse de doğru kanunu koymaya, adil bir şekilde devlet düzenini sağlamaya devam etmesi dikkat çekici özelliklerindendir. Ayrıca adaleti temsil eden hükümdarın isminin Kün-Togdı olması bir tesadüf değildir. Pek çok kaynakta yer aldığı üzere Hitit ve Sümerlerde Güneş Tanrısı adaleti temsil ederken KB'de, eserin ana karakterlerinden biri olan Hükümdar Kün-Toğdı, adaleti temsil etmektedir:

“Hükümdar dedi ki: Bilge kişi bu adı benim doğamı Güneş'e benzeterek verdi.

Güneş'e bak, küçülmez, bütünlüğünü daima korur; parlaklığı hep aynı şekilde

kuvvetlidir. Benim doğam da ona benzer, doğruluk ile doludur ve asla eksilmez. İkincisi Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka iletir, kendinden bir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan yok olmam: hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Üçüncüsü bu Güneş doğunca, yer ısınır; o zaman binlerce renkli çiçek açılır. Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştanbaşa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır. Güneş'in burcu arslan'dır ve bu burç yerinden kıpırdamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz. Benim tavır ve hareketlerime bir bak, benim de parlaklığım kesinlikle değişmez" (KB, 824-835. b.).

Bu beyitlerde adaletin "parlak Güneş" anlamıyla herkes için ve her zaman olduğu belirtilmektedir. Kişiye ve zamana göre değişmeyen adaletin Güneş misali herkesi aydınlattığı ve herkesi kapsadığı anlatılmakta asla yok olmadığı söylenmektedir.

Yine hükümdar Kün-Togdı, adalet vasfını Ay-Toldı'ya anlatmak için bir sahne yaşanır. Ay-Toldı, huzuruna çıktığı hükümdarı şöyle bulur:

"Göz ucuyla gizlice hükümdara baktı; o kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuştu. Gümüş bir taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı. Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu" (KB, 770-772. b.).

Ay-Toldı bu sahne karşısında çok korkmuştur ve nefesi kesilmiştir. Sonraki konuşmalarda Ay-Toldı gördüğü sahnenin anlamını sorar. Hükümdar bu hali şöyle açıklar:

"Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa biri eğri olabilir. Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düz olur. Hangi şey yana yatarsa, eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur. Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer; hangi şey doğru ise, düşmez, yerinde durur. Bak, benim doğam da yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru olan eğrilirse, kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile hallederim; kişileri, bey veya kul olarak ayırmam. Elimde tuttuğum bu bıçak biçen ve kesen bir alettir, ey becerikli. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. Şekere gelince, o zulme uğrayarak, kapıma gelen ve adaleti bende bulan kişi içindir. O kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler. Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalara ve

doğruluktan kaçan kişiler içer. Bunlar kavga edip, bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler. Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir. Gerek oğlum, yakınım veya hısmım olsun; gerek yolcu, geçici veya konuk olsun. Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbiri beni farklı bulmaz. Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur” (KB, 804-819. b.).

Doğruluk ile hareket etmemek kıyametin kopmasıdır. Adaletin hemen tecelli etmesi, gecikmemesi önemlidir. Herkes için adalet, eşitlik değil herkese göre nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranmaktır. Hak geçirmeden kim neyi hak ediyorsa ona hakkını vermektir. Adalet, Güneş misali herkesi kapsamalı ve herkese eşit uygulanmalıdır mesajı örneklerle açıklanmıştır.

Yusuf Has Hacib eserinde zaman zaman telmih sanatından da yararlanmışır. Adaletiyle nam salmış Nûşin-Revan’ı kullanması buna iyi bir örnektir:

“Kişi akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; kişi bu ikisiyle itibar görür. Buna inanmazsan, Nûşin-Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı. Yasayı doğruluk ile uyguladı ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı. Bilgili bir insanın onun hakkında şöyle dediğini duydum: kendisi cehennemlikken, cehennem azabından kurtuldu” (KB, 289-292. b.).

Bu beyitlerde, adaletiyle ünlü Nûşin-Revan’ın hikâyesini okuyucuya hatırlatarak adaletli davranmanın halkı zenginleştirdiğinden ve sonsuzluğa ulaştıracak iyi bir adla geleceğe kalmasını sağladığından bahsetmektedir. Öyle ki beyitten anlaşılacağı üzere, adaletli davranmak, cehennemlik bir kişiyi cennetlik bile yapabilmektedir.

Eserin bazı beyitlerinde adaletli davranmakla ilgili öğütlerin verildiği de görülmektedir:

“Ey hükümdar, bu saltanatın uzun sürmesini istersen, şu birkaç işi yap, şu birkaç işi de bırak. Adaletle iş gör, buna gayret et; asla zulmetme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür” (KB, 1450-1451. b.).

“Kanunları gözeten doğru bey, gerçek bir mutluluktur; onun mutluluğundan herkes kendisine hisse alır. Nerede adaletiyle şöhret bulan bir bey bulunursa, oraya gitmeli; insan onda mutluluğu bulur. Adalete dayanan kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa gök yerinde duramaz. Bu kanun koyan beyler hayatta bulunmasalardı, Tanrı yedi kat yerin düzenini bozmuş olurdu” (KB, 3461-3464. b.).

Tanrının yedi kat düzeni adaleti uygulayan beylerle sağladığı vurgulanarak Tanrının emri olan adaleti sağlayan beylerin halka, mutluluk kapılarını açtığı, adaletin var olduğu ülkede yaşamının kişiye mutluluk getireceği belirtilmektedir. Yine Hükümdarın saltanatının uzun sürmesi adaletli davranmasıyla doğru orantılı olarak zikredilmekte, adaletli davranmak Tanrıya kullukla ilişkilendirilmektedir. Tanrının adaleti en büyük adalettir. Eserde İlâhi adaletten bahseden beyitler de yer almaktadır:

“Halkın gönlü yufkadır, onu korumak çok güçtür; burada gönül kırılırsa, ilâhi adaletle karşılaşılır; buysa yeterlidir” (KB, 3351. b.).

Zikredilen beyitlerden anlaşılacağı üzere mutluluk, saltanatın uzun sürmesi, hatta yedi kat yerin nizamı, adaletli davranmaya bağlıdır. Kendinden sonraya iyi ad bırakmak, dahası cenneti kazanmak bile adaletli davranmakla mümkündür.

Evrensel bir değer olan adalet değerinin, herkes için olması ve hayatın her alanında olması, özelliklerini vurgulaması açısından KB önemlidir. Öyle ki devletin başındaki hükümdar için bile adalet söz konusudur. Eserde, İlâhi adaletin varlığını bilmek bile iyi kişi olmak ve insanın her hareketini, her davranışını düzenlemesi için önemli bir yaptırım olarak görülmektedir. Devletin başındaki hükümdar Kün-Togdı'nın adaleti temsil etmesi ve eserin sonunda bile varlığını devam ettiren bir kahraman olması Yusuf Has Hacib'in adaletin devamlılığıyla ilgili verdiği önemli bir mesajdır.

4.1.2. Aile Birliğine Önem Verme

Anayasamızın 41. maddesi olan “Ailenin Korunması” başlığı altında ifade edildiği üzere aile Türk toplumunun temelidir. TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), “evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü; birlikte oturan hısım ve yakınların tümü” olarak tanımlanan aile kavramının KB'de her yönüyle ele alındığı görülmektedir. KB'de yer alan dört ana karakterden Kün-Toğdı haricindeki üç ana karakterin de akraba oldukları eserde geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Vezir Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'tir. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a hitaplarından anlaşılacağı üzere iki karakter ya öz kardeş ya da akrabadır. Eser incelendiğinde, akraba olma ihtimalleri daha yüksek olarak görülmektedir. Yazar eserin pek çok bölümünde aile değerinden bahsetse de müstakil olarak, 21. bab “Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Nasihat Verdiğini Söyler” 22. bab “Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Öğüt Verdiğini Söyler” 62. bab “Nasıl Evlenileceğini Söyler?” 63. bab “Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler” gibi başlıklara sahip bölümlerinde, aile birliğine önem verme değerini ele almaktadır. Bu başlıklar altında ayrıntılar

verilirken satır aralarında akrabalığın önemi, akrabalık ilişkileri gibi konulara da değinildiği görülmektedir.

Bir ailenin oluşması için ilk adım evliliğdir. Evlilikte eş seçimi önemlidir. Yusuf Has Hacib, altmış ikinci babta “Nasıl Evlenileceğini Söyler” başlığı altında bu konuyu ele almaktadır:

“Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara. Alacağın kimsenin soyu-sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de hayâ ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et. Alacaksan, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan, bir aile kızı almaya çalış. Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münasebetsiz hareketlerde de bulunmaz. Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biriyle evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun. Sınamış kişi ne der, dinle; sınamış kişinin işi hep mükemmeldir. Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biriyle evlen; ömrünü huzur içinde geçirirsin. Onda yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu iyi olursa, seni memnun eder. Ey takva sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen. Yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu güzel olursa, o mükemmel demektir. Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen al yanağını boş yere sarartma” (KB, 4475-4485. b.).

Bu beyitlerde kendinden aşağı derecede kimselerle evlenmenin kişiye huzur getireceği, yüz güzelliği yerine huy güzelliği aramanın gerektiği vurgulanmaktadır.

“Kim evlenmek isterse şu dört kadınla evlenir, ey erkeklerin ileri geleni. Biri zengin kadınla evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker. Bir başkası soyunun sopunun asil olmasını ister ve bu asalet payesiyle iftihar eder. Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular; onu bulunca kendini hemen ona kaptırır. Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen bana kulak ver. Ey seçkin ve bilgili, sen zengin bir kadınla evlenmek isteyerek kendini onun esiri durumuna sokma. O malına güvenerek dilini uzatır; birçok şey ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek gerekir. Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadında güzellik arama, âleme maskara olursun. Kadının güzelini herkes arzular; fakat onu ancak Tanrının fazlı koruyabilir. Ey asalet ve büyüklük arayan insan, bu asil aile içinde küçük mevkiye düşme. Soyu sopu büyük olanlar yüksekten konuşur; sen kadın esiri olma. Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen beyzade, böylesine rastlarsan, bu dört şeyi de bir arada bulmuş olursun. Eğer iyi ve takva sahibi

bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçıрма, derhal evlen, ey iyi kişi. Arzun zenginlikse, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür. Ahlakı dürüst olan güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketleridir; bunu bilen bilir. Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asil demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli kişi. Ey hakîm insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, bu dört şey onda birleşmiş olur. Böyle bir kadın bulursan, çabuk davran; fırsatı kaçıрма; ey mert yiğit” (KB, 4486-4503. b.).

Söz konusu hadis-i şerifin açıklaması niteliğindeki bu beyitler, takva sahibi bir insanın tüm iyi meziyetleri kendinde toplayacağı ve böyle biriyle evlenmenin doğru seçim olacağı görüşünü savunmaktadır.

Evliliği taçlandıran çocuk için yer alan çocuk eğitimiyle ilgili olan altmış üçüncü bab “Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler” başlığını taşımaktadır:

“Senin Ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. Sütünesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur. Oğluna kızına bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur. Oğula kız al, kızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mutlu insan. Oğula bütün erdemleri tam olarak öğret; o bu erdemlerle ileride mal sahibi olur. Oğulu başıboş dolaşmaya bırakma; başıboş kalırsa, her tarafa gider, yazık olur. Kızı çabuk evlendir, uzun süre evde tutma, yoksa hastalığa gerek kalmadan, bu pişmanlık seni öldürür “ (KB, 4504-4510. b.).

Beyitlerden anlaşılabileceği üzere çocuk eğitimini, ebeveynlerin bizzat kendileri üstlenmelidir. Bilgiyi ve erdemi öğretmek çocuklara her iki dünya mutluluğu sağlarken faziletleri tam olarak öğretmek de ileride mal sahibi olmasını sağlamaktadır. Kız çocuklarını çabuk evlendirmek gerektiği fikri de oldukça dikkat çekmektedir.

”Kimin soyu babadan temizse, ondan memlekete iyilik ve fayda gelir. Eğer ana hırsızlık suyunu gizlice alır ve bundan bir oğul doğarsa, o memleket için bir âfet olur” (KB, 5767-5768. b.).

Bu beyitlerde soyun önemli olduğunu temiz soydan gelenlerin memlekete faydalı olacakları anlatılmaktadır. Yine Ögdülmiş’in Odgurmuş’a evlilik ve çocuk sahibi olmakla ilgili söylediği şu beyitler de oldukça dikkat çekmektedir:

“İnsan evlenmeli ve birçok çoluk-çocuk sahibi olmalı; ‘oğulsuzdur’ demek, insan için bir hakarettir. İnsanların seçkini ne der, dinle; neslin kesilmemesinin çaresi kadındır. Oğulsuz insan ölürken pişmanlığını söyledi: Ey benden sonra gelen, oğul kız sahibi ol, dedi. Öldükten sonra oğul kalan bir

baba için ‘yaşamıyor’ denilemez. Oğulsuz kişinin ölünce nesli kesilir; dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır” (KB, 3371-3375. b.).

İnsan ölümlüdür ancak onu yaşatacak olan arkasında bıraktığı iz adını anacak olan evlattır. Odgurmuş ise farklı bir pencereden bakarak şöyle cevap vermektedir:

“Odgurmuş yanıt verdi ve: Doğru, dedi fakat bunun başka türlü bir şekli de var. Eğer oğul kız iyi ve hayırlı olursa, bu iş senin dediğin gibi olur. Eğer evlat hayırsız çıkarsa, hayatta seni inletir; ölünce de seni çabucak unuttur. Senin adını kötüler ve üstelik büyükler başta olmak üzere, bütün yat-yabancı bed-dua ederek sana söver. Oğul kız insana düşmandır, düşman neyine gerek daha iyidir düşmansız hayat sürmek. Düşmandan nasıl rahatlık umarsın; düşmanın atı bile senin aleyhine tanıklık eder. Bilgisi derin olan insan ne iyi bilgi vermiştir; oğul kızın adı, insan için giderilemeyen bir gölgedir. Bilgilerin buna benzer bir sözü vardır; dikkat edersen, temiz kalpli insan doğru söylemiştir. Sen oğul-kız diye, kendini üzersin; bu zahmeti takdir eden oğul kız nerede. Haram toplarsın; gidersen kalır; sen inleye inleye git, sefasını o sürsün. Evlenen kişiyi bir gemiye binmiş farz et, gemiye binen kişi denize açılır. Oğul kız dünyaya gelirse gemisi parçalanır; gemi parçalanınca, su içinde kim diri kalır. Oğul kız sahibi babanın kusuruna bakmamalı; oğul kız babasının yediği zehirdir. Oğul kızın hayırsızı ölen ana ve babasını, bir kere olsun, anmaz. Böyle çocuktan hiç vefa umulur mu; onun doğası kötü ve işi gücü cefâdır. Oğul kız babası her türlü zahmete katlanır; bela ve mihnetleri de fil gibi yüklenir” (KB, 3376-3391. b.).

Bu beyitlerde, Odgurmuş’ı hükümdarın yanında hizmet etmesi için razı etmeye çalışan Ögdülmüş ile gelmek istemeyip hayatına şimdiye kadar olduğu gibi yalnız devam etmek isteyen Odgurmuş’ın karşılıklı konuşmaları üzerinden evlilik ve çocuk konusu ele alınmaktadır. Âdeti tez-antitez şeklinde karşılıklı konuşmalarla konu farklı açılardan ele alınarak artı ve eksi yönleri okuyucuya sunulmaktadır. Okuyucunun aklında hiçbir soru bırakmayacak şekilde her boyutuyla ele alınan konularda kesin karar okuyucuya bırakılmaktadır. Yine evlatların olumsuz yönlerinin geçtiği bazı beyitler şunlardır:

“Oğul babaya babalık eder, oğul bey, babaysa kul oldu (KB, 6485. b.).

Oğul-kız babaya hürmetini bıraktı; ihtiyar kelimesi insana hakaret sözü oldu” (KB, 6491. b.).

Büyüklerle hürmetin azaldığını, ihtiyar kelimesinin hakaret sözcüğü olduğu söylenen beyitlerle zamandan şikâyet edildiği sezdirilmektedir.

İyi bir baba-oğul örneği olan ana karakterlerden Ay-Toldı'nın ölüm döşeğinde oğlu Ögdülmiş'e verdiği nasihatler de yirmi birinci babta "Oğlu Ögdülmiş'e Nasihat Verdiğini Söyler" başlığı altında geçmektedir:

"Bu Ay-Toldı'nın bir tek oğlu vardı, bu oğlanın yaşı henüz küçüktü. Adı Ögdilmiş'di; soyu temiz, yüzü güzel ve huyu iyiydi. Oğlunu yanına çağırdı; tutup kucakladı ve gözünden sel gibi yaş akıttı. İşte, oğlum, dedi, artık ben gidiyorum; bak, evim barkım, malım mülküm sana kaldı. Sen benim gözümün nuruydun, şimdi senden ayrılıyorum, sağ ve esen kal. Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: Oğul ve kız, gerçekte, gören gözün nurudur, demiş. Oğul ve kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul ve kız al yanağı soldurur. Kimin karısı ve oğlu ve kızı varsa, o kişi nasıl rahat uyuyabilir. Oğul ve kız yüzünden baba daima eziyet çeker; fakat oğul ve kız atasının adını dahi anmaz" (KB, 1158-1166. b.).

Bu beyitlerde, ölüm vakti gelmiş bir babanın oğluna beslediği duygular anlatılmaktadır. Ebeveyn olmanın hem acı hem tatlı tarafları olduğundan bahsedilmektedir. Bu beyitlerin devamında, Ay-Toldı'nın yaşadığı hayatı gözden geçirdiği ve özeleştiri yaparak pişmanlık duyduğu, malın-mülkün, dünyanın boş olduğu ölüme de bir çare bulunmadığı anlatılmaktadır. Bunun üzerine oğlu Ögdülmiş babasına şunları söylemektedir:

"Oğlu babasının sözünü dinledikten sonra, yüzünü ona doğru çevirerek söze başladı. Ey baba, dedi, sana bir sözüm var; onu sorayım, sen cevabını bana ver. Bu dünyada çok yaşadın, çok şey öğrendin; bilgiye ve erdeme ulaştın. Sordun, işittin ve öğrendin; her şeyi görüp anlayarak, sınavarak yaşadın. Ölüme karşı herhangi bir çare var mı? Eğer varsa, ey zeki bilge, ölüme karşı o çareye başvur. Eğer başka bir tedbir ve çare yoksa bütün malını ve hazineni, hepsini dağıt. Hazine ve mal baş için fidye olabiliyorsa, sen sağ ol, altın ve gümüş tekrar yerine gelir. Gözü tok, başkaları üzerinde tuz-ekmek hakkı olan, cömertlerin namlısı ne der, dinle. Malını insanlara dağıt, yedir ve içir; mal seni kullanacağına, sen onu kullan. İnsana esenlik gerekir, mal eksik olmaz; kuş için hayat gerekir, yem eksik olmaz. İnsan hayatta oldukça, dileğine ulaşabilir; başı, vücudu sağ oldukça, her arzusuna kavuşabilir" (KB, 1184-1194. b.).

Bu beyitlerde Ay-Toldı'nın oğlunun söyledikleri kadar tavrı da çok önemlidir. Yüzünü babasına dönerek konuşması, aklından geçirdiklerini açıkça ama aynı zamanda saygıyla ifade etmesi, oldukça dikkat çekmektedir. Önceki beyitlerde yaşı küçük olarak belirtildiği halde babasını hayata döndürebilmek için kendisine miras olarak kalacak malı mülkü dağıtmayı

düşünmesi, gelecek için sağ oldukça çalışarak elde edebilecekleri hakkında tevekkül etmesi oldukça olgun bir davranış olarak yer almaktadır. Babasının yanıtı da ölüme bir çare olmadığı şeklindedir. Oğlu babasına tüm bunları bildiği halde neden ona göre yaşamadığını açıkça sormakta âdeta babasını sorgulamaktadır:

“Öğdülmiş dinledi ve: Ey baba, dedi, ölümün seni daima izlediğini iyice bildiğin halde, Niçin ona göre hareket etmedin ve neden şimdi inleyerek ona ileniyorsun? Geride kalması yazılı olan malı niçin topladın; ihtiyacından artan malı niçin başkalarına dağıtmadın? İnsan gaflet içinde yaşarsa, pişman olması ve kendisini suçlu bulması gerekir. Ey baba, bugün pişman olmanın ve inleyerek başını yerden yere vurmanın ne faydası var” (KB, 1203-1207. b.).

Beyitlerde bir çocuğun babasına karşı açık yüreklilikle saygısızlık etmeden fikrini söyleyebildiğini görmekteyiz. Babasının yanıtı ise kendisinin gafil olduğunu, gerçeği göremediğini ama şimdi pişman olduğunu onun aynı hataya düşmemesi gerektiğini ve bununla ilgili öğütleri içermektedir. Sonrasında ise çocuk yetiştirmeye ilgili şu beyitler yer almaktadır:

“Ay-Toldı sözüne devam etti: Ey oğul, dedi, ben ne halde gidiyorum, beni gör ve uyan. Tek düşüncem sensin, bu endişeyle gidiyorum; sen bugün küçük yaşta, bensiz kalıyorsun. Benden sonra ne olacaksın; bundan başka bir düşüncem yoktur. Baba oğlunun yetişmesi için emek sarf ederse, oğul o terbiyeyle iyi yetişebilir. Baba oğlunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, anası ve babası bundan dolayı mutluluk duyar. Eğer onu sıkı terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, oğul heder olur; sen artık ondan ümidini kes. Oğlun babası bilge ve zekiye, oğluna daima sıkı terbiye vermelidir; bunun usulü, çaresi budur. Tecrübeli, yaşını başını almış ve çocuk sahibi kişi ne der, dinle. Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse, o kişiye ağlamak düşer; keder ona yazılıdır. Baba oğlunu küçüklüğünde başıboş bırakırsa, kabahat ve suç oğulda değil, babadadır. Çocukların tavrı, hareketi kötüyse, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur. Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp ona her şeyi öğretirse çocuğu gelişip büyüyünce sevinir. Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmesinler. Oğula kıza bilgi ve erdem öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler” (KB, 1215-1228. b.).

Beyitlerden anlaşılabacağı üzere çocuklara sıkı terbiye altında bilgi ve erdem öğretmelidir. Çocukları başıboş bırakmak heder olmalarına sebeptir. Bir çocuğun iyi ya da kötü olmasının yetiştirilmeleriyle ilgili olduğu savunulmaktadır.

Öğdülmiş babası için kaygılanmakla birlikte ona teselli vermeye de çalışmakta ve artık hiçbir pişmanlığın fayda vermeyeceğini söylemektedir. Sonraki beyitlerde,

“Bu kaygı ve endişe benim içinse, hiç endişe etme; aksine sevin. Sen yaratılmıştın, her yaratılan ölür; yaratılan ölür, ama yaratan kalır. Sen benim için çok merhametli ve cömert bir babaydın; fakat yaratan senden daha merhametlidir. Seni o yarattı, o sana mutluluk verdi; bana da vermeyecek mi; buna iman et. Değersize değer ondan gelir; küçük büyüklüğü onun ihsanı ile bulur. Dikkat edersen, akıllının buna uygun bir sözü vardır; akıllının sözü akılsız için gözdür. Gerçek aziz o azizdir ki, azizlere izzet ondan gelir; izzet ve aziz şimdi nadirdir. Değersize kıymet, küçüğe büyüklük, büyüğe yükseklik ve ikbal veren odur; kötüler ona sığınır. Ay-Toldı oğlunun sözlerini dinledi; elini kaldırdı, gözünü göğe dikti. Oğluna akıl verdiği için, Tanrıya bol bol şükretti” (KB, 1241-1250. b.).

Ay-Toldı’nın oğlu için endişelenmemesi gerektiğini büyük bir olgunlukla bizzat oğlu söylemektedir. Ay-Toldı’yı vezir yapan onu da iyi yerlere getirecektir Öğdülmiş’in tevekkülü tamdır. Oğlunun bu olgun davranışı için Ay-Toldı şükretmektedir:

“Ay-Toldı dedi ki: Ey oğlum, şimdi içim rahat etti; Tanrının fazlı ve keremi ile mutluluk içinde yaşa. Akıllı bir insan, dikkat et, şu sözü çok doğru söylemiş; onun manasını bil ve buna iyice dikkat et. Tanrı kime akıl, anlayış ve bilgi verirse, o bütün arzularına ulaşır. Kimin tavırları iyi ve hareketi uslu olursa, o bütün dileklerine kavuşur, Güneş’i ve Ay’ı parlak olur. Bu iyi davranış bütün iyilikler için bir sermayedir; hareketi iyi olursa, insan bin türlü sevince kavuşur. Bütün arzu ve nimetlere tamamen ulaştım; ey iyi Rabbim, sen beni her bakımdan sevindirdin. Hükmün bugün bana ulaştı, işte gidiyorum; bir tek oğlum vardı, onu da şimdi bırakıyorum. Babaydım, şimdi bu baba ölüyor; ey Rabbim, sen dirisin, ona saadet ver. Onu refaha yakın ve beladan ırak tut; her iki dünyada onun yardımcısı ol. Kötülükten koru, iyiliğe ulaştır; onu yiyecek ve giyeceğe muhtaç etme” (KB, 1251-1264. b.).

Bu beyitlerle Ay-Toldı oğlunun söylediklerini doğrular nitelikte, arzu, nimet ve mutluluğa Tanrı’nın vereceği akıl, anlayış ve bilgiyle ulaşacağını anlatmaktadır. Sonraki beyitlerde ölümden ve dünya hayatının geçiciliğinden bahsedilmektedir.

Ay-Toldı oğlu Öğdülmiş’i Hükümdar Kün-Togdı’ya emanet ettiğini ise şu beyitlerle anlatmaktadır:

“Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oğlum, bu ciğerparem, burada kalıyor. Yalvararak, Tanrıya emanet ettim onu; O isterse, yanar ateş içinde de olsa, korur onu. Senden dileğim şudur: ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa o yabani diken gibi olur. Tanrı her şeye bir sebep yaratır; iyi ve kötü, her şeyi o nasip eder. Çocukların iyi veya kötü olmalarına ana babaları sebep olur. İşte onun babası olan ben bugün ölüyorum; oğlum küçük yaşta yetim ve öksüz kalıyor. Eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola yönelt. Gözden uzak bulundurma, ona erdem ve bilgi öğret; bilgi ve erdemle memlekette mevki sahibi olsun. Tavrı ve hareketleri makul, düzgün ve iyi ahlaklı, hizmete layık ve meziyet sahibi olsun. Serbest ve başıboş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine engel ol; oğul sıkı terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur. Tecrübeyle anlayıp, bilerek söyleyen ve işin aslına vâkıf olan pir ne der, dinle. Oğula bilgiyi küçükken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse, hayatta başarılı olur. Gerekirse, oğula kıza acımadan dayak at; dayak oğula kıza bilgi öğretir. Oğul kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz” (KB, 1482-1495. b.).

Ay-Toldı, şefkatle başladığı cümlelerine çocuğa verilecek erdem, ahlak, terbiye gibi meziyetlerin önemini vurgulamak için gerekirse şiddete başvurulacağından bahsetmektedir. Erkek kız ayrımı yapmadan bilginin kesinlikle öğretilmesini vurgulamaktadır. Bu ifadeleri bir mektuba yazarak hükümdara vermesi için oğluna vermektedir. Sonrasında da oğluna şu öğütlerde bulunmaktadır:

“Oğlum, dedi, bu mektubu sakla, kaybetme; hükümdara götür, ona mirasım budur. Mektubumu okusun, sözümü tutsun; ölüme hazırlansın ve işini ona göre düzenlesin. Uzun süre sustu, sonra oğluna bakarak, dedi ki: Sen bunu anla, doğruluktan ayrılma. Oğlunu kucaklayarak, tekrar bağrına bastı; öpüp ağladı, yüzü gözyaşlarıyla kaplandı. Ey oğlum, dedi, işte beni görüyorsun; ben ne halde gidiyorum, bunu unutma. Sana da, şüphesiz, bu an gelecektir; gafil olma, bir gün sen de öleceksin. Ben sana gereken sözleri söyledim; sözümü unutma ve bana dua et. Eğer gün gelir de hükümdar seni isterse, tavrı ve hareketini düzelt, hizmet ve hürmette kusur etme. Aylak olma ve başıboş dolaşma, kendi kendine koşma; işinde, sözünde dürüst ve mülayim ol. Gece geç yat, yine de erken kalk; yataktan erken kalkan mutluluğunu artırır. Tanrı buyruğuna çok itaat et; hükümdara hizmet et, ona gönülden bağlan. Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur; kaç; daima iyilik yap, tavrı ve hareketlerini düzelt.

Sözünü gözet, emniyet içinde yaşa; kendini gözet esenlik ile ihtiyarla. Sustu, oğlunu kucaklayıp, ağladı; tekrar ah vah etti ve pişmanlıklar getirdi” (KB, 1497-1510. b.).

Bu sözlerinden sonra Ay-Toldı pişmanlığından bahsederek Tanrı adıyla son nefesini verir. Ay Toldı, büyük bir şefkatle oğlunu bağrına basan son anlarında bile oğlunu düşünen bir baba örneği olarak yer almaktadır. Hükümdar Ögdülmiş’i çağırır ve teselli ettikten sonra şunları söyler:

“Baban öldüyse, ben de sana bir babayım; sana babalık edeyim, sen de bana oğul ol” (KB, 1552. b.).

Hükümdarın Ay-Toldı’ya vefası oğluna sahip çıkmak istemesiyle yer almaktadır. Daha sonra Ögdülmiş, babasının mektubunu hükümdara vermekte ve hükümdar mektubu okuyup üzülen gözyaşı dökmetedir:

“Hükümdar sözünü kesti, gözünden yaşlar akıttı; Ögdülmiş keder içinde oradan kalkıp çıktı. Gönlü sıkıntı içinde gelip evine girdi; birkaç gün herkese kapısını kapattı kederiyle başbaşa kaldı. Oğlu, Ay-Toldı için, ölüm aşı yaptı; yoksullara gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı. Babasının yasını böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine dost edindi. Baba öğüdünü tuttu, doğruluktan ayrılmadı; mutluluğu günden güne arttı, Güneş’i parladı. Akıllı kişi ne der, dinle şimdi, görmüş geçirmiş ve memleket işini bilen kişi. Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur, sana her gün bir sevinç getirir. Babanı, ananı hoşnut eyle, onlara hizmet et; bu hizmet karşılığı binlerce fayda elde edersin” (KB, 1562-1569. b.).

Bu beyitlere bakıldığında günümüzden yaklaşık 950 yıl önce yazılmış kadim bir eserin günlük hayatı nasıl anlattığına şahit olunmaktadır. Bir çocuğun babasının ölümünden sonra hissettiklerinin anlatılmasının yanı sıra ölünün arkasından yapılan ölüm aşı, gümüş ve ipekli kumaşların dağıtılması gibi âdetlerden de bahsedilmektedir. Çocuğun babasının ölümünün ardından babasının öğüdünü tutup ona göre yaşadığı da dikkat çekmektedir. Sonraki beyitlerde ise babasının işlediği iyi işlerin oğluna olan faydaları, hükümdarın Ögdülmiş’i sahiplenmesi anlatılmaktadır:

“Hükümdar bir gün tek başına oturuyordu; elindeki kitabı bıraktı uzun uzun düşündü. Bir yere akı takılmıştı, anlayamadı; sormak için birini aradı, bulamadı. O zaman Ay-Toldı’nın erdemlerini hatırladı ve: Ah yazık, o erler eriydi, dedi. O bana iyi arkadaştı ve bârgâhımın süsüydü; her işinde halkın faydasını düşünürdü. Arkadaşım kayboldu, boş kaldı yeri; hani bu boşluğu

dolduracak kişi. Sonra birden bire Ögdülmüş'i hatırladı ve dedi: Unutmuşum ben bu iyi işi. Ay-Toldı ölüerken oğlunu bana emanet etmişti; hayret, ben onu nasıl unuttum. Babası öldüyse, oğlu hayattadır; birini kaybettim, birini tutayım bari. Derhal adam gönderip Ögdülmüş'i huzuruna çağırttı ve bu işi de böylece yerine getirdi” (KB, 1572-1580. b.).

Bu beyitlerden sonra Ögdülmüş saygıyla huzura gelmekte ve bilgece konuşmalarıyla hükümdarı kendine hayran bırakmaktadır. Hükümdar bir gün yine Ögdülmüş'i huzura çağırıp sorar:

“Ey Ögdülmüş, dedi, şimdi bana bak, sana babanın hiçbir emeği geçmedi. Baban öldüğünde sen bir oğlandın; küçüklere yolu izi büyükler gösterir. Baban sana erdem ve bilgi öğretmedi; ben de bu hususta sana pek yardım edemedim. Nasıl oldu da bunca erdem sende toplandı; şimdi sen bana bunu bir söyle” (KB, 1792-1795. b.).

Bu soruya Ögdülmüş şöyle yanıt vermektedir:

“Ögdülmüş yanıt verdi ve dedi ki: Hükümdarın ömrü ve devleti uzun olsun. Tanrı kime inayet eder ve kısmet verirse, o dileğine kavuşur, şöhret sahibi olur. Görmüş geçirmiş şu ak-sakal, şu Türkçe mesel, bu hususta, bak, ne der: Kişi Tanrının fazlı ile büyür ve dileğine kavuşur; onun işi günden güne yoluna girer. Yağız toprak ile mavi gök, oç almak için birleşse bile, Tanrı'nın verdiğine insan engel olamaz. Her işte Tanrının yardımı şarttır; kişi ancak onunla dileğine kavuşabilir. Bir de, ey hükümdar, oğul babasının rızasını ne kadar alırsa, onun duasına o kadar erişir. Babam bana hayırdua etmişti; ben o duayla yükselerek bu mevkiye ulaştım. Kadir Rabbim hükümdarı da sebep kıldı, ben de bu erdem ve bilgiden yoksun kalmadım” (KB, 1796-1804. b.).

Ögdülmüş, baba duası ve Tanrı'nın inayetiyle bilgi ve erdeme ulaştığını söylemektedir. Daha sonra bilgi sahibi olanların bunu nasıl elde ettiğini soran hükümdara Tanrı'nın verdiği aklın yanı sıra küçük yaşta eğitilmenin de önemli olduğundan bahsetmektedir:

”Tanrı yaratırken, gönöl vermezse, insan hiçbir dileğine erişemez. Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeye küçük yaştan başlamalıdır. İnsan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur” (KB, 1821-1822. b.).

Birçok beyitte geçtiği gibi bu beyitlerde de bilgiyi küçük yaşta öğretmen, çocuğu küçük yaşta eğitmenin üzerinde durulduğu görölmektedir.

KB’de soy-sop ve iyi bir aileden gelmek önemlidir, denilmektedir. Vezirin özelliklerinin anlatıldığı bölümde, bu özelliklerden birinin de; iyi bir aileden gelmesi, olduğu belirtilmektedir:

“Asil bir aileden gelmeli, takva sahibi ve dürüst olmalı, hayatını da dürüstlikle geçirmeli. Vezirlik önemli iştir; bu iş için seçkin insan gerekir; vezir doğru ve doğası asil olmalı” (KB, 2186-2187. b.).

Faydalı ve erdemli kişi olmanın yollarını anlatan birçok öğüdün verildiği KB’de, oğula verilen bu nasihatlar de dikkat çekmektedir:

“Faydalı olan kişi, kul bile olsa, oğuldan daha yakındır; faydasız oğlu düşman bil, ondan sakın” (KB, 3003. b.).

“Ey oğul erdemi kıymetsiz sayma, öğren; bu erdemin doğası ak kuşa benzer. Bu erdemin mutluluğu ak kuşunki gibidir; haydi, sen erdeme kuş adını ver. Dünyayı yaşlandırmış, çok yaşamış, ak saçlı insan ne der, dinle. Bilgi ve erdem öğren, ona hürmet et; bu erdem sonra sana da hürmet getirir. Bilgi edin, anlayış sahibi ol, vaktini boş geçirme; zamanı gelince, o sana iyilik getirir” (KB, 3010-3014. b.).

Beyitlerde, bilgi ve erdeme hürmet etmenin kişiye de hürmet edilmesini sağlayacağı belirtilmektedir. Oğula, faydalı, erdemli ve bilgili olmak öğütlenmektedir.

KB’de Ögdülmiş’in zahit karakteriyle eserde yer alan akrabası Odgurmış’a hükümdarın davet mektubunda yazdıkları akraba ve kardeşlerin önemine dikkat çekmektedir:

“Sen yakın akraba ve kardeşlerden uzaklaşmışsın; köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin. İbadet etmek için, kalkıp, tek başına dağa çıkmışsın; fakat bu ibadet çok uzun sürmüştü. Akrabaların sana ne yaptı, niçin onlardan yüz çevirdin; açıkla bunu bana. Eğer zulüm görmüşsen bana gel; bu dert ve endişeni bana anlat. Ben kudretimle senin hakkını vereyim; neşe ve sevinç içinde burada yaşa. Akraba akrabadan yararlanır; insan bu şekilde zevke kavuşur. Akraba ve kardeşlerle barışmak, eş ve dostlarla kaynaşmak gerekir. Nerede yakınlık ve uygunluk varsa, o işte fayda vardır; bunu iyice düşün. Şair ne der, dinle; iki insan birbirine uygun düşerse, bu daima onların faydalarına olur. Kara toprak, mavi su birbirine yaraştı; ortada binlerce çiçek gülererek açıldı. Akraba veya arkadaşlar birbirlerine uygun hareket ederse, bunlardan yeni akraba ve ahablıklar meydana gelir” (KB, 3203-3213. b.).

Akrabalık, kardeşlik ilişkilerinin önemine dikkat çeken bu beyitlerde, toprağın mavi suyla buluşarak çiçeklerin açması misali verilerek birlikte olmanın güzellikler doğuracağı

söylenmektedir. Akraba ve kardeşlerle bir arada olmanın güzellikleri vurgulanarak aile birliğine önem verme değeri ön plana çıkarılmaktadır. Yakınlık ve uygunluğun insana fayda vereceği vurgulanmaktadır.

Aile birliğine önem verme değeri, eserde pek çok beyitte yer almakta olup evlilik, çocuk, akrabalık, kardeşlik, yakınlık gibi konularla okuyucuya sunulmaktadır. Bu değerin, insanı güçlü kıldığına ve birlikteliklerin güzellikler doğuracağına vurgu yapılmaktadır. Eserde, evlilikte eşin doğru seçimi, aile bireylerinin iletişimi, çocukların küçüklükten başlayarak iyi yetiştirilmesi, akrabayla ilişkilerin yakın tutulmasının önemi anlatılmakta, bunların kişiyi mutlu kılacağı ve öldükten sonra bile kişinin adını yaşatacağı anlatılmaktadır.

4.1.3. Arkadaşlık/Dostluk

Arkadaşlık ve dostluk kavramları, “birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri, bacanak, eş, yâren, yoldaş: sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi anlaşılan kimse, düşman karşıtı” olarak TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020) yer almaktadır. KB’de yüzden fazla beyitte arkadaşlık, kardeşlik ve dostluk kavramlarından bahsedildiği tespit edilmiştir. Hükümdar Kün-Toğdı, vezir Ay-Toldı ve Ay-Toldı’nın yerine geçen oğlu vezir Ögdülmiş ile iş ilişkisinin yanı sıra aynı zamanda iyi bir arkadaşdır. Ayrıca eserde, 81. bab: “Zamânenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Anlatır” başlığını taşımaktadır. Eserde, maddi anlamda dostluk, kardeşlik ve arkadaşlığın yanı sıra akıl ve bilgi gibi soyut kavramların dostluğundan da bahsedildiği görülmektedir:

“Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi senin için çok merhametli bir kardeşdir” (KB, 317. b.).

“İyilik dileyen insan ne der, dinle; daima iyilik et; o senden ayrılmayan bir arkadaş olsun” (KB, 914. b.).

Akıl, bilgi kişiye merhametli bir kardeş; iyilik ise sadık bir arkadaşdır denilmektedir. Zira yapılan iyilik her zaman kişiyle olmakta ve kişi yaptığı iyiliğin karşılığını bir şekilde görmektedir.

KB’de, kardeş ve arkadaş arasında fark olmadığından bahsedilmektedir:

“Akrabaları olan kişinin namı ve şöhreti büyüktür; arkadaşları olanın adı ve sözü muteberdir. Akraban yoksa arkadaş ve ahabap edin, iyi arkadaş akraba gibi olur” (KB, 3173-3174. b.).

“Kara toprak, mavi su birbirine yaraştı; ortada binlerce çiçek gülerek açıldı. Akraba veya arkadaşlar birbirlerine uygun hareket ederse, bunlardan yeni akraba ve ahabaplıklar meydana gelir” (KB, 3212-3213. b.).

“Sen bir kardeşsin, istersen arkadaş olarak kabul et, kardeş ve arkadaş arasında fark yoktur” (KB, 3485. b.).

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere, akrabanın çok önemli olduğundan, iyi bir arkadaşın akraba gibi olduğundan, akraba yoksa arkadaşın da akraba yerine geçebileceğinden bahsedilmektedir.

Dost ve arkadaş insan için bir destekçidir, kişi bunlarla kendini güçlü hisseder denilmektedir:

“Birçok dost ve arkadaş edindi; dost ve arkadaş insan için bir destektir. Kimin arkadaşı ve dostu çoksa, o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış demektir. Kimin arkası varsa güçlü olur; bu güçlü kişinin mutluluğu temelli olur” (KB, 1697-1699. b.).

Arkadaş ve dost kişiye güven sağlar ve kişiyi güçlü kılar, mutluluk getirir denilmektedir. Kişi alçakgönüllü olmalıdır ki arkadaşlarını memnun edebilsin:

“Alçakgönüllülük kişiyi sevdire; kendini sevdiren kişiler arkadaşlarını da memnun eder” (KB, 2230. b.).

Dostluk, kardeşlik, arkadaşlık kavramlarının tanımı yapılarak birçok beyitte bu kavramların özelliklerinden bahsedilmektedir. Özellikle ortaokul çağındaki öğrenciler için önemli olan arkadaşlık seçimi ile ilgili olarak önemli tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. “İyi bir arkadaş nasıl olmalıdır, İyi bir arkadaş nasıl olunur? Arkadaş seçerken nelere dikkat edilmelidir?” gibi soruların cevabının yer aldığı beyitler şu şekildedir:

“Oğlu, Ay-Toldı için, ölüm aşı yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı. Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine ahabap edindi” (KB, 1564-1565. b.).

“Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda eder, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar. Onun erdemini herkese söyleyip yayarlar; kusurunu görünce de ağızlarını açmayıp gizlerler” (KB, 3411-3412. b.).

İyi bir arkadaşın özelliklerinin yanı sıra kimden arkadaş olmayacağı da açıklanmaktadır:

“Faydasız ve değersiz ise kardeş olsa bile onu bırak; yararlanacağın kişiyi arkadaş edin, onun bol bol hayrını gör” (KB, 2575. b.).

“Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; büyüğün ve küçüğün güler yüzle gönlünü al” (KB, 1327. b.).

Kendisinden faydalanılacak arkadaşlar edinilmesi öğütlenirken kişinin de arkadaşlarına, yakınlarına yakınlık göstererek güler yüzlü olması gerektiği belirtilmektedir.

Kuş gibi bir canlının bile eşini, sürüsünü bildiği, insanın da içine karışacağı insanları iyi seçmesi gerektiği anlatılmakta, nelere dikkat edileceği açıklanmaktadır:

“Uçar kuş bile eşini bilir, sürüsünü bulur; sen insansın, içine karışacağın adamları seç. Yakınlıktan aranılan şey iki türlü olur; bu iki şey için insan dost edinir. Biri her türlü çıkar dışında, ilahi bir sevgiyle arkadaş edinir; bu arkadaşlık içinde sadakatsizlik hatıra gelmez. Biri de kendi çıkarı için arkadaş edinir; bu arkadaşlık zorakidir ve asla esaslı olmaz. Eğer sen çıkarsız ve ilahi bir sevgiyle arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, yüzünü asla ekşitme ve kaşlarını çatma. Bunun faydasını burada arama, sabırlı ol; bunun ecrini yarın orada Tanrı verecektir. Eğer dostluk dünya çıkarı içinse, onlarla arkadaşlık etme; eğer etmişsen ayrıl. Dost edinmiş olan ve dostluğun fayda ve zararlarını sınavarak bilen insan ne der, dinle. Dostu çıkar ve zarar içinde sına; eğer o bu hallerde de dostluğuna devam ederse, ona sıkı yapış. Dostun içini öğrenmek istersen, sen onu sözle hiddetlendir, ona kaşlarını çat. Seni sevip sevmediğini bilmek istersen, ondan çok sevdiği bir şeyini iste, hemen anlaşılır. Eğer bunların her ikisinde de gücenme göstermezse, bu insanı canın gibi aziz tut” (KB, 4200-4211. b.).

Beyitlerde gerçek arkadaşın nasıl anlaşılacağı ile ilgili küçük bir sınama tavsiye edilmekte, başarıya ulaşan kişileri, gerçek arkadaş gerçek dost bilip canı gibi görmeli denilmektedir.

Arkadaş edinirken çıkar gözetmeyen, faydalı insanları seçmek gerekmektedir:

“Çıkar gözetmeyen dost, ahabap ve arkadaş edinmeye çalış; onlara inan ve kaygısız yaşa. Dost, ahabap ve arkadaş sevinç ve kaygıda, iyi ve kötü zamanlarda insana faydalı olanlardır. Seni daha çok sevmelerini istersen, onlara tuz ekmek yedir, daima güler yüz göster” (KB, 4217-4219. b.).

Arkadaşların faydalı olanları tercih sebebiyken, onlara ikramda bulunmanın da yakınlığı arttıracığı söylenmektedir.

Eserde arkadaşla karşı dikkatli davranmak gerektiğini ve arkadaşın, kişinin sırlarını ifşa edebileceği konusunda da uyarıda bulunmaktadır:

“Eş ve arkadaşlarının yükünü yüklen, gönüllerini kırma; sözünü unutma, bunu daima göz önünde tut. Eğer arkadaşın düşman olursa, o senin canına ya da toplayıp biriktirdiğin malına kasteder. Arkadaşın senin içini dışını bilir; bu içi dışı bilen kişi senden birçok şey koparır. O isterse, senin malına el uzatır; isterse canını ilik ile besler. Sen kendini nasıl gözetirsen, arkadaşını da öyle gözet; sözü uzatma. Dost edinmek kolay, fakat dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, fakat barışmak zordur” (4264-4269. b.).

Dost edinmenin kolay ancak dostluğu sürdürmenin zor olduğunu ve dostluğu sürdürmenin yolları anlatılmaktadır.

Eserde bir kişinin iyi ya da kötü olmasının sebeplerinden birinin arkadaşının iyi ya da kötü oluşudur, görüşü savunulmaktadır:

“Biri de taklit yoluyla iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar” (KB, 874. b.).

“Diğeriye taklit yoluyla kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider” (KB, 877. b.).

“Eğer iyiye kötü bir arkadaş olursa, onun doğası da arkadaşıninki gibi kötü olur” (KB, 884. b.).

“İyi veya kötülerin bu yollara girmesinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş bulmalarıdır” (KB, 886. b.).

Beyitlerden anlaşılacağı üzere, arkadaş, kişinin iyi ya da kötü biri olmasındaki sebeplerden biridir. Kişinin arkadaşının iyi olmasının, onun iyi kişi olmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Yine her türlü iyiliğin iyi arkadaşla birlikte geldiği şu beyitlerden anlaşılmaktadır:

“İyi kişi arkadaşların en iyisidir; iyi iş işlerin en iyisidir. Arkadaşın iyi ise, ne istersen iste; yolunun açık olması için iyi arkadaş gerekir. Huzur, arzu, nimet, güven, rahat bu neşe ve sevinç, hep iyiliğin karşılığıdır” (KB, 935-937. b.).

“Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda eder, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar. Onun erdemini herkese söyleyip yayarlar; kusurunu görünce de ağızlarını açmayıp gizlerler” (KB, 3411-3412. b.).

“Çıkar gözetmeyen dost, ahabap ve arkadaş edinmeye çalış; onlara inan ve kaygısız yaşa. Dost, ahabap ve arkadaş sevinç ve kaygıda, iyi ve kötü zamanda insana faydalı olanlardır. Seni daha çok sevmelerini istersen, onlara tuz ekmek yedir, daima güler yüz göster. Bu iki hareket insanları sana ısındırır; onlar da iyi ve kötü anlarda üstlerine düşen işi yapar. Bilgi buna benzer bir söz söylemiştir; sen buna göre hareket etmeye çalış, ey doğası temiz. İnsanlara güler yüz göster, onlara tatlı sözle tuz ekmek yedir. İnsanları kul yapan bu iki harekettir; ben başkasını bulamadım; varsa sen bul” (KB, 4217.-4223. b.).

Dostluk, arkadaşlık; çıkarsız, saf, iyi niyetli bir ilişkiyle olur. İyi bir dost, iyi günde ve kötü günde kişinin her zaman yanında kusurlarına sır olan, kişiyi erdemleriyle yücelten, huzur ve güven veren, gerekirse uğruna kendini feda eden beklentisiz kişidir. Bu dosta sahip olmak kadar bu dostluğu sürdürmek de önemlidir. Dostluğu sürdürmek fedakârlık gerektirir. Dosta yedirip içirmek, güler yüz göstermek cefasına katlanmak gerekmektedir. Dostluk öyle önemlidir ki kişi düşmanını bile dosta çevirmek için gayret sarfetmelidir:

”Düşmanını dost etmeye gayret et; onunla barışarak emniyet ve huzur içinde yaşa. Biriyle düşman olmanın hiçbir faydası yoktur, bunu iyice bil; faydası olmayan işe el sürme. Sen hizmette kusur etme, kendine düşman edinme; düşmanı olan kişinin başı bin türlü derde girer. İyi ve seçkin kişileri ahbap edin; insanın eşi ve arkadaşı kötü olursa sonunda pişman olur. Yakınlık göstermek için seçkin bir insan dilerse, bu arzuna iki türlü insanla erişebilirsin. Biri aslında iyi ve insanların seçkini olan kişidir; bulursan, onu arkadaş edin, ey olgun insan. Biri de takva sahibi ve Tanrıyı bilen kimsedir; her türlü insanlık ondan gelir. Bu iki türlü insana yakınlık göster; bunlar senin dostluğuna hep iyilikle karşılık verirler. Kötülükleriyle şöhret bulan kişilerden uzak dur; böyleleri kara huylu insanlardır. Ey ak doğalı insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et, beyaza siyah çabuk bulaşır. Bilge danışman ne güzel bilgi vermiş; bilgili bunu okursa, düşünür ve daha ihtiyatlı olur. Ey iyi insan, kötüye katılma; tıpkı o kötünün doğası gibi, seninki de kötü olur. Ey seçkin, güzide insan, kötüye yaklaşma; adın kötü olur, mutluluğuna zarar gelir. Yakışksız kişilere yakın gitme; yoksa onlar da sana gelir ve yakını bırakmazlar. İyi nam ile tanınmış birçok kişi gördüm; kötü insanlarla karışınca işleri bozuldu. Kötü arkadaş yüzünden zarar gören, zorla adı silinip giden iyiler gördüm” (KB, 4230.-4245. b.).

“İyi arkadaş edinerek onlarla düşüp kalkmalı; insanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur. Başkalarına faydalı olabileceğin yerde insanlara karış; bil ki, insanlara faydalı olmak kişinin kendi yararınadır. Ey cömert, bu tek başına yaşayan, yabani adamın başkasına faydası dokunmaz. Başkasına faydası dokunmayan kişi ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit” (3405-3408. b.).

İyi arkadaş edinerek, faydalı bir insan olmak gerektiği vurgulanmaktadır:

“İnsan hayatında kendisini yükseltmek ve adını yaşatmak için, başkalarına faydalı olmalıdır. İnsanlar ondan bir iyilik görmezlerse, onun yaşadığı nereden belli olur” (KB, 3369.-3370. B.).

“Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsa bile, sen onlara karşı daima yakınlık göster, ey arkadaş” (KB, 3433. b.).

“Her türlü iş hizmet ile yoluna girer; hizmet sayesinde insan iyi arkadaşlara sahip olur” (KB, 4053. b.).

”Gücün yettiğince herkese iyilik et; hiç şüphe etme, sana bundan ancak iyilik gelir. Birinin sevinci varsa, buna sen de sevin; o keder ve kaygıya düşerse, sen de kederlen. Böylece adın iyi olur; insanlar da seni sever, herkes seninle dost olmaya can atar. Kardeşim, ne kadar çok kardeş veya dost edinirsen edin, yalnızca kendine düşman edinmemeye gayret et” (KB, 4256-4259. b.).

İyi bir insan olmak, akraba, dost ve arkadaşlarına yakınlık göstermek kişiye fayda sağlar, denilmektedir. Kişinin çevresine karşı iyi ve faydalı olması adının yaşamasını sağlar, uzak olanlara bile yakınlık göstermek kişinin işlerini yoluna koyar, denilmektedir.

Kötü arkadaşın kişiye zararı da şu beyitlerde geçmektedir:

“Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et, seni sokar” (KB, 1297. b.).

“Kötü arkadaş yüzünden zarar gören ve zorla adı silinip giden iyiler gördüm” (KB, 4245. b.).

Eserde arkadaşın çokluğu, kişiye çeşitli kapıların açılması ve adının yayılması için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

“Birinin arkadaş ve ahabası ne kadar çok olursa, onun adı o oranda memlekete yayılır, işi yoluna girer. O bu dünya içinde dileğine kavuşur; eğer ahiret mutluluğu isterse, onu da bununla sağlar” (KB, 3409-3410. b.).

“Çok dost, ahaba ve arkadaş edinmeye çalış ve onlarla sık sık görüş; ahabaların çok olursa, herkes seni över” (KB, 4186. b.).

Esere göre kişinin iyi ya da kötü olmasına sebep, tüm sırlarını bilen, kişiyi vezir de rezil de edebilecek olan, adını yayacak ve övünme sebebi olan arkadaş, dost, ahaba, kardeşler.

KB’de zıt kavramlar birlikte kullanılarak karakterler üzerinden konular farklı bakış açılarıyla ele alınarak okuyucunun aklına takılan soruların cevaplarının verildiği görülmektedir. Ögdülmiş’in Odgurmuş’ı saraya davet etmek için, insanlara faydalı olmanın, arkadaşlığın önemi üzerine söylediği sözlerle karşılık olarak, saraya gelmek istemeyen Odgurmuş’ın sözleri dikkat çekmektedir:

“Şu beyiti söyleyen ne der, dinle; dışına bakma, içine ve manasına dikkat et.

Ey insanların ustası, tek başına ve arkadaşsız yürü; bak, papağan konuşup söz söylemeye kendi başına ulaştı. Kul yalnız ve tek başına ibadet ederse, bu tek kişiden halka nasıl zarar gelebilir. Ey kardeş, insanlara karışmayı övdün; fakat insan onlara nasıl katılır, nasıl ahaba olur. İşte bana geldiğinden beri ben bugün ibadetten geri kaldım; bir düşünsene. Bir tek seninle buluşmanın zararı

bu kadar olsun, artık beni fazla zorlama. Şimdi ben insanlar arasına girersem, ibadete ne zaman elim değer” (KB, 3360.-3366. b.).

“Dost, ahabap ve arkadaş edinmeli, dedin; bu iyi, fakat bunların yükünü yüklenmek çok zordur. Parlak bilgili hakîm yine çok güzel söylemiş; insanın gönlü yufka ve koruması da güçtür. Gönül sırça gibidir; ey oğul, onu çok iyi koru, kırılmasın. Gönül nazlıdır, bu sınanmıştır; şöyle ki, sıcakta erir, soğukta donar. Dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz” (KB, 3392-3396. b.).

Beyitlerde Odgurmuş, dostların zamanından çalacağını onu ibadetten alıkoyacağını belirtmekte, ayrıca dostların cam gibi kırılgan olan gönlünü kırmanın onu kişiye düşman edeceğini söylemektedir. Dostun zıttı olan düşman kelimesinden de yararlanarak çeşitli tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir:

“Büyükler ikbaldir; ikbale kavuşmak istersen hizmet et; ikbal için rehin olarak hizmet vermelidir. Ey kardeş, bir de sana denk ve akran olanlar var; onları kendinden uzaklaştırırsan sana düşman, yaklaştırırsan dost olurlar. Derece itibarıyla sana denk olan bu insanlar aralarına karışacağın kişilerdir; onların hareketlerine karşı, sen de aynı davranışı göster” (KB, 4180-4182. b.).

Kişi dost edinmeye çalışmalıdır, düşmanın kişiye zararı dokunur denilmektedir:

“Ey uyanık gönüllü insan, dinle, düşman yüzünden ziyan görmüş insan ne der. Düşman biricik de olsa onun zararı bindir; binlerce dostun olsa bile daima biri eksiktir. İnsan düşmanından fayda görmemiştir; eğer görmüşse bu ancak kendi mahareti sayesinde olmuştur. Arkadaşın sana nasıl davranırsa, sen de ona öyle davran, seversin. Kendine denk olanı ahabap edin; insan ancak kendisine denk olanla hem-renk olabilir. Kötüyü arkadaş edinme, ondan uzak dur, kaç; kötü arkadaş seni yolundan şaşırtır” (KB, 4189-4194. b.).

“Dostlarını ihsanlarda bulunarak sevindir; düşmanlarını acımadan sürgün et” (KB, 5496. b.).

Beyitlerden anlaşılacağı üzere, düşman değil dost kazanmaya çalışılmalıdır. Dostlara ikramda bulunulurken düşmanlara da acımamalıdır, öğüdü verilmektedir.

KB’de dönemin çeşitli meslek gruplarına mensup insanlarla ilişkiler de ele alınmaktadır. Bunlardan biri olan düş yorumcularıyla münasebet konusunda isteğe göre arkadaş olunabileceği söylenmektedir:

“Düşleri böyle iyi yoran bunlardır; bilgileri ve gönülden bağlılıklarıyla insana iyilik ederler. Ey kardeş, bunlara karşı da iyi davran, onlara istersen kardeş, istersen dost muamelesi yap” (KB, 4374-4375. b.).

KB'nin en belirgin özelliklerinden biri bir siyasetname olmasıdır. Hükümdara çeşitli tavsiyelerde bulunurken yönetilen halkın sadakatının nişanesi olarak, halkın, hükümdarın dostuna dost, düşmanına düşman olmaları gösterilmektedir:

“Böylece halkın hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar. Halkın üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle. Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli, bu emir ne olursa olsun hemen yerine getirmeli. İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler, ey eli açık. Üçüncüsü senin dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdırlar” (KB, 5578-5582. b.).

Eserde dost insan olarak tanımlanan kişilerin sözlerine de yer verildiği görülmektedir:

“Gönül sahibi, düşüncesi ve sözü bir olan dost insan çok iyi söylemiştir. Gönlün tamamen inandığı kişiyi kendine ayna edin; kendini görebilmek için onu daima karşında bulundur” (KB, 5617-5618. b.).

KB'de “Zemânenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Anlatır” başlığını taşıyan bölümde ise vefanın kalmadığından, zamanın bozulduğu, insanların cefa verdiği ve riyakâr, yalancı ve güvenilmez olduklarından bahsedilmektedir.

Dostluk değeri, eserde pek çok açıdan ele alınmaktadır. Dostluğun, arkadaşlığın tanımının yapıldığı, iyi arkadaşın özelliklerinin sıralandığı görülmektedir. İnsanlarla birlikte olup dost, arkadaş edinmek ve insanlardan uzak tek başına kalmak tezlerinin gerekçelerle farklı karakterler üzerinden ele alındığı görülmektedir. Dost ve düşman kavramı bir arada ele alınarak açıklamaların yapıldığı görülmektedir.

4.1.4. Bağımsızlık/Özgürlük

Bağımsızlık/özgürlük kavramları TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020) şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Davranışlarını, tutumunu, girişimlerini herhangi bir gücün etkisinde kalmadan düzenleyebilen, özgür, hür: herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbestî: her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet”

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere bağımsızlık ya da özgürlük değeri çok farklı açılardan değerlendirilebilir. Kişinin özgürlüğü, devletin özgürlüğü, fikir özgürlüğü, vicdan

özgürlüğü vb. çoğaltılabilir. Eserin yazılış amacı göz önüne alındığında devletin bekasını sağlamak için eserin içinde yer alan pek çok öğüt görülmektedir. Yine kişilere verilen nasihatlerde; özgüven, bağımsız olma, kendi yolunu çizme gibi mesajlar yer almaktadır. Kişilerin en çok kendine güvenmesi gerektiği savunulurken yine bu değer vurgulandığı görülmektedir:

“Dünyayı elinde tutan, onu anlayışla tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgiyle yaptı. Âdem’in dünyaya inişinden beri, iyi düzen daima anlayışlılar tarafından kurulmuştur. Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kismet olmuştur. İnsanların kötüsü anlayış yoluyla asılır; halk arasında çıkan fitne bilgiyle bastırılır. İşleri bu ikisiyle de halledemezsen, bilgiyi bırak, elini kılıca daya. Halkı idare edenler, hakîm ve bilge beyler bilgisizin işini kılıçla halletmişlerdir. Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir” (KB, 218-224. b.).

Dünyayı elde tutmak, halka hükmetmek özgür/bağımsız bir devleti anlatmaktadır. Bağımsızlığın da ancak bilgi ile elde edileceği, halkı itaat altında tutmak için bilgi ve anlayışın gerektiği anlatılmaktadır. Ayrıca adaletli olmanın, herkese hakettiği şekilde davranmanın da bağımsızlık için önemli olduğu vurgulanmaktadır.

İnsan görünürde özgürdür, bağımsızdır ama nefsin eline düştüyse bu gerçek bir özgürlük sayılamaz:

“Vücut arzusuna bağımlı insan nefsinin esiridir; onun esiri olma, olursan da kendini kurtarmaya bak. Geçirdiğin hayat yel ve tipi gibi geçti; kalan hayatın daha ne kadar saltanat sağlar. Şimdi kalan ömrünü artık boşuna geçirme; kendini günah ve kusurlardan temizle. Bil ki, dünya sana vefa edecek değildir; bu geçici dünyadan sana lazım olan azığı al. Takva sahibi kişi ne der, dinle; takva sahibi kişi dünyada başarılı olur. Bu dünya bir konaktır, sen kendini kervan say; bir kervan konakta ne kadar kalabilir. Dünya bir saraydır, bir kazanç yeridir; buradan oraya götürebileceğin ne varsa, götür. Sen buradan göç edeceksin, göç yükünü önceden gönder; ancak gerekli olanları al, gereksizleri bırak” (KB, 1438-1445. b.).

Bu beyitlerde nefsin arzularına boyun eğmenin gerçek bir esaret olduğu vurgulanmaktadır. Dünyaya geliş amacına uygun olarak her an farkındalık içinde yaşamak gerektiği anlatılmaktadır.

Tüm kötü hasletler nefistendir ona sahip olunduğunda insan gerçek özgürlüğüne kavuşur, esaretten kurtulur ve iyi bir insan olabilir:

“Aç gözlülük kimi fakir yapmışsa, bu dünya onu ne kadar doyursa, yine zenginleşemez. Kim tamahkârlığın esiri olursa, ondan ancak ölümle kurtulabilir. Bilgi veren, açgözlü olana öğüt ve nasihat veren insan çok güzel söylemiş. Tam anlamıyla zengin olmak istersen, hiç şüphesiz, gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit. Gözü tok olan, kul olsa bile beydir; cimrinin beyliğinden bu kulluk daha iyidir. Hangi bey cimriyse, o fakirdir fakir; hangi kulun gözü tok ise o gönlü zengin bir beydir” (KB, 2615-2620. b.).

Aç gözlülüğün insanı esir alan bir haslet olduğundan bahsedilmektedir. Bu hasletin esiri olmanın insanı tam anlamıyla zengin olmaktan alıkoyduğu, insanı, nefsin esiri kıldığı ve kişi bey de olsa aslında kul olduğu, şu beyitlerle anlatılmaktadır:

“Gözü tok kişide mala karşı hırs olmaz; böyle kişi mal ile aldatılmaz. Kişi tamahkâr olursa, nefsinin esiri olur; ey dolunay gibi güzel yüzlüm, sen onu bağışla. Tamahkâr biri ne kadar bey olursa olsun kuldur; tamahkâr her zaman aşağılık bir kişi olarak kalır” (KB, 2722-2724. b.).

“Akıllı kişi kötüye karışmaz; bilgili kişi de doğru ve dürüst hareket eder. Ok düz olmasaydı doğru gitmezdi; insan doğru hareket etmezse, başkalarının esiri olur. Ey kahraman beyim, sen doğruluk ile çalış; bence doğruluktan daha iyi bir şey yoktur” (KB, 2897-2899. b.).

Her zaman dosdoğru olmak akıllı kişinin işidir. Akıllı kişi doğru bildiğinden şaşmaz başkalarının esiri olmaz denilmektedir.

Nefsin isteklerine boyun eğmenin insanı esir edeceği pek çok beyitte geçmektedir:

“Nefsine kapılırsa insan onun esiri olur; tenin arzusuna uyarsam beni kul eder. Hevesin etkisinde kalma, akıl ile karar ver; ten başkaldırırsa, bilgiyle hâkim ol” (KB, 3345-3346. b.).

“Dikkat edersen, yiğitlerin-başı güzel söylemiş: insan gönlünün esiri olursa, kendisine hâkim olamaz. Gönül beydir, bütün vücut onun kuludur; bey nereye giderse, kul onu izler. Gönül heyecanlanır ve bir dilekte bulunursa, dileğini elde etmeden o sükûn bulmaz” (KB, 3855-3857. b.).

“Nefsinin ve havanın esiri olma, gönlünü doğrult, insanlara karış ve huzur içinde yaşa” (KB, 3994. b.).

Nefsin isteklerine uyarak heveslerinin esiri olan insanların özgür olamayacakları belirtilmekte, bu durumun kişinin hayatına olan etkilerinden bahsedilmektedir:

”Bizim bu varlığımız hava ve hevesin esiridir; zamanımız ve hayatımız boşu boşuna geçip gidiyor. Dinle, şimdi gönlü diri olan insan ne der; bak, sana iyi sözlerle öğüt ve nasihat verir. Hava ve nefis sana düşmandır; imkân bulursa, hiç şüphe etme ki senden eski öcünü alacaktır. Hava ve nefis canlanırsa, gönül ölür; gönül ölürse ibadet ihmal edilir, ey oğul. Hava ve nefis boynunun bu kadar kalınlaşmış olduğuna bakılırsa, bizim gönlümüz bugün ölmüş olmalı” (KB, 4909-4913. b.).

“Epey bir zaman oldu, hayatımı burada geçirdim; zamanla nefsin belini kırdım. Bugün sen beni kasabaya ve şehre çağırıyorsun; orada nefsimin esiri olursam, beni kurtaracak bulunur mu? Hevâ ve hevese galip gelerek, nefesine hâkim olmuş insan ne der, dinle. Ey büyük bilgi sahibi, vücudun esiri olma; vücut seni esir ederse, fidye olarak, dinini ister. Her işi hava ve hevese uyarak yapan kişiye bilgili demek caiz değildir. Ey diri gönüllü, vücudun esiri olan kişiye akıllı demek mümkün değildir. Vücuda daima taviz veren kişi, gerçekten de bilgisiz kişidir. Ey kardeş, kendilerini hava ve heveslerine baş yapanlar akılsız kişilerdir” (KB, 3635-3644. b.).

Bu beyitlerde Odgurmuş’ı hükümdara hizmete davet eden Öğdülmiş’e verilen yanıt görülmektedir. Odgurmuş yıllarca nefsiyle mücedele etmiş sonunda bu savaşı kazanarak ruhu özgür kalmıştır. Hevâ ve heveslerinden vazgeçmenin, nefse, vücuda hâkim olmuş kişilerin akıllı ve bilgili insanlar olduğundan bahsedilmektedir. Gönül öldürmemek için esir olmamanın önemi anlatılmaktadır. Kişinin özgür iradeyle, gönlünün razı olduğu şekilde, hür olarak yaşaması gerektiği öğütlenmektedir.

“Ey gönlü diri, gönül hangi işi beğenmezse, o işten bir fayda gelmez. Gönül bu işi severek arzu etmediği için ben de bundan vazgeçtim. Beni mazur görmeni rica ediyorum, ey insanların seçkini, beni kendi halime bırak” (KB, 3691-3693. b.).

“Sana herkesten daha yakın olan kendindir; gönlünün beğenmediği işi bırak, işte bu kadar” (KB, 1690. b.).

“Gönül beydir, bu vücutsa kul ve esiridir; o kendisine söylenen sözlerden bazan soğur, bazan da ısınır. Kişinin doğası birbirine karşı ve düşman olan unsurlardan oluşur; biri güldürür, biri gürültü ve kavga çıkarır. Biri acele ederse, biri sükûnet ister; biri gülerse, biri ağlamaya başlar. Sevinçli derken, endişeli oluverir; kederli derken, sevinçle gülmeye başlar” (KB, 5865-5868. b.).

Bu beyitlerde tasavvuf kültüründen esintiler görülmektedir. İnsanın nefsi ve ruhu arasındaki ikilem anlatılmaktadır. Yine hayatta herkes farklı bir şey söyler; ama insanın içini en iyi kendi bilir o yüzden kimseyi dinlemeden içinden geldiği gibi özgürce hareket etmek gerekmektedir. Bu beyitler gönlün bey olduğunu ve gönlün beğendiği işi yapmak gerektiğini o yüzden özgür iradeyle hareket etmek gerektiğini anlatmaktadır.

Özgür bir devlet kurmak için yapılan savaşlarda nasıl hareket edileceği hususunda şu beyitlere yer verilmektedir:

”Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir. Onların evini-barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına İslâm cemâati toplansın. Oğlunu ve kızını esir ederek, kul ve cârîye et; oradan aldığın servetle hazine kur. İslamiyet’i aç, şeriatı yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nam kazanırsın. Müslümanlara karışma ve onlara tecavüz etme; ey hükümdar, onların karşısında Tanrı vardır. Müslüman müslümanla kardeştir; kardeşe karşı düşmanca davranma, onlarla hep iyi geçin. Halka rahat ve huzur sağlayacak bir düzen kur; sana hayırdüa etsinler. Tanrı sana bunun karşılığını verir; her iki dünya da senin olur, ey kahraman” (KB, 5485-5492. b.).

Öğdülmiş’in bu sözleri üzerine Hükümdar, söylenenleri beğendiğini ifade ederek aynı şeyleri yapmak istediğini ifade etmektedir ve şu beyitlerde geçenleri söylemektedir:

“Ey yiğit, bununla meşgul olacak insan nerede, bu işleri başarmak için sen bana yardım et. İlk önce memleket düzene girmeli ve fesad ortadan kalkmalıdır; iç ve dış işlerin iyi yürümesine dikkat etmelidir. Dostlarını ihsanlarda bulunarak, sevindir; düşmanlarını acımadan sürgün et. Bunun için ilk önce memleket düzene girmeli ve bütün meyhaneler ortadan kaldırılmalı. Memlekette bu kötü yerler tasfiye edilmeli; halka kanunla, her bakımdan, düzen verilmeli. Huzur ve memleketin düzeni nerede, bunun için ben uğraşamıyorum; iş iş üzerine yığıldı, gözümü yumacak vaktim yok” (KB, 5494-5499. b.).

Bu beyitlerde, devletin nizamı ve devamı için yapılması gerekenler vezirin ve hükümdarın ağzından ortaya konulmaktadır.

Devletin başında olan kişilere nasihat şeklinde yer alan beyitler, eserde şöyle yer almaktadır:

“Ey kardeş, sen şimdi kendini koru; dünya senin oldu, sen baş oldun. Hevâ ve arzularına hâkim ol, akıl ile nefsin boynunu kır; insanlık nişanı ve akıllılık

alameti budur. Bu ikisiyle insan kendini zorla mahveder; kim bunların esiri olursa, onu ıstıraba sürükler. İşte ben bugün ayrılıp gidiyorum; senin de yolun budur; iyilik yap ve beni öyle takip et. Kötülere katılma, her zaman iyi hareket et; kötü insan için her iki dünya da felaketlerle doludur” (KB, 6160-6164. b.).

İnsanlık ve akıllılıkla hareket etmenin yolunun nefsin esiri olmadan hakkaniyetle hareket etmekten geçtiği belirtilmektedir.

“Halkın başında bulunan ve halkın işini bilgiyle idare eden insan çok güzel söylemiş. Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün yine gülecektir. Bu dünyanın çok eski bir kanunudur; kötülük veya iyilik ne kadar uzun sürerse sürsün, bir gün geçer” (KB, 6342-6344. b.).

Dünyada her şey bir devinim içindedir. Bazen kaygı ve keder kişiyi esir eder fakat her hal olduğu gibi bu hal de geçicidir uzun sürmez, bu esaret hali de bir gün biter denilmektedir.

Örneklerde de görüldüğü üzere, KB’de bağımsızlık, özgürlük değeri farklı anlamlarıyla yer almaktadır. Eserde devletin bağımsızlığı ya da özgürlüğünün yanı sıra kişilerin özgürlüğü, hevâ ve nefsin esaretinden kurtulup özgür olmanın önemi gibi konuları anlatan pek çok beyitin yer aldığı görülmektedir.

4.1.5. Barış

TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam” olarak tanımlanan barış değeri ile ilgili olarak KB’de, kişilerarası ilişkilerde ya da devletlerarası ilişkilerde affedici olma, gururlu olmama, mütevazı olma gibi öğütler verilmektedir.

“Ey hükümdar, bu saltanatın uzun sürmesini istersen, şu birkaç işi yap, şu birkaç işi de bırak. Adaletle iş gör, buna gayret et; asla zulmetme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür. İkincisi gafil olma, dikkatli ol, uyanık dur; sana başkası yüzünden ansızın bir suç yüklenmesin. Heves ve öfke ânında hiçbir iş yapma; her iki halde de dişini sık, sabret. Bu birkaç şeye dikkat edersen, memleket gözetilmiş olur; saltanat uzun sürer, sana sulh ve sükûn sağlanır” (KB, 1450-1454. b.).

Bu beyitlerde, adaletle iş görmemek, heves ve öfke anında iş yapmak, sabırlı olamamak, saltanatın uzun sürmesini engellemekte, barış ortamını bozmaktadır, denilmektedir.

“İl ve şehirleri yönetip barış ve sükûneti sağlamak için, hükümdarın iyi doğalı ve binlerce erdem sahibi olması gerekir. Bu iyi doğa ne güzel şeydir; doğası iyi olanın hayatı da güzeldir. Tanrı kime kötü bir doğa vermişse, bu felek oku

ona eziyet çektirir. Hangi bey kötü bir doğaya sahipse, her işi ters gider; sevinç yüzü görmez, daima keder içinde yaşar” (KB, 1981-1984. b.).

Barış ve sükûneti sağlamak için il ve şehirleri yöneten hükümdarın iyi huylu ve binlerce erdeme sahip olması gerektiği anlatılmaktadır.

“Gurur ile kişi göğsü yükselmez; alçakgönüllü olmakla da işi bozulmaz. Gurur faydasızdır, o gönülleri kendinden soğutur; kişiyi alçakgönüllülük yükseltir. Bey mütevazı ve alçakgönüllü olmalı; eğer böyle değilse, sen ondan elini çek. Bey mütevazı ve alçakgönüllü olmalı, suçlu kişilerin de suçunu affetmeli” (KB, 2119-2122. b.).

Barış ortamını sağlamak için affetmek gereklidir. Alçakgönüllü ve mütevazı beylerin, suçlu kişileri bile affetmeleri gerektiği anlatılmaktadır. Eş, dost, akrabayla da barış içinde yaşamak önemlidir:

“Akraba akrabadan yararlanır; insan bu şekilde zevke kavuşur. Akraba ve kardeşlerle barışmak, eş ve dostlarla kaynaşmak gerekir. Nerede yakınlık ve uygunluk varsa, o işte fayda vardır; bunu iyice düşün” (KB, 3208-3210. b.).

Akraba, dost vb. gibi yakınlarla barışmak, kaynaşmak kişiye fayda sağlar denilmektedir.

“Sen kendini nasıl gözetirsen, arkadaşını da öyle gözet; sözü uzatma. Dost edinmek kolay, fakat dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, fakat barışmak zordur” (KB, 4268-4269. b.).

Beyitlere göre zor olan dost edinmek değil, dostluğu korumaktır. Arkadaşını kendin gibi bilip dostluğu korumak gerekmektedir. Düşman olmak kolay, barışmak zordur. Barışı sağlama yolları da şu beyitlerde anlatılmaktadır:

“Kaba söze yumuşak yanıt vermeli, acı sözlere de tatlı sözle karşılık vermeli. Başkalarının yükünü yüklenmeli, onlara yük yüklememeli; cefa edenlere karşı, ses çıkarmadan vefa göstermeli. Öç ve kibiri gönülden atmalı, gönlünde ne varsa dilinde de o olmalı. İyilik ile nam ve şöhret kazanmış olan, insanların iyisi ne der; dinle. İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker. Sana kim söverse, sen onu övmelisin; böyle olursa, o küstahlardan sen de asillerden sayılırsın. Cefa edenlere karşı vefa göstermeye devam et; yiğit olan vefa gösterir; kötülerse, cefa eder. Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsa bile, sen onlara karşı daima yakınlık göster, ey arkadaş. Eğer zalim sana zulüm ederse, sen onu affet, din yolu budur. Kul ve cariye suç işlerse sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlamanın sevabını ahret için kendine azık et” (KB, 3426-3435. b.).

Kişi önce içini düzeltmeli ve dışına da içini yansıtmalıdır. Karşıdaki kişinin karakteri nasıl olursa olsun affetmenin büyüklüğü ve sevabı kişiye aittir, denilmektedir. Affetmek, dost olmak kişiye fayda sağlamaktadır:

“Sana biri çıkarı için düşman olursa, ey cömert, sen kendi çıkarından vazgeç ve onunla barış. Düşmanın çıkarı sağlanırsa o sana yaklaşır; böylece onun zararı yerine faydası dokunur. Düşmanını dost etmeye gayret et; onunla barışarak emniyet ve huzur içinde yaşa. Biriyle düşman olmanın hiçbir faydası yoktur, bunu iyice bil; faydası olmayan işe el sürme” (KB, 4228-4231. b.).

Beyitlerde, affetmek, bağışlamak; düşmanı dost yapar ve düşmanın zararından kişiyi korur, denilmektedir.

KB’de kişinin önce içini düzelterek kin ve öç duygularından arınması gerektiği ve affedici olması gerektiği söylenmektedir. Karşıdaki kişi sövse bile onu övmelidir. Böylece düşmanlar dosta dönüşür, düşmanın vereceği zararlar da böylece önlenmiş olur denilmektedir. Ayrıca kişinin affedici, bağışlayıcı olması nefsinin yenerek çıkarından vazgeçmesi ahiret için azık toplamasına da yardım eder, denilmektedir. Devletin bekası, toplumun huzuru için de yöneticilerin barış ortamını sağlamalarının gerekliliği anlatılmaktadır.

4.1.6. Bilimsellik

Bilimsellik, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “bilimsel olma durumu, ilmilik” olarak tanımlanmaktadır. “Kaşgarlı Mahmut’a göre Türkler, bilim’e “bilig” derlerdi. Bu kelime ayrıca hikmet, us (akıl) anlamlarına da gelirdi” (Akyüz, 2012, s.37). Bilimsellik değeri, eserde bilig=bilginin ne kadar çok üzerinde durulduğu göz önüne alındığında oldukça önemlidir. Ayrıca eserin geneline bakıldığında Yusuf Has Hacib’in, eserinden yola çıkarak davranış bilimi, tarih bilimi, edebiyat, sosyoloji, gök bilimi, beslenme, rüya tabirciliği, spor dalları, görgü kuralları vb. gibi pek çok konuda bilgi sahibi olduğu kanısına varılabilmektedir.

KB’de yer alan; 6. bab “İnsanoğlunun Değerinin Akıl ve Bilgiden Geldiğini Anlatır” ve 10. bab “Bilgi ve Aklın Erdem ve Faydalarını Anlatır” doğrudan bilginin değerini anlatmaktadır. Bununla birlikte neredeyse her babta bilgiden söz edilmekte ve bilgi sahibi kişilerin sözlerine yer verilmektedir. Bilgiyi temele oturtan yazar, pek çok beyitte bilgiden bahsetmektedir. Yine kitabın bilgi sahibi olanlar için yazıldığı şu beyitlerle anlatılmaktadır:

“Kitabın kadrini ancak bilgili bilir, akılsız kişiden zaten ne beklenir. Kitabı herkese vermemeli; dostun olsa bile emin olmamalı. Çünkü bilgisiz bunu takdir edemez, anlayışlı anlar ve gözetir onu” (KB, 20-22. b.).

Zira bilginin kıymetini ancak bilgili bilir, düşüncesi hâkim bulunmaktadır:

“Arapça ve Farsça kitaplar çoktur; bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan yalnız budur. Bunun kadrini ancak bilgili bilir; bilginin kıymetini de ancak anlayışlı bilir” (KB, 73-74. b.).

Eserde, insanın değerinin ve saygınlığının bilgiden geldiği özellikle vurgulanmaktadır:

“Kişiden kişiye çok fark vardır; bu fark bilgiden ileri gelir, sözüm buna dairdir” (KB, 201. b.).

İnsanın farkı bilgisinden ileri gelir, insan bilgisiyle yükselir.

“Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgiyle göğe bile yol bulunur” (KB, 208. b.).

“Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi.

Ona hem gönül verdi hem de dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti. Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü. Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliğe elini uzatır. Bilgiyi büyük bil ve anlayışı ulu; bu iki şey yükseltir seçkin kulu. Buna tanık olarak işte şu söz geldi; bu sözü işit ve bu hususta sözünü kes. Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur. Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan daima dileğine erişir. Bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der: bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır. Bilgisiz kişi hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilemezse kişi çabuk ölür. Yürü, ey bilgisiz, hastalığını tedavi ettir; ey bilge âlim, bilgisizliğin ilacını sen söyle. Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa dileğine erişir ve bütün arzularına ulaşır. Anlayışın insana faydası çok olur; insan bilgiyi bilirse aziz olur. Bütün işini gücünü anlayış yoluyla yap; eline geçen bu zamanı israftan bilgiyle koru” (KB, 148-161. b.).

İnsan bilgiyle yükselir, bilgiyle aziz olur; bilgisiz insan hastadır ve bu hastalığın tedavisi bilge âlimdedir, denilmektedir. Hükümdar Ögdülmüş’e bilginin nasıl elde edildiğini sormaktadır:

”Hükümdar tekrar dedi: Ey Ögdülmüş, peki bilgi sahibi olanlar bunu nasıl elde eder.

İnsan öğrenerek mi hakîm olur, yoksa doğuştan mı böyle doğar?” (KB, 1815. b.)

Ögdülmüş şöyle cevap vermektedir:

“Ögdülmüş cevap verdi; söze başladı ve: Bunun aslını açıklayayım, dedi. Tanrı yaratırken, akıl ve gönül ihsan ederse, çocuk bilgi için tam bir sermaye elde etmiş olur. Günden güne gelişir, gittikçe akli olgunlaşır ve her dilediğini öğrenir, bilir. Böylece bilgiye erişir ve bir gün bilge olur; bu bilgiyle memlekete çok faydası dokunur. Tanrı yaratırken gönül vermezse, insan

hiçbir dileğine erişemez. Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeye küçük yaştan başlamalıdır. İnsan, küçük çocukken, bilgi öğrenir ve büyüyünce dileğine kavuşur. İnsan bilgiyi, erdemi, iyi tavır ve hareketi öğrenir ve böylece gidişi düzelir. Bilgiyi olsun, erdemi olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise, insan ile birlikte doğar. Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu oku ve bundan yararlan. İnsan çok şey öğrenir ve bilgisi artar; fakat ne kadar öğrenip anlasa bile yine de aklı elde edemez” (KB, 1817-1827. b.).

Beyitlerde, aklın Tanrı vergisi olmakla birlikte bilginin sonradan öğrenildiği anlatılmaktadır. Bilgiyi öğrenmek için ise küçük yaşta eğitime başlamak şarttır, denilmektedir. Bilge olmak öğrenmekle olur:

“Kişi bilmezse öğrenir bilir; bildikten sonra dileğine erişir. Bilgisi açık olan, bu mesele hakkında bir söz söylemiştir; bu sözü tutmayan insanın bilgisi yarımdır. Kişi doğuştan bilge doğmaz, sonradan öğrenir, dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar. Kişi öğrenerek bilge olur; bilgi sahibi olduktan sonra her işi yoluna girer” (KB, 4019-4022. b.).

Akıl insan ile doğmakla birlikte bilgi sonradan elde edilir denilmektedir. Özellikle bilgi öğrenmeye erken yaşta başlamanın önemi vurgulanmaktadır. İyiliği getiren de yine aklı kullanarak edinilen bilgidir:

“Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve sivrilir. İnsanoğlu bu ikisi ile yükselmiştir; doğruluk yolunda bu iki şey ile başarılı olur. İnsan hayvandan bilgisiyle ayrılmıştır; bilgiden daha büyük başka ne vardır. Aklın buna benzer bir sözü vardır; akıl yerinde kullanılırsa faydası çoktur. İnsanı hayvandan ayıran şey bilgidir; insanoğlu bilgiyle hâkim vaziyete geçmiştir. Yürü, hayvan olma; akıllı ol ve bilgi öğren; bilgiyle söyle, sözün güvenilir olsun” (KB, 1841-1846. b.).

İnsan bilgiyle diğer canlılardan ayrılır, bilgiyle hükmeder konuma gelmiştir, denilmektedir.

“İbadet etmek için önce çok bilgi edin, bilgisiz ettiğin ibadetten fayda gelmez. İki türlü insana insan derler: biri öğreten, biri öğrenen. Bu ikisinden başkasını hep hayvan kabul et; hangisini istersen onu seç. Şimdi sen hangisisin, bana açıkça söyle; ikisinden biri ol, üçüncüsünden kaçın. Zahmetle öğrenerek bütün bilgilere sahip oldun; şimdi bunları zahmet çekmeden işlet. Eğer henüz öğrenmedinse bilgi öğren, ibadetlere de ondan sonra başla. Bilgi veren ve bilgiyle Tanrının buyruklarına uygun ibadet eden ne der, dinle. Tanrı ibadetine bilgiyle yaklaş; bilgi cehennem kapısını mühürler. Bilgiyle yapılan ibadetin

sevabı çoktur; bilgisiz kişi ibadet ederse sevap kazanamaz. Bilgisizin ibadet ile meşgul olmasından, bilginin uyumasının sevabı daha çoktur” (KB, 3216-3225. b.).

Her işin başının bilgi olduğu, ibadetlerin bile bilmeden yapılmasının kişiye fayda vermeyeceği belirtilmektedir.

“Akıllı kişiler iyi ad ister; bilgili kişiler güvene layıktır. Akıllı insandan insanlık gelir; bilgili kişi insanların insanı olur” (KB, 2872-2873. b.).

Eserde, 8. bab “Kitap Sahibi Kendi Övrünü Anlatır” başlığı altında, yazar dileğinin bir söz söylemek olduğunu ancak bu söz doğru olmazsa ona zararı dokunacağını bu yüzden dikkatli olması gerektiğini anlatmaktadır. Bilginin ve bilge olmanın önemini açıklamaktadır.

“Bilgi sahibi insanlar pek azdır; bilgisizlerse çoktur; bil ki, anlayışsızlar çok; anlayışlılar nadirdir. Bilgisiz bilgiliye daima düşman olmuştur; bilgisiz bilgiliyle her zaman mücadele etmiştir. Kişiden kişiye çok fark vardır; bu fark bilgiden ileri gelir, sözüm buna dairdir. Bu sözümü bilgili için söyledim, bilgisizin dilini ben de bilemem. Benim bilgisize hiçbir sözüm yoktur; ey bilge, ben senin kulunum” (KB, 199-203. b.).

Önceki beyitlerde de belirtildiği gibi bu sözlerin bilgililer için olduğu söylenmektedir. Yazar, bilginin kulu olduğunu, onun için aziz olan kişinin bilgi ve anlayış sahibi kişi olduğunu belirtmektedir. Ona göre bütün iyiliklerin kaynağı bilgidir.

“Sözü bilerek söyleyen çok kişi var; benim için sözü anlayan adam azizdir. Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgiyle göğe bile yol bulunur. Sen her sözünü bilgiyle söyle; herkesin bilgiyle büyük olduğunu bil. Söz yağız yere mavi gökten indi; kişi kendine sözüyle değer verdirdi. Kişinin gönlü dipsiz bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer. Kişi inciye denizden çıkarmadıkça, o, ister inci olsun ister çakıl taşı, fark etmez. Yağız yerin altındaki altın, taştan farksızdır; oradan çıkınca beylerin başında tuğ tokası olur. Bilgili bilgisini diliyle meydana çıkarmazsa, yıllarca yatsa bile, onun bilgisi çevresini aydınlatmaz. Anlayış ve bilgi çok iyi şeydir; eğer bulursan, onları kullan ve uçup göğe çık. Anlayış ve bilginin ne olduğunu bilen, bu memleket beyi ne diyor, dinle. Dünyayı elde tutmak için kişide anlayış gerekir; halka hâkim olmak içinse, hem akıl hem de yürek gerekir. Dünyayı elinde tutan, onu anlayışla tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgiyle yaptı. Âdem’in dünyaya inişinden beri, iyi düzen daima anlayışlılar tarafından kurulmuştur. Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima

bilgiliye kısmet olmuştur. İnsanların kötüsü anlayış yoluyla asılır; halk arasında çıkan fitne bilgiyle bastırılır. İşleri bu ikisiyle de halledemezsen, bilgiyi bırak, elini kılıca daya. Halkı idare edenler, hakîm ve bilge beyler bilgisizin işini kılıçla halletmişlerdir. Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir. Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine ulaşır” (KB, 207-229. b.).

Beyitlerde, anlayış ve bilgi birlikte zikredilmektedir. Halkı iyi yönetmek, bağımsızlığı elde etmek, düzeni sağlamak bilgiyle olur, denilmektedir. Hükümdarın, Öğdülmiş’e soru sormak istemesi üzerine Öğdülmiş şöyle demektedir:

“Öğdülmiş yanıt verdi: Ey devletli hükümdar, beyler adlarını bilgi ile yükseltmişlerdir. Beylerin kendileri bilgi sarayıdır, kul bilgisiz olur; kul sözünün ne değeri var. Sormak kolay, fakat cevabı güçtür; vereceğim cevap aslında hükümdarın bilgisi dâhilindedir Kolayını hükümdar aldı; ey yiğit kahraman, güç olanı şimdi bana bırakma” (KB, 1905-1908. b.).

Bu beyitlerde görüldüğü üzere Öğdülmiş, hükümdarı bilgiyle yüceltmektedir. Hükümdar da aynı şekilde Öğdülmiş’i bilgili olduğu için övmektedir:

“Şimdi Tanrı sana akıl ve gönül verdi; akıl ve bilgi sayesinde işleri sükûnetle ele alıyorsun. Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp öğrenerek iyi kanunları bildin. Bütün işleri artık anladın ve kavradın; bana da işin ve sözlerinle candan bağlısın. Kişi işini kendisine candan bağlı olana danışır; sadık kişi kendini başkası için feda eder. Bana içten bağlı olduğun için sana inanıyorum; sözlerime samimiyetle cevap ver” (KB, 1940-1944. b.).

Sadık ve bilgili bir danışanın samimiyetine güvenildiği ve ondan danışmanlık talep edildiği görülmektedir. Yine hitap sözcüğü olarak da bilgili sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir:

“Beyler arslana benzer; ey parlak bilgili hiddetlendirirsen, başını koparırlar” (KB, 784. b.).

Eserde, överken söylenilen bilgili sözcüğünün hükümdarı sinirlendiren bir olay karşısında da yoksunluk ekiyle hakaret sözcüğü olarak kullanıldığı görülmektedir:

“Hükümdar yine de hiddetle konuşmaya devam etti ve dedi ki: Ey bilgisiz, ey ahmak kişi” (KB, 643. b.).

Beyin bilgili olması gerektiği ve bu bilgiyle halkı yönetmesi gerektiği belirtilmektedir:

“Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; cömert ve yumuşak huylu olması da gerekir.

Beyler bilgiyle halka baş oldular akıl ile memleketin ve halkın işini gördüler.

Bey adı bilig kelimesi ile ilgilidir; bilig’in lâmı giderse, beg adı kalır. Bey çok

akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili kişinin düşmanı çok olur. Bilgiyi takdir eden, görmüş geçirmiş ve çok gezmiş insan ne der, dinle. Ansızın bir iftiraya uğramaması için beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması gerekir. Adının iyiye çıkması ve boyanın tutması için iyi tavır ve hareket ile binlerce erdem gerekir. Aslında bütün insanoğullarının aslı büyüktür; seçkinlerse, bilgiyle yükselmişlerdir” (KB, 1951-1958. b.).

Bey kelimesinin bilgiden geldiği hoş bir örnekle açıklanmaktadır. Bilgi sahibi olan kişilerin sivrilerek, diğer insanlardan ayrılarak baş olacakları ifade edilmektedir. Bilgili ve erdemli bir bey, adını yükseltir, denilmektedir.

“Kişi her işe başlarken, bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir. Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa, akli işe yaramaz” (KB, 1967. b.).

“Akıl, anlayış ve bilgi tam olarak kimde bulunursa, onu kötüyse iyi, küçükse büyük bil” (KB, 1994. b.).

“Akıllı ve bilgili kişi adamdır; o insanların seçkini ve halkın ileri gelenidir” (KB, 2457. B.).

“İşte benim bu söylediklerimi hükümdar işitti; bey için böyle bir erdem ve bilgi gerekir. Hangi insanda bu erdem ve bu terbiye bulunursa, onu, bey olarak memlekette yükseltmelidir. Böylesi mükemmel bir bey ve halka baş olur; kişi ondan her türlü iyilik bulur. Bilgili ve zeki insan ne der, dinle; bilgili ve zekinin bilgisi memleket için süstür. Bey bilgili, akıllı ve âdil olmalı; şöhretinin yayılması için yürekli ve tedbirli davranmalı” (KB, 2164-2168. b.).

Bilgiyle yükselen beylerin tüm halka faydası olduğu belirtilmekte, bilgili ve zeki kişilerin ise memleket için bir süs olduğu ifade edilmektedir. Hükümdarın iyi bir yönetici olabilmek için bilgili olması gerektiği söylenmektedir.

“Kim hakîm ve bilgili bir bey olmuşa, o bilgili kişileri kendisine yakın kılmıştır. O eline aldığı her işi dikkatle yapmış, bilginin gösterdiği yolda yürüyerek halkı idare etmiştir” (KB, 254-255. b.).

Hükümdarın bilgisinin yanı sıra yardımcısının da bilgili olması gerektiği ve etrafına bilgili insanları toplaması gerektiği söylenmektedir.

“Hükümdar verdiği beratlarla kendisinden büyük övgüyle bahsetti ve o hükümdarın yakınlarında oldu. Kapıda hizmet eden büyük küçük, herkes ona candan fedaya hazır olduklarını bildirdiler. Hizmetinde bulunanların hepsi gelip tebrik ettiler; hediye olarak yiyecek ve giyecek birçok şeyler takdim ettiler. Ögdülmüş iyi kanunlar koymaya devam etti; herkesi derecesine göre ödüllendirdi. Halk üzerinden bütün zoru ve baskıyı kaldırdı; kendisinden

hiçbir uygunsuz hareket görülüyordu. Kanunlar koyuldu ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı, hükümdar huzura kavuştu. Sevenleri çoğaldı, sevmeyip düşman olanlar ülkesini bırakıp kaçtı; artık meydanda toz duman namına bir zerre kalmadı. Hükümdar sıkıntıdan kurtuldu, huzur ve sevince kavuştu; işleri görüldü, kendisi rahat etti. Bu gibi faydalar bilgiden gelir; akıllı, bilgili ve iyi huylu kişiden gelir. Akıllı kişi nasıl övülmez, akılsız kişinin işi nasıl yerilmez. Akıllının işi hep ölçüye göre biçilir; bilgisizin işi ise hep gelişigüzel kesilir. Akıllıya mutluluk ne güzel yakışır; iyi hareket eden bilgiliye mutluluk ne iyi uyar, düşün. İla beyi ne der, dinle; bu sözün manası senin sözlerine temel olsun. Bilgisize devlet ve mutluluk gelirse, halkın arasına fesat girer ve bu da memleket için öldürücü bir felaket olur. Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan. Hükümdar huzura kavuştu, günü aydınlandı; Tanrıya şükretti, hamd ve sena etti. Gözünü göğe dikti, elini kaldırdı: Ey rabbim, dedi, bilgi veren sensin. Bilgi verdin ve kuvvetle beni ülkenin hâkimi kıldın; gönlüme kuvvet ver ve beni doğru yoldan ayırma” (KB, 1767-1784. b.).

Ülkenin huzura kavuşması için başta bilgili bir beyin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ülkenin yükselmesi bilgili bir bey ile olur, denilmektedir. İyi hareket eden bilgiliye mutluluk ve devlet yakışır denilmektedir.

”Zalimin eli halk üzerinden uzak olsun; bilgisiz ve kötü kişiler ortadan kalksın, bilgililer kalsın” (KB, 5852. b.).

Beyitlerde, bilgisizliğin sakınılacak bir şey olduğu belirtilmektedir. Bilgililerin ise hak ettikleri değeri görerek yükselttikleri belirtilmektedir:

”Hükümdar Kün-Toğdı böylece bu doğasıyla, Güneş ve Ay gibi parlayarak dünyayı aydınlattı. Akıllı kim varsa, yanına çağırttı; bilgili kim varsa, onu yükseltti. Dünya seçkinleri ve halk arasındaki akıllı ve bilgililer onun etrafını sardı. Böylece halkın işini kendisi düzenleyip yoluna koydu; yine de etrafında seçkin kişiler isterdi ki, bunlar kendisine yardım etsinler ve işini görsün; onlar çalışsınlar ve kendisi de biraz dinlensin” (KB, 415-419. b.).

Hükümdar kendisi bilgili olmakla birlikte etrafında da bilgilileri istiyor ki böylece düzen devam etsin. Beyitlerde, bilgili ve akıllı kişilerin memlekete faydalarının vurgulandığı görülmektedir. Bilgili bir bey tek başına her işe yetişemeyeceğinden yardımcılarının da bilgili kişiler olması gerektiği ifade edilmektedir:

“Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri bulunmalıdır. Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve maharetli bir adam lâzımdır” (KB, 422-423. b.).

Sadece hükümdarın bilgili olması hükümdarı yormakta ve yanına da bilgili kişileri istemektedir.

“Tecrübeli, başından çok iş geçmiş ve yaşını-başını almış insan ne der, dinle. İnsana yardım edecek ve destek olacak akıllı, bilgili ve hakîm idâreciler gereklidir” (KB, 426-427. b.).

Hükümdarın adını işiten Ay-Toldı:

“Doğası sakın, akıllı, bilgili, zeki, iyi gönüllü genç bir delikanlıydı” (KB, 463. b.). Sayısız erdemleri ile memlekette ileri gelenlerden olan Ay-Toldı hükümdara hizmet etmek, memlekete faydalı olmak için yola çıkmaktadır.

“O akıllı, bilgili, yumuşak huylu bir beymiş ve erdemli insanları ararmış. Aklın kıymetini yine akıllı bilir; bilgenin sattığı bilgiyi de bilgili alır. Şairin söylemiş olduğu söz de bu anlamdadır ve aynı fikri ifade eder: Bilginin kıymetini bilgili bilir, akıla hürmet bilgiden gelir. Bilginin kıymetini deli nereden bilecek; bilgiyi, nerede bulursa bulsun bilgili alır” (KB, 469-473. b.).

Bilgilerin kıymetini yine bilgili bilir. Beyler de yardımcılarını tanıyıp seçerken bilgili oldukları için bilginin kıymetini bilerek doğru kişileri seçtikleri, bilgili kişileri tercih ettikleri anlatılmaktadır.

“Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hacib, hükümdar Kün-Toğdı'nın adını duydum. Uzaktan onun şöhretini, bilgisini, aklını ve sakın sözlerle gönül aldığını işittim” (KB, 526-527. b.).

Ay-Toldı'nın, Hükümdar Kün Togdı'ya iltifatta bulunurken bilgili olması özelliğine vurgu yapması dikkat çekmektedir.

“Senin hükümdarın yanında bulunduğunu, bilginle halka faydalı olduğunu duydum” (KB, 3304. b.).

Bilgili hükümdara, bilgisini hizmete sunmaya gelen Ay-Toldı sınanmaktadır:

“Hükümdar türlü suallerle bilgisini denedi, Öğdülmiş bunların hepsine uygun cevaplar verdi” (KB, 1590. b.).

“Hacib, Ay-Toldı'nın başkalarından farklı olduğunu başka bir hal ve tavra sahip bulunduğunu gördü. Kendi kendine dedi ki: Ben böyle bilgili, akıllı ve halk arasında bu kadar seçkin birini görmemiştim. Bu gibi kişiler çok nadir olur; nadirliği yüzünden ki, nadire kız adı verilmiştir. Hangi şey nadirse, o şey

azizdir; insan aziz olan bir şeye sahip olmak için çok zahmet çeker de yine elde edemez. Hükümdar için böyle kişiler gereklidir; hükümdara gereken, memleket için de gereklidir. Bak, erdemli insanın herkese faydası dokunur; bu erdem ile insan bütün arzularına ulaşır. Zamanı geldi, hacib hükümdara meseleyi açarak, Ay-Toldı'nın hâlini tavrını ve asaletini söyledi. Onun halini, tavrını, doğasını birer birer anlattı; aklı ile orantılı olan bilgisini bir bir saydı” (KB, 562-569. b.).

Beyitlerde, insanın değil, insanlığın nadir olduğu vurgulanmakta, akıllı kişilerin ise bilgiyi övdüğü belirtilmektedir. Ay-Toldı'nın meziyetleri gereği hükümdara gerekli olduğu, hükümdara gerekli olanın da memleket için gerekli olduğu anlatılmaktadır.

Her iş bilgiyle uygulanırsa, fayda sağlar, başarı elde edilir, denilmektedir.

“Bir gün başının göklere ermesini istersen, her işi dikkatle ve bilgiyle yap” (KB, 4557. b.).

“Ey memleketin başı, ey iktidar sahibi, sen her şeyi önce bilgiyi uygula. Her türlü işi bilgiyle işle; her güzel iş bilgiyle meydana gelir” (KB, 5252-5253. b.).

“Ey hükümdar, sana her iki dünyayı sağlayacak kısmet ve mutluluk şüphesiz budur. Bundan sonra bilge âlimler harekete geçip halka içtenlikle bilgi versinler” (KB, 5586-5587. b.).

“Dünya beyi, halkı idare eden, bilgili ve iyi insan ne der, dinle. İnsanların en seçkinini, akıllı ve tam bilgili kişiyi halka amir tayin et. Akıl hangi işte ön ayak olursa, o iş başarıyla sonuçlanır; bunu çok sınıdım. Bilge hangi işte bilgisini kullanırsa, ona ulaşır; onu tutar ve elde eder. İnsan aklını kullanır ve işine bilgiyle başlarsa, girdiği her işte başarılı olur” (KB, 2602-2606. b.).

Bilgiyle aklını kullanan kişiler başarılı olur böyle amirler devleti yüceltir, denilmektedir. KB’de, ülkesinin sınırlarını genişleten hükümdar Ögdülmüş gibi akıllı ve bilgili bir yardımcısı daha olsun istemektedir. Ögdülmüş de akrabası olan Odgurmuş’ı tavsiye eder. Odgurmuş gibi birini ikna etmek için de yine bilgiye ihtiyaç vardır:

”Bilgi, akıl ve zekâmı kullanarak türlü dil döküp onu iknaya çalışayım” (KB, 3177. b.).

Odgurmuş bilgili olduğu için hükümdar tarafından arzulanmakta, bilgi övülmektedir:

“Hava ve hevесе düşman olduğu ve sen de bilgili ve akıllı dediğin için onu arzuladım. İnsan dediğin bilgili ve akıllı olandır; onun dışındakilerin hepsi de hayvan gibidir. İş bilirse bilgili ve akıllı insan bilir; iş yaparsa bilgili ve akıllı insan yapar. Bu gerçekten şuna benzer; ey mert kahraman, bunu dinle. Bütün kör düğümler bilgi ile çözülür; bilgi bil, anlayışlı ol, akıl ile yaşa. Bilgiyle iş

gör sözün doğru olsun; öğrenmeye devam et, bugünü boş geçirme” (KB, 3164-3169. b.).

Bilgili ve akıllı insanlar işlerini iyi yapar, denilmektedir. Odgurmuş’ın da bilgili ve zeki olduğunu öğrenen hükümdar, onu arzulamaktadır. Öğdülmiş’in önerisi:

“Hükümdar da kendi eli ile mektup yazsın, o zeki insan da hükümdar fermanını bizzat okusun” (KB, 3178. b.).

Hükümdarın ikna için mektubunda kullandığı cümlelerden biri budur:

“Tanrı sana şimdi lütfetmiş bilgi vermiş; erdem, akıl ve anlayış nasip etmiştir. Senin böyle olduğunu işittim, ey güzel yüzlüm, gönlüm seni arzuladı” (KB, 3200-3201. b.).

Ancak tüm ısrarlara rağmen Odgurmuş hizmete girmemiş olmakla birlikte Öğdülmiş’e söyledikleri dikkat çekmektedir:

“Şimdi hükümdarın iyiliği için çalış, sen ondan yiyecek giyecek gibi birçok nimet gördün. Bütün bu erdemlere, bilgi ve anlayış sahibi olmana hükümdar sebep oldu, sana bu yüzden bütün kapılar açıldı. O sana unvan ve rütbeler verdi, seni yükseltti; iyilik kapılarını sana o açtı. Bu iyilikleri acaba unuttun mu; ey gönlü diri; bütün bunlara karşı hiçbir karşılık verilmemeli mi” (KB, 5769-5772. b.).

Hükümdarın yardımcılarında biri de vezirdir. Vezirin özelliklerinden eserde şöyle bahsedilmektedir:

“Akıllı çok, bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı, elinden her iş gelmeli ve beyin yüzünü güldürmelidir” (KB, 2185. b.).

“Vezir akıllı ve bilgili olmalı; bu iş için zekâ ve yumuşak huy gerekir” (KB, 2188. b.).

“Vezirin hesap bilmesi, bilge ve zeki olması gerekir; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir” (KB, 2218. b.).

Hükümdarın en yakın yardımcılarında olan vezirin en önemli özelliklerden biri bilgili olmasıdır. Elçi de hükümdarı temsil eden bir görevlidir:

“Elçi hayâ sahibi, çok sakın ve nazik biri olmalı; hilm ile beraber her türlü bilgiye de sahip olmalı” (KB, 2621. b.).

Elçinin, sakın, nazik, hayâ sahibi olmasının yanı sıra her türlü bilgiye de sahip olması gerektiği belirtilmektedir.

Hükümdara, söylemek istediklerini arz eden Ay-Toldı’nın sözünü bitirirken sarf ettiği cümle dikkat çekmektedir:

“İşte ben söyledim ve hükümdar dinledi; eğer seçkin insan dilerse bilgiyi tercih etsin” (KB, 2591. b.).

Bilgi karşıdaki kişiye aktarıldıktan sonra tercih hakkı anlatılandadır.

“Ey bilge hakım, söz söylemekti dileğim; akıl ve bilgiden bahsetmek istedim. Akıl karanlık gecede bir meşale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır. Kişi akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; kişi bu ikisiyle itibar görür. Buna inanmazsan, Nüşin-Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı. Yasayı doğruluk ile uyguladı ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı. Bilgili bir insanın onun hakkında şöyle dediğini duydum: kendisi cehennemlikken, cehennem azabından kurtuldu” (KB, 287-292. b.).

Burada telmih sanatıyla adaletiyle ünlü hükümdarın aklını ve bilgisini kullanarak neler elde ettiğinden bahsedilmektedir. Akıllı ve bilgili kişinin değerin bilgidен geldiğı şöyle anlatılmaktadır:

“Dikkat edersen şu söz çok yerinde söylenmiş: akılsız ve bilgisiz kişi kendini yükseltemez. Dikkat edilirse, herkes üzerine bir şey giyer; fakat akıllı ve bilgili kişi giysisiyle değil, aslıyla değerlidir. Akıl olursa, insan olsa asıl insan olur; bilgi olursa, insan yapsa yapsa beylik yapar. Kimde akıl varsa, o asıl insan olur; kimde bilgi varsa, o bilgi bulur. İnsanoğlu yağız yer üzerine elini uzattı, her şeye bilgisiyle erişti. Kişi akıl ile asıl insan adını alır; beyler bilgi ile memleket işini düzenler. Binlerce erdem ve birçok alkışlanan iş, akıl ile yapılmış olduğı için övülmüştür. Aklın azını azımsama, onun faydası çoktur; bilginin azını azımsama, o insan için azizdir. Hakimlerin sözünü dinle, düşün ve şu dört şeyin azını azımsama. Bu dörtten biri ateş, biri düşmandır; üçüncüsü hayatın tuzağı olan hastalıktır. Sonra bunların biri de bilgidir; bu dört nesneyi hafife alma, büyüktür önemi. Bunlardan her birinin faydası ve zararı çoktur; bazısı borç, bazısıysa alacak gibidir. Bilgi kimya gibidir, eşya onun etrafında toplanır; akıl onun sarayıdır, bilgi içinde eşya yığılır. Misk ve bilgi birbirine benzer; insan bunları yanında gizli tutamaz. Miski gizlersen, kokusundan belli olur; bilgiyi saklarsan, dili ayarlamasından belli olur. Bilgi hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcının eli ona erişemez, alamaz. Bilgi ve akıl insan için bir köstektir; kösteklenmiş kişi yakışsız şeylere pek gitmez. Kişi çok sevdiği atını köstekli tutar; gerekli atını koruma altında tutar. Köstekli olan kaçamaz, istenildiğı kadar yürür; bukağılı olan uzaklaşamaz, istenilen yere kadar gider. Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi senin için çok merhametli bir kardeştir. Bilgisizin düşmanı kendi bildiğı ve yaptığıdır; başka düşmanı olmasa bile, bu ikisinin sıkıntısı

yeterlidir. Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut. Akıllı kişi için akıl yeterli bir eşittir; bilgisiz kişiye hakaret tam bir addır. Bilgili için bilgisi yeterli bir yiyecek ve giyecektir; bilgisizin hareketi onun kötü arkadaşısıdır. Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme ve iyi ad kazan. Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü ziyan edersin. Öfkeyle kalkan pişmanlıkla oturur; kişi hiddetlenince, işinde yanılır. İnsan sakın ve yumuşak doğallı olmalıdır; Güneş ve Ay doğması için beye itidal gerekir. Hem yumuşak huylu, hem tatlı dilli, hem akıllı, hem bilgili olmak gerektir. İyi seçmek için kişinin akıllı olması gerekir, işini iyi başarabilmek için de bilgili olması gerekir. İnsan işine yarayana yaramayana iyice dikkat ederek, gerekli ve gereksizi hakkıyla sorup soruşturarak, Ayırt eder, eler ve seçebilir, her işte gözünü keskin tutarsa, Sonunda işler sağlam olur ve olgunlaşır; bilgili kişiler yemeği pişmiş olarak yer. Böyle bir kişi dileğine erer ve her iki dünyada işi yoluna girer. Hiddet ve öfke insan için kötüdür; bu ikisi yüzünden vücut daima eziyet çeker. Dinle, hakîm bilge buna benzeterek, ne der; bu söze göre hareket et, ey bahtiyar insan. İnsan hiddetlenirse, bilgisizce hareket eder; eğer öfkelenirse, öfke onu akılsız kılar. Hiddetlenmek insan için kötüdür, bilgiyi götürür; hiddetlenince, yumuşak huylu bile kabalık yapar. Dinle, ne der, bilgili kişi: bilginin sözü, gerçekten sevgili can gibidir” (KB, 298-333. b.).

Bilgiyi kullanmanın önemi, bilgiyi kullanmayı engelleyen hallerin örneklerle açıklandığı görülmektedir. Yazarın, bilgiyi ve akıllı somutlaştırarak anlatması, çok çeşitli örneklerle anlamı pekiştirmesi bilimsellik değerini aktarmada eseri başarılı kılmaktadır.

Eserde, sözün kullanımı üzerinden, bilgili kişilerle bilgisiz kişilerin arasındaki farkların sıralandığı görülmektedir.

”Hükümdar dedi ki: Sözünü tamamen anladım, fakat yaşayan birinin hiç konuşmaması imkânsızdır. Bil ki, ancak iki türlü kişi konuşmaz: biri bilgisiz, biri de dilsiz. Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü gizleyemez. Bilgisizin dili daima kilitli olmalı, bilgili kişi de diline hâkim olmalı. Bilginin sözü toprak için su gibidir; su akıtılınca yerden nimet çıkar. Bilgili kişinin sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez. Bilgeler sulak yerlere benzer; nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar. Bilgisiz kişinin gönlü kumsal gibidir; nehir aksa dolmaz; orada ot ve yem bitmez” (KB, 968-975. b.).

Bilgili kişiler akan suya benzetilirken, bilgisiz kişiler kumsala benzetilmektedir. Bilgili kişilerin konuşması toprağı yeşerten suya benzetilmektedir, toprağın suyla yeşerdiği gibi bilginin sözü de etrafı bereketlendirir, etrafa fayda sağlar, denilmektedir.

“Ay-Toldı dedi: Eğer bu dilim dönerse, söyleyeyim; sözün faydası çoktur. Boş söz bilgisizin dilinden çıkar; bilgisiz kişiye bilge hayvan der. Boş ve densiz konuşan ayak takımıdır; onun kara başını yiyen de bu boş sözlerdir” (KB, 984-986. b.).

Bilgisiz kimseler dilini tutamaz ve boş konuşur denilmektedir. Bu boş konuşmaları yüzünden kendileri zarar görür, denilmektedir.

“Bilgili kişiler vücutlarını yıpratır; bilgi ile avunur ve ruhlarını semirtir. Vücudun nasibi hep boğazdan girer; ruhun nasibiyse doğru sözdür ve kulaktan girer. Bak, bilginin iki alameti vardır; bu iki şey ile insan bahtiyar olur. Bunlardan biri dil, biri de boğazdır; insan bu ikisine hâkim olursa çok fayda görür. Bilginin boğazına ve diline hâkim olması gerekir; boğazını ve dilini gözeten bilgililer gereklidir” (KB, 990-994. b.).

Bilgili kişiler boğazını ve dilini tutmayı bilen kimselerdir.

“Söz uzun olursa bıktırır; akıllı kişiler sözü kısa keser. Bu sözü şimdi yeterli gör ve başka bir şey söyleme, akla ve bilgiye karşı itiraz etme” (KB, 3938-3939. b.).

“Ay-Toldı dedi: Sözü bilenden dinlemeli ve sonra bilmeyene söylemeli. Gerekli sözü büyüklerden dinlemeli ve ona göre hareket etmeleri için küçüklere söylemeli. Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli; bilgili hakîm bana böyle dedi. Çok söylemekle bilge olmaz kişi; çok dinlemekle bilge bulur başköşeyi. İnsan, dilsiz de olsa, bilgili olabilir; fakat sağır olursa, bilgiyi elde edemez” (KB, 1012-1016. b.).

Bilgili olmanın yolu dinlemekten geçer, çok dinleyen bilgili olur, denilmektedir. Bilginin sözüne güvenmeli, üzerine söz söylenmemeli, denilmektedir.

“Ay-Toldı dedi: Hükümdara arz edeyim; dil ile söylenmezse bilgi öylece kalır” (KB, 1019. b.).

Bilgiyi aktaran araç dildir. Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere bilginin konuşması insanı bilgin yapmaktadır. O yüzden eserde pek çok yerde bilgili kişilerin sözlerine yer verildiği görülmektedir.

”Dünyada bilgiden daha aziz ne var; bilgisiz denmesi, insan için ağır hakarettir. Ömrünü tecrübeyle geçirmiş, bilgili kişi, ne der, dinle: Bilgisiz başköşede yer bulursa, başköşe eşik ve eşik de başköşe sayılır. Eğer bir bilgeye eşikte bir yer rastlarsa, o eşik başköşeden daha iyi ve yüksek olur.

Bütün bu saygı yalnızca bilgi içindir; dünyada yeri gerek başköşe, gerek eşik olsun. Bak, iki türlü asil kişi vardır: biri bey, biri bilge; bunlar insanların başıdır. Bunlardan başka hepsini hayvan sürüsü say; hangi tarafı dilerse o tarafı tut. Sen şimdi hangisisin, bana bunu açıkça söyle; bu ikisinden biri ol, üçüncüden kaç. Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tutar; biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterir. İyi töre onlardan kalageldi; bu mirastır; kimin eline geçerse onu yükseltir. Ölüden diriye kalan miras sözdür; miras kalan sözü tutmanın yüzlerce faydası vardır. Bilgisiz, muhakkak ki kördür; ey gözsüz kör, bilgidен hisseni al” (KB, 260-271. b.).

Bu beyitlerde, bilgili kişi bulunduğu yerin değeri artırır, denilmekte, bilgili olmanın önemi açıklanmaktadır.

“Ay-Toldı arzusunu ve dileğini tam elde ettiğinde, devamsız mutluluk yaşlandı; ona arka ve destek olan şeyleri yıktı. Bilgili hakîm de buna uygun bir söz söylemiştir: Nimet tam olunca, insan yiyecek bir şey bulamaz. Yine bu hususta bilginin daha iyi bir sözü vardır: Nimet tam olursa, insanın ömrü tükenir, der. Bilgili çok iyi bir söz söylemiş; bilgenin sözü, bilgisiz için göz olur. İnen yükselir, yükselen iner; parlayan söner ve yürüyen durur” (KB, 1045-1049. b.).

Bilginin sözlerinin değeri birçok yerde vurgulanmakta bu sözlerin, insanların ufkunu açan, görünmeyeni gösteren bir yol gösterici olduğu belirtilmektedir.

Eğitim çocuklukta başlar bu görev ilk önce çocuğun içinde yetiştiği ailenindir. Yusuf Has Hacib, çocuk eğitimi için anne babalara şu beyitlerle seslenmektedir:

“Oğula kıza bilgi ve erdem öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler” (KB, 1228. b.).

“Gözden uzak bulundurma, ona erdem ve bilgi öğret; bilgi ve erdemle memlekette mevki sahibi olsun” (KB, 1489. b.).

Oğluna kızına bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada bu onlar için faydalı olur” (KB, 4506. b.).

“Oğula bilgiyi küçükken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse hayatta başarılı olur. Gerekiyse, oğula kıza acımadan dayak at; dayak oğula kıza bilgi öğretir. Oğul-kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz” (KB, 1493-1495. b.).

Çocukları yakın tutarak onlara bilgi ve erdem küçük yaşta öğretilmelidir, gerekirse zor kullanılmalıdır denilmesi bilgiye verdiği değeri vurgulamaktadır.

“Ey kudretli devlet adamı, faydasız olan ve kişiye daima zarar veren şu üç şeydir. Biri kötü doğallık ve inatçı olmak, biri de yalan söylemektir. Biri de kişiyi aşağılık eden cimriliktir; bunların üçü de bilgisizlikten ileri gelir” (KB, 1667-1669. b.).

Faydasız ve kişiye zarar veren şeylerin bilgisizlikten ileri geldiği, söylenmektedir.

“Kim bilgiden nasibini alamamışsa, ona diri demek doğru olmaz; sen onu ölü bil. İnsan bilgiyle büyür ve şöhret bulur; herkesten üstün olur, her işi başarır. Bilgisiz kişi boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kişinin yeri gökten daha yüksektir” (KB, 2450-2452. b.).

Kişiyi başarıya götüren bilgidir, denilmektedir.

“İnsanda zekâ ile birlikte bilgi de bulunursa, o bu bilgisiyle her işte başarılı olur. Şu beyiti oku, ne der, dinle; her işe bilgiyle başla ve ona göre hareket et. İş akıl ile anla, bilgi ile bil; günün kutlu olsun, hayatın mutlu geçsin. İnsan dileğine zekâyı ulaştır; önce bilgi edin, iyice kavra, sonra işe giriş” (KB, 2624-2627. b.).

Her işe bilgiyle başlamak gerektiği söylenmektedir. Dileğine ulaşmanın yolu bilgi edinmekten geçmektedir.

“Öğdülmiş yanıt verdi: Ey devletli hükümdar, bu erdemin bir adı da bilgi ve akıldır. İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sahibi olunca da her işini başarır. Anadan doğan bilgisiz doğar, bilgiyi öğrenir, böylece itibar kazanır. Çalışmakla elde edilemeyen şey akıldır; Tanrı onu insanın hamuruna katar. Kişi akıl dışında bütün erdemleri öğrenir ve böylece bilgisi gelişir” (KB, 1679-1683. b.).

Kişi bilgiyi sonradan öğrenirken akıl yetisiyle doğmaktadır, denilmektedir.

“Akıllı kişi kötüye karışmaz; bilgili kişi de doğru ve dürüst hareket eder” (KB, 2897. b.).

“Bilgelerin mutluluk içinde ömür sürmeleri gerekirdi, bütün bilgisiz küstahlar hep ölmeliydi” (KB, 1539. b.).

Bu beyitten anlaşılacağı üzere mutlulukla yaşamayı hak eden, bilgelerdir.

“Mutluluğa alçakgönüllülük ne kadar uyar; bilge bir kişiye yumuşaklık ve şefkat ne kadar yakışır” (KB, 1700. b.).

“Devlet bilgisize de gelir ve yakışır da, bunun içyüzünü iyi bildiği için bilgiliye daha çok yakışır. Mademki devlet bilgisiz ile birlikte yaşayabiliyor, bilgili ile elbette daha esaslı bağdaşacaktır. Devlet bilgisizi yükseltirse, elbette bilgiliyi de şöhret ve nam ile ondan daha çok yükseltecektir. Bilgisize devlet ve ikbal gelirse de, bil ki, bu devlet onda devamlı olmaz. İşte buna şu söz tanıktır; ey kalbi temiz, sen bunu oku. Mutluluk kişiye gelir ve onu yükseltir;

kişi doğru hareket ederse bu itibar ona yâr olur. Olmayacak himseye devlet ve mutluluk gelirse, o ayağına gelen bu devleti derhal teper” (KB, 1709-1715. b.).

Beyitlere göre mutluluğu hak eden ve değerlendirecek olan bilgililerdir. Bilgisizlere mutluluk gelse bile kalıcı olmaz, mutluluğun kıymetini bilemez, denilmektedir. Bilgililer mutluluğu alıp değerlendirirken bilgisizlerin yaptıkları ise şu beyitlerde açıklanmaktadır:

“İnsanoğlu ne kadar zavallıdır, bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz. Kimi durmadan koşar, dünyayı dolaşır; kimi canını feda eder, denize dalar. Kimi dağ kazar, bakarsın kayaların dibine iner; kimi yeri kulaçlayarak, yaya koşar. Kimi, bak, tepeler aşar, dereler geçer; kimi yer kazar ve suyu kuyudan içer. Kimi orduda kılıç ve balta yer; kimi kaleyi korumakla görevlidir, orada yaşlanır. Kimi hırsız, sahtekâr, yankesici, dolandırıcı; kimi zalim olur, öldürücü ve yıkıcı olur. İnsanın bunca zahmet çekmesi hep boğazı ve sırtı içindir; mal toplar, yiyemez; öldükten sonra da vebali altında kalır. Bunlar hep bilgisiz kişilerin işidir; bilgisiz kişiler tam bir hayvan sürüsüdür. Tanrıya inanan bilgili kişi, kismetinde ne varsa onunla yetinir. Hayatın bu tecellilerini iyi gören akıllı ve sakin insan ne der, dinle. İster yat, ister dünyayı dolaş, koş; kismetin neyse, sana o nasip olur. Ey bilge hakîm, gönül ve dilini doğru tut; vakti gelince yiyeceğin eksik olmaz. Zenginlik ve dünya nimetleri istersen, bunlar doğruluk ile elde edilir. Ahretini de mamur etmek istersen, elinden gelirse, bunun çaresini doğruluk ve imanda ara” (KB, 1732-1745. b.).

İnsanlar nasip, kader faktörünü yok sayarak durmadan koşturur, bir şeyler yapar, oysa kismet ne varsa insana nasip olacak olan odur, denilmektedir. Hayatlarını günlük hevesler için harcayan, mal toplayan, kötü hasletlere sahip olan vb. kişilerin bilgisizlikten kaynaklı bir hayat yaşadıkları ve hayvan sürüsünden farksız oldukları belirtilmektedir. Beyitlerde, bilgisiz kişilerin insanlıktan uzak yaşadığını o yüzden bu dünyada bilgisizce kazandıkları yüzünden hesap verecekleri anlatılmaktadır. Beyitlerden anlaşılacağı üzere bilgili olmak doğru olmayı gerektirir. Doğru olmak kişinin iki dünyasını da mamur eder. Bilginin aktarılmasıyla ilgili olarak:

“Yazanlar kitapları yazmamış olsalardı, bu hikmet ve bilgileri nasıl öğrenebilecektik. Bilgeler ve hakîmler yazıp bırakmamış olsalardı, bizden evvel gelenlerden kim bahsedebilirdi” (KB, 2698-2699. b.).

Beyitlere göre, bilgiler yazılı olduğunda kalıcı olur ve gelecek nesilleri de aydınlatır.

“Anlayışlı, bilgili, akıllı ve hakîm kişi danışmak için faydalı olur; ona söz yok. Bütün memleket işlerini düzenleyen hep yazıdır; zeki insan memleketin gelirini yazıyla zapteder” (KB, 2706. b.).

Düzeni sağlayan yazılı kurallardır, memleket işlerini yazıyla kayıt altına almaktır, denilmektedir.

“Bilgili, akıllı, tavır ve hareketleri doğru olmalı; akıllı kişilerin işi daima iyi olur. Bilgili kişiler doğru ve dürüst olur; doğru insanın Güneş’i her yerde parlar. Akıl olmazsa insan kendini tutamaz; bilgi olmazsa insan işini yapamaz” (KB, 2788-2790. b.).

Doğruluk bilgidir. İşlerin iyi olması için kişinin bilgiyle hareket etmesi gerekmektedir.

Akıllı ve bilgili kişilerin sözlerinde hikmet vardır, bu sözlerin insalara faydası dokunur. Eserde de bu görüş vurgulanarak sık sık anlatılan konuyla ilgili olarak özet niteliğinde, bilgilerin sözlerine başvurulduğu görülmektedir:

“Akıllı bir insan, dikkat edersen, şu sözü çok doğru söylemiş; onun manasını bil ve buna iyice dikkat et. Tanrı kime akıl, anlayış ve bilgi verirse, o bütün arzularına ulaşır. Kimin tavırları iyi ve hareketleri uslu olursa, o bütün dileklerine kavuşur, Güneş’i ve Ay’ı parlak olur. Bu iyi davranış bütün iyilikler için sermayedir; hareketi iyi olursa, insan bin türlü sevince kavuşur” (KB, 1252-1255. b.).

“Bilgisi deniz gibi derin, gönlü ve göğsü bilgiyle aydınlanmış kişi ne der, dinle. Beyin sözü ve gönlü iyi olursa, onun hizmetindekiler de doğruluk yolunu tutar” (KB, 2243-2244. b.).

“İnsan zeki olursa, asla mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde asla yanılmaz” (KB, 2447. b.).

“Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşmadan, uyan; işini düzenle, bilgini kullan” (KB, 1366. b.).

“Bilgili ve hakîm insan ne der, dinle; boğaza çok dikkat etmeli ve yavaş yavaş yemeli” (KB, 2892. b.).

Bilgili olmak kişiye, ölmeden önce uyanmayı, doğruluk yolunu tutmayı, hayatını düzenlemeyi hatta boğazına bile sahip olmasını sağlar, denilmektedir. Bilgili kişilerin verdiği öğütler önemlidir:

“Doğası iyi kişi buna benzer bir söz söylemiştir; böylelerinin sözü, dikkat edersen, hep bilgidir” (KB, 2908. b.).

“Hükümdar yanıt verdi, dedi ki: ey hakîm, diyeceğin nedir, bana söyle. Senden her sözü dinlemek gerekir; sen bilgi denizi ve akıl deryasıdır” (KB, 3848-3849. b.).

“Zeki bir insan buna benzer bir söz söylemiştir; insan bilgiyle etrafına hâkim olur” (KB, 2979. b.).

“Bu işte bilgin ile uygun bir tavsiyede bulunmanı istiyorum” (KB, 3484. b.).

“Bilgili çığıl ne der, dinle; ey bilgisiz, dinle ve buna boyun eğ” (KB, 3491. b.).

Eserde, bilgililer övülürken bilgi sahibi kişilerden de tavsiyeler istendiği görülmektedir. Danışmanın kişinin bilgisini genişleteceği, anlatılmaktadır:

“Kişinin kendisi kendi işini iyice bilemez; onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur. Danışırса kişinin bilgisi genişler; eğer bu danışmaya bilgi de katılırsa, o iş tereddütsüz elde edilir” (KB, 5656-5657. b.).

“Bilgili, akıllı ve halkın başında bulunan dünya hâkimi çok güzel söylemiş. Dünyayı tutan insan akıllı olmalı; halkın başında bulunan da yürekli olmalı” (KB, 4012-4013. b.). Eserde, bilgililerle birlikte olunması, onlardan faydalanılması tavsiyesinin yanında bilgisizlerin de layık olmadıkları makamlara getirilmemesi öğütlenmektedir.

“Akıllı ve hakîm insan çok güzel söylemiş: Lâyık olmayan kişilere bu mevkiler verilmemeli. Bilgili insan bundan daha iyi söylemiş: Ey beyim, bilgisizin elinden tutma, demiş. Akılsız kişiler bilgiyi tahrif eder; bilgisiz kişiler halkı harap eder. Eğer bir bey bilgisizi yükseltir ve ona makam verirse, şunu önceden bil ki, o kimse beyine sadakat göstermez. Akılsız kişi büyüklüğe ulaşırsa, ey büyük hükümdar, o efendisinin başını yer” (KB, 4074-4079. b.).

“Bilgili insan çok güzel söylemiş; bu söze göre hareket eden kişi karşılığında saf altın bulur. Eğer sana gerçekten beylik nasip olursa, ey namlı, işi bilgi ile idare et” (KB, 4135-4136. b.).

“Bilge danışman ne güzel bilgi vermiş; bilgili bunu okursa, düşünür ve daha ihtiyatlı olur” (KB, 4240. b.).

“Bilgilerin sözü ne der, dinle; gönlün tozunu gideren bilgidir” (KB, 5980. b.).

“Bilgili büyük insan da iyi söylemiş; bilgili sözünü tutan her yerde iyilikle karşılaşır” (KB, 5213. b.).

“Tecrübe ve görgüsünden bilgi edinemeyen kişiyi, insandan saymamalı, ey temiz kalpli” (KB, 4638. b.).

Bilgili tecrübeli kişilerden öğütler almak, onların tavsiyelerine uymak kişiye değer katar, kişinin bilgisini genişletir, ufkunu açar, denilmektedir. Eserde, tecrübe sahibi insanların da bilgiyle ilgili sözlerine yer verildiği görülmektedir:

“Bilgili, görmüş geçirmiş ihtiyar çok güzel söylemiş; işini her zaman bilgiliye sor, ona göre hareket et. İnsan işe bilgiyle başlarsa, onun her işinde başarılı

olacağını önceden kabul et. Her işten önce bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakılırsa insan işinde başarılı olamaz” (KB, 4387-4389. b.).

Bilgili kişilerin, karşısındaki insana faydası ne kadar fazlaysa bilgisizlerin de zararı o kadar fazladır. Bilgisiz kişilerden uzak durmak gerekmektedir:

”Kanun koyan ve halk arasına karışarak, onu sımayarak tanıyan insan çok güzel söylemiş. Bilgisizi kendine fazla yakın tutmamalısın; yakın tutarsan, şüphesiz ki yakışksız harekette bulunur. Bak, bilgi bundan daha güzel söyler; işe daima bilgiyle el uzatmalı. Bilgisizlere yaklaşma, kendine hâkim ol; kendisine hâkim olan insan hayatını mutlulukla geçirir. Bilgisiz kişiden uzak dur, kaç; bilgisizin sözü ve hareketi daima kabadır” (KB, 4449-4453. b.).

“Dünyayı yaşlandırmış, çok yaşamış, ak saçlı insan ne der, dinle. Bilgi ve erdem öğren, ona hürmet et; bu erdem sonra sana da hürmet getirir. Bilgi edin, anlayış sahibi ol, zamanını boş geçirme; zamanı gelince, o sana iyilik getirir” (KB, 3012-3014. b.).

Beyitlere göre zamanı boş geçirmeden bilgi sahibi olmak insana er ya da geç katkı sağlamaktadır, bilgi sahibi olmanın kişiye faydası dokunmaktadır. Ayrıca bilgili insan nefesine de hâkim olmakta, gerçek anlamda özgürlüğünü kazanmaktadır:

“Hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver; ten başkaldırırsa, bilgi ile hâkim ol” (KB, 3446. b.).

“Tanrı bana anlayış, akıl ve bilgi verdi ve ben bu sayede her türlü iyiliği yapmaya muvaffak oldum” (KB, 3467. b.).

“Bilgili insan ölümlü olana gönül vermez; akıllı ve ağırbaşlı insan gelecek olana hazırlanır” (KB, 3558. b.).

“Ey büyük bilgi sahibi, vücudun esiri olma; vücut seni esir ederse fidye olarak dinini ister. Her işi hava ve hevese uyarak yapan kişiye bilgili demek caiz değildir” (KB, 3640-3641. b.).

“Bu nefesine değer verme, canın aziz olur; bilgi bey olup akıl hanlık eder” (KB, 5321. b.).

“Hevâ ve hevesini yenerek ona akıl ile hâkim ol, bilgiyle nefsin başını ez. Bilgi veren ve bilgiyle nefis ve hevâyâ hâkim olan insan ne der, dinle. Vücudun doğru olmasını istersen, hevâ ve hevesin boynunu ez; hevâ ölürse, vücudun eğriliği düzelir” (KB, 5472-5474. b.).

İnsanın kıymetinin bilgiden geldiği belirtilen KB’de 51. bab “Bilge Âlimler ile İlişkiyi Anlatır” başlığını taşımaktadır:

“Diğer bir zümre de bilge âlimlerdir, onların ilmi halkın yolunu aydınlatır.

Onları pek çok sev, onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren. Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol

tutan kişiler bunlardır. Mümkünse, ilimlerini öğren ve bilgilerini bil; onlara iyilik yap ve yardımda bulun; onlara dil uzatma. Bu dinin direği gerçekten bunlardır; doğru şeriatın temeli bunların bilgisidir. Dünyada bu âlim ve hâkimler olmasaydı, ekilmiş olsa bile yerden yiyecek çıkmazdı. Onların ilmi halk için meşale oldu; geceleyin meşale yanarsa insanlar yolu şaşırmas. Onlara malından hisse ayır, onları yedir içir; güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun. Sert ve kaba dil kullanma, onlardan çekin; onların eti yenmez, zehirdir. Onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanma; tuz ekmek yedir, saygı göster, hürmet et. Onları dinle, bilgilerine göre hareket et; tavır ve hareketleri hakkında arkalarından dedikodu yapma. Senin için gerekli olan onların ilmidir; onlar insanlara yol göstererek, doğruluğa sevk eder. Bunları koyun sürüsünün koçu say; onlar başa geçip sürüyü doğru yola götürsünler. Bunlarla ilişki kur ve iyi geçin; böylece mutluluğa kavuşarak her iki dünyada mutlu olursun” (KB, 4341-4354. b.).

Bu beyitlerde, pek çok söz sanatıyla bezeli özlü bir anlatımla âlimlere hürmet göstermenin önemi, dünyadaki nimetlerin âlimler sayesinde elde edildiği, onların dedikodusunu yapmamak gerektiği, onların ilimlerini esas alıp ona göre hareket etmek gerektiği, asıl olanın bilgi olduğu anlatılmaktadır.

“Bir de memleketin ahalisi birkaç türlüdür; herkesin rahatça çalışması için bunlara ayrı ayrı davranılmalıdır. Onlardan biri bilge âlimlerdir; bunlar insanı devlet ve mutluluğa kavuşturur. Onları ağırla, ne derlerse yap; şeriat yolunu tut, hükümlerine itiraz etme, önlerinde hürmetle eğil. Ey hakîm hükümdar, onların hukukunu muhafaza et, yiyecek ve içeceklerini sağla, muhtaç duruma düşmesinler. Gönül huzuruyla öğretsinler, bilgisizler de onlardan bilgi öğrensın” (KB, 5550-5554. b.).

“Akıllı kişileri kendine yakın tut; bilginin sözüne göre hareket et, onun hakkını gözet. Bütün dürüst, doğru ve iyilikle şöhret kazanmış kişileri kendine yakın tut ve işi onlara ver” (KB, 5229-5230. b.).

“Akıllı ve bilgili insan odur; akıllı ve doğası sakın olan bunu başarır. Akıllı kişilerin sözü övülecek sözlerdir; o doğru ve dürüst olur, kendini her zaman belli eder. Onlar yakışmayanlara yaklaşmaz ve kendilerini bu gibi şeylerden uzak tutarlar; gereksiz şeyleri görmez, ona göz yumarlar” (KB, 6355-6357. b.).

“Bu dünyada akıllı insanın elini uzatıp alacağı şey azdır; bilginin iştahla yiyeceği nimet de azdır. Bilgisiz için bu dünya cennettir; o huzur içinde avunur ve hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeden yaşar. Akıllı insan için dünya dikenlerle doludur; yere basınca ayağına batar, dikkat etmek gerekir. Bilgili insan için dünya zehirle doludur; bu yüzden o yemek yemez ve güçten kesilir” (KB, 6381-6384. b.).

Bilgisizler için bu dünya harika bir yerken, bilgililer için zorluklarla doludur denilmektedir. Yukarıda yer alan beyitlerde, bilgisiz insanın hayvandan farkı yoktur bu yüzden keder onlara dokunmaz denilmektedir. Oysa bilgi ile hayat süren kişilerin farkındalık düzeyi yüksektir, başına geleceklerin farkındadır ve bu yüzden dünya hayatından dilediğince faydalanmaları zordur.

“Bilgi bil ve yerin başköşe olsun; bilgi insan için sağlam bir kalkandır. Bilgisiz yürek ve dil neye yarar; bilgi ile su gibi herkese yara. Ne kadar bilsen de yine ara, bak, bilen dileğine sorarak erişir. “Bilirim” dersin, sen henüz bilgiden uzaksın; bilenler arasında sen bilgisizlerden sayılırsın. Bilgi bir denizdir, onun ucu bucağı yoktur; serçe emse emse bundan ağzına ne kadar su alabilir. Bu bilgin ile senin başın döner; kendisini bilmeyen kendini kendinden uzaklaştır. Sen ya bilgi bil, insan ol ve kendini yükselt ya da hayvan adını al ve insanlardan uzaklaş. Bilginin yüzü gülmez, onun yüzü daima düşünceli ve çatıktır; bilgisiz daima sevinç içinde katıla katıla güler. Bilgili insan bu kaygı içinde nasıl kahkaha atar; ey bilgisiz, sen dağ keçisi gibi debelen dolaş. Bilginin ayakları kösteklendi, kalkıp koşamaz; bilgisiz, bak, arzularının peşinde durmadan koşar. Ey âlim, senin ayağında köstek var; bilgisiz ise yürür; bilgisiz biri kösteklenirse, sen onun kösteğini sıkılaştır. İşte ben bilgi isteyerek ona el uzattım; sözü söze katarak dizip sıraladım” (KB, 6605-6616. b.).

Bu beyitlerde daha önce bahsi geçen bilgili kişilerin, su gibi etrafı güzelleştiren yeşerten, fayda veren özelliğine dikkat çekildiği görülmektedir. “Bildim” denildiği anda hiçbir şey bilinmediği ortaya çıkmış olur; çünkü bilginin bir sınırı yoktur. Bilge âlim dünyanın farkındadır, bildikleri ayağına dolanır denilmektedir.

KB, bilimsellik değeri açısından değerlendirildiğinde çok zengin bir içerikle karşılaşmaktadır. Bilimin, bilginin değerinin anlatıldığı, insanı insan yapan özelliğin bilgiden geldiği, bilginin değerini yine bilginin bileceği gibi pek çok konu örneklerle ele alınmaktadır. Yöneticiden avama kadar herkesin çocukluktan başlayarak bilgiyi öğrenmesi gerektiği

savunulmaktadır. Beyitlerde, bilginin bilgisinden ve tecrübesinden yararlanılması gerektiği belirtilmekte, bilgili kişilerden öğüt alınmak istenmektedir. Düş yorumundan, tıp bilgisine, spor dallarından, yemek adabına kadar pek çok konuda bilginin verildiği bu eser, yazarının iyi yetişmiş bilgiye değer veren ve bilgin biri olduğunu gözler önüne sermektedir.

4.1.7. Çalışkanlık

Çalışkanlık değeri, eserde sadece akla gelen ilk anlamı, TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020) verilen şekliyle, "çalışkan olma durumu, faaliyet" olarak değil, daha pek çok farklı anlamda yer almaktadır. Bunlar; insanları anlamaya çalışmak, fakirlerin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmak, başkalarının iyiliği için çalışmak gibi farklı şekiller içermektedir. Kişi motor beceri olarak çalışmanın yanı sıra zihinsel olarak da daha iyiye, güzele erişmek için sürekli bir çaba içerisinde. Bu çabaların nelere yönelik olması gerektiği eserde örneklerle ele alınmaktadır.

Genel olarak karakterler eserde sürekli çalışmakta ve çalışmanın karşılığını almaktadırlar.

"Benim dileğim onunla birlikte çalışmak, elbirliğiyle daha iyi hizmet etmektir" (KB, 3884. b.).

Bu sözlerle Ögdülmiş, hükümdarın hizmetinde olduğunu ifade etmektedir. Babası Ay-Toldı da hükümdarın hizmetinde bulunmuş sadık bir vezir olarak eserde yer almaktadır:

"Hükümdar dedi ki: Söylediklerini anladım; beni sevindirmeye çalış ve çok dikkatli hareket et. Ben hoşlaşmadığım şeyleri sana söyleyeyim; sen onlara yaklaşma, temiz olmaya çalış" (KB, 846-847. b.).

Ay-Toldı'ya seslenen hükümdar hoşlanmadığı şeyleri söyleyerek kendisini sevindirmeye davet etmektedir.

"Bu dünya işlerinde sana arkadaşım; işlerini doğrulukla yerine getirmeye çalıştım" (KB, 1355. b.).

"Ey kahraman beyim, sen doğruluk ile çalış; bence doğruluktan daha iyi bir şey yoktur" (KB, 2899. b.).

Ay-Toldı'nın ölümünden sonra hükümdarın çalıştığı anlatılmaktadır;

"Hükümdar da o günden itibaren gayretle çalıştı, günden güne iyi kanunlar koydu" (KB, 1570. b.).

Eserde, Ay-Toldı'nın ölümü üzerine yerine oğlu Ögdülmiş geçmektedir.

"Çalışmakla elde edilemeyen şey akıldır; Tanrı onu insanın hamuruna katar. Kişi akıl dışında bütün erdemleri öğrenir ve böylece bilgisi gelişir" (KB, 1682-1683. b.).

Öğdülmiş'in bu sözlerini beğenen hükümdar onu hizmetine almaktadır. Hükümdarın isteği üzerine Öğdülmiş, akrabası Odgurmuş'ı da hizmete davet etmektedir:

“Bilgi, akıl ve zekâmı kullanarak, türlü dil döküp onu iknaya çalışayım” (KB, 3177. b.).

“Benimle beraber ol, bana yardım et; fakirleri destekle, onların durumunu düzeltmeye çalış” (KB, 3261. b.).

Ancak Odgurmuş düzenini bozmak istemez ve daha fazla gelip ısrarcı olmaması için şu beyitlerde Öğdülmiş'e hitap etmektedir:

“Zahmeti ben çekeyim, sen huzurunu bozma; hükümdarın hizmetinde çalış, halkın faydasına çalış” (KB, 3699. b.).

“Şimdi hükümdarın iyiliği için çalış, sen ondan, yiyecek giyecek gibi birçok nimet gördün” (KB, 5769. b.).

Bu beyitlerde de Öğdülmiş'in, hükümdara hizmet etmesi gerektiği, hükümdardan gördüğü iyiliklerin karşılığında çalışması gerektiği anlatılmaktadır.

Odgurmuş'tan nasihat isteyen hükümdara ise şu beyitlerle karşılık vermektedir:

“Ey kudret sahibi, sen kötülük yapma; sözünle ve hareketinle daima iyilik etmeye çalış” (KB, 5088. b.).

“Odgurmuş yanıt verdi ve dedi ki: Ey hükümdar, her türlü iyiliğe sen iyilikle erişmeye çalış” (KB, 5118. b.).

“Bu dünya, içi engerek yılanıyla dolu bir zindandır; onu bırak, aydın ve gerçek dünyaya ulaşmaya çalış” (KB, 5421. b.).

Öğdülmiş de hükümdara benzer nasihatlerde bulunmaktadır:

“Bu dünya huzuru sana dünyayı, iyi ad bırakmak için çalışman da ahireti getirecektir; ona göre hareket et” (KB, 5604. b.).

İnsan yalnızca kendisi için değil herkesin iyiliği için çalışmalıdır denmektedir.

“Kendini koruyan kişi merhametli değildir; merhametli olan başkalarının iyi olması için çalışandır” (KB, 3933. b.).

“Bu ak saçlı sana ne der, dinle; ey kahraman, muhtaç olanın ihtiyacını karşılamaya çalış. İsteyen istediğini zamanında bulursa, buna karşılık gerekirse canını feda eder” (KB, 2818-2819. b.).

İnsan yalnızca kendi için çalışmamalıdır, diğer insanları da düşünmelidir. Halka, muhtaçlara, hükümdara yardım etmek için gerek onlara hizmet amaçlı çalışmalı gerekse onların iyiliği için çalışmalıdır.

Fiziksel çabanın yanı sıra insan olmak için gerekli olan bilgi edinme, iyi olma, arkadaş edinme, kötü huyları ıslah etmek için çabalamak da çalışmak olarak eserde yer almaktadır:

“Şair buna benzer bir söz söylemiştir; dinleyip anlamaya çalış; ey insanların karpuzu. Seven kişi yüzünden bellidir; ağzını açsa, sözünün manasında sevgi kendini gösterir. Birinin sevip sevmediğini bilmek istersen gözüne dikkat et; sana doğru bakınca gözünden belli olur” (KB, 1900-1902. b.).

“Çok dost, ahabap ve arkadaş edinmeye çalış ve onlarla sık sık görüş; ahabapların çok olursa, herkes seni över” (KB, 4186. b.).

“Çıkar gözetmeyen dost, ahabap ve arkadaş edinmeye çalış; onlara inan ve kaygısız yaşa” (KB, 4217. b.).

“Kardeşim, ne kadar çok kardeş veya dost edinirsen edin, yalnızca kendine düşman edinmemeye gayret et” (KB, 4259. b.).

“Hayatını sevinç içinde geçirmek istersen, mümkünse, insanları kıskanmamaya çalış” (KB, 4276. b.).

KB’ye göre bu dünya geçicidir ve ölümden sonrası için hazırlık yapılması gerekmektedir. Sadece bu dünya için değil her iki taraf için de çalışarak hazırlık yapmak gerekmektedir:

“Kara halkın kaygısı hep karnı içindir; onun çalışıp didinmesi hep boğazı içindir” (KB, 4327. b.).

“İster bin yıl yaşa, ister on sekiz, bir gün öleceksin; eser olarak, iyi ad bırakmaya çalış” (KB, 4818. b.).

İyi ad bırakmak için çalışmanın, eserin pek çok yerinde geçmesi sebebiyle Yusuf Has Hacib için önemli olduğu düşünülmektedir. Dünyadan herkes göçecektir geleceğe kalmanın yolu ise iyi bir ad bırakmaktır. Nitekim yazar da bu niyetle çıktığı yolda yazdığı eserle geleceğe kalmayı, iyi bir ad bırakmayı başarmaktadır.

“Ondan sonra da bütün ibadetlerin yerine getirilmesine çalışmalı; böylece insanı binlerce iyiliğe götüren kapılar açılır” (KB, 4859. b.).

“Gafil olma, sözüme göre hareket etmeye uğraş; eğer sözümü tutmazsan, işte söylediklerim başına gelir” (KB, 4870. b.).

Eserde çalışkanlık değeri, yalnızca fiziksel olarak faaliyette bulunmak olarak geçmemektedir. Eserde çalışkanlık değeri, sadık olmak, hizmette bulunmak, elde etmek için çabalamak, nefsi terbiye etmek için huyları düzeltmek, vb. anlamlarıyla zengin bir içerikle sunulmaktadır. Çalışmak çabalamak anlamıyla da verilmekte beşikten mezara daha iyi olmak için çalışmanın önemi vurgulanmaktadır.

4.1.8. Dayanışma

Dayanışma, TDK Güncel Türkçe Sözlük'e (2020) göre "bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması" anlamına gelmektedir. Dayanışma değeri eserin bütününe yayılmış durumdadır. Nitekim başlarda, halkı idare eden hükümdar ve onun veziri Ay-Toldı dayanışma içinde idareci konumundayken, ilerleyen bölümlerde Ay-Toldı'nın yerini oğlu Ögdülmiş'in aldığı görülmektedir. Bu dayanışmanın bir parçası olması istenen Odgurmış'ı ikna çabaları da eserin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Gerek fikir alışverişi gerekse hizmet davranışlarıyla bir dayanışma örneği sergilenmektedir. KB'de dayanışmanın gücünden bahsedilmekte, dayanışma içinde çalışmanın devleti güçlendireceği fikri vurgulanmaktadır.

"Benimle beraber ol, bana yardım et; fakirleri destekle, onların durumunu düzeltmeye çalış" (KB, 3261. b.).

"Bu senin için sevaplı bir iş ve benim içinse iyi bir addır; buna karşılık kadir Tanrı sana her iki dünyayı nasip eder. Beni iyiliğe doğru götür, kendin iyi ol; kişi iyi insanlara bakarak yolunu düzeltir. Bugün bana iyilik yapmam için bir sebep ol; ey pehlivan, Tanrı sana da bunun karşılığını verir" (KB, 3262-3264. b.).

İnsan, insanla terbiye olur, iyi insanlarla da birlikte olmak kişiyi iyiliğe götürür. Dayanışma içinde birbirlerinden güç alan kişiler kendilerini eğittikleri sürece yanında olan kişiye de fayda sağlamaktadır.

"Benim dileğim onunla birlikte çalışmak, elbirliğiyle daha iyi hizmet etmektir" (KB, 3884. b.).

Bu beyitlerde elbirliğiyle çalışıp, hizmet etmenin önemi vurgulanmakta, dünya ve ahiret mutluluğu için dayanışmanın gerekliliğinden bahsedilmektedir.

KB'de dayanışma değerine, eserin hemen hemen her bölümünde rastlanılmaktadır. Hükümdar ve vezirin dayanışması, birlikte olmanın fayda sağlayacağı düşüncesiyle Odgurmış'ın saraya davet edilmesinin önemli bir yer teşkil etmesi, akrabalarla, dostlarla dayanışma içinde olunmasının tavsiyesi vb. yer almaktadır. Dayanışmanın devleti ve insanı güçlü kılacağı vurgulanmaktadır.

4.1.9. Duyarlılık

Duyarlı sözcüğü, TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), "dış etkenlere karşı duyarlılığı olan, duygun, hassas" olarak tanımlanmaktadır. Duyarlılık ise duyarlı olma durumudur. Duyarlılık değeri, bir anlamda insanın çevresindekilerle ilgili farkındalık durumudur. Her koşulda empati kurabilen, çevreye, insanlara karşı hassas olan bireylerde duyarlılık değerinin

var olduğu söylenebilir. Eserde, insanın yalnızca kendi için değil çevresindekiler için de çalışması gerektiğini, yardıma ihtiyacı olanlara koşmasını, halktan uzakta değil, bizzat halkın içinde onlara faydalı olması gerektiği vurgulanmaktadır.

“İnsanların iyisi kendi yararını bırakıp zahmet yüklenerek başkalarının faydasını isteyendir” (KB, 3245. b.).

“İnsanların iyisi başkalarına faydalı olur; halk için gerekli olan bu iyi insandır” (KB, 3248. b.).

Beyitlerde evrensel bir bakış açısıyla tüm insanlığa karşı faydalı olma esası vardır. İnsanların iyisinin kendi çıkarını düşünmeden zahmete katlanarak başkasının iyiliğini isteyen olduğu belirtilmektedir.

Duyarlılık çok geniş bir kavram olmakla beraber yardımlaşmayı, dayanışmayı, faydalı olmayı, duygudaşlık etmeyi de içine almaktadır. Eserin geneline bakıldığında, Ay-Toldı'nın bilgisinden yararlanılması için binbir zahmetle saraya gelmesi, hükümdarın Ay-Toldı'ya karşı hassasiyeti, Ay-Toldı'ya olan hassasiyetinden ötürü onun yetim kalan oğlu Ögdülmiş'i sahiplenmesi, Ay-Toldı'nın vefatı sırasında oğlu Ögdülmiş'in duygularını anlama çabaları, yine hükümdarın gösterdiği vefa, Ögdülmiş'in babasının emeklerini boşa çıkarmayı, Odgurmış'ın faydalı olması için saraya davet edilmesi, muhtaç kişilere, halka, hükümdara maddi manevi yardımın tavsiye edilmesi gibi pek çok konuda duyarlılık örneği görülmektedir.

4.1.10. Dürüstlük

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020) karşılığı, “doğruluk” olarak verilen dürüstlük, KB'de üç yüzün üzerinde beyitte geçmektedir. Eserin genelinde doğruluk ve dürüstlük kavramlarının birlikte kullanıldığı görülmektedir. Eserde anlatılan ideal kişi profili doğruluk ve dürüstlük timsalidir.

KB'de Hükümdar Kün-Toğdı ve veziri Ay-Toldı karşılıklı konuşmaktadırlar:

“Ay-Toldı dedi ki: Bu sözü de anladım; ama bir şey daha sormak istiyorum.

Bana doğruluğu anlat, hangi şey doğrudur; insan onunla gününü nasıl aydınlatır? Hangi yola doğruluk yolu derler; bu doğruluğun aslı nedir?

Hükümdar dedi ki: Bak, kimin düşündüğü ve söylediği bir olursa, işte doğru insan odur. Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst kişi böyle olur. Kişi gönlünü çıkarıp avucuna koyarak, başkalarının önünde mahcup olmadan dolaşabilmeli. Mutluluğa yükselmek için insana doğruluk gerekli; insanlık doğruluğun adıdır, inan. İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; insan az değil, doğruluk azdır. Şimdi benim sana söylediğim söze benzer bir sözü de şair söylemiştir. Gezip dolaşan insan pek çoktur; fakat benim için aziz olan

doğru, dürüst ve güvenilir kişidir. İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; akıl doğru ve dürüst kişileri övmüştür” (KB, 859-869. b.).

Doğruluğun ne olduğunu soran vezirine, hükümdar insanın içi ve dışının bir olması gereken bir halden bahsetmektedir. Dürüst insanların zor bulunduğunu, insan çok olsa da insanlığa seyrek olarak rastlanıldığını söylemektedir.

“Ay-Toldı tekrar dedi: Devletli hükümdar, şimdi de şu sözün sırrını çözsun bana. Bu iyi kişiler kötü olabilirler mi, kötü de bir gün iyilik yoluna girebilir mi?” (KB, 870-871. b.).

”Hükümdar dedi ki: İyi insan iki türlü olur; bunlardan biri doğrudan doğruya iyilik yolunu tutar. Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir kişi doğru ve dürüst bir hayat sürer. Biri de taklit yoluyla iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar. Kötü insan da iki türlü olur; bunların ikisini de aynı derecede kötü sayma. Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın kırı ölene dek temizlenmez. Diğeriyse, taklit yoluyla kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider.” (KB, 872-877. b.).

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere, insanın karakteri, yaradılışı her ne kadar önemli olsa da arkadaşının etkisi kişi üzerinde çok etkilidir. İyi kişi doğru ve dürüst bir hayat sürer denilmekte, iyi olmanın yolları anlatılmaktadır. İyi insan doğru ve dürüst bir yaşam sürmektedir. İnsan çok olsa da insanlık az bulunmaktadır.

Dürüst kişi nadir bulunmaktadır. Bu nadir bulunan kişileri arayıp bulmak da nadir kişilerin işidir. Ayrıca doğru ve dürüst insanların söyledikleri de kendileri gibi kıymetlidir. Eserde bu kişilerin sözlerinden alıntılara yer verilmektedir:

“Şimdi dürüst gönüllü ve gaflet uykusundan uyanmış insan ne der, dinle. Bu süslü evin vücudun evidir; o heykel gibi vücudun temiz ruhun evidir” (KB, 1523-1524. b.)

“Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı mutlu eder. Hareketi doğru olan insan ne der, dinle; doğru insan her iki dünyayı da kazanır. Kişi gününün mutlu geçmesini isterse, bunun çaresini doğrulukta aramalıdır. Sen mutlaka zengin olmak istersen, bil ki, asıl zenginler kısmeti doğrulukta bulmuşlardır. Büyüklüğü ve halka baş olmayı istersen, doğru yoldan şaşma. Kişi akıllı, tavı ve hareketi doğru olursa, her iki dünyada Güneş’i parlar” (KB, 1289-1294. b.)

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere, doğru ve dürüst insan iki dünyada da mutluluğu bulur. Asıl zenginlik doğruluktur. Herkes doğru insana saygı duyar ve onu başköşeye geçirir. Doğru ve dürüst insan sözü dinlenmesi gereken ve ciddiye alınması gereken insandır. Bir insanın doğru ve dürüst olarak değerlendirilebilmesi için halk arasında öyle tanınması gerekmektedir.

“Akıllı kişilerin sözü övülecek sözlerdir; o doğru ve dürüst olur, kendini her zaman belli eder” (KB, 6356. b.)

Çağdaş bir yaklaşımla akıllı kişilerin sözünün övülecek sözler olduğu belirtilerek felsefik düşünmenin önemine de vurgu yapılmaktadır.

Mutluluğa götüren taşlardan olan doğruluk ve dürüstlüğü şiar edinmiş akıllı ve bilgili kişilerin sözleri savunulan düşüncelere dayanak teşkil etmektedir:

“Yaşını başını almış, hayatta nadir bulunan, doğru ve dürüst kişilerden biri ne der, dinle. İnsan için altın gümüş kıymetlidir; fakat kendine hâkim olan kişi, gümüşten daha kıymetlidir. Gümüşe kapılmayan, doğru insan mutluluk içinde tam ve gerçek dünyaya erişir. Bilgili insan bilgisi ile şu öğüdü vermiştir: doğru ve dürüst insan bulursan, onu sürme gibi gözüne çek. Bak, akıl bundan daha iyi söyler: şefkatli birine canını dahi feda etsen çok değerlidir. Doğru diye söylerler; emanete hiyanet etmeyen doğru nerede? Kişiler arasında hangisi mükemmeldir; aramalı, tavır ve hareketi doğruysa, ona er demeli” (KB, 1724-1730. b.).

Altın ve gümüş karşısında bile doğru durabilen insan tam ve gerçek dünyaya erişir denilmekte ve bu insanların çok az bulunduğu söylenmektedir. Burada da felsefik yapısı olan insanın bilgeliği vurgulanmaktadır.

Yazıldığı dönemin özelliği olarak Yusuf Has Hacib eserine, Tanrı'nın övülmesi, yalvaçın övülmesi, dört sahabenin övülmesi ile başlamaktadır. Eserde, İslam dininde yaratılış olarak en üstün varlık olan yalvaç ve onun arkadaşları olan sahabeler için dürüstlük vurgusunun yapıldığı görülmektedir:

“O halkı üzerine Tanrının bir rahmetiydi; güzel tavırlı, dürüst ve güvenilir bir doğası vardı” (KB, 42. b.).

Bu beyitte Hz. Muhammed'in (S.A.V.) özelliklerinden bahsedilirken dürüstlük vurgusu yapıldığı görülmektedir. İslam dininin ibadetlerle sınırlı olmadığı dürüstlük gibi güzel ahlak emarelerinin kişide var olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

“Başta, herkesten önce, Tanrıya inanmış, gönlü ve dili dürüst (sıddîk) olan Ebû Bekir gelir” (KB, 51. b.).

Dürüstlük kavramının iki yönlü; gönlü dürüst ve dili dürüst olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Bu da içi ve dışı bir olmak deyimini akla getirmektedir. Yalnız dilin dürüst olması ya da yalnız gönlün dürüst olması sıddîk olmak için yeterli değildir:

“Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlar biri olmalı” (KB, 424. b.).

Aklın doğru ve dürüst kişileri övdüğü söylenmekte, bu özelliklerin akıldan ve bilgiden geldiği vurgulanmaktadır. Eserde, dürüstlük ve doğruluk, akıllı ve bilgili kişinin özellikleri olarak geçmektedir:

”Akıllı akla der ki: Ey arkadaşım, sen işlerimi düzelten ne iyi bir arkadaşsın. Akıl daima sağdan hareket eder, hiç solu yoktur; o doğru ve dürüsttür, hiç hilesi yoktur. Akıl kimdeyse, belirtileri şöyle olur ve akıl bu belirtilerden anlaşılır. Her şeyden önce aklın tavır ve hareketi makuldür; aylar ve yıllar geçse dahi, gidişi aynı doğru yoldan taşmaz. Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır; hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur” (KB, 1862-1866. b.).

Akıllı kişilerin özelliklerinden biri doğru olmalarıdır.

“Bilgili, akıllı, tavır ve hareketleri doğru olmalı; akıllı kişilerin işi daima iyi olur. Bilgili kişiler doğru ve dürüst olur; doğru insanın Güneş’i her yerde parlar. Akıl olmazsa, insan kendini tutamaz; bilgi olmazsa, insan işini yapamaz” (KB, 2788-2790. b.).

Bilgili kişilerin doğru ve dürüst olduğu belirtilmektedir.

“Akıllı kişi kötüye karışmaz; bilgili kişi de doğru ve dürüst hareket eder. Ok düz olmasaydı; doğru gitmezdi; insan doğru hareket etmezse, başkalarının esiri olur. Ey kahraman beyim, sen doğruluk ile çalış; bence doğruluktan daha iyi bir şey yoktur. İçkicibâşılık için çok titiz insan gerekir; o gönlünü, aklını ve yüreğini doğru tutmalı. Bütün işleri doğruluk ile yapmalı; uygunsuz ve küstah kişileri kendine yaklaştırmamalı” (KB, 2897-2901. b.).

Eserde, birçok meslek grubu verilmekte ve bunlarla münasebetler ele alınmaktadır. İçkicibâşı da bunlardan biridir. Kişi yaptığı işi dürüstlikle yapmalıdır.

“Hizmet eden dürüstlikle hizmet etmelidir; hizmeti beğenilirse, hizmetkâr dileğine erişir” (KB, 615. b.).

“Bundan sonra hayvan yetiştirenler gelir; hayvan sürülerinin başında bunlar bulunur. Bunlar dürüst insanlardır, gizli kapaklı tarafları yoktur, hiç kimseye de yük olmazlar” (KB, 4439-4440. b.).

Yöneticinin de sorumlulukları vardır ve işi ehline, işini doğrulukla yapan birine vermek bu sorumluluklardan biridir, denilmektedir:

“Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kişileri ara ve bu işleri onlara ver. Bunlardan biri kadıdır; halka faydalı olabilmesi için o çok temiz ve takva sahibi olmalıdır. İkincisi hükümdarın halifesidir; halkın huzur bulup mutlu yaşaması için dürüst ve güvenilir olmalıdır. Üçüncüsü vezirdir; bunun çok

seçkin biri olması gerekir; halka ne gelirse ondan gelir. Bu üç işe bakan kişiler doğru olursa, halk huzura kavuşur, günü aydın olur. Memleketin düzene girer, halk zenginleşir, sonuç olarak bunlar sana hayırdur ederler” (KB, 5328-5333. b.).

“Her işe bilgisi ve aklı ermiş olan Yağma beyi çok iyi söylemiş. Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver. Eğer bir bey işi ehliyetsiz birine verirse, ehliyetsizliği başkası değil, kendisi göstermiş olur. Tanrı birini mutlu etmek ve yükseltmek isterse, ona ehliyetli ve dürüst hizmetkârlar verir” (KB, 1758-1761. b.).

Hizmet eden dürüstlükle hizmet etmelidir denilirken, dürüst kişileri arayıp bulmak da yöneticinin işidir denilmektedir. Beyin hizmetindekiler dürüst kişiler olmalı ancak; halkın yararı için beyin de dürüst olması gerekmektedir:

“Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun, Güneş’i doğsun. Eğer beylerin gönlünde hıyanet bulunursa, halka faydaları dokunmaz; onlardan vazgeç. Beyin gönlü, dili ve doğası düzgün olmazsa, mutluluk o memlekette dolaşamaz, kaçır. Sözünde durmayan beye ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve pişman olursun” (KB, 2010-2013. b.).

Yine eserde, yönetici konumunda bulunan vezirlik makamının özellikleri şöyle verilmektedir:

“Asil bir aileden gelmeli, takva sahibi ve dürüst olmalı, hayatını da dürüstlükle geçirmeli. Vezirlik önemli bir iştir; bu iş için seçkin insan gerekir; vezir doğru ve doğası asil olmalı” (KB, 2186-2187. b.).

“Sözü ve gönlü bir, hareketi doğru, hayâ sahibi, merhametli ve halk arasında dürüst olarak tanınmalı” (KB, 2235. b.).

Hizmetkârların başı olan vezir başta kendisi dürüst olmalıdır:

“Vezirin yüzü güzel ve düzgün, kendisi de halkın hakkını alabilmesi için, adil olmalı. Hareketleri doğru ve doğası yumuşak olursa, ondan halka her zaman iyilik gelir. Hizmetkârların başı olan vezir doğru hizmet etmezse, beylerin işi hep eğri olur. Hizmetkârın doğru ve dürüst olması gerekir ki, beyler inanıp güvenerek işlerini ona bıraksın” (KB, 2208-2211. b.).

Toplumu toplum yapan tüm kademeler, en üst kademeden en alt kademeye kadar herkes dürüst olmalı ki işler düzgünce yürüsün, dürüst insanlardan her zaman iyilik gelir, denilmektedir.

“Dünya hâkimi ve bütün memleketleri idaresi altına almış olan hakan ne der, dinle. Beyler arayıp da sadık bir kul bulurlarsa, onu altın ve gümüş bir kutu

içinde tutmalıdır. Beyler doğru, dürüst ve güvenilir bir kişi bulurlarsa, kendileri huzura kavuşur, hayatları mutluluk içinde geçer” (KB, 3126-3128. b.).

“Elçi ne kadar dürüst, usta ve temkinli olursa olsun, mektup olmazsa, kalbinde şüphe kalır. İnanmayan kişi için, mektup bir tanıktır; tanık bulunursa, hile ve düzene yer kalmaz” (KB, 3891-3892. b.).

“Hizmetkâr akıllı ve doğası dürüst olursa, o dilekleri hükümdara arz işine yarar ve çabuk yükselip ikbale erer. İyi nişancı ve cesursa, o okçu ve yaycı olur; doğası doğruysa mühürdar olur. Tavrı ve hareketi temiz, güzel yüzlü ise, onu bey sâki yapar, ey iyi kalpli insan” (KB, 4045-4047. b.).

Doğruluk ve dürüstlük yalnızca devlete ve halka değil kişinin kendisine de yarar sağlamaktadır. Doğruluk ve dürüstlikle çalışanlar işlerinde yükselmektedirler:

“Doğruluk ve samimiyetle çalıştı; hükümdar da onu günden güne kendisine yaklaştırdı. Böylece bir süre geçti; Ay-Toldı hizmetiyle herkesi memnun etti” (KB, 953-954. b.).

“Ben bu Ögdilmiş'i bana sadakatle bağlı görüyorum; her işi dürüstlikle yerine getiriyor. Ona da bugün iyilik ile karşılık vermeliyim; iyiliğinin karşılığını hazır bulsun. Halk arasından kendini gösterip sivrilmiş olan seçkin insan ne der, dinle. İnsanlık edene karşı insanlık göster, insana insanlığı nisbetinde karşılık ver. Vefaya karşı vefa göstermek insanlık görevidir; vefakârlık et, insan ol ve adını yükselt. Hükümdar onu günden güne yükseltti; adı ve şöhreti bütün ülkeye yayıldı” (KB, 1687-1692. b.).

“Hükümdar dedi ki: Ay-Toldı, gördüm seni; senin bu görünüşün, tavır ve hareketin sevindirdi beni. Sen uğurlu bir sadakatle bana hizmet et; daima kapımda bulunarak bana yakın ol. Senden hizmet olsun, benden de ihsan; hizmet yerinde olursa, ikbal kapılarını açar. Bugünden itibaren sen dürüstlikle hizmete başla; elbette bey hizmet edenin hakkını öder” (KB, 594-597. b.).

“Bu Ay-Toldı o günden itibaren hizmete başladı; her gün erkenden kalktı ve hizmette kusur etmedi. Gündüz kapıcılar ve gece muhafızlar ile birlikte bulundu; dürüstlük ve bağlılıkla hizmet etti. Hükümdarın yanına girip çıkmakta ve hükümdar da ona karşı teveccüh ve itimat göstermeye devam etti. O günden-güne hizmetini arttırmakta ve hükümdar da onu günden güne yükseltmekteydi” (KB, 607-610. b.).

“Hizmet eden dürüstlükle hizmet etmelidir; hizmeti beğenilirse, hizmetkâr dileğine erişir. Bu Ay-Toldı her gün kusursuz hizmet etti; hükümdar da ihsanıyla ona kapıları açtı” (KB, 615-616. b.).

“Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalı. Dönek mutluluğun kösteği bunlardır; mutluluk bu şekilde bağlanırsa kaçamaz kalır” (KB, 709-710. b.).

“Hükümdar her işini ona danıştı, her işte onun fikrine ve bilgisine başvurdu. Ay-Toldı da bu itibara layık olmak için, ona doğruluk ve dürüstlük ile candan hizmet etti. Hükümdar onu daha bir süre daha sınadı ve bulduğu insanın herkesten daha mükemmel olduğunu gördü” (KB, 762-764. b.).

“Öğdülmiş'i mutluluğu günden güne yükseltti; halka emirler verirken dileklerini dinlemeyi de ihmal etmedi. Hükümdar da onu her şekilde sınadı, iyice tetkik etti, onun doğru ve dürüst hareket ettiğini gördü. Bütün yaptıklarının şüphesiz, doğru olduğunu gören hükümdar Öğdülmiş'in sadakatine inandı” (KB, 1751-1753. b.).

Dürüst ve çalışkan kişilerin emeklerinin karşılığını alacakları ana karakterlerin dürüstlükleriyle yükselmesi gibi çeşitli örneklerle ve tanık göstermeye başvurularak açıklanmaktadır.

Beyitlerde hükümdarın çalışanını sınarken kıstas olarak doğru ve dürüst olmasını esas aldığı görülmektedir. Eserde, akıllı ve bilgili kişinin özelliklerinden olan doğruluk ve dürüstlüğün kişiye iki dünyada da fayda sağlayacağı söylenmektedir:

“Gönlünde ve dileğinde saf ol, hareketin dürüst olsun; nerede istersen, orada mutluluk içinde ömür sür” (KB, 3504. b.).

“Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı mutlu eder” (KB, 1289. b.).

“İyi hareket edeni herkes sever, dürüst tabiatlı olan kişi başköşeye çıkar” (KB, 1661. b.).

“Bu dünya ve devlet seni aldatmasın, bütün işlerde doğruluğu göz önünde bulundur. Halka yasayı doğru ve dürüst uygula ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın” (KB, 1373-1374. b.).

Eserde pek çok beyitte tavsiye niteliğinde dürüstlük övülmektedir.

“Ey asil doğallı, her iki dünyada kişiye faydalı olan şey, iyilik yapmaktır. İkincisi hayâ ve üçüncüsü de doğruluktur; insan bu üç şey ile mutluluk Güneş'ine erer. İyi hareket edeni herkes sever, dürüst tabiatlı olan başköşeye çıkar. Her türlü densizliğe hayâ engel olur; hayâsızlık insan için çok fena bir hastalıktır. Bir de yumuşak huylu olup doğru hareket eden kişinin her iki

dünyada da günü kutlu olur. Doğruluk, hayâ ve iyi hareket bu üçü kimde bileşirse, o insan mutlu olur” (KB, 1659-1664. b.).

“Gönlü parlak olan insan ne der, dinle; bak, bunun manasını bu söz güçlendirir. Doğruluk yüzünden gök ayakta durur; yer sabit olduğu için üzerinde ot ve ekin biter. Sağa sola meyletme, doğru dur, gönlünü dürüst tut; doğru olan kişi her iki dünyada doğruluk bulur” (KB, 5599-6602. b.).

“Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun, Güneş’i doğsun” (KB, 2010. b.).

Her iki dünyada da kişiye fayda sağlayan dürüstlikle ilgili olarak eserde, önemli öğütlerin verildiği görülmektedir:

“Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün ve dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes” (KB, 4052. b.).

“Her sözü dinle, ancak gerekli olanı al; gereksiz sözleri orada bırak. Sözü dinle, doğru veya yalan olduğunu araştır; doğruyu kabul et, yalanı cezalandır. Bu dünyayı yalancılar bozar, doğru ve dürüst insanları kolla, ey memleketin hâkimi” (KB, 5876-5878. b.).

“Dürüst ol, doğruluk yolundan ayrılmaz; bil ki, insanı dilek ve arzularına bu yol ulaştırır” (KB, 6088. b.).

“Doğru söyle, sözün dürüst ve tam olsun; sözü yalan kişiler küstah olur” (KB, 6094. b.).

“Eğer sözünün daima etkili ve geçerli olmasını istiyorsan, sordukları vakit söyle, sözün doğru ve dürüst olsun. Boş söz konuşma, insanları çekiştirme; dedikoduya uyma, kendin de dedikodu yaparak fitne uyandırma” (KB, 4300-4301. b.).

“Alırken verirken kolaylık göster, dürüst hareket et; böyle yaparsan yolun her vakit açık olur” (KB, 4539. b.).

“Kötüye katılma, selametle yürü, daima doğru ve dürüst ol; küheylan gibi, meydanda dolaş” (KB, 4549. b.).

Doğru ve dürüst olan kişi her ortamda her zaman huzurla, alnı açık bir şekilde, rahatça dolaşır, denilmektedir.

“Yalancı, insanların kötüsüdür; kötülerin kötüsüye verdiği sözden dönendir. Doğru sözlü insan çok iyi söylemiş; doğru söyleyeni Tanrı karşılığına erıştırsin. Bey sözü dürüst olmalı ve bundan caymamalı; sözünden dönene erkek denilmez” (KB, 5077-5079. b.).

“Aylak olma ve başıboş dolaşma, kendi kendine koşma; işinde, sözünde dürüst ve mülayim ol” (KB, 1505. b.).

“Gönlünde ve dileğinde saf ol, hareketin dürüst olsun; nerede istersen, orada mutluluk içinde ömür sür” (KB, 3504. B.).

“Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün ve dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes” (KB, 4052. b.).

“Hayâ olmazsa, insan küstah ve adi olur; hayâ sahibi kişi dürüst hareket eder” (KB, 2622. b.).

”Akıllı kişileri kendine yakın tut; bilginin sözüne göre hareket et, onun hakkını gözet. Bütün dürüst, doğru ve iyilikle şöhret kazanmış kişileri kendine yakın tut ve işi onlara ver” (KB, 5229-5230. b.).

Bu öğütlerden anlaşılacağı üzere, doğru ve dürüst insanın başta içi ve dışı bir olması gerekmektedir. Sözünün ve hareketinin doğru, dileğinin ve hareketinin saf olması gerekmektedir. Kişi, iyilerle birlikte olmalı, kendini gözetmelidir ki böylece başköşeye geçebilsin denilmektedir. Kişi, doğru ve dürüst olmak için dikkat etmelidir, denilmektedir:

“İnsan kendisini gözetmezse, ş u üç şey derhal onun başını götürür, bu sözü dinle. Biri bu beylerin sözünü sözlerin beyi olarak kabul etmeli, onu kendi sevgili canı gibi tutmalı. İkincisi dürüst olmalı ve memlekete sadık kalmalı; karışıklık günlerinde kendisini iyice gözetmeli. Üçüncüsü saray içinde doğru hareket etmeli; uygunsuz ve yakışsız işlerden uzak durmalı” (KB, 4119-4123. b.).

“Seni hazineye hazinedar yaparlarsa, itimat kazanmaya çalış; dâima doğru ve dürüst hareket et” (KB, 4145. b.).

Eserde, hemen hemen her iş için kişilerin en belirgin özelliği olarak doğru ve dürüst olmaları gerektiği belirtilirken yine de en güvenilir ve doğru olanın kişinin kendisi olduğu söylenmektedir:

“Ne kadar güvenilir, doğru ve dürüst birini bulsan bile, bil ki, senin için en güvenilir ve doğru kişi yine kendinsin. Bütün doğru ve olgun kişilere güvenmeli; fakat kişi daha çok kendi kendini koruyup başını gözetmeli. Şimdi buna benzer şöyle bir söz vardır; ey, iyi insan, bu sözü unutma. Herkese güven, fakat kendini gözet; sana karşı şefkatli olan, senin kendi gözündür. Her şeyden daha fazla bu canın azizdir; aziz canını koru ve sözü uzatma” (KB, 2849-2853. b.).

Kişinin otokontrolünü sağlaması, eline, diline, gönlüne sahip olması ve içinin dışının bir olması önemlidir, denilmektedir. Yine temkinli olunması gerektiği tavsiye edilmektedir.

Eserde dilini ve gönlünü artmış nefesine hâkim zahit karakter olan Odgurmuş’a hükümdarın sözleri de dikkat çekmektedir:

“Gönlünü ve dilini arıttın, kendin de arındın; öğüt ver, ben senin sözünden yararlanayım. Ey doğası iyi, inanılır ve işi doğru olan; bana acı, öğüt ve nasihat ver” (KB, 5128-5129. b.).

Hükümdar, Odgurmış’tan acı da olsa öğüt ve nasihat istemektedir, zira Odgurmış özü sözü doğru olan bir karakterdir.

KB’de dürüstlük değeri pek çok beyitte yer almakta genellikle sözlükteki anlamı olan doğruluk ile birlikte kullanılmaktadır. Eserde en önemli kişiler övülürken özelliklerinden biri olarak verilen dürüstlük, farklı meslek dallarında aranması gereken bir özellik olarak da zikredilmektedir. Eserde, kişinin içinin ve dışının bir olması, hal ve tavırlarının dürüst olması, kendini gözetmesi, karakterinin iyi olması, iyi arkadaşlara sahip olması dürüstlük olarak geçmektedir. Dürüstlük değerinin insanlığın bir nişanesi olduğu belirtilmektedir.

4.1.11. Estetik

Estetik değeri, Güngör (2000, s.86) tarafından “her şeyin ölçülü ve ahenkli olması, güzelliklerle dolu bir dünya” olarak tanımlanmaktadır. Bu değer, Yusuf Has Hacib’in KB’yi yazarkenki bakış açısıyla örtüşmektedir. Yusuf Has Hacib, herkesin görmezden geldiği, sıradanlaşmış doğa olaylarını bile çeşitli söz sanatlarından yararlanarak dile getirmekte, etraftaki güzelliklerin farkına varıp bundan zevk almayı ve tüm olup bitenleri bir ahenk içinde güzel vermeyi amaçlamaktadır. “Çünkü sanatın kendine has ince dokusu ve zevki bizlere farklı pencerelerden estetik bir bakış sağlamaktadır.” (Beyhan ve Yazar, 2017, s.587). Eser, bir mesnevi olmakla birlikte içinde estetik değerini barındıran bahar kasidesi yer almaktadır:

“IV. PARLAK BAHAR MEVSİMİNİ VE BÜYÜK BUĞRA HAN’IN MEDHİNİ SÖYLER

Doğudan bahar yeli eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.

Kâfur gitti, yağız yer misk ile doldu; dünya kendini süsleyerek bezenmek istiyor.

Bahar esintisi eziyetli kışı sürüp götürdü; parlak bahar yine mutluluk yayını kurdu.

Güneş balığın (hût) kuyruğundan, kuzunun (hamel) burnuna kadar olan yerine yine döndü.

Kurumuş ağaçlar yeşiller donandı; doğa mor, al, yeşil ve kıızıla bezendi.

Yağız yer, yüzüne yeşil ipek bağladı; Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı.

Düzlükler, dağlar, kırlar ve ovalar bunu yayıp döşendi; vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek süslendi.

Binlerce çiçek gülererek açıldı; dünya misk ve kâfur kokusuyla doldu.

Karanfil kokulu bahar rüzgârı esti; dünyanın her tarafı misk ve anber kokusu ile doldu.

Kaz, ördek, kuğu ve kıl-kuyruk göğü doldurdu; bağırışarak bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar.

Bak, biri kalkıyor biri konuyor; biri yüzüyor, biri su içiyor.

Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırıyor; dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çalıyorlar.

Keklik, sesine bir ahenk vererek, eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.

Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı kapkara.

Kara çumuk mızrak gibi gagasıyla ötüyor; sesi, nazlı bir kızın sesi gibi cana yakın.

Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece gündüz mezamir okuyor.

Dişi ve erkek karacalar çiçeklerin üzerinde oynuyor; dişi ve erkek geyikler sıçrayıp oynayarak koşuyor.

Gök kaşını çattı, gözünden yaş saçıyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor.

Bu sırada dünya kendi kendine baktı; sevinip övünerek, hazinesini gözden geçirdi.

Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi: Sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?

Uyuyordusun şimdi kalk, gözünü aç; iştmedinse, şimdi benim sözümü dinle.

Ben binlerce yıldan beri duldum, benzim solmuştu; bu dul giysisini çıkarıp, beyaz kakımdan gelinlik giydim.

Bezendim, çünkü ulu hakan beyim oldu; dileğim budur: o isterse, canım feda olsun.

Gök gürlledi, nöbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti.

Biri kınımdan çıkınca ona iller sunar; biri namını ve şöhretini dünyaya yayar.

Tavgaç Ulu Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.

Ey dinin izzeti, ey devletin yarıcısı, ey milletin tacı, ey şeriatın hizmetkârı.

Tanrı verdi dilediğin bütün dilekleri; bundan sonra da daima sana arka ve destek olsun.

Ey dünyanın süsü, ey ululuğun ziyneti, ey saltanatın nuru, ey döneke huylu mutluluğun bağını elinde tutan,

Devran sana beylik ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin.

Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi.

Esirden gelen gök kuşları, kimi rây-i hindî, kimi kayserî;

Ötüşleriyle yarış ederek adını anıp sevinç ve huzur içinde onu överler.

Yerde türlü çiçek, bunca manzara, düzlük, dağ, kır, vadi, yeşil ve maviyle örtülmüş.

Kimi kokusu ile kulluk eder; kimi güzelliği ile haremine girer.

Kimi elini uzatır tütsü tutar; kimi misk saçar ve dünya güzel kokularla dolar.
 Kimi doğudan binlerce armağan sunar; kimi batıdan hizmetine koşar.
 Mutluluk hizmet için gelmiş kapıda durur; kapıda duran kulluk için durur.
 Dünya kulluk için böyle hazırlandı; düşman boyun eğdi, ortadan kayboldu.
 Hakanın namı, şanı dünyaya yayıldı; onu göremeyen gözlerin uykusu kaçtı.
 Dünya asayişe kavuştu ve düzen kuruldu; o adını kanunla yücelti.
 Kim cömert yüzü görmek isterse, gelsin, hakanın yüzünü görsün.
 Kim mesut, kimseyi incitmeyen ve vefakâr birini görmek dilerse,
 onun yüzünü görsün; onun işi vefadır” (KB, 63-105. b.).

Bu kasidede, eşsiz bir anlatımla güzellikleri dile getiren yazar, beyitlerde doğanın güzelliklerini anlatırken pek çok söz sanatından yararlanmaktadır. Bitki ve hayvanatın isimleri ve çeşitliliği dikkat çekmektedir.

Eserde, karakterlerin dış görünüşündeki güzelliklerin de önemli olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır. Eser içinde, kişide güzellik duygusu uyandıran her şey olan estetik değeriyle ilgili olarak, Ay-Toldı'nın saraya gidip kendini tanıttmasından sonra hacibin tavrı dikkat çekmektedir:

“Hacib bu Ay-Toldı'yi gördü ve sevdi; onu çok övdü. Yüzünü, giysisini, tavır ve hareketlerini, sözünü, şahsını, konuşmasını, hepsini iyi ve güzel buldu” (KB, 530-531. b.).

Hükümdar, Ay-Toldı ile tanışmasında aşağıdaki ifadeyi kullanmaktadır:

“Güzel insanın doğası da güzel olur; hareketi de güzel olursa memlekete faydası dokunur” (KB, 2212. b.).

Yüz güzelliğinin kişinin karakterinin yansıması olarak görüldüğü söylenebilmektedir. Eserde verilen meslek grupları için tercih edilmesi gereken kişilerin özelliklerinin çoğunda yüz güzelliği vurgulanmaktadır:

“Tavrı ve hareketi temiz ve güzel yüzlü ise, onu bey sâki yapar, ey iyi kalpli insan” (KB, 4047. b.).

“Bey güzel yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; ayrıca ad ve şöhret sahibi olmalı. Yüzünü gören herkes bakınca onu sevmeli; memleketi ve halkı ona bakıp güvenle yaşamalı. Düşmana karşı cesur ve mert olmalı; güzelliği bakan gözü sevgiyle parlatmalı” (KB, 2083-2085. b.).

“Hacibin yüzü ve giysisi güzel, saç sakalı düzgün, erkek sesli ve açık sözlü olmalı. Yüzünün ve giysisinin güzelliği onu sevdirebilir; huzura girip çıkarken, mertçe tavırları iyi etki yapar. Saçı sakalı düzgün erek haşmetli olur; kişi bu haşmet ile hürmet bulur” (KB, 2458-2461. b.).

düzeyde; aynı seviyede” olarak geçmektedir. Eşitlik değeri, KB’de, her insanın bir Tanrı kulu olduğu ve herkesin eşit, aynı seviyede olduğu bu yüzden kimsenin kimseye kulluk yapmaması gerektiği, adalet ve doğru kanunun uygulanması gerektiği, vb. şekilde ele alınmaktadır. KB’deki evrensel bir değer olan eşitlik değerinin ele alınışı, bu kavramın cesurca dile getirilişi KB’nin çağının çok ötesinde bir eser olduğunu kanıtlar niteliktedir.

“Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız; bu kulluk hususunda ikimiz de aynı mertebededeyiz” (KB, 3749. b.).

“Yoksul ve zengin, ölümden sonra, her ikisi de kara toprağın altında tekrar eşit olur” (KB, 3617. b.).

“Sana ya da senin kapına gidip, hayatımı vakfetmeme karşılık ben senden ne bekleyebilirim. Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız; bu kulluk hususunda ikimiz de aynı mertebededeyiz. Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz; hizmetkâra hizmet edenin değeri kalmaz” (KB, 3748-3750. b.).

Herkes Tanrı kuludur, ölüp toprağın altına girdiğinde aralarında zengin fakir ayrımı da kalmayacaktır, denilmektedir. Eserde, herkesin eşit olduğu bir yerde kimsenin kimseye kulluk yapması beklenmemelidir, görüşü savunulmakla birlikte kişilerin arasındaki farkın bilgidен ileri geldiği belirtilmektedir:

“Kişiden kişiye çok fark vardır; bu fark bilgidен ileri gelir, sözüm buna dairdir” (KB, 201. b.).

Beyit, kişiler arasındaki farkın bilgidен ileri geldiğini söylemektedir. Kanun karşısında herkesin eşit olması adalet değerini de hatırlatmaktadır:

“Gerek oğlum, yakınım veya hısımım olsun; gerek yolcu, geçici veya konuk olsun; Kanun karşısında benim için hepsi birdir; hüküm verirken hiçbirini beni farklı bulmaz” (KB, 817-818. b.).

Kişinin içiyle dışı bir olmalıdır, eşit olmalıdır ki dürüst olabilsin, denilmektedir:

“Hükümdar dedi ki: Bak, kimin düşündüğü ve söylediği bir olursa, işte doğru insan odur. Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst kişi böyle olur” (KB, 862-863. b.).

Kişinin içi dışına yansır, hali, tavrı, görünüşü karakterini yansıtır görüşü savunulmaktadır:

“Kişinin iç doğası onun dış görünüşüne eşit; yüzü ve giysisiyle hareketi birbirine denktir” (KB, 2215. b.).

”Haciblik için önce şu on şey gerekir; keskin göz, delik kulak, geniş gönül. Yüz, kıyafet, boy, dil, anlayış, akıl, bilgi; tavır ve hareketi de bunlara denk olmalıdır. Hükümdar çok yaşasın; fakat bir beyin gören gözü ulu hacibdir” (KB, 2487-2489. b.).

Beyitlerde, hacibin özellikleri verilirken dış görünüşü, tavırları, bilgisi denk olmalıdır, denilmektedir.

İyi bir arkadaşın kardeş gibi olduğu eserde sık sık vurgulanan konulardan biridir:

“Sen bir kardeşsin, istersen arkadaş olarak kabul et, kardeş ve arkadaş arasında fark yoktur” (KB, 3485. b.).

“Kendine denk olanı ahabp edin; insan ancak kendisine denk olanla hem-renk olabilir” (KB, 4193. b.).

Kardeş ve arkadaşlığın eşit olduğu söylenmektedir. Kişi arkadaşlarını seçerken kendisine uygun olan, denk insanları seçmelidir, denilmektedir.

”Ey kardeş, bir de sana denk ve akran olanlar var; onları kendinden uzaklaştırırsan sana düşman, yaklaştırırsan dost olurlar. Derece itibarıyla sana denk olan bu insanlar aralarına karışacağı kişilerdir; onların hareketlerine karşı, sen de aynı davranışı göster. Biri de senden sonra gelen küçüklerdir; hayatın acı ve tatlı anları bunlarla birlikte duyulur” (KB, 4181-4183. b.).

Aynı yaş ve derecede olunan insanlara karşı, onların davrandığı gibi davranılması tavsiye edilmektedir. Büyük ve küçüklerin birbirlerine olan saygısı eşittir, denilmektedir.

“Küçüğün büyüğe hürmet etmesi gerekir; büyük de küçüğe aynı şekilde davranır” (KB, 4154. b.).

Eşitlik değeri, eserin geneline yayılmış şekilde bulunmaktadır. Nitekim eserdeki karşılıklı konuşmalarda hükümdarın vezirlerine, vezirlerin de hükümdara karşı saygı çerçevesinde her düşündüğünü söyleyebilmesi, yine saraya davet edilen Odgurmış’ın ”kula kulluk etmem” düşüncesini açıkça ifade edişi göze çarpmaktadır. Adaletin sağlanması için herkesin kanun önünde eşit olması, dürüstlük için kişinin içiyle dışının eşit olması, iyi ahabpık ilişkileri için karşılıklı davranışların eşit olması, kardeş ve akrabanın bir olması, vb. konular eşitlik değerini açıklamaktadır.

4.1.13. Hoşgörü

Hoşgörü, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020) geçtiği şekliyle, “her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans”tır. Hoşgörü değeri, KB’de affetme, bağışlama, vb. gibi ifadelerle de yer bulmaktadır. Aynı zamanda eserde, hoşgörülü olmanın yanı sıra ne zaman hoşgörülü olunmaması gerektiğinden de bahsedilmektedir.

Anlayış kelimesinin, eserde, çok sık yer aldığı görülmekle birlikte genelde bilgiyle birlikte kullanıldığı ve “anlama” manasına geldiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tevriye

sanatının kullanıldığı yerlerin de bulunduğu, hoşgörü anlamını da içeren bir kullanımın sunulduğu görülmektedir.

“Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur” (KB, 154. b.).

Kişi anlayışlı olduğu ölçüde yücelir denilmektedir. Ayrıca her istediğini elde etmenin yolu da anlayıştan geçmektedir:

“Dünyayı elde tutmak için insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir. Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine ulaşır” (KB, 224-225. b.).

KB’de kusuru bağışlamak, affetmek, hoşgörmek tavsiye edilmektedir.

“Yabancıнын kusurunu bağışla, onu yedir içir; ey bilge hâkim misafire iyi davran” (KB, 495. b.).

“Öğdülmiş yanıt verdi ve dedi ki: Ey devletli hükümdar, ben kul olmayı tercih ettim. Eğer akıli eriyorsa, beyinin rahat etmesi için, kul kendi canını eritmelidir. Ben kendi bildiğimi söylerim; hükümdar dinlesin ve hata bulduklarını affetsin” (KB, 1918-1920. b.).

“Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse tekrar vur, al ve eksileni tamamla” (KB, 2053. b.).

“Tanrı kime akıl, anlayış ve bilgi verirse, o bütün arzularına ulaşır” (KB, 1253. b.).
Beyitlerden anlaşılacağı üzere kişi anlayışlı olduğu oranda arzularına kavuşmaktadır.

“Kim bir esir yakalarsa, onu övmeli ve ihsanda bulunmalı ki, o da bu ihsan ile övünsün. Kötü insan övmekle çok iyi olur; iyiyi översen, ondan hiç geri kalır mı?” (KB, 2399-2400. b.).

Eserde, bir esire bile ihsanda bulunulması gerektiği belirtilmekte, hoşgörölü olunması tavsiyesi verilmektedir.

“Sana kim söverse, sen onu övmelisin; böyle olursa, o küstahlardan sen de asillerden sayılırsın. Cefa edenlere karşı vefa göstermeye devam et; yiğit olan vefa gösterir; kötülerse, cefa eder. Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsa bile, sen onlara karşı daima yakınlık göster, ey arkadaş. Eğer zalim sana zulüm ederse, sen onu affet, din yolu budur. Kul ve cariye suç işlerlerse, sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlamanın sevabını, ahret için kendine azık et” (KB, 3431-3435. b.).

Kişinin davranışı kendi karakterini ortaya koymaktadır. Hoşgörölü davranmak asil bir davranış olarak nitelendirilmektedir.

Anlayış, akıl, bilgi gibi meziyeler Tanrı’nın inayetiyle elde edilir, denilmektedir.

“Tanrı bana anlayış, akıl ve bilgi verdi ve ben bu sayede her türlü iyiliği yapmaya muvaffak oldum” (KB, 3467. b.).

Eserde yer alan zahit karakteri Odgurmuş, saraya gelmek istememekte inzivaya çekildiği yerde kalmak istemektedir. Karşılıklı ikna konuşmaları içerisinde yer alan bu cümle Odgurmuş’ın rahmeti sonsuz Tanrı’ya sığınışını ve kulun onun kadar affedici olamayacağını ifade etmektedir.

“Sana karşı bir kusur işlersem, sen beni affetmeyeceksin; Rabbim beni, bin kusur işlesem bile affeder” (KB, 3769. b.).

Kötülere karşı hoşgörü göstermenin her zaman iyi niyetle sonuçlanmayacağı uyarısıyla, müsamaha gösterilmemesi gerektiği belirtilmektedir:

“Kötü olma ve adını kötüye çıkarma; kötülere zapt ve rapt altında bulundur, onlara müsamaha gösterme” (KB, 5227. b.).

“Kötüye katılma ve kötü düzen kurma; kötülük yapana da hoşgörü gösterme. Sen iyilik yap ve iyi düzen kur; her iki dünyada da kötülük görmeden, yaşa” (KB, 5743-5744. b.). Kötülere hoşgörü gösterilmemesi öğütlenirken iyilik yapmaya devam edilmesi konusunda da uyarıda bulunmaktadır.

“Beyler büyüklük taslar ve kibirli olursa, ey oğul, onlar şüphesiz itibar görmezler. Gurur ile kişi göğe yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz” (KB, 2118-2119. b.). Bey de olsa büyüklük taslamak kişinin itibarını zedeler, gurur kişiyi yüceltmez, denilmektedir.

Hoşgörü, eserde, affedici, bağışlayıcı, anlayışlı davranmak olarak pek çok beyitte yer almaktadır. Kötülüğe karşı bile hoşgörülü olmak tavsiye edilmekte, bu davranışın kişinin kendi karakterini yansıtmaması olarak nitelendirilmektedir. Gurur ve kibirden vazgeçip hoşgörülü olmak gerektiğinden bahsedilirken Tanrı kadar affedici olunamayacağına da dikkat çekilmektedir.

4.1.14. Misafirperverlik

Misafirperverlik değeri, eserde, misafiri ağırlamanın adabı, ikram etmek, ziyafet vermek, vb. birçok konuyla işlenmektedir. Ayrıca misafirin karşılanması, misafirle selamlaşılması, misafirin ağırlanması karakterler aracılığıyla verilmektedir. Misafirperverlik değerinin gerektirdiklerinin eserde ayrıntılarıyla yer alması, ayrıntılara bakıldığında, İslami Türk Edebiyatının ilk eseri olan KB’nin yansıttığı kadim kültürümüzün izlerinin bugün bile devam ettiğini göstermektedir.

Eserde yabancının kusurunu bağışlamak, misafire hoşgörüyle davranmak hürmet ve ikram etmek öğütlenmektedir:

“Yabancınn kusurunu bağışla, onu yedir içir; ey bilge hakîm, misafire iyi davran. Yabancıya karşı iyi davrananın yüzü güler; misafirlere iyi davrananın şöhreti yayılır (KB, 495-496. b.).

Eserde, yıllardır insanlardan uzak yaşayan Oğgurmış’a Öğdölmiş misafir ağırlamanın, ziyafet vermenin inceliklerini anlatmaktadır. KB’de 66. bab “Öğdölmiş Oğgurmış’a Ziyafete Davet Usulünü Anlatır” başlığını taşımaktadır:

“Eğer sen başkalarını davet etmek istersen, davet et, fakat bunun için evvelce çok iyi hazırlık gör. Evin barkın sofrı ve tabakların temiz, odan minderlerle döşenmiş, yiyecek ve içeceklerin de seçkin olmalı. Konukların arzuyıla yiyebilmesi için, yiyecek ve içeceklerin temiz ve lezzetli olması gerekir. Ziyafete davet etmezsen, bir kusur işlemiş olursun; davet edersen de gelenler bir kusur yerine bin kusur bulur. Bütün konukların sofradan doyararak kalkması için, yiyecek ve içeceği olabildiğince iyi ve temiz hazırla. Arkadaş, kardeş, uzak ve yakın, herkesin hakkını gözet ve onları yemeğe davet et. Gelen gelir; gelmeyenler olursa, onların da hatırı kalmamış olur. Boğaz meselesinden doğan öfke çok fena bir şeydir; insan ölünceye kadar kin ve intikam besler. Dikkat et, herkese yiyecek ve içecek yetiştir; geciken varsa, onu da yemeksiz bırakma. Yemekte konuğun içeceğini eksik etme; biri biter bitmez, diğeri hazır bulunsun. Yemek yenilen yerde içecek de bulunmalı; yiyecek ve içecek birbirine denk olmalı. Yemek yanında içecek de hazır olmazsa, o yemek, yiyenler için, zehir olur. İster fuka (arpa suyu), ister mîzâb (sofra suyu), istersen cülengbîn (bal suyu) veya cülâb (gülsuyu) şertbetlerini ver. Bunlardan başka daha neler vereceğini bana sorma; bunu başkalarına sor. Büyükler yemeklerini yiyip sofradan kalktıktan sonra, küçüklere yiyecek ve içecek verilmeli. Herkese yemek yetiştir, kimseyi gözden kaçırma; onları aç bırakma, sana söverek dönmesinler. Yiyecek ve içecek tamam olunca çerez ve meyva ver; kuru ve yaş meyva yanında, bir miktar simiş de bulunsun. Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkünse, dış kirası ver ki, gelenlerin ağzı kapansın. Bu ziyafet işi böylece tamam olur, kapıları aç; konuklar gitmek isterlerse, artık onlara engel olma. Ziyafete davet edenler dört zümre olduğu gibi, buna katılan kişiler de dört türlü olur, ey yavrum. Bunlardan biri davet edildiği her ziyafete gider ve ziyafette ne ikram edilirse yer içir. Fakat kendisi evine başkalarını çağırma; yemeğini evine kapanıp yalnız başına yer. Biri de ziyafete gidip yemeği yer ve kendisi de onu yemeğe davet eder. Biri de,

kendisi ziyafete gitmediği gibi, başkalarını da evine davet etmez. Böyle bir insanı, sen onu diriden sayma; ona katılma, onunla birlikte bulunma. Bir kısmı da davete gitmez; fakat kendisi, hayvanlar keserek, başkalarını ziyafete çağırır. Bunlardan en iyisi bu sonuncusudur, hakîm ve bilgelerin beğendikleri hareket de budur. İster ziyafete git, ister gitme; fakat boğazına hâkim ol, yemeği az ye ve esen yaşa. Çok yiyen insan her zaman hastalıklı olur, yüzü sarı, kendisi cılız olur ve itibardan düşer. Mizâcî bilen, fikir ve bilgisi geniş olan otacı da bu konuda bunu doğrulayan bir söz söylemiştir. İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte geçer; hastalık insanı yaşlandırır ve o ömrünü tamamlayamaz. Boğazı dâima gözet ve hasta olmamaya çalış; hastalık insanın yüzünü yişin yapar. Ziyafet işi, gerek davet katılırken, gerekse başkasını davet ederken, işte böyle olur” (KB, 4644.-4676. b.).

Bu beyitlerde eserin yazıldığı dönemin şartları içerisinde misafirperverlik örneği sunulmaktadır. Misafir nasıl ağırlanır, misafire neler ikram edilir, ikram edilenlerin sırası ve miktarı ne olmalıdır, misafir kaç çeşittir gibi pek çok soruya yanıt verildiği görülmektedir. Bu kadar ayrıntının yer alması misafire verilen değeri göstermesinin yanı sıra o dönemde bile gelişmiş bir misafirperverlik değerine sahip olduğunu göstermektedir. Türklerin değişmeyen âdetlerini ortaya koyan bu beyitlerden bu milletin her zaman misafirperver bir toplum olma özelliği taşıdığı da ortaya çıkmaktadır.

Odgurmuş’ın, Ögdülmiş’e ziyarete gelişi de şu beyitlerle anlatılmaktadır:

“Odgurmuş evinden kalkıp, yavaş yavaş yürüyerek geldi; Ögdülmiş onu bekleyip karşıladı. Selamlaşıp el sıkıştılar; bu iki temiz kalpli insan el ele eve girdiler. Ögdülmiş yiyecek ve içecek çıkardı, itinayla ağırladı; hükümdara haber vermek üzere adam koşturdu. Hükümdar haberi alır almaz derhal cevap verdi, yakınlık göstererek onları saraya davet etti” (KB, 5031-5034. b.).

Beyitlerde, misafire gösterilen hürmet, ikram ve önem açıkça görülmektedir. Eserde her insanın aslında dünya hayatında bir konuk olduğu da vurgulanmaktadır.

“Sen konuksun, bu dünya sana misafirhanedir; misafirhanede çok fazla şey aranmaz” (KB, 3561. b.).

Misafirliğin gereği olarak misafirhaneden çok da bir şey beklenmemesi gerektiği öğütlenmektedir.

Misafirperverlik değeri ile ilgili olarak, günümüzden neredeyse bin yıl önce yazılmış bir kitapta konunun bu kadar ayrıntılı ele alındığını görmek, toplumun önceden beri ne kadar misafirperver olduğunu göstermektedir. Eserde, misafir ağırlamanın inceliklerinin

ayrıntılıyla verildiği görülmektedir. Misafire hürmet, izzet ve ikramda bulunmak gerektiği vurgulanan beyitlerde misafirperverlik değeri vurgulanmaktadır.

4.1.15. Öz Denetim

KB bir pendname örneğidir. İçinde barındırdığı nasihatler birçok değeri içermektedir. Bu değerlerden biri de öz denetimdir. Öz denetim, TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), “daha önemli bir amaca ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini denetleyip kısıtlaması, otokontrol” olarak geçmektedir. KB’de öz denetimle ilgili olarak, arınmak, kendine hâkim olma, haddini bilme, kendini düzeltme, kendini koruma, kendini gözetme, nefsinin boynunu kopartma gibi otokontrolü içeren konular işlenmekte kişinin öz denetimini sağlamasına yardımcı olacak nasihatler verilmektedir.

KB’nin seksen ikinci babı “Kitap Sahibinin Kendine Nasihati ve Özüünü Bildirmesi” başlığını taşımaktadır. Doğrudan öz denetimle ilgili olan bu bölümde yazar, öz eleştiri yapmakta bazen iyi insan olmak için kendini motive etmekte bazen de yaptığı yanlıştan pişman olup dönme çabalarını yansıtmaktadır.

“Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözü söyle; gereksiz sözü gizle, onun zararı dokunur. Sözü çok söyledin, dikkat et, tazeliğini kaybetmesin; çok sözden insan usanır ve bıkar” (KB, 6627-6628. b.).

“Şimdi yolunu düzelt, doğru hareket et, her iki dünyada da başköşeye geç” (KB, 6641. b.).

Beyitlerde yazarın öz eleştiri yaptığını ve yaptığı yanlışın yol açabileceği olasılıklardan yola çıkarak ya da doğru davranışın kazandıracaklarından bahsederek öz denetimini sağladığı görülmektedir.

Nefsin uygun olmayan arzu ve isteklerini dizginlemek için nefsin boynunu koparmak kişinin otokontrolünü sağlamasıyla yani öz denetimiyle mümkündür. KB’de kişinin kendi hatalarının farkında olması ve bunları düzeltmek için çaba harcaması öğütlenmektedir. Kişinin kendini bilmesi öz denetimini sağlayarak başkalarına faydalı iyi bir insan olması öğütlenmektedir:

“İnsan gaflet içinde yaşarsa, pişman olması ve kendisini suçlu bulması gerekir” (KB, 1206. b.).

“Sen bu zalim dünyanın sana cefa edeceğini biliyordun, kendin gafil davrandın” (KB, 1237. b.).

Beyitlerde insanın her an bir uyanıklık halinde hatalarını düzelterek yaşaması gerektiği böylece pişman olmayacağı ifade edilmektedir.

“Tanrının emirlerini üstün ve kendisini değersiz tutmalıdır; kişi böyle davranmakla, sonunda kendisi kıymet bulur. İbadette kendini yoksul bil, yoksul; ibadetçe yoksul ve günahça

zengin bil. Kendin de, sözün de iyi olsa bile, insanlar arasında kendini kötü bil, kendini” (KB, 3676-3678. b.).

“Kendini daha kötü olarak bildiğin için, ister istemez, halkın en seçkini oluyorsun” (KB, 5127. b.).

Kişinin yaptığı iyi şeyleri az görmesi daha çok iyilik yapmaya sevk edeceğinden mütevazı olup kibre kapılmadan yaptığı iyilikleri az görmesi öğütlenmektedir. Kişinin iyi insan olması çabaya bağlıdır, gayret etmek önemlidir:

“Gayret et, kendini cehennemden uzaklaştır; daima iyilik yap, Tanrı seni korur” (KB, 5306. b.).

“Sen beylik ile mağrur olma, fazla kibir getirme; kendini koru” (KB, 5326. b.).

“Dinle, kendini bilen, hevâ ve hevesini aklına esir eden insan ne der? Ölümü unutma, asıl yerin mezarındır; ‘kendini unutma’ sözünü her an hatırla” (KB, 5411-5412. b.).

Kişinin daima ölümü hatırlaması gerektiği ve böylece hesap gününün şiddetinden korkarak öz denetimini sağlayacağı belirtilmektedir. Kişi istediğine kavuşunca da hatta her şeye sahip bir hükümdar olsa da doymak bilmeyen nefsin istek ve arzularına karşı uyanık olmalı aklını kullanarak öz denetimini sağlamalıdır:

“Ey kardeş, sen şimdi kendini koru; dünya senin oldu, sen baş oldun. Hevâ ve arzularına hâkim ol, akıl ile nefsin boynunu kır; insanlık nişanı ve akıllılık alameti budur” (KB, 6160-6162. b.).

Yusuf Has Hacib, eserini insanlara faydalı olmak için yazdığını belirtmekle birlikte eserin ön sözünde: “Kitabın sözleri kişiye yardım eder, yol gösterir; her iki dünyadaki işleri düzenler” (KB, 17. b.) ifadeleri yer almaktadır. Kişi nefsin hevâ, heves ve hırslarından kendini koruyarak, öz denetimini sağlayarak mütevazı, alçak gönüllü, tatlı dilli, sabırlı, olmalı ki mutluluğu bulsun, denilmektedir:

“Beni (mutluluğu) bulan kişi mütevazı doğalı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalı. Kendini gözetmeli, aşırılığa gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalı” (KB, 703-704. b.).

“Bilgisizlere yaklaşma, kendine hâkim ol; kendine hâkim olan insan hayatını mutluluk içinde geçirir” (KB, 4452. b.).

“Diline hâkim olan kişi ne der, dinle; kendisine hâkim olan insan esenlik içinde yaşar” (KB, 965. b.).

“Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı kişiler arzularına erişir” (KB, 1310. b.).

“Şarap içme, zina etme, kendini koru; bu ikisi insana yoksulluk giysisini giydirir” (KB, 1337. b.).

Kişinin kendini koruyarak sabırlı olması, arzulara erişmek yoksulluktan korunmak için gereklidir. Kişi özdenetimini sağlayarak pek çok nimete sahip olup hayatını güzelleştirmektedir.

“Bu dünya için kendini ateşe atma; vücuttan öcünü al, nefsin boynunu kopar” (KB, 1375. b.).

Eserde her şeyden daha kıymetli kişinin öz denetimini sağlamış kendine hâkim olmuş kişidir, denilmektedir:

“İnsan için altın gümüş kıymetlidir; fakat kendine hâkim olan kişi, gümüşten daha kıymetlidir” (KB, 1725. b.).

Eserde, öz denetimini sağlamış bu kıymetli kişinin nasıl olması gerektiğine dair beyitler de yer almaktadır:

“Hayâ sahibi kişinin doğası yumuşak olur; kendisine yakışmayan hiçbir işe el sürmez” (KB, 2006. b.).

“Biri her duyduğu şeyi ifşa etmemeli; ikincisi görmemesi gereken uygunsuz şeyleri görünce göz yummasını bilmelidir. Üçüncüsü kendine hâkim olmalı ve doğrulukla yaşamalıdır; böylelikle hayatını sevinç içinde geçirir” (KB, 2511-2512. b.).

“Bilge ve hâkimler de demişlerdir ki: Kendine hâkim olmayan kişi kendi başını yer” (KB, 2518. b.).

“Çok söz söyleme, kendine hâkim ol, dilini koru; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz. Kendine hâkim olup dilini sıkı tutan, bilgili insan ne der, dinle” (KB, 4332-4333. b.).

Beyitlerde öz denetimine sahip kişilerin sevinç içinde yaşayacağı aksi takdirde başını yiyeceği belirtilmektedir. İnsanın en yakını yine kendisidir. Beyitlerde, öz denetimin olması gerekliliği vurgulanmaktadır:

“Seni onlardan daha çok esirgeyecek olan yine kendisin; sözün kisası, bu başka biri olamaz” (KB, 2940. b.).

Eserde belirtildiği üzere, öz denetimi sağlamak kolay değildir; gayret etmek, çaba harcamak hatta bazen kötü hasletlerle savaşmak gerekebilir:

“İnatçılık insan için ağır bir yükür; kendini inatçılıktan kurtar ve onunla savaş” (KB, 2066. b.).

“Herkes güven, fakat kendini gözet; sana karşı şefkatli olan, senin kendi gözündür” (KB, 2852. b.).

“Dikkat edersen, yiğitlerin-başı güzel söylemiş: insan gönlünün esiri olursa, kendisine hâkim olamaz” (KB, 3855. b.).

“Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün ve dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes” (KB, 4052. b.).

Kimler kendine hâkim olamaz sorusunun cevabını açıklayan beyitler şu şekilde ifade edilmektedir:

“Açgözlü adam kendine hâkim olamaz; cimriler elçiliğe layık değildirler” (KB, 2611. b.).

“Akıl olmazsa, insan kendini tutamaz; bilgi olmazsa, insan işini yapamaz” (KB, 2790. b.).

“Ey kardeş, kendilerini hava ve heveslerine baş yapanlar akılsız kişilerdir” (KB, 3644. b.).

Eserde, akıllı kişilerin kendilerine hâkim olduğu, öz denetimlerini sağladıkları belirtilmektedir.

Aynı zamanda bir nasihatname olan KB’de yazar, eser boyunca pek çok nasihat vermektedir. Öyle ki bazen gerçek kimliğiyle kendine bile öğüt verdiği görülmektedir. Nitekim eserde de belirtildiği üzere insanı en iyi anlayan, insana en yakın olan yine kendisidir. Bu yüzden insanın dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesi için öz denetim değerini kazanması gerektiği vurgulanmaktadır.

4.1.16. Sabır

Sabır, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “çeşitli üzücü durumlara karşı ses çıkarmadan onların geçmesini beklemek ve henüz zamanı gelmeyen bir şeyi sükûnetle beklemek” olarak iki anlamıyla verilmektedir. KB’de sabır değeri farklı bakış açılarıyla pek çok beyitte ele alınmaktadır.

Sabrın sonunun mutlaka olumlu sonuçlanacağı vurgulanmaktadır.

“Hükümdar dedi ki: Ey Ay-Toldı, acele etme, sabırlı ol; hastalık yarın günahların kefareti olacaktır” (KB, 1107. b.).

Hastalık günahları dökmektedir, sabreden kazanır, denilmektedir.

“Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı kişiler arzularına erişir” (KB, 1310. b.).

Her işi sabırla beklemek kişiyi arzularına ulaştırır, denilmektedir.

Eserde her ne kadar sıkıntı çekilse de sabırlı olunması gerektiği bu sabrın sonunda sonsuz hayat için bir mükâfat olduğu vurgulanmaktadır:

“İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker.

Sana kim söverse, sen onu övmelisin; böyle olursa, o küstahlardan sen de asillerden sayılırsın. Cefa edenlere karşı vefa göstermeye devam et; yiğit olan vefa gösterir; kötülerse, cefa eder. Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsalar bile, sen onlara karşı daima yakınlık göster, ey arkadaş. Eğer zalim sana zulüm ederse, sen onu affet, din yolu budur. Kul ve cariyeye suç

işlerlerse, sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlamanın sevabını ahret için kendine azık et. Yiğitlik budur; bunun için er olanlar zahmete katlanıp ölümü bekleyerek sabırla dolaşır” (KB, 3430-3436. b.).

Küstahlara, kaba davranışlılara, cefa edenlere vb. sabretmek kişinin asaletini göstermektedir. Sabredenlerin, sonunda mükâfatlandırılacağı söylenmektedir.

“Eğer sen çıkarsız ve ilahi bir sevgiyle arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, yüzünü asla ekşitme ve kaşlarını çatma. Bunun faydasını burada arama, sabırlı ol; bunun ecrini yarın orada Tanrı verecektir. Eğer dostluk dünya çıkarı içinse, onlarla arkadaşlık etme; eğer etmişsen, ayrıl” (KB, 4204-4206. b.).

Çıkarsız bir arkadaşlık beklentisiz iyilik olarak anlatılmaktadır.

“Ne gelirse; yüklen, şikâyet etme; huzur olsun zahmet olsun, ikisi de geçer. Ey felaketler karşısında sabreden insan, dinle, bilgi veren insan ne der. Ey nimet sahibi, bundan şükrederek yararlan; ey mihnet sahibi, kaderine boyun eğ, sabırlı ol. Sabredersen mihnet senin için nimet olur; nimet için şükredersen bu nimet daha da artar, bunu böyle bil” (KB, 6447-6450. b.).

“Bu da geçer ya Hu!” bakış açısıyla huzurun da zahmetin de geçeceği, sabredip şükretmenin nimeti arttıracığı belirtilmektedir.

Her işin belli bir zamanı vardır. O zamanı sabrederek geçiren mutlaka dileğine kavuşmaktadır:

“Biraz sabret, her işin uygun bir zamanı vardır; zamanı gelince kapalı kapılar açılır. Yine bilgili ne güzel söylemiş; bilginin sözü, dikkat edersen, değerli bir mala benzer. Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler pişmanlıkla neticelenir. Acele etmemek ve işin zamanını beklemek gerekir; ey hakîm, her iş zamanı gelince olur” (KB, 554-557. b.).

Acele etmek işi uzatmakta ve sonunda pişmanlık getirmektedir. Sabretmek, zamanını beklemek gerekmektedir.

Öfke, zahmet, kaygı ve endişe anında da sabırlı olunması tavsiye edilmektedir:

“Eğer öfkelenirsen, kendini tut, sabırlı ol; sabırlı kişi sonunda sevince kavuşur. Sabreden kişi ne der, dinle; insan sabrederse bozulmuş işi düzelir. Kişi sabrederse dileğine kavuşur; sabredip bekleyen avcı ak-kuş tutar. Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kişi sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder. Eğer devlet gider ve kapısı kapanırsa, sabretmeli kişi; onun bütün

işleri yine yoluna girer. Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; sabrederse, göğre bile yol bulur” (KB, 1317-1322. b.).

Her ne olursa olsun her durumda sabır tavsiye edilmektedir. Sabrın sonunun selamet olduğu vurgusu yapılmaktadır.

“Heves ve öfke ânında hiçbir iş yapma; her iki halde de dişini sık, sabret” (KB, 1453. b.).

Heves ve öfke anında kişinin kendini tutarak sabretmesi öğütlenmektedir.

KB’de yer alan sabır temalı beyitlerde ve olay örgüsü içerisinde sabır vurgusu yapılan konularda sabredenlerin mutlaka mükâfatını alacağı vurgulanmaktadır. Sabır acı olsa da meyvesi tatlıdır, sabretmek her zaman kazandırmaktadır.

Yine eserde, sabırlı olmak değerine sahip olmanın akıllı kişilerin özelliklerinden biri olduğu belirtilmektedir. Kişi akıyla olayların arka planını görerek ardından gelecek mükâfatı görebilmektedir:

“Akıllı doğrudur, dili ve sözü yumuşaktır; hareketinin esası doğruluk üzerine kurulmuştur. O halim, sakin, çok dayanıklı ve sabırlıdır; işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır” (KB, 1866-1867. b.).

“Gözü tok, sabırlı, alçakgönüllü, şefkatli ve doğası sakin olmalı” (KB, 2170. b.). Eserde, akıllı insanın tarifi yapılırken sabır da bu akıllı kişilerin bir özelliği olarak yer almaktadır.

Yine beyin başta gelen meziyetleri arasında sabrın olduğu görülmektedir:

“Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir” (KB, 1988. b.).

Bu beyitlerde, sabır göstermek, affetmek, kötülüğe sabrederek iyilikte bulunmaya devam etmek beylerin, asillerin işidir, denilmektedir. Sabretmek, kolay olmasa da ecini düşünerek sabırlı olmak gerekmektedir. Sabırsızlık olası tehlikeleri görememeye sebeptir ve sonrasında pişman olmamak için temkinli olmak gerekmektedir:

“Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir; süslenmiş bir gelin gibi, gönül çeler. Gözün istekli, kendin de sabırsız ve gafilsin; yemini tadarsan, ayağın bağlanır” (KB, 3567-3568. b.).

Sabırsız olmak kişiyi yanlış sürükler, tuzağa düşürür. Sabırsızlık yaparak heveslere yenik düşmek av olmaya sebep olur, denilmektedir.

Sözü düşünerek söylemek, acele etmemek, sabırlı olmak gerektiği belirtilmektedir:

“Sözü söylememenin faydası çoktur; bu dilim beni söylemekle pişman etti. Sözü söylemezsen, o söz sana kul olur; eğer söylersen, o seni kendisine kul eder. Sözü düşünerek söyle, acele etme, sabırlı ol; acele söylenen sözden yarın pişmanlık gelir” (KB, 3879-3881. b.).

“Hareketle aceleci ve sözde zevzek olma, sabırlı ol; sabırlı olana halim derler” (KB, 5219. b.).

Sözü söylemekte ve hareketle acele edilmemesi, sabırlı olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Eserde, vezir Ögdülmiş’in akrabası olan zahit Odgurmış’ın vefat haberi üzerine haberi getiren Kumaru sabrı tavsiye etmektedir:

“Kumaru onun feryatlarını engellemeye çalıştı: Sabırlı ol, Tanrının hükmüne gönlünle, aklınla ve dilinle rıza göster dedi” (KB, 6293. b.).

Ölüm de Tanrı’nın bir hükmüdür, sabırlı olup, ona, gönül, akıl ve dil ile rıza göstermek gerekmektedir:

“Kardeşinin ölümü sana ibret olsun; sabret, karşılığına erişirsin, şekerin kant olur” (KB, 6314. b.).

Ölümünden ibret alarak, sabredilmelidir denilmektedir.

Eserde, saray çalışanlarından halkla ilişkileri yürütme görevi ya da protokol müdürlüğü olarak adlandırılabilen görevi üstlenen ulu hacibliğe seçilecek kişi için şu beyitler zikredilmektedir:

“İnsan gönlünü alçak tutarsa mutluluk gelip onu bulur; hayatta herkes güler yüz ve tatlı söz etrafında toplanır. Güler yüz ve tatlı söze insan ısınır; insan kime ısınırsa, ona kul köle olur. Sabırlı ve kendisine hâkim olmalı; gözünü iyi gözetmeli, dilini sakınmalı” (KB, 2478-2480. b.).

Bu eseri yazmasının ödülü olarak Yusuf Has Hacıb’in getirildiği görev olan “ulu haciblik”in gereklerinden biri de sabır değerine sahip olmak olarak belirtilmektedir.

“Erkek olan, çoğu elde edebildiği halde, azla yetinir; böyle bir insan zahitlik mertebesine erişir. Yoksa aradığını bulamayan herkes zahit olur; sabırdan başka bir çare bulamadığı için, elindekiyle yetinir. Erkek odur ki, bin arzusunu bulur ve ondan mertçe yüz çevirir” (KB, 3442-3444. b.).

Kişinin çoğa sahip olabilecekken az ile yetinmesi, sabırla arzularından yüz çevirmesi onu zahitlik mertebesine taşımaktadır.

Eserde, yalnızca bir şey için acele edilmesi gerektiği söylenmektedir:

“Din işinden başka işte acele etme; insan acele işin faydasını görmez. İhsanda bulunurken, acele et ve çabuk ver; cezalandırmak ve dayak atmakta ihtiyatlı davran. Hareketle aceleci ve sözde zevzek olma, sabırlı ol; sabırlı olana halim derler” (KB, 5217-5219. b.).

İhsanda bulunmak dışında acele edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Sabır değeri, eserde sonu mükâfat olan olumlu bir davranış olarak geçmektedir. Sabretmenin, kişinin pek çok arzusuna kavuşması için gerekli olduğu, çıkarsız ilişkiler için gerekli olduğu, beyliğin ve asilliğin gereklerinden olduğu vb. anlatılmaktadır. Pişman olmamak için her durumda sabırlı olmak gerektiği tavsiye edilmektedir.

4.1.17. Sağlıklı Olmaya Önem Verme

Dünya Sağlık Örgütü anayasasında sağlık kavramını şöyle tanımlanmaktadır: “Sağlık sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik halidir.” (Kesgin ve Topuzoğlu, 2006, s.47). Tam iyilik halinin korunması ve geliştirilmesinin Sağlık Bakanlığının stratejik planlarında yer aldığı görülmektedir (bkz. 2010-2014 stratejik plan). “Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, insanların kendi sağlıkları üzerindeki kontrollerini artırmalarını ve sağlıklarını geliştirmelerini sağlama sürecidir. Kaynak: Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesine Yönelik Ottawa Sözleşmesi. DSÖ, Cenevre,1986” (Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü, 2011, s.1). “Birey sağlığının korunması ve sağlık düzeyinin yükseltilmesi için, vatandaşların kendi sağlıkları üzerinde kontrol yeteneklerini artırmak ve sağlıklarını etkileyebilecek konularda karar süreçlerine aktif katılımlarını sağlamak” ile ilgili olarak MEB de Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2019) on kök değer içinde “sağlıklı olmaya önem verme” değerine yer vermektedir.

KB, sağlıklı olmaya önem verme değeri ile ilgili olarak, ilk akla gelen hasta olma durumunda iyileşmenin dışında birtakım manevi hastalıkların iyileşmesi, iyileşerek güzel huylara sahip olmak ve sağlıklı kalmak için verilen tavsiyeleri konu almaktadır. Eserde, sağlığın her dilekten önce dilenmesi gerektiğinin önemi belirtilmektedir:

“Dilek dileme, sağlık dile; hayat dileğe erişmek için ancak bir yardımcıdır. Tanrı nihayet dileğimi yerine getirdi; ben sağ salim sana kavuştum” (KB, 3315-3316. b.).

Her şeyden önce sağlıklı olmanın önemine vurgu yapılmaktadır.

“Yaralanan varsa, sen bakıp, tedavi ettir; esir düşen varsa, kurtar, geri al” (KB, 2402. b.).

Savaş durumunda yaralıların tedavi ettirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Hastalıkların tedavisi önemli olmakla birlikte eserde, sağlıklı kalmaya önem vermek için yapılması gerekenlerden de bahsedilmektedir:

“Boğazı gözetmek, baş için faydalıdır; az yemek, ağza tatlı gelir. Çok insan gördüm; boğazını gözetmediği için beyhude yere başına kıydı ve hayatını heder etti. Hastalık ve rahatsızlık kişiye boğazdan gelir; tedavi ve ilaç da boğazdan olur” (KB, 2893-2895. b.).

“Dikkat edersen, tabipler çok iyi söylemişler; insan yemeği ne kadar az yerse, o kadar sağlıklı ve neşeli olur. Daima esenlik diler ve hiç hasta olmamak istersen, "az" adlı ilaçtan ye ve öyle yaşa, ey beyzadem. Uzun zaman huzur içinde ve rahat yaşamak istersen, "dil" adlı eti ye ve öyle yaşa, ey temiz kalpli” (KB, 4641-4643. b.).

Eserde pek çok beyitte, sağlık için az yenilmesi gerektiği belirtilmektedir. Dilâçar (2016), bunun sebebinin Yusuf Has Hacıb'in mide rahatsızlığı yaşamasına bağlı olabileceğini belirtmektedir.

“Çok yiyen insan her zaman hastalıklı olur, yüzü sarı, kendisi cılız olur ve itibardan düşer. Mizâcı bilen, fikir ve bilgisi geniş olan otacı da bu konuda bunu doğrulayan bir söz söylemiştir. İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte geçer; hastalık insanı yaşlandırır ve o ömrünü tamamlayamaz. Boğazı daima gözet ve hasta olmamaya çalış; hastalık insanın yüzünü yişin yapar” (KB, 4672-4675. b.).

Beyitlerde hastalığın boğazdan çok yemekle birlikte oluştuğu söylenmekte, az yemenin kişinin sağlığını koruyacağı belirtilmektedir. Az yemek, az konuşma tavsiye edilmektedir.

“Bir kişi ne kadar vücudu sever ve ona iyilik ederse, o da ona o kadar cefa ve kötülük eder. İnsanların seçkini çok güzel söylemiş; onun sözü cefacı vücuda karşı bir çare ve tedbirdir. Birine vefa gösterdiysen, ondan cefa görmeye hazırlan; cefakâr nefsin seni bir gün cefaya uğratacaktır. Kime iyi davrandıysan, ondan kork; onun kötülüğü bir gün seni inletecektir. Ey hükümdar, şu üç şeyin semizi kötüdür; biri it, biri avkuşu, biri de vücuttur. İyice yola gelmeleri için bunları aç bırakmak gerekir; bunlar ancak böylelikle yola gelir ve boyun eğler. Yolunu sıkı denetimde bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; it tok ve semiz olursa av peşinden koşmaz. Vücut doyar ve kanarsa deve aygırı gibi olur; yaptığın iyilikleri önüne katarak sürer götürür, onu bırakmamalıdır. Kuşun avlamazsa bunun zararı bir ördektir; itin avını bırakırsa zararı nihayet bir kakımdır. Vücudun deve aygırına döner ve enseni kalınlaştırır, seni ateşe sürükler, acı acı feryat ettirir. Yiyeceği olmayan fakir de huzur içindedir; o eline geçenle yetinir, gönül zenginliği içinde yaşar.

Sırtına bir şey geçirip boğazını doyurunca, Tanrıya ibadet kılar ve ahret işini yoluna koyar” (KB, 6360-6371. b.).

Çok yemek kalbi karartır, ibadetleri engeller ve vücut, nefis kişiyi ele geçirir, denilmektedir. Manevi hastalıkları önlemenin yollarından birinin aç kalmak olduğu belirtilmektedir. Esere göre günahlar da bir hastalıktır:

“Fakat bu dünyadan yüzünü çevirdi; kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönlünden uzaklaştırdı. Tanrıya ibadet ederek kendisini zahmete veriyor ve günah hastalığını ibadetle tedavi ediyor. Onun erdemi benimkinden yüz kat fazladır; o halkın ileri geleni ve insanların seçkinidir” (KB, 3148-3150. b.).

Günah hastalığını tedavi eden zahit Odgurmuş için Ögdülmüş’in söylediği bu sözlerde; halkın ileri geleni ve insanların seçkini denilerek Odgurmuş yüceltilmektedir. Hükümdar Kün-Toğdı, Odgurmuş’ı sarayına davet edip onu görmeyi arzulamaktadır:

“Gönül herhangi bir şeyi arzu ederse, tek çaresi onu dileğine kavuşturmaktır. Bu arzu benim için artık bir hastalık oldu; bunun burada tedavisine imkân yoksa benim oraya gitmem gerekir. Bu beyiti oku, ne der, dinle; bunun manasını anla, ey gönlümü doyuran insan. Her hastalığın bir ilacı ve çaresi vardır; bu hastalığı tedavi eden kam da bulunur. Eğer gönül bir şeyi arzular ve bu arzu onda hastalık derecesine varırsa, o ancak dileğini bulmakla şifa bulur” (KB, 3870-3874. b.).

Dileklerine kavuşmayı arzulamak da bir hastalık olarak nitelendirilmekte ve şifasının arzulanana kavuşmakta olduğu söylenmektedir. Ögdülmüş, hükümdara şöyle cevap vermektedir:

“Ögdülmüş yanıt verdi: Ey devletli hükümdar, dünyada çaresi olmayan ne var, dedi Hükümdar sağlık ve esenlik içinde çok yaşasın, ben senin uğruna feda olayım” (KB, 3875-3876. b.).

Eserde, varlığın her türlü hastalığı tedavi ettiği belirtilmektedir:

“Cömertler-başı da çok güzel söylemiş; ey iyi kişi, sen bunu dinle. Her türlü iyiliğe yol gösteren şey varlıktır; her türlü hastalığı tedavi eden şey varlıktır” (KB, 3978-3979. b.).

Hükümdar, halk için her türlü soruna çare bulandır:

“Ey hükümdar, sen bugün bir otacısın; halkın ise, sana muhtaç olmanın hastasıdır. Bazısı darlığa düşmüştür ve bedbahttır; bir kısmı da fakirlik ıstırapı içindedir. Bazısı aç, bazısı da çıplaktır; bazısı da endişe içinde kıvrılır. Bütün bunların devası sendedir; sen onların hekimi ol, ilaç ver, tedavi et. Eğer sen bunlara ilaç vererek tedavi etmezsen, halk için bir hayat felaketi olursun” (KB, 5241-5245. b.).

Fakirlik, muhtaçlık, hastalık olarak değerlendirilerek hükümdar, bu hastalığı tedavi eden otacıya benzetilmektedir.

Eserde, dönemin hekimi ya da eczacısı olarak değerlendirilebilecek olan otacılar için şöyle söylenmektedir:

“Bunlardan sonra birkaç zümre daha vardır; dikkat edersen, birinin bilgisi diğerinden farklıdır. Bunlardan biri otacılarıdır; bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi eder. Bu kişiler de senin için gereklidir; hayat işi onlarsız sağlanamaz. İnsan hayattayken hastalanabilir; otacıya gider ve ağrıları bunlar tedavi eder. İnsan için hastalık ölümün arkadaşısıdır; yaşayan her insan için ölüm vardır. Bunlara karşı iyi davran, onları kendine yakın tut; bunlar gerekli kişilerdir, haklarını gözet” (KB, 4355-4360. b.).

İnsan yaşadığı müddetçe hastalanabilir ve ölüm, hastalığın arkadaşısıdır denilmekte ve hastalığın tedavisi için otacılara ihtiyaç duyulduğu söylenmektedir. Ayrıca farklı türden hastalıkların tedavisi için:

“Bunlardan sonra efsuncular gelir; cin ve periden gelen hastalıkları tedavi ederler. Bunlarla da görüşmek tanışmak gerekir; cin ve peri çarpmasından gelen hastalıkları okutmak gerekir. Eğer sana faydaları dokunmasını istersen, ey mert yiğit, onlara karşı da iyi davran. Otacı efsuncunun sözünü beğenmez; efsuncu da otacıya değer vermez. Birinin sözüne göre ilaç alınırsa hastalığa iyi gelir; diğerinin sözüne göre muska taşırsan, cinler senden uzaklaşır” (KB, 4361-4365. b.).

Otacıların ardından efsuncular zikredilmekte ve iki meslek grubunda bulunan kişilere de iyi davranılması gerektiği öğütlenmektedir. Tıp ve alternatif tıp olarak değerlendirilebilecek iki farklı alanda yer alan otacılar ve efsuncuların tedavi yöntemleri konusunda birbirlerinden farklı düşündükleri ve birbirleriyle iyi anlaşamadıkları belirtilmektedir.

Bazı huylar vardır ki eserde, bunlar da hastalık olarak değerlendirilmektedir:

“Gözü aç kişi hiçbir şey ile doymaz; gözü aç olana bütün dünya nimeti yetmez. Açgözlülük, ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır; bütün dünya kamları bir araya gelse yine tedavi edemezler. Bütün açlar yer ve içerlerse sonunda doyarlar; açgözlü adamın açlığı ancak ölümle sona erer” (KB, 2001-2003. b.).

Açgözlülüğün tedavisi olmayan bir hastalık olduğundan bahsedilmektedir.

Sağlığa önem verme değeri, eserde pek çok beyitte konu edilmektedir. Her şeyin başının sağlık olduğu, sağlığa kavuşturan şeyin varlık olduğu, az yemenin sağlıklı kalmak için elzem olduğu, sağlıklı olan kişinin her arzusuna kavuşabileceği, bazı huyların da hastalık

olduğu bazılarını tedavi ettirmek gerektiği bazılarının ise tedavi edilemez olduğu, hastalıkları tedavi eden otacılara ve efsunculara iyi davranılması gerektiği anlatılmaktadır.

4.1.18. Saygı

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020) de belirtildiği üzere, “bir kimseye niteliklerinden dolayı dikkatli, ölçülü, özverili davranmak ya da bir kimseyi rahatsız etmekten çekinmek” saygıdır. Saygı değerine, KB'nin genelinde sıkça rastlanmaktadır. Karakterlerin davranışlarında, söz ve tavırlarındaki saygı, başkalarına saygılı olmakla ilgili verilen öğütler, özellikle saygının bilgiden ileri geldiği vurgusu vb. eserde sıklıkla geçmektedir.

Esere göre kişinin itibarı bilgiden gelir; bilgiye ve âlime saygıda kusur etmemek önemlidir:

“Bütün bu saygı yalnızca bilgi içindir; dünyada yeri gerek başköşe gerek eşik olsun” (KB, 264. b.).

“Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız kişi bir avuç balçık gibidir” (KB, 297. b.).

“Şairin söylemiş olduğu söz de bu anlamdadır ve aynı fikri ifade eder: Bilginin kıymetini bilgili bilir, akla hürmet bilgiden gelir. Bilginin kıymetini deli nereden bilecek; bilgiyi, nerede bulursa bulsun bilgili alır” (KB, 471-473. b.).

Bilginin kıymetini anlayacak olan kişiler yine âlimlerdir; bilgisiz olan biri bilgiye hürmet etmez denilmektedir. Bilge âlimlere nasıl davranılması gerektiği de şu beyitlerde geçmektedir.

“Diğer bir zümre de bilge âlimlerdir, onların ilmi halkın yolunu aydınlatır. Onları pek çok sev, onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren. Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol tutan kişiler bunlardır” (KB, 4341-4344. b.)

“Onlara malından hisse ayır, onları yedir içir; güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun. Sert ve kaba bir dil kullanma, onlardan çekin; onların eti yenmez, zehirdir. Onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanma; tuz ekmek yedir, saygı göster, hürmet et” (KB, 4349-4350. b.).

Bilge âlimlere karşı tatlı dil kullanılması ve saygıyla davranılması öğütlenmektedir.

“Onlardan biri bilge âlimlerdir; bunlar insanı devlet ve mutluluğa kavuşturur. Onları ağırla, ne derlerse yap; şeriat yolunu tut, hükümlerine itiraz etme, önlerinde hürmetle eğil” (KB, 5551-5552. b.).

Bilge âlimlerle münasebetin iyi olması öğütlenirken onlara saygılı davranılması gerektiği bilgilerinden faydalanılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bilgilerin kıymeti, değeri ona olan saygı, bilgiden ileri gelmektedir. Zira asıl saygı bilgiyedir, denilmektedir:

“Ömrünü tecrübeyle geçirmiş, bilgili kişi, ne der, dinle: Bilgisiz başköşede yer bulursa, başköşe eşik ve eşik de başköşe sayılır. Eğer bir bilgeye eşikte bir yer rastlarsa, o eşik başköşeden daha iyi ve yüksek olur. Bütün bu saygı bilgi içindir; dünyada yeri gerek başköşe, gerek eşik olsun” (KB, 261-264. b.).

“Dünyayı yaşlandırmış, çok yaşamış, ak saçlı insan ne der, dinle. Bilgi ve erdem öğren, ona hürmet et; bu erdem sonra sana da hürmet getirir. Bilgi edin, anlayış sahibi ol, zamanını boş geçirme; zamanı gelince, o sana iyilik getirir” (KB, 3012-3014. b.).

Erdemli kişilerin özellikleri arasında saygılı olmaları vardır. KB’ye göre kendinden büyüğe ve akrabaya saygı göstermek gerekmektedir. Baht, talih, mutluluk gibi anlamlar içeren kutu temsil eden Ay-Toldı, onu elinde tutmanın yollarından birinin de saygılı olmak olduğunu söylemektedir:

“Ay-Toldı dedi ki: Benim için bağ ve köstek olacak birkaç şey vardır; bak, onları belirteyim. Beni bulan kişi mütevazı doğalı, alçakgönüllü ve tatlı dilli olmalı. Kendini gözetmeli aşırılığa gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalı. Toplanmış olan malı yerinde sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemeli. Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe rıfk ve şefkatle davranmalı. Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendini küçüklerin eğlence ve zorlamasına bırakmamalı” (KB, 702-707. b.).

Saygılı olmak, kişinin kuta, devlet ve mutluluğa sahip olmasını sağlamaktadır.

“Kendin her vakit hürmet görmek istersen, ey yükselen insan, başkalarına da hürmet et. Büyüğü büyük tut, onun itibarını gözet, sana da devlet ve ululuk mutluluğu gelir. Dinle, atalarımız ne der; atalar sözünü tutanın gözü açılır. Büyükler muhteremdir, bu dünya kanunudur; büyük gelince ayağa kalk. Küçüğün büyüğe hürmet etmesi gerekir; büyük de küçüğe aynı şekilde davranır” (KB, 4150-4154. b.).

Beyitlerde, atalar sözü referans gösterilerek davranışlarla saygılı olmanın nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır. Saygının, yalnızca küçüğün büyüğe duyduğu bir değer olmadığı aynı şekilde büyüğün de küçüğe hürmet etmesi gerektiği belirtilmektedir.

“Onları büyük bil, sözlerine hürmet et; onlar da sana güler yüzle ve iyi davranırlar. Bilgili hakîm çok güzel söylemiş; hakîmlerin sözüne itibar etmek gerekir. Küçüğe büyüklük büyüktan gelir; büyüğe hizmet ederse küçük mutluluğa ulaşır. Büyüklerin sözünü dinle, hizmetlerine koş; büyüklerin sözünü tutan dileğine erişir. Büyükler ikbaldır; ikbale kavuşmak istersen hizmet et; ikbal için rehin olarak hizmet vermelidir. Ey kardeş, bir de sana

denk ve akran olanlar var; onları kendinden uzaklaştırırsan sana düşman, yaklaştırırsan dost olurlar. Derece itibarıyla sana denk olan bu insanlar aralarına karışacağıın kişilerdir; onların hareketlerine karşı, sen de aynı davranışı göster. Biri de senden sonra gelen küçüklerdir; hayatın acı ve tatlı anları bunlarla birlikte duyulur. Gayret et, küçüklerin sana baskıya kalkışmasına meydan verme; onlarla ağız şakası yapma, diline hâkim ol” (KB, 4176-4184. b.).

Beyitlerde, kişilerarası ilişkilerde mesafeyi korumanın öneminden bahsedilmektedir. Özellikle büyüklerin küçüklerle çok fazla şakalaşması ve samimiyetlerini arttırmasının saygı değerinin yitirilmesine sebep olacağı hususunda uyarılarda bulunmaktadır.

“Sen kendine hürmet edilmesini istersen, başkalarına hürmet et, ey yumuşak huylu. Her bakımdan tam zengin olmak istersen kanaatkâr ol; böylece kendi nasibini elde etmiş olursun. İnsanların seni her zaman övmelerini istersen, onlara karşı iyi ol ve güler yüzle davran. Asıl insan böyle olur; insana karşı insanlık göstermek insanlık şîândır. Birinin aslını öğrenmek istersen, onun hareketine bak, hemen anlaşılır. Şu beyiti söyleyen, sözü ve manasını birbirine tanık gösteren insan çok güzel söylemiş. Kişinin aslını açıkça bilmek istersen, dikkat et, onun düşüncesi, sözü ve hareketi buna tanıktır. Hareketi iyi, düşüncesi ve sözü doğruysa, bu onun aslına derhal tanıklık eder” (KB, 4281-4288. b.).

Kişi kendine nasıl davranılmasını istiyorsa başkalarına da o şekilde davranmalıdır. Aynı zamanda kişiye nasıl davranılıyorsa o da karşısındakine o şekilde davranmalıdır. Saygı gösterene saygı göstermek, hürmet edene hürmet etmek gerekmektedir:

“Saraya girdiğinde dikkat et; sana kim hürmet ederse sen de ona hürmet et. Kibirli olma, elini kolunu sallayarak girme; selam verirken de fazla laubali hareketlerde bulunma. Oturduğunda yerini bil; insanları incitme; onlara karşı nazik davran. Orada gürültüyle boğazını temizleme, tükürme; bu küstahlık olur, hoş karşılanmaz. Bir de bağdaş kurma, yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma. Bir de tırnak kesme, bacaklarını yayıp oturma; bu insanı itibardan düşürür ve ikbali engeller. Senden büyük biri söz söylerken, konuşmayı bırakıp onu dinle. Doğru söz söyle, bu seni mutlu eder; söz söylerken de kendi haddin olan sözü söylemelisin” (KB, 4110-4117. b.).

Bu beyitlerde, karşılıklı hürmet tavsiye edilmekte, sarayda uyulması gereken saygı kuralları anlatılmaktadır.

Saygı karşılıklıdır, kişi ona hürmet gösterene hürmet göstermelidir, saygısızlardan uzak durulmalıdır:

“Kendinden büyüklerin sözüne karşı gelme; cevap vermek gerektiğinde kaba söz söyleme. Büyüklere saygı göster, hürmette kusur etme; böylece sen de yükselirsin, onların mutluluğu sana da bulaşır. Kendi akranlarını sık sık ziyaret et; onlara katıl ve onlarla ilişkini kesme. Sana gerçekten hürmet gösterenlere sen de hürmet et; saygısızları sen de sayma, onlara yakın durma. Onlar nasıl hareket ederlerse sen de öyle yap; tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil kullan. İyiliklere karşı daima iyi insan ol; kötülere karşı da kötülükleri derecesinde kötü ol. Töre bileni, töre ve kanun ile halkı idare eden insan çok iyi söylemiş. Sana "siz" diyenlere sen de "siz" tabirini kullan; karşılık verirken daima karşıdakinden daha nazık davran. Kaya yankısından daha aşağı kalma; sana "sen" diyenlere sen de senle” (KB, 4303-4311. b.).

Karşıdaki kişiye göre hareket etmek, saygısız kişilerden uzak durmak gerekmektedir. Kişi karşıdakinin ona olan davranışına göre hal ve hareketlerini düzenlemelidir, denilmektedir. Saygının karşılıklı olması gerektiği vurgulanmakta kadına saygı gösterilmesi gerektiği de beyitlerde yer almaktadır:

“Kadına saygı göster, ne isterse ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma” (KB, 4520. b.).

Eserde, gerek hal diliyle gerekse de açıkça hükümdara hürmet etmek, saygı göstermek gerektiği, anlatılmaktadır:

“Bir gün hükümdarın çok canı sıkıldı; halvet emri verip yalnız başına kaldı. Ay-Toldı'yı huzuruna çağırttı; Ay-Toldı girdi ve ellerini kavuşturdu. Hükümdarın karşısında ayakta durdu; hükümdar ona bir süre hiçbir şey söylemedi. Sonra başını kaldırıp baktı ve gözüyle, gel otur diye işaret etti. Ay-Toldı yavaşça ve sükûnetle oturdu; gözlerini yere dikmişti ve içi müsterihtti. Göz ucuyla gizlice hükümdara baktı; o kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuştu” (KB, 765-770. b.).

Bu beyitlerde Ay-Toldı'nın hükümdarın karşısında hal diliyle nasıl saygılı olduğu anlatılmaktadır.

“Eğer gün gelir de hükümdar seni isterse, tavır ve hareketini düzelt, hizmet ve hürmette kusur etme” (KB, 1504. b.).

“Hükümdara ben gideyim o buraya gelmesin; bu zahmete ben katlanayım, o eziyet çekmesin. Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her

türlü hürmet ve saygıyı göstermek gerekir. Böylece o hareketlerini düzeltir, sözünde sadık olur ve memlekette kötülerin izini yok eder. Bilgisi deniz gibi geniş, akıllı ve gönlü çok yüksek olan insan ne der, dinle. Beyin emirini yerine getirmek riayet için vaciptir; büyük küçük onu duyan herkes, bu emre riayet etmelidir. Bu bey parayla satın alınmış köle bile olsa, onun hem kendisine hem de emrine riayet gösterilmeli. Ben de hükümdarın emrine hürmet eder ve onu ziyaret için yanına giderim” (KB, 4995-5001. b.).

Saygı ve hürmet gösterilen bey hareketlerini düzeltir, denmektedir. Parayla satın alınmış köle bile olsa beye saygıda kusur etmemek gerektiği belirtilmektedir.

“Her ikisi de kalkıp hükümdara gittiler; hükümdar yerinden kalktı, onlara doğru yürüyüp karşıladı. Karşılaşınca önce hükümdar selam verdi; zahit ise yalnız onun selamına mukabele etti. Hükümdar zahit ile el sıkıştı, sevinç içinde güler yüzle hal hatır sordu. Kendisinin yanı başında yer verdi, ona aşırı bir iltifat ve hürmet gösterdi. Ey Odgurmuş, dedi, yaya olarak buraya kadar gelmekle çok büyük zahmetlere katlandın” (KB, 5035-5039. b.).

Bu beyitlerde hükümdarın kendi tebaasından birine karşı davranışları ayrıntılarıyla açıklanmakta, saygılı tavırları dikkat çekmektedir. Ayrıca günümüzde hâlâ geçerli olan ast üst ilişkisindeki selamlaşmanın bir örneği sunulmaktadır.

Eserde, “Ali-Evlâdı İle Münâsebeti Söyler” başlıklı bölümde şu beyitler yer almaktadır:

“Hizmetkârlardan başka ve beyin adamları dışında, ilişki kurulacak kişiler şunlardır. Bunlardan biri Peygamberin neslidir; bunlara hürmet edersen devlet ve mutluluğa kavuşursun” (KB, 4336-4337. b.).

KB’de, bilgiyle saygınlık kazanmış kişilerin sözleri örnek olarak gösterilmektedir:

“Bilgi elde eden ve bilgiyle memlekette hürmet kazanmış olan insan ne der, dinle. Tanrı izzet verirse, bunun sonu yoktur; bol rahmet içinde rahat yaşarsın. Eğer ondan kaçarsan, zillet hazırdır; zilletin azabına kim tahammül edebilir” (KB, 5238-5240. b.)

“İnsanların seçkini faydalı olandır; halk nazarında saygın kimse, merhametli olandır” (KB, 6102. b.).

Merhamet sahibi olan kişilerin halkın gözünde saygın oldukları ifade edilmektedir.

“Dünya düzene girdi; hayırdüa çoğaldı; bunun bereketiyle memlekette mutluluk günden güne arttı. Onlar gitti, fakat iyi adları kaldı; onların adı daima hürmetle yâd edilecektir” (KB, 6424-6425. b.).

İyi ad bırakan insanların daima saygıdeğer kişi olarak kalacakları belirtilmektedir.

Eserde, Ögdülmüş'in Odgurmış'ı ısrarla saraya davet etmesi üzerine, Odgurmış'ın verdiği yanıt Ögdülmüş tarafından hükümdara şöyle arz edilmektedir:

“Ögdülmüş yanıt verdi ve dedi ki: Ey hükümdar, ey halkın seçkin beyi, ey yumuşak huylu insan. Dönerken kardeşime: Hükümdar beni yine sana gönderecek ve ben de geleceğim. Nasılsa seni bırakmayacak, sonunda kendi yanına alacak; ona hürmet göster, şimdiden gel, dedim. Ümidimi kırdı ve dedi ki: Bir daha gelme, ben gidecek değilim; ısrar etme, beni zorlama” (KB, 3862-3865. b.).

Bu beyitlerden söz dinlemenin, davete icabet etmenin karşındaki kişiye hürmet ifadesi olduğu anlaşılmaktadır.

“Bütün iyilere hürmet göster, onları yükselt; kötülere yüz verme, kapına dahi yanaştırma” (KB, 1455. b.).

Saygıyı hak eden iyilerdir, kötülere ise yüz vermemek gerekir, denilmektedir.

Eserde, askerler içinse şu beyit yer almaktadır:

“Eğer ölen olursa, hürmetle kaldır; çoluk çocuğu varsa onlara haklarını ver” (KB, 2403. b.).

KB'de olay örgüsü içinde ziyarete, kardeşinin evine giden Ögdülmüş kardeşine saygısından, gürültü yapıp onu rahatsız etmemek adına, atından inmek için uzak bir yeri tercih etmektedir:

“Kardeşinin evine yaklaşınca, onun hatrını sayarak biraz uzakta atından indi. Yürüyerek vardı ve yavaşça kapıyı çaldı; kardeşi ibadetini bırakıp ayağa kalktı” (KB, 3956-3957. b.).

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere saygı ya da hürmet sözcüğü eserde yer almasa da kahramanların hal diliyle karşısındakini rahatsız etmemek adına nasıl saygılı oldukları okuyucuya verilmektedir:

“Ne söylemek gerekirse sen ağızdan söyle; nasıl uygun görürsen öyle hareket et. İyi terbiyeye, iyi tavır ve harekete sahip olan Ögdülmüş "baş üstüne" diyerek kalkıp çıktı” (KB, 3280-3281. b.).

Beyitlerde verilen öğütlerin saygıyla dinlendiği ve “baş üstüne” kelimesiyle emir telakki edildiği görülmektedir. Eserde zamanenin bozukluğundan bahsederken saygının da kalmadığından bahsedilmektedir:

“Akıllı anlar, bilgili bilir; yıl, ay, gün geçtikçe dünya günden güne bozuldu. Oğul-kız babaya hürmetini bıraktı; ihtiyar kelimesi insana hakaret sözü oldu” (KB, 6490-6491. b.).

Saygı değeri, KB’de küçüğün büyüğe saygısı, âlimlere saygı, akrabalara saygı, kadına saygı olarak yer almakla birlikte insanın değerinin bilgiden geldiği ve asıl saygının bilgiye olduğu vurgulanmaktadır. Bilge âlime olan saygının bilgiden geldiği, akıllı kişilerin hürmete layık olduğu belirtilmektedir. Eserde saygının karşılıklı olması gerektiğini belirten beyitler de yer almaktadır. Saygı göstermeyene saygı duymamak gerektiği vurgulanmaktadır. Eserde, saygıyla ilgili öğütlerin verilmesinin yanı sıra kahramanların hal diliyle de saygı ifadelerinde bulunmalarına dikkat çekildiği görülmektedir.

4.1.19. Sevgi

Sevgi, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” olarak tanımlanmaktadır. KB’de sevgiyle ilgili pek çok beyit yer almaktadır. Sevgi nasıl anlaşılır, sevginin devam etmesi ve artması için yapılacaklar, kimleri sevmek gerekir, vb. gibi soruların cevaplarının yanı sıra Tanrı sevgisi, dünya ve mal sevgisi, arkadaş sevgisi, vb. gibi pek çok sevgi türünü içeren beyitler bulunmaktadır.

Sevginin oluşması için bazı şartlar bulunmaktadır:

“Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekete huzur temin edilir. Böylece hükümdar memleketini düzenledi; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti. Sevenleri sevinçle onu övdüler; düşmanları bunu duyarak boyun eğdiler” (KB, 448-450. b.).

Hükümdarın halka faydalı olması ve adaletli olması onun halk tarafından sevilmesini sağlamaktadır.

“İyi hareket edeni herkes sever, dürüst tabiatlı olan başköşeye çıkar” (KB, 1661. b.).

“Eğer beyin dili yumuşak ve tatlıysa, onu büyük küçük bütün halk sever” (KB, 3184. b.).

“Bütün insanoğlu iyiyi sever; iyi nerede, ben de onu öveyim. İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir” (KB, 3270-3271. b.).

Dürüst, yumuşak dilli ve iyi insanlar, bu özellikleri dolayısıyla sevilmektedir.

KB’ye göre sevginin oluşmasını sağlayan unsurlar arasında dış görünüş de bulunmaktadır:

“Yüzünü, giysisini, tavır ve hareketlerini, sözünü, şahsını, konuşmasını, hepsini iyi ve güzel buldu. Onu çok ve gönülden sevdi, beğendi; onu hükümdarın hizmetine uygun gördü” (KB, 531-532. b.).

Kişi sevdiğinin kusurlarını görmez hatta erdem olarak değerlendirir, denilmektedir.

“Bey güzel yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; ayrıca ad ve şöhret sahibi olmalı. Yüzünü gören herkes, bakınca onu sevmeli; memleketi ve halkı ona bakıp güvenle yaşamalı” (KB, 2083-2084. b.).

Beyin, dış görünüşünün halkın onu sevmesinde etkili olduğu savunulmaktadır.

Esere göre dış görünüşün yanı sıra tatlı dilli, nazik olmak, dürüst olmak, saygılı olmak, sakın doğaı olmak, alçakgönüllü ve yumuşak huylu olmak kişiyi sevdire:

“Hükümdarın huzurunda eğildi ve söze başladı; tatlı tatlı sözleriyle kendisini sevdirdi” (KB, 582. b.).

“Vezirin gönlü alçak ve dili yumuşak olmalı; böylelikle kişi kendini başkalarına sevdire” (KB, 2229. b.).

“İnsanın doğası sakın olursa, ona halim denilir; nazik kişi kendini herkese sevdire” (KB, 2623. b.).

“Alçakgönüllü kişi halk arasında sevimli olur; haşin ve kibirli kişiyse sevimsiz olur” (KB, 2232. b.).

“Kendini herkese sevdirmek istersen, sözün ve fikrin birbirine uygun, dilin tatlı olsun” (KB, 4280. b.).

Sözü fikri birbirine uygun, halim, tatlı dilli, nazik, alçakgönüllü insanları herkes sever, denilmektedir.

KB, insanın, sevdiğini nasıl anladığını ve sevginin belirtilerinin neler olduğunu şöyle açıklamaktadır:

“Hükümdar tekrar sordu: Ey Ögdülmüş, söyle, sevgilinin nişânesi nedir? Herkes sevdiğini iddia eder; bu iddianın manası nedir?

Ögdülmüş yanıt verdi ve dedi ki: Baş üstüne; insan sevgilinin yüzüne bakınca, sevdiğini anlar. Göz için bakarken her şey örtülü olabilir; fakat gönül için örtü yoktur, bunu bilmelisin. Sevip sevmediğini anlamak isterse, kişi gönlüne bakmalı, bu gönülden anlaşılır. Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alamet bulunur; göz göze gelince, onlar birbirlerini anlar. Şair buna benzer bir söz söylemiştir; dinleyip anlamaya çalış, ey insanların karpuzu. Seven kişi yüzünden bellidir; ağzını açsa, sözünün manasında sevgi kendini gösterir. Birinin sevip sevmediğini bilmek istersen gözüne dikkat et; sana doğru bakınca gözünden belli olur” (KB, 1894-1902. b.).

Hükümdar Kün-Toğdı'nın veziri olan Ögdülmüş'e sorduğu sevginin nişanesinin ne olduğu sorusuna, “Gönle bakmak gerekir ancak gözlerden anlaşilmektedir.”, yanıtını almaktadır. Gönülde var olan sevginin gözlere yansıdığı belirtilmektedir.

“Seven kişi yüzünden bellidir; ağızını açsa sözünün manasında sevgi kendini gösterir” (KB, 1901. b.).

KB’de, sevginin göstergelerinden biri de seven kişinin sevdiğini dilinden düşürmemesi olduğu söylenmektedir.

“Gönül arzulayarak kimi severse, her sözde onun adı dilinden düşmezmiş. şu beyiti oku, kendisini sevdirmiş insan ne der; gönlü doyuran, sevgilinin yüzüdür. Gönül kimi severse göz daima onu görür; göz nereye bakarsa orada o uçar. Gönülde arzu ve dilek neyse, insan söze başlayınca daima ondan bahseder” (KB, 3478-3481. b.).

Eserde temkinli olma vurgusu çok sık görölmektedir. İnsanların gerçekten sevip sevmediğini anlayıp ona göre ilişkiye yön vermek gerektiğı vurgulanmaktadır:

“Sana gönülden bağı olan kişiyi kendine yakın tut; hayâsızları da kendinden uzaklaştır, kendini onlardan koru. Kim faydalıdır, kim faydasızdır, ey bilge hakîm, sen bunları iyice seç. Seni seven ve sevmeyenleri de iyice ayırt et; sevene karşı sevimli, düşmana karşı da yalın ateş gibi ol. Senin sevinmeni istemeyeni kendinden uzak tut; onu başkalarına da sevdirmeye, ona hiçbir iş verme. Hıyanet ile emniyeti bir araya getirme; yarayan ile yaramayanı bir arada tutma” (5528-5532. b.).

Gönülden bağı, sevgi dolu kişilerle hıyanet içinde olan kişileri bir tutmamak gerektiğı vurgulanmaktadır.

Kişinin dost edinme sebeplerinden biri olarak da sevgi gösterilmektedir:

“Yakınlıktan aranılan şey iki türlü olur; bu iki şey için insan dost edinir. Biri, her türlü çıkar dışında, ilahî bir sevgiyle arkadaş edinir; bu arkadaşlık içinde sadakatsizlik hatıra gelmez. Biri de kendi çıkarı için arkadaş edinir; bu arkadaşlık zorakidir ve asla esaslı olmaz. Eğer sen çıkarsız ve ilahi bir sevgiyle arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, yüzünü asla ekşitme ve kaşlarını çatma. Bunun faydasını burada arama, sabırlı ol; bunun ecrini yarın orada Tanrı verecektir. Eğer dostluk dünya çıkarı içinse, onlarla arkadaşlık etme; eğer etmişsen, ayrıl” (KB, 4201-4206. b.).

Çıkar için dostluk edinen kişilerin ayrılması gerektiğı belirtilmektedir. Gerçek dostluğun çıkarsız ve ilahi bir sevgiyle mümkün olabileceğı belirtilmektedir.

Esere göre kişi sevdiğine emek verdiği gibi emek verdiğini de sevmektedir:

“Hangi işe çok emek sarf edilmiş ise, insan onu sever ve onu her şeyden aziz tutar. İnsan ömrünü hangi şeye sarf ederse, o şey sevimli can kadar kıymetli olur” (KB, 2839-2840. b.).

“İnsanın hangi şeye emeği geçerse, onun canı o şeye bağlanmış olur. Doğası iyi kişi buna benzer bir söz söylemiştir; böylelerinin sözü, dikkat edersen, hep bilgidir. Kişinin hangi şeye emeği geçerse, o şey sevgili can kökü gibi sevilir. Kişi ömür boyunca emek verdiğini sevmeli, yüklenince de onun külfetine katlanmalı” (KB, 2907-2910. b.).

Beyitlerde, kişi emek verdiği şeyi sever, denilmektedir. Gönün arzu ettiği şey için uzaklar yakın olmaktadır:

“Akıyla dünyaya şöhretini yaymış olan Böke yavgusu ne der, dinle. Gönülden arzulanırsa uzak yer yakın olur ve insan dileğine, kendisi için hazırlanmış gibi hemen ulaşır. Kişi gönlüyle ve arzulayarak yola çıkarsa, bu sevgiyle dileğine çabuk erişir. Arzu etmediği bir yere doğru yola çıkarsa, bu yol ne kadar yakın olursa olsun yine uzak gelir. Yayan yürüyen insan zahmet çeker; fakat gönül arzusuyla yürüyünce zahmet ortadan kalkar. Ey hükümdar, ben sana gönül arzusuyla geldim; bu bana niçin zahmet olsun. Gönül kimi sever ve arzularsa, onun bulunduğu yer ne kadar uzak olursa olsun yine yakın görünür” (KB, 5043-5049. b.).

KB’de, insanların, canından çok altın ve gümüşü sevdiklerinden, bunlar sayesinde kaba sözlü insanların nazikleştikten, taş kalpli insanların bile yumuşadığından bahsedilmektedir:

“Bu can sevillecek bir şeydir ve ondan daha çok sevillecek şey altın ve gümüşdür; o candan çok daha kıymetlidir. Perişan gönülleri bu gümüş huzura kavuşturur; eğilmeyen başları bu gümüş eğer. İnsan gümüşü görür ve ona gönül bağlamazsa, ona gerçek bir melek demek daha doğru olur. Altını gördüğünde çok yürekli insanlar bile yumuşar; kaba sözlü insanların da sözü nazikleşir” (KB, 2746-2749. b.).

Esere göre sevgi kusurları örter, hatta öyle ki duyulan sevgi kusurları erdem olarak görmeye sebeptir:

“Dinle, kendisini sevdiren kişi ne der; kişi kendini sevdirense, onun kusuru en büyük erdem sayılır. İnsan kimi severse, onun kusuru erdem olur; kimi sevmezse, onun erdemi kusur görünür” (KB, 533-534. b.).

“Bu dünya kendini sana çok sevdirmiş; onun bütün kusurları sana erdem gibi görünmüş. Sana şaşırmıyorum; meselde de vardır: hangi şey sevilirse, onun kusurları görünmez. Ey memleketin büyüğü, dünya kendisini sevdiği için onun bütün kusurları sana erdem gibi gelmiş. Bu sevmiş kişi ne der, dinle; sevenin nazarında sevgilinin kusuru en büyük erdemdir. Sevgilinin nişanı hakikatte budur, ey şöhretli; sevilenin kusuru erdem olur. Senin dünyayı sevdiğinin alameti de budur; onun bütün kusurlarını gönlün erdem gibi kabul etmiş. Bu dünyayı sen bana nasıl översen; onun kusurlarını da sana ben söyleyeyim. Âdem günah işleyince Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı. Zindanda nasıl bir arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve mutluluk cennette bulunur. Âdem cennette buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak yaratıldı. Bu şeytanın sevdiği Tanrının yerdiğidir; Tanrının sevip bıraktığınıysa o daha çok sever” (KB, 3513-3523. b.).

Kişinin sevdiğinin kusurları, erdem gibi görünmektedir. Dünya bir zindandır onu sevmek ve arzulamak gerçek sevgiyi perdeler, denilmektedir:

”Gerçek Tanrı sevgisinin görebilmesi için insan gönlünden bütün dünya arzularını çıkarıp atmalı” (KB, 4808. b.).

Tanrı sevgisini görebilmek için dünya arzusundan uzaklaşılması gerekmektedir. Ayrıca Tanrı’nın temizliği de sevdiği belirtilmektedir:

“Tanrı temizliği sever, temizlik ile insan iyi ad kazanır” (KB, 2856. b.).

KB’ye göre saygı duyulması gereken bilge âlimleri aynı zamanda sevmek de gerekmektedir:

“Diğer bir zümre de bilge âlimlerdir, onların ilmi halkın yolunu aydınlatır. Onları pek çok sev, onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren” (KB, 4341-4342. b.).

Eserde, kutu, mutluluğu, talihi temsil eden vezir Ay-Toldı, onu elde tutmanın yollarını hükümdara şu beyitlerle anlatmaktadır:

“Hükümdar ona sevgiyle baktı ve gönlü rahat etti, fakat bu Ay-Toldı hemen yüzünü çevirdi” (KB, 628. b.).

“Ben hoşlaşmadığım şeyleri sana söyleyeyim; sen onlara yaklaşma, temiz olmaya çalış. Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra da zulüm edenler gelir. Sonra da doğası haris ve olgun olmayanlar, aceleci huylu ve gözü doymaz olanlar. Her işte hiddet gösterenler, içkiye düşkünler veya

çalıp çırpınlar. Bu gibi kişiler yaramaz bana; işte bunları açıkça saydım sana. Sen gerçekten benim işime yaramak istiyorsan, bu birkaç şeyi kendinden uzak tut; ey namılı insan. Böylece her gün bana daha yakın olacaksın, benden de sana karşı itibar ve ihsan artacak” (KB, 847-853. b.).

Bu beyitlerde mutluluğu, talihi, kutu elde tutmak için kötü hasletlerin ortadan kaldırılması gerektiği belirtilmektedir.

KB’de geçen sevgi ile ilgili beyitlerde yumuşak huylu, tatlı dilli, alçakgönüllü, iyi görünümlü kişilerin sevilleceğinden bahsedilmekte, dolaylı olarak böyle olmak gerektiğine dikkat çekilmektedir. Yine bilge âlimlerin, örnek şahsiyetlerin örnek alınarak sevilmesi gerektiği vurgulanmakta sevilen insanlara ve seven insanlara karşı ihtiyatlı yaklaşmak, sevgilerinin ne için olduğunu, çıkarlarına dikkat edilmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Eserde, kişinin sevdiğinin kusurlarını erdem olarak gördüğü de dikkat çeken konulardan biridir.

4.1.20. Sorumluluk

TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “sorumluluk, kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” olarak tanımlanmaktadır. Sorumluluk değeri, KB’nin tamamında görülmektedir. Herkesin bir sorumluluğu vardır. En başta herkes Tanrı’ya karşı sorumlu bulunmaktadır. Bir siyasetname özelliği taşıyan KB’de özellikle hükümdarın sorumluluklarından sıkça bahsedildiği görülmektedir. Yine çeşitli meslek gruplarının nasıl olması gerektiği anlatılırken, onların sorumluluklarından da bahsedilmektedir.

Eserde, hükümdarın halkına karşı sorumluluğu önemli bir yer teşkil etmektedir. Doğru kanunu uygulama, hükümdarın en büyük sorumluluğudur.

Memlekette herkesin tok olması hükümdarın sorumluluğudur:

“Memlekette birisi bir gece aç kalırsa, Tanrı onu sana soracaktır, gözünü aç” (KB, 5165. b.).

Vezir Ögdülmiş’in Hükümdara verdiği tavsiyeler de halkın hükümdarın üstündeki haklarından, hükümdarın da halkının üzerindeki üç hakkından bahsetmektedir:

“Halkının senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme. Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgisi bol. İkincisi halkı adil kanunlarla idare et; birinin diğerine baskı kurmasına meydan verme, onları koru. Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır. Böylece halkın hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert

hükümdar. Halkın üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle. Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli, bu emir ne olursa olsun hemen yerine getirmeli. İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidir, ey eli açık. Üçüncüsü senin dostuna dost, düşmanına düşman olmalıdırlar. Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar” (KB, 5574-5583. b.).

Hükümdarın halka, halkın da hükümdara olan sorumluluklarını anlatan bu beyitler, sorumlulukların karşılıklı olduğunu vurgulamaktadır.

KB’de yer alan beyitlerde herkesin bir sorumluluğu vardır ve bu sorumluluklar karşılıklıdır. Herkes sorumluluklarını yerine getirdiği ölçüde dirlik ve düzen sağlanır.

“Bana iyilik ettin ve çok ihsanda bulundun; ben ise, sana karşı görevimi yapamadan gidiyorum. Bu iyiliğin karşılığı olarak, ey zeki insan, şimdi sana vasiyetname yazıp bırakıyorum” (KB, 1353-1354. b.).

“Vefaya karşı vefa göstermek insanlık görevidir; vefakârlik et, insan ol ve adını yükselt” (KB, 1691. b.).

İnsan olmanın görevlerinden biri vefa göstermektir ve vefa görevi de karşılıklıdır.

KB’de hükümdar ve Öğdülmiş arasında şöyle bir konuşma geçmektedir:

“İşi yapan adam kendi görevini yapar; bunun kusur veya erdem olduğunu gören kişiye takdir eder. Ben iş yapan insanım, sen ise onu görensın; yapan adam işinin nasıl olduğunu görenden öğrenir” (KB, 1938-1939.b.).

Hükümdarın, kendi sorumluluklarıyla ilgili üçüncü bir gözden değerlendirme beklediği görülmektedir.

Eserde, çeşitli meslek gruplarının sorumluluklarından bahsedildiği görülmektedir. Bunlardan biri de eserin yazara kazandırdığı “hacib”lik görevidir:

“Kanun, usul ve örfü yerine getirmek ince bir iştir; ulu hacib bunu tanzim ederek, yol ve kapıları açar” (KB, 2490. b.).

“İster haciblerin, ister beylerin işi olsun, büyük ya da küçük, o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder. Hazinesdar veya kâtip gibi memurlar ve elbiseci veya ayakkabıcı gibi zanaatkârlarla ilişkidedir. Yat-yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların hakkı olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar. O bunların kalacakları yeri, yiyecekleri yemeği saptar, hediye eli veya hediyesizlerin usul ve çaresine bakar. Yol ağzındaysa insanlara rehberlik eder; merasim, örf ve âdetin yanlış yapılmamasına dikkat eder. Fakir, dul, öksüz ve yetimlerin dileklerini dinler ve bunları beye arz eder. Haksızlığa uğrayarak

hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşın davranmamalı. Yine içte ve dışta uygunsuzları görürse, onları ikaz ederek, hareketlerine engel olmalı ve bunlara meydan vermemeli. Bu çeşit birçok ölçülü işleri, şüphesiz ulu hacib halleder. Bu işlere her türlü yardım ondan gelir; eğer işler bozulur veya yapılmazsa, yine onun yüzünden kalır” (KB, 2493-2502. b.).

KB’de liyakattan da bahsedilmekte, görevini, sorumluluklarını hakkıyla yerine getiren yükselir, denilmektedir:

”Beyler kulu hizmetleri yüzünden yükseltir; hizmetleri beğenildikçe küçükler yükselir. Hizmet et, kul, hizmeti sayesinde bey olur; hizmeti beğenilmeyen kişi dileğine kavuşur mu? Şimdi dinle, bilge ne der; onun bu konudaki sözü bu fikri ne kadar ince ifade eder. İkbale erişemeyen insan hizmeti sayesinde başköşeye geçer; liyakatsiz kişi yaranmaya çalışsa da kapı eşiğini boylar. Hizmet eden dürüstlikle hizmet etmelidir; hizmeti beğenilirse, hizmetkâr dileğine erişir. Bu Ay-Toldı her gün kusursuz hizmet etti; hükümdar da ihsanıyla ona kapıları açtı. Hükümdara günden güne daha fazla yakalaşarak yükselmeye devam etti; kaygısı gittikçe azaldı, sevinci gittikçe arttı. Ay-Toldı görevini büyük bir şevkle yaptı; hükümdar da ona ihsanda bulundu, yardımcıları ve malı çoğaldı. Hükümdar onu her türlü işte sınıadı; hizmetkârını kendi istediği gibi buldu” (KB, 611-619. b.).

Görev yapan kişilerin işlerini düzgün yapmaları sayesinde yükselecekleri anlatılmaktadır.

Eserde, sorumluluk değeri pek çok beyitte geçmektedir. Özellikle hükümdarın sorumluluklarına değinilmekte, farklı meslek gruplarından kişilerin görev ve sorumlulukları sıralanmaktadır. Herkesin işini düzgün yapmakla sorumlu olduğu vurgulanmaktadır. Görevini hakkıyla yerine getirenlerin yükseleceği söylenmekte, bu yükselmeyi sağlayacak olan kişinin de hükümdar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca hükümdar adaleti temsil etmekte ve herkese karşı adil olmak zorundadır. Hükümdarın, liyakat sahibi kişileri göreve getirmekle de sorumlu olduğu belirtilmektedir. Herkesin üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerektiği ve sorumluluk sahibi olması gerektiği öğütlenmektedir.

4.1.21. Tasarruf

Tasarruf, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “bir şeyi istediği gibi kullanma yetkisi, kullanımı olarak geçmekte ekonomideki anlamıyla da tutumu, para biriktirmeyi, arttırımı” ifade etmektedir. KB’de tasarruf değeri, doğrudan geçmemekle birlikte, ifrat ve tefritten sakınılarak orta yolun bulunması tavsiyelerinin yer aldığı görülmektedir. KB’de

cimriliğin ve savurganlığın zararları anlatılmakta tasarruflu bir şekilde yaşamının çerçevesi çizilmektedir.

Malın mülkün çok biriktirilmesinin pişmanlığı anlatılmakta, cimri olmanın iyi bir şey olmadığı cömert olmanın gerçek zenginlik olduğu belirtilmektedir. Beyin halkı idare etmede başarılı olmasının sebeplerinden biri de cömert olmasıdır:

“Bilgili kişi ne der, dinle; cimri bir bey memleketine hâkim olamaz. Bu iki şey birbirine zıttır, onlar birbirlerinden kaçarlara; insan cimriye yanaşmaz, cömerte sıkıca yapışır. Bütün erdemli insanlar cimriden kaçır ve cömertin etrafına toplanarak, dilek ve arzularına kavuşurlar. Cimrilik ile beylik birbirine düşmandır; cimriye karşı her yerde isyan edilir. Memleketi ayakta tutan iki şey daha vardır: biri som altın, biri de kılıçtır. Memleketi cömertlikle korumalı; ey hükümdar, bey cömertlikle büyür” (KB, 3035-3040. b.).

Hükümdar eli açık olmalıdır ki halkı ona itaat etsin, denilmektedir.

“İnsanlık adını taşıyabilmek için, iki şey gerekir; biri merhametli olmak, biri de cömert olup mal dağıtmak. Bak, akıl bundan daha güzel söyler; aklın yolunu tutmanın faydası çoktur. Cömert derler, cömert kimdir; cömert canını feda ederse, insanın hakkını verendir. Gümüş dağıtmak cömertlik değildir; cömert halk için canını feda eder. Cömert insan halka malını akıtırsa, halk da koşarak onun etrafında toplanır” (KB, 6103-6107. b.).

“Bu dünya malını kötülemek doğru değildir; sarf edip dağıtmak suretiyle halkı sevindirmek mümkündür. Cömertler-başı da çok güzel söylemiş; ey iyi kişi, sen bunu dinle. Her türlü iyiliğe yol gösteren şey varlıktır; her türlü hastalığı tedavi eden şey varlıktır. Varlığı varsa, insan akıl ve bilgiyi bulur, her türlü iyiliği yapmaya elini uzatır. İnsan arzu ederse, bu varlık sayesinde mavi göğe yükselir; servet çok önemli bir destektir” (KB, 3977-3981. b.).

Servet yerinde kullanılırsa iyi bir şeydir, denilmektedir. İyilik yapmanın yollarından biri servete sahip olmaktır. Serveti ihtiyacı olanlara dağıtmak kişinin adını geleceğe taşımaktadır:

“Ey hükümdar, cimri olma, cömert ol cömert; cömertliğin adı ebedi kalır, ölmez” (KB, 1402. b.).

Geleceğe kalmak, adının ebedi yaşaması için kişinin cimri değil, cömert olması gerekmektedir.

“Eğer bir vefalı, cömert insan bulursam, onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim” (6569. b.).

“Cömertlerin başı ne der, dinle; ey cimri insan, bunu hatırında tut. Sevileni gözden düşürüp sevimsiz yapmak istenilirse, vaad edilen şeye engel olup vermemek yeterlidir.

Verilmeyecek şeyi vaad etmemeli; bir kere de vaad edildi mi, ona engel olmamalı” (KB, 2809-2811. b.).

Cimrilik ve vaadi yerine getirmemek kişiyi, halkın nazarında değersiz kılmaktadır.

“Cömert ol, halka mal dağıt ve yedir; beyler cimri olursa, adları kötüye çıkar” (KB, 5220. b.).

“Açgözlü adam kendisine hâkim olamaz; cimriler elçiliğe layık değildir. Gözü tok insan, fakir olsa dahi, zengin sayılır; insan sebat ederse her işte başarılı olur. Cimri olan tamahkâr olur, tamahkârlık fenadır; tamahkâr insanlara dilenci derler. Gözü tok insan ne der, dinle; gözü tok insan en zengin insandır. Açgözlülük kimi fakir yapmışsa, bu dünya onu ne kadar doyursa, yine zenginleşemez. Kim tamahkârlığın esiri olursa, ondan ancak ölümle kurtulabilir. Bilgi veren, açgözlü olana öğüt ve nasihat veren insan çok güzel söylemiş. Tam anlamıyla zengin olmak istersen, hiç şüphesiz, gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit. Gözü tok olan, kul olsa bile beydir; cimrinin beyliğinden bu kulluk daha iyidir. Hangi bey cimriyse, o fakirdir fakir; hangi kulun gözü tok ise, o gönlü zengin bir beydir” (KB, 2611-2620. b.).

Açgözlülüktan sakınılması tavsiye edilmekte, kişiye zararları açıklanmaktadır. Gözü tok bir kulun zengin bir bey olduğu anlatılmaktadır.

Hizmet ederken bile hizmet edilen insanın cömert olmasına dikkat edilmesi öğütlenmektedir:

“Hizmet etmiş ve hizmet ile arzusuna ve dileğine kavuşmuş olan insan ne der, dinle. Hizmet etme, edersen, layık olana hizmet et; layık olan bey hizmetkârın hakkını bilir. Hizmet etme, edersen de cömert olana hizmet et; bil ki, cömertin evi altın, kapısı gümüşdür. Cimriye hizmet etme, ey hizmet eden kişi; yoksa hayatın boşa geçer ve kendin de kötü olursun. Cimri kendi malını kendisinden esirger; nasıl olur da başkasının hakkını verir, söyle!” (KB, 946-950. b.).

Cimriliğe hizmet edilmemesi, cömerte hizmet edilmesi öğütlenmektedir. Cimrinin kişiye hakkını vermeyeceği söylenmektedir.

Kutu, mutluluğu, baht ve talihi temsil eden Ay-Toldı, kendini şöyle anlatmaktadır:

“Ay-Toldı dedi ki: Benim için bağ ve köstek olacak birkaç şey vardır; bak, onları belirtiyim. Beni bulan kimse mütevazı doğallı, alçakgönüllü ve tatlı dilli olmalı. Kendini gözetmeli, aşırılığa gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalı. Toplanmış olan malı yerinde sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemeli” (KB, 702-705. b.).

Maddi ve manevi aşırılığa gitmemek, malı yerinde sarfetmek kişiye mutluluk getirmekte, gelen mutluluğun kişide kalmasını sağlamaktadır.

“Ay-Toldı'nın hastalığı ağırlaştı ve ümidini keserek canından elini yudu. Pişman oldu ve dedi: Ey hayat, ey güzellik, ne yazık ki, sizi boşuna harcadım. Ömrümü gafletle geçirdim, gençliğimi boşu boşuna sarf ettim. Ben hayata kaçmış bir kaçaktım; şimdi ecel beni yakaladı ve geri gönderiyor; sözün ne faydası var. Açgözlülük ile dünya malını topladım; mal kalıyor, bense bugün her şeyi bırakıp yokluk içinde gidiyorum. Çok defa başkalarına elimi ve dilimi uzattım; işte ölüm geldi, yakaladı ve nefesimi kesti. Böylece çok pişman oldu ve ağladı; fakat pişmanlığı ölüm karşısında fayda etmedi. Şu insanoğlu ne kadar acizdir; ömrünü dilediği gibi geçiremez. Dileğine kavuşsa, yaşamasını bilmez; yaşasa da, dileğine kavuşamaz, ey hakîm” (KB, 1115-1123. b.).

Bu beyitlerde, ölüm döşeğindeki kahramanın dilinden, malı toplayıp gereğince kullanmamanın, zamanı boşuna harcamanın pişmanlığı anlatılmaktadır.

Cimrilik, kişinin mahvolmasına sebep olmaktadır:

“Ey kudretli devlet adamı, faydasız olan ve kişiye daima zarar veren şu üç şeydir. Biri kötü doğallık ve inatçı olmak, biri de yalan söylemektir. Biri de kişiyi aşağılık eden cimriktir; bunların üçü de bilgisizlikten ileri gelir. Kim doğası kaba ve inatçı olursa, onun işi her zaman ters gider. Eğer biri yalan söylemekle şöhret bulmuşsa, bil ki, o insanlar arasında daima bu şöhretle anılır. Cimrilikten daha kötü başka ne var; cimri toplar, yiyemez ve malı arkada kalır. Bilgi cimri hakkında ne der, dinle: Ey zavallı, ey çaresiz, ey sıkı el. Altın toplamayı bildin, fakat yemesini bilemedin, bu altını yığdın da birini olsun neden başkasına vermedin. Ey bu dünyayı toplayıp yiyemeyen kişi, yiyiciler hazırlandı, sen de yiyeceği hazırla. O üç şey kimde varsa, mutluluk onundur; bu üç şey kimde varsa, mahvolup gider adı” (KB, 1667-1676. b.).

Cimrilikten daha kötü bir şey olmadığı söylenmektedir. Eserde, insanların, cömerti övdükleri, cimriye sövdükleri belirtilmektedir:

“İnsanlar arasında övülmeye değer kimdir; cömert övülmeye ve cimriye sövülmeye layıktır” (KB, 1731. b.).

“Bu dünyada böyle âdet olmuştur: cimriye söverler, cömerti överler” (KB, 3049. b.).

“Sözünü düşünerek söyle, sana keder gelmez; hayatını boşuna geçirme, pişman olmazsın. Çok gururlanma herkes senden tiksindir; çok cimri de olma sana söverler. Alçakgönüllü ve insanlığa karşı insanlık gösteren adam ne der,

dinle. Sen iyi nam kazanmak istersen, gayret et, çok cömert olmaya çalış. Hür insanı gerçekten kul etmek istersen, cömert ol, mal dağıt; karşılığını görürsün” (KB, 4552-4556. b.).

Esere göre sözün de israfı vardır:

“İnsanlardan ayrı yaşıyorsam, buna mukabil boş söz sarf etmiyor, dedikodu yapmıyorum” (KB, 3348. b.).

Sözü düşünerek söylemek, israf etmemek gerekmektedir.

İnsanın ömrünü sarf ettiği şey onun için çok kıymetlidir:

“Hangi işe çok emek sarf edilmiş ise insan onu sever ve onu her şeyden aziz tutar. İnsan ömrünü hangi şeye sarf ederse, o şey sevimli can kadar kıymetli olur. Ömür aziz değil, emek azizdir; bu emeğe sarf edilmeyen hayata yazıktır. Hayat gider, insan buna acıdığını itiraf etmez; emek boşa giderse bunun acısı uzun yıllar unutulmaz” (KB, 2839-2842. b.).

Emek verilip ömrün yolunda harcandığı şey çok kıymetlidir, denilmektedir.

KB’de, tasarruf değeri doğrudan geçmemekle birlikte cimriliğin zararları, cömertliğin faydaları anlatılarak hayatı tasarrufun sınırları çizilmektedir. Özellikle hükümdarın halkın yönetiminde servetini nasıl sarf edeceği ile ilgili önemli öğütler verilmektedir. Boş sözlerin sarf edilmemesi gerektiği, ömrün sarf edildiği şeyin çok kıymetli olduğu anlatılmaktadır.

4.1.22. Temizlik

Temizlik kavramı, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020) pek çok anlamda yer almaktadır: “kirli, lekeli, pis, bulaşık olmayan, arı, pak, münezzeh, hijyen, hijyenik: özenle yapılmış; temiz iş; çok az kullanılmış veya hiç kullanılmamış olan, özrü olmayan: ahlakça lekesiz, necip, nezih: sabıkasız”. Bu tanımlara bakıldığında hemen hemen her tanımın KB’de yer aldığı görülmektedir.

Eserde, temizlik değerinin, gerçek anlamda kullanılmasının yanı sıra günahsız olma ya da helal olma gibi anlamlara gelecek şekilde de kullanıldığı görülmektedir. Eserde, maddi ve manevi temizliğin tevriye sanatından faydalanılarak eş zamanlı olarak ifade edildiği beyitler de bulunmaktadır.

Hükümdar, Ay-Toldı ile sohbetinde, temizliği şöyle açıklamaktadır:

“Ben hoşlanmadığım şeyleri sana söyleyeyim; sen onlara yaklaşma, temiz olmaya çalış. Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra da zulüm edenler gelir. Sonra da doğası haris ve olgun olmayanlar, aceleci huylu ve gözü doymaz olanlar. Her işte hiddet gösterenler, içkiye düşkünler veya çalıp çırpınlar” (KB, 847-850 b.).

Beyitlerde sayılan olumsuzluklardan arınmış olan kişilerin temiz olduğu varsayılmaktadır.

“Bu beylik mukaddestir, temizlik ister; halkın da temiz ve uyanık olmasını ister” (KB, 1960. b.).

“Bey takva sahibi ve temiz olmalı; aslı temiz olan daima temizlik ister. Takva sahibi, hataya düşmemek için, titiz davranır; böyle titiz hareket eden beyler doğru iş görürler. Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa, hiçbir zaman temiz ve isabetli hareket edemez” (KB, 1985-1987. b.).

Beyin aslı temiz olursa hataya düşmemek için çaba harcar ve temiz kalpli olursa isabetli hareket eder, denilmektedir.

“Mutluluk ve ikbal temizdir, her yerde temizlik arar; bu devlet durudur ve ancak saf olanı destekler. Bey içkiye müptela, fesatçı ve kaba olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur. Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir; bey uygunsuzluk ederse onu kim yola getirir. İnsan temiz olmayan şeyleri su ile yıkayıp, temizler; eğer su kirlenirse, o ne ile ve nasıl temizlenir” (KB, 2105-2108. b.).

Beyitlerde, halkın uygunsuzluklarını düzeltten beyin bir uygunsuzluğu olursa onu kim düzeltir, sorusu, bir benzetmeyle açıklanmakla birlikte, gerçek anlamıyla ele alındığında da oldukça düşündürücü görünmektedir. Mutluluk ve ikbal temiz olduğu için temizi seçer, denilmektedir.

KB’de hükümdar olan Kün-Toğdı adaleti temsil etmektedir.

“Güneş doğar, temiz veya kirli demeden, her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez ” (KB, 831 b.).

Adaletli hükümdar, herkesin beyidir ve ihsanını ayırım yapmadan tıpkı Güneş gibi herkese yaymaktadır.

“Kimin boğazı ve üstü başı temiz olursa; onun üzerinden bütün günahlar gider. Temizlik istersen, boğazından geçen helal lokma olsun; böyle yapanın ulaşacağı nimetler, nehir gibi bol ve devamlı olur. Kendi yararını arama, halkın yararını düşün; senin yararın halkın yararının içindedir” (KB, 5351-5353. b.).

Temiz olmak için yenilip içilenlerin de temiz olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Yemeğin ve onu yapan aşçıbaşının da temiz olması gerekmektedir:

“Aşçıbaşının gözü çok tok ve gönlü zengin olmalı; temiz olduğu gibi, yüzü ve giysisi de Ay gibi parlamalıdır” (KB, 2843. b.).

“Tanrı temizliği sever, temizlik ile insan iyi ad kazanır. Temizliği bütün insanlar ister; yemek temiz olursa, kişi onu arzular. Temiz olmayan kişiyi yemekten uzak tutmalı; temiz olmayanın işi de temiz değildir” (KB, 2856-2858. b.).

Yemeği yapan temiz olursa, yemek de temiz olur, denilmektedir:

“Bütün konukların sofradan doyarak kalkması için yiyecek ve içeceği olabildiğince iyi ve temiz hazırla” (KB, 4648. b.).

Yemeğin temiz olması, yemeğin tercih edilmesine sebep olarak gösterilmektedir.

“İncecik olan doğru yolda yürümek istersen, önce yediğinin helal olmasına dikkat et, ey temiz kalpli” (KB, 4407. b.).

Beyitlerde, yiyecek ve içeceğin temiz olmasından kasıt hem helal olması hem de gerçek anlamıyla kirlere arınmış pak olmasıdır.

“Bu dünya tehlikelerle doludur, onun şerbeti zehirdir; sen bütün içecek ve yiyeceklerde temizlik ara” (KB, 4801. b.).

Yemeklerin yanı sıra eşyaların, evin de temiz olması gerektiği belirtilmektedir.

“Evini barkını çok temiz ve pak tut; bu sana mutluluk getirir, ey eli açık ve cömert” (KB, 4536. b.).

“Evin barkın, sofraya ve tabakların temiz, odanın minderlerle döşenmiş, yiyecek ve içeceklerin de seçkin olmalı” (KB, 4645. b.).

Yiyecek içeceğin, evin temiz olmasının yanı sıra kişilerin de manevi anlamda temiz olması gerekmektedir. Kişilerin eş seçerken dikkat etmesi gereken hususlardan biri de şöyledir:

“Alacağın kişinin soyu soppu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de hayâ ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et” (KB, 4476. b.).

Temizlik için soy ve soppu önemine dikkat çekildiği görülmektedir.

“Adı Ögdilmiş’di; soyu temiz, yüzü güzel ve huyu iyiydi” (KB, 1159. b.).

Eserde iyi insan olmanın yolları anlatılırken, kir olumsuz anlamda kullanılarak doğuştan kötü olan insanların iyi olamayacağından bahsedilmektedir:

“Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın kırı ölene dek temizlenmez” (KB, 876. b.).

Eserde, bazı meslek grupları için de özellikle temiz olunması gerektiğine dikkat çekildiği görülmektedir.

“Hizmete hazır, vefalı, emanete karşı titiz ve bir de temiz gönüllü olmalı” (KB, 2237. b.).

“Hacıb hayâ sahibi, temiz ve nazik olursa, ondan işte ve sözde ancak iyilik gelir” (KB, 2444. b.).

Kişinin gönlü temiz olursa, işi de temiz olmaktadır:

“Doğası iyi olursa, sözlerini tartarak söyler; sözleri tartan insanın işi çok temiz olur” (KB, 2440. b.).

Temiz kişi üşenmez, daima hizmet eder:

“Takva sahibi, temiz ve dindar kişi üşenmez, daima başkalarına hizmet eder” (KB, 2462. b.).

Eserde, çeşitli maddi manevi rahatsızlıklar için reçetelerin verildiği de görülmektedir. Bu hastalıklardan bir tanesi kişinin sevdasının güçlenmiş olmasıdır:

“Ey kardeş, onun sevdası güçlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini temizlemelidir” (KB, 6012. b.).

Sevdası güçlenmiş kişi ilaçla beynini temizlemelidir, denilmektedir.

“Hastalığın iyileşecek ve sen de sıhate kavuşacaksın; günahın temizlenecek ve sevaba ulaşacaksın” (KB, 5984. b.).

Hastalıklar insanların günahlardan arınarak temizlenmesine sebep olarak gösterilmektedir.

“Şimdi kalan ömrünü artık boşa geçirme; kendini günah ve kusurlardan temizle” (KB, 1440. b.).

Kişinin manevi kirlere temizlenmesi gerektiği söylenmektedir. KB’de kalbini temizlemiş kişilerin söylediklerinden örnekler verilmektedir.

“Kalbi temizlenmiş ve Tanrıya gerçekten ulaşmış olan kişi ne der, dinle” (KB, 4795. b.).

Kişi, Tanrı’ya gerçekten ulaşmış olabilmek için kalbini temizlemelidir.

Eserde, temizlik değeri maddi ve manevi kirlere arınması olarak kullanılmaktadır. Çoğu yerde tevriye sanatı ile iki anlamı birlikte düşündürülmektedir. Eserde temizliğin, soy-sop temizliği, temiz iş ve helal anlamlarıyla kullanımı da yer almaktadır. Hastalıktan kurtulmanın da temizlik kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir. Temizlik değeri eserde, kişilerin iş için uygun olmaları, huy güzelliği, gıdaların helal olması, evin, eşyaların temiz olması vb. şekillerde yer almaktadır.

4.1.23. Vatanseverlik

Vatanseverlik, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “yurdunu, milletini büyük bir tutku ile seven, bu uğurda her türlü özveriye katlanan (kimse), vatansever, vatanperver” olarak tanımlanmaktadır. Vatanseverlik değeri, KB’de bir sözcük olarak doğrudan geçmemektedir. Ancak eserin bütününe bakıldığında vatanseverlik değerine sahip olan bir yazar tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Arat’ın, KB’nin (s.23) ön sözünde belirttiği gibi iktidar mücadelelerinin yaşandığı karışık bir dönemde yazılan KB, ideal devlet düzeni için yapılması gerekenleri bir bir ayrıntılarıyla sıralayarak iki dünya mutluluğunu elde etmeyi

amaçlamaktadır. KB'nin en belirgin özelliği bir siyasetname olmasıdır. Yusuf Has Hacıb, eserine bilgi sahibi olduğu için vatanına faydalı olmak isteyen, bu bilgisinden faydalanılmasını isteyen bir kahraman ile başlamaktadır. Hükümdarın hizmetine girip hükümdarın halkı en iyi şekilde yönetmesi için yardım etmesi, adaleti sağlaması için doğru kanunları koymasında yardımcı olması, kendisinden sonra yerine geçen oğlunun da aynı şekilde vatani için çalışması vatanseverlik değerini akla getirmektedir.

KB'de vatanın korunması, daha güçlü, daha dinamik bir devlet olması için gerekenler, halkın daha mutlu olması için yapılacaklar ortaya koyulmaktadır. Yusuf Has Hacıb eserinde yer alan kahramanlarla benzerlik gösterir bir şekilde, iyi bir eğitim alarak bu kitabı yazıp hükümdara sunmuş karşılığında devletin üst kademelerinde yer alan “ulu hacib”lik makamına layık görülmüştür.

Eserde yer alan ideal devlet düzeni içinde ideal insan profili çizilmekte farklı meslek gruplarının belirgin özellikleri verilmektedir. Bu özelliklere dikkat edilerek liyakat sahibi insanların doğru yerlere gelerek devletin bekasının sağlanması hedeflenmektedir. Dolayısıyla ideal devlet düzenini ortaya koyan eserde yazılan her bir beyit vatanseverliğin bir tezahürüdür. Eserde, doğru kanunun uygulanmasıyla devletin bekasının sağlanacağı görüşü savunulmaktadır.

“Ey hâkim, memlekette uzun süre hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın” (KB, 2033. b.).

“Kanun ile ülke genişler, dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir, dünya bozulur” (KB, 2034. b.).

Vatanseverlik değerinin etkileri görülen bu beyitlerde vatani ayakta tutmak için verilen öğütlere yer verilmektedir. Beyitlerde hukukun üstünlüğü vurgulanarak vatani korumak için doğru kanunun uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Beylerin ihtiyatlı, kanunu doğru uygulayan, cesur, doğru sözlü, cömert, alçakgönüllü olması gerektiği söylenmektedir. Memleket tutmak ve beyliğin sağlam temeller üzerine oturması için de tavsiyelerin verildiği görülmektedir.

“Memleket tutmak için çok asker ve ordu gerekir; halkın zengin olması için de çok mal ve servet gerekir; bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar” (KB, 2057-2059).

Hükümdara verilen pek çok öğüdün vatani korumak, devletin sürekliliğini sağlamak ve halkın mutluluk için de yaşaması amaçlı verildiği görülmektedir. Eserde memleketin düzene girebilmesi için hükümdarın kime nasıl davranması gerektiği anlatılmakta, suçluların cezasını nasıl vermesi gerektiği uzun uzun açıklanmaktadır.

Vatanseverlik değerine sahip bir yazarın kaleminden çıkan bu eser vatana faydalı olması açısından oldukça önemli bilgiler içermekte, konuların işlenişinde vatanseverlik değeri ön plana çıkmaktadır.

4.1.24. Yardımseverlik

Yardımseverlik, TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), "hayırseverlik" olarak tanımlanmaktadır. Yardımsever kelimesi TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), "yoksullara, düşkünlere, yardıma muhtaç olanlara iyilik ve yardım etmesini seven, iyiliksever, yardımsever, hayırperver: Halkın yararı için okul, çeşme, hastane vb. yaptıran" olarak yer almaktadır. KB'de yardımseverlik değerinin eserin geneline yayıldığı görülmektedir. Eserde kahramanlar birbirlerine yardım etmekte, birbirlerinin işlerini kolaylaştırmaktadır. Maddi manevi farklı insanların yardımına muhtaç olan insan, sözlükteki tanımın aksine baştaki hükümdar bile olabilmektedir:

"Bir gün tek başına otururken, kederli kederli şöyle der: bu beylik işi ve emir vermek meselesi büyük iştir. Bakarsan, çok zahmetlidir ve binbir türlü işi vardır; bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir. Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri gereklidir. Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve yetenekli bir kişi gerekli. Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlar biri olmalı. Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda bulunmalı" (KB, 420-425. b.).

İnsan insana muhtaçtır, bu beyitlerde yardım alınacak kişilerin özellikleri de sıralanmaktadır.

KB'ye göre yardım eden insanlara da hakkını vermek gerekir, ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını gidermek gerekir. İnsan böyle davrandığı sürece mükâfatını alır:

"Yedirip içirerek, karınlarını doyurduktan sonra da, boş göndermemeli; neyi varsa, onlara ihsanda bulunmalı" (KB, 2560. b.).

Misafire ikramda bulunmanın yanı sıra giderlerken de boş gönderilmemeleri öğütlenmektedir. Pek çok kaynakta dış kirasının Osmanlı'ya özgü bir âdet olarak geçtiği görülse de KB'deki beyitler bu âdetin çok daha eski dönemlere uzandığını kanıtlamaktadır.

"Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağlarını aç" (KB, 3237. b.).

"Benimle beraber ol, bana yardım et; fakirleri destekle, onların durumunu düzeltmeye çalış. Bu senin için sevaplı bir iş ve benim için ise, iyi bir addır; buna karşılık kadir Tanrı sana her iki dünyayı nasip eder" (KB, 3261-3262. b.).

"Müslümanların işini gör, ihtiyaçlarına yardım et; Tanrı sana cennet verir, yerin başköşe olur" (KB, 3503. b.).

İnsanlara yardım ederek her iki dünya mutluluğunun elde edileceğini anlatan bu beyitlerin yanı sıra Tanrı'nın yardımıyla insanın dileğine kavuşacağına vurgu yapılmaktadır:

“Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kişi her iki dünyada da mutlu olur”(KB, 1267. b.).

“Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve mutluluğa kavuşur” (KB, 6192. b.).

“Her işe Tanrıdan tevfik dile; bil ki, sana ancak Tanrı yardım edebilir. İyi veya kötü, ne gelirse, ona razı ol; kazaya boyun eğ, ağzını bozma” (KB, 1430-1431. b.).

Kişiye tüm dileklerine kavuşturacak olan, ona bu yolda yardım edecek olan yalnızca Tanrıdır, denilmektedir.

“Kişi Tanrının fazlı ile büyür ve dileğine kavuşur; işi günden güne yoluna girer” (KB, 1799. b.).

KB'de yardım konusu anlatılırken ana karakterlerden hükümdar Kün-Togdi'nin bir yardımcı araması dikkat çekmekte ve bir hükümdarın bile yardıma ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Başkalarına özellikle fakirlere, muhtaçlara yardım etmenin iki dünya mutluluğunu getireceği vurgulanmakta, yardım edene karşılığının verilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Eserde, yardım etmenin sadece maddi manada olmadığı bir güler yüzün bile insanlara yardım olarak değerlendirildiği görülmektedir. Her iş için Tanrı'nın yardımına ihtiyaç duyulması “tevfik” kelimesiyle karşılanmaktadır.

4.2. Ortaokul Ders Kitapları için Kutadgu Bilig'den Metin Önerilerine Yönelik Uzman Görüşlerinin Analizi

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan bu kısımda, öğretim programları incelenerek belirlenen yirmi dört değere yönelik KB'den seçme metinler hazırlanmıştır. Metinler hazırlanırken, metinlerin 7. ve 8. sınıf düzeyine uygun olmasına dikkat edilmiş olup “Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları”nda ve Türkçe Öğretim Programı'nın Genel Amaçlar bölümünde yer alan ve millî, manevî, ahlâkî değerlere uygun, öğrencilerin edebî zevklerini geliştirici ve belirlenen değere uygun olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, bu metinlerin, özellikle 2019 yılı İlkokul ve Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda geçen ölçütlere de uygun olmasına dikkat edilmiştir. Her bir değer için ayrı ayrı hazırlanan metinlerde, KB'nin çeviri orijinal metnine sadık kalınmaya gayret edilmiştir. Manzum olan orijinal metin kimi değerler için konu bütünlüğünün sağlanması ve biçim çeşitliliğinin olması açısından nesre çevrilerek oluşturulmuştur. Metnin tutarlılığının ve bütünlüğünün bozulmaması için değeri, doğrudan içermeyen beyitlere de yer verilmiştir.

Araştırmacı tarafından yirmi dört değerin her biri için hazırlanan metinlerden yola çıkarak “Metnin Kazanımları” maddeleri oluşturulmuştur. Metinler için hazırlanan kazanımların ilk altı maddesi ve son iki maddesi öğretim programlarında yer alan kazanımları içermekte olup ortak maddelerdir. Bu maddeler şunlardır:

1. Kelime hazinesinin geliştirilmesine katkı sağlar.
2. Öğrencinin dil gelişimine katkı sağlar.
3. Öğrencinin zihinsel (bilişsel) gelişimine katkı sağlar.
4. Öğrencinin sosyal gelişimine katkı sağlar.
5. Öğrencinin kişilik gelişimine katkı sağlar.
6. Öğrencide estetik zevkin gelişimine katkı sağlar.
7. Toplum hayatını yansıtan bir metindir.
8. Anlatım somut örneklerle desteklenmiştir.

Diğer maddeler, metnin içeriğine uygun olarak, metnin içerdiği değerlerle ilgili ve metne özel kazanımlar olarak belirlenmiştir. Bu sebeple kazanım madde sayıları değişiklik gösterebilmektedir.

Sonrasında “Metnin Kazanımları” maddelerinin, 8 kişiden oluşan uzman grup tarafından değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu değerlendirme sonuçları için Lawshe tekniği kullanılarak istatistiksel veriler elde edilmiştir. Bu veriler üzerinden metinlere ve kazanımlara yönelik “kapsam geçerlilik indeksleri” belirlenmiştir. Elde edilen “kapsam geçerlilik indeksleri”nden yola çıkarak metinlerin, ortaokul 7. ve 8. sınıf düzeyi Türkçe ders kitapları için uygun olup olmadıkları yordanmaya çalışılmıştır. Ortaokul 7. ve 8. sınıf düzeyi Türkçe ders kitapları ders kitapları olarak ve ortaokul 7. ve 8. sınıf öğrencileri öğrenciler olarak ifade edilecektir.

4.2.1. Adalet/Adil Olma Değeri

Adalet/adil olma değeri ile ilgili “Adil Ol” isimli metin, KB’nin ana karakterlerinden biri olan ve adaleti temsil eden Kün-Toğdı’nın kendisini ve özelliklerini, veziri Ay-Toldı’ya tanıtmak için başvurduğu yolu anlattığı kısımdan yararlanılarak hazırlanmıştır. Kün-Toğdı burada adaletin ne olduğunu ve özelliklerini somutlaştırarak temsillerle anlatmaktadır. Metinde adalet değerinin, somut örneklerle verildiği, benzetmelerle anlatımın zenginleştirildiği görülmektedir. Eğitimde öğrencilere adalet/adil olma değerini verirken bu metnin kullanılmasının öğrenciler için etkili ve akılda kalıcı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 2

“Adil Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Adil Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 2’ye göre “Adil Ol” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 3

“Adil Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

Adil Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
1. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama							1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

“Adil Ol” metni uzman görüşlerine göre öğretim programlarında yer alan kazanımlardan olan öğrencinin kelime hazinesinin geliştirilmesine, dil gelişimine, zihinsel (bilişsel) gelişimine, sosyal ve kişilik gelişimine, estetik zevkin gelişimine katkı sağlamaktadır. Metnin amacına uygun olarak adil olma, adalet değerini içerdiği ve adil olmanın, adaletin ve iyiliğin özelliklerini anlattığı ve somut anlatımlarla toplum hayatını yansıtan bir metin olduğu maddeleri uzmanların tamamı tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 3’e göre “Adil Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.2. Aile Birliğine Önem Verme Değeri için Seçilen “Öğüt” İsimli Metnin Kapsam Geçerlilik İndeksi

Aile birliğine önem verme değerini öğrencilere verirken kullanılması amacıyla KB içinden “Öğüt” isimli metin oluşturulmuştur. Metinde, anne, baba ve akrabaların önemi vurgulanmaktadır. Anne, baba sözü dinlemenin, akraba ve kardeşlerle kaynaşmanın önemi ve faydaları anlatılmaktadır.

Tablo 4

“Öğüt” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Öğüt	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Edilebilirlik							
Katkı	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0.75
Sağlayıcılık							
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,83	97,9%	0,16	2,08%	0	0%	0,95
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,95

Tablo 4’e göre “Öğüt” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,95 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülecek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 5

“Öğüt” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

Öğüt	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
1. Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
2. Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
3. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6. Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
7. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11. Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Ortalama	7,45	93,18%	0,54	6,81%	0	0%	0,86
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,86

Tablo 5’ten anlaşılacağı üzere, öğrencinin kelime hazinesinin geliştirilmesine ve öğrencide estetik zevkin gelişmesine katkı sağlaması açısından “Öğüt” metni, iki uzman dışında “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Öğrencinin dil gelişimine katkı sağlaması ve anlatımın somut örneklerle desteklenmiş olmasıyla ilgili olarak da bir uzman “Kararsız” görüşü bildirirken yedi uzmanın, metni, “Uygun” olarak değerlendirdiği görülmektedir. Metinde aile birliğine önem verme değerinin işlendiği, ailede ilişkilerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili özelliklerin anlatıldığı ve ideal aile ve akrabalık ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine değinen, toplum hayatını yansıtan bir metin olması maddelerini, uzmanların görüş birliğiyle “Uygun” olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Tablo 5'e göre "Öğüt" isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,86 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş bildiren uzmanların oranı, %93,18 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş bildiren uzmanların oranı ise %6,81 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.3. Dostluk-Arkadaşlık Değeri

Dostluk-arkadaşlık değerini öğrencilere vermek amaçlı "Nasihat" isimli metin hazırlanmıştır. Bu metinde, kimlerle arkadaş olunması gerektiği, dostluğun/arkadaşlığın nasıl olması gerektiği, gerçek dostluğu/arkadaşlığı anlamın yolları gibi bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler açık bir anlatımla zaman zaman benzetmelerle, örneklerle sunulmaktadır. Metinde bulunan kelime zenginliğinin öğrenciye katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Tablo 6

"Nasihat" isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Nasihat	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Ortalama	7,83	97,83%	0,16	2,08%	0	0%	0,95
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,95

Tablo 6'ya göre "Nasihat" isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,95 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 12 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 7

“Nasihat” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdelikleri

Nasihat	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5. Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
6. Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
7. Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
8. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
12. Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,66	95,83%	0,33	4,16%	0	0%	0,91
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,91

Tablo 7’den anlaşılaçağı üzere, “Nasihat” başlıklı metin, öğrencinin kelime hazinesinin geliştirilmesi, dil gelişimine katkı sağlaması, zihinsel ve sosyal gelişimine katkı sağlaması hususunda ve yine metinde arkadaşların ve dostların nasıl seçilmesi, nasıl olması gerektiğini somut örneklerle anlatan toplum hayatını yansıtan bir metin olması dolayısıyla uzmanların tamamı tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Öğrencinin kişilik gelişimine katkısı ve metinde arkadaşlık, dostluk değerinin yer alması hususunda bir uzmanın “Kararsız” görüş belirtmesi dışında metnin “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Öğrencide estetik zevkin gelişmesine katkı sağlaması açısından da iki uzman, “Kararsız” olduğu görüşünü beyan ederken altı uzmanın “Uygun” görüşünü bildirdiği görülmektedir.

Tablo 7’ye göre “Nasihat” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi %0,91 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %95,83 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %4,16 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız

uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin, kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.4. Bağımsızlık/Özgürlük

Bağımsızlık/özgürlük değerini öğrencilere vermek amaçlı “Esaret” ismi verilen KB içinden tek bir beyit alınmıştır. Bu beyit nefis terbiyesi ve öz denetim alt değerlerini de içermektedir. Eğitimde bir değeri verirken uzun anlatımların yanı sıra özlü sözlerle öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal faaliyetlerini harekete geçirecek az sözle çok şey anlatan bu gibi beyitlerin de yer alması gerektiği düşünülmektedir. Üzerine düşünüldüğünde sayfalarca yazı yazılabilecek olan bu beyitlerin, öğrenciye sunulmasının, onları aktif öğrenmeye sevk etmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 8

“Esaret” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Esaret	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Kelime İçeriği	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
Metin Türü	5	62,5%	3	37,5%	0	0%	0,25
Ortalama	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,75

Tablo 8’e göre “Esaret” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,75 olarak tespit edilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 10 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 9

“Esaret” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Esaret	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
2.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	5	62,5%	3	37,5%	0	0%	0,25
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	5	62,5%	3	37,5%	0	0%	0,25
7.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
8.	Kazanım	5	62,5%	3	37,5%	0	0%	0,25
9.	Kazanım	5	62,5%	2	25%	1	12,5%	0,25
10.	Kazanım	5	62,5%	3	37,5%	0	0%	0,25
	Ortalama	6	75%	1,9	23,75%	0,1	1,25%	0,50
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,55

Tablo 9’den anlaşılacağı üzere, “Esaret” metnini, öğrencinin zihinsel ve kişilik gelişimine katkı sağlaması yönüyle uzmanların tamamı “Uygun” görmektedir. Metinde bağımsızlık değerinin işlendiği maddesiyle ilgili olarak metni, bir uzman “Kararsız” olarak değerlendirirken yedi uzman “Uygundur” olarak değerlendirmektedir. Öğrencinin kelime hazinesinin geliştirilmesine ve dil gelişimine olan katkısı iki uzman tarafından “Kararsız” olarak değerlendirilirken altı uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Öğrencinin sosyal gelişimine, estetik zevkinin gelişimine katkısı olduğu ve bağımsızlığın özelliklerini anlatan somut örneklerle desteklenmiş bir metin olduğu maddeleriyle ilgili olarak üç uzman “Kararsız”, beş uzman ise “Uygun” görüşünü belirtmektedir. Toplum hayatını yansıtan bir metin olması maddesi ise bir uzman tarafından “Uygun Değil”, iki uzman tarafından “Kararsız” ve beş uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 9’a göre “Esaret” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,55 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %75 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %23,75 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman oranı %1,25 olarak belirlenmektedir.

4.2.5. Barış Değeri

Barış değeri için “Barış” metni, KB içinden barış değerini açık ve net bir şekilde ortaya koyması ve eğitimde kullanılmaya en uygun beyitler olması açısından mensur olarak oluşturulmuştur. Metin çok uzun olmamakla birlikte barış değerini ve barış değerinin kişiye kazandırdıklarını vermekte, öğrencinin barış değeriyle ilgili farkındalık oluşturmalarını sağlayacağı düşünülmektedir.

Tablo 10

“Barış” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Barış	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
Uyumluluk	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Tutarlılık	6	75%	1	12,5%	1	12,5%	0,50
Kabul Edilebilirlik	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Katkı Sağlayıcılık	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,16	89,58%	0,66	8,33%	0,16	2,08%	0,79
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,79

Tablo 10’a göre “Barış” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,79 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülmüş tespit edilen 12 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 11

“Barış” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Barış	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
3.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
12.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
	Ortalama	7,5	93,75%	0,50	6,25%	0	0%	0,87
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,87

Tablo 11’den anlaşılacağı üzere, “Barış” metni öğrencide estetik zevkin gelişmesine katkı sağlaması maddesi, iki uzman tarafından “Kararsız”, altı uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Öğrencinin dil gelişimine, zihinsel gelişimine katkı sağlaması ve barış değerinin nasıl olması gerektiğini somut örneklerle anlatması maddeleri yedi uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Barış nasıl sağlanır ile barışmanın öneminin ve sağladığı faydaları anlatır maddeleri tüm uzmanlar tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Yine diğer ortak maddelerde de uzmanların görüş birliğini sağlayarak “Uygun” olduğunu belirttikleri görülmektedir.

Tablo 11’e göre “Barış” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,87 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %93,75 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %6,25 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.6. Bilimsellik Değeri

Bilimsellik değeriyle ilgili olarak KB’de pek çok örnek metin yer almaktadır. “Bilgi ve Anlayış” ismiyle oluşturulan metinde bütünlük bozulmadan bilgi ve anlayışın verilmesi, kişiye kazandırdıklarını en iyi şekilde açıklayan beyitler olması ve eğitimde kullanılabilirliği açısından elverişli olması açısından bu beyitlerin verilmesi uygun görülmüştür. Bilgi ve bilgisizlik üzerinden zıt kavramlarla bilimsellik değerinin yer aldığı bu beyitlerin, öğrencilere bilimsellik değerini verirken faydalı olacağı düşünülmektedir.

Tablo 12

“Bilgi ve Anlayış” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Bilgi ve Anlayış	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 12’ye göre “Bilgi ve Anlayış” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 12 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 13

“Bilgi ve Anlayış” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Bilgi ve Anlayış	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
12.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	7,83	97,91%	0,16	2,08%	0	0%	0,95
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,95

Tablo 13 incelendiğinde, “Bilgi ve Anlayış” metni için bilgi ve anlayışın nasıl olması gerektiğiyle ilgili özellikleri anlatması ve toplum hayatını yansıtan bir metin olması maddeleri için bir uzman “Kararsız” olarak görüş belirtirken diğer uzmanların “Uygun” görüş belirttiği görülmektedir. Yine ortak maddeler ve metnin bilgi ve anlayışın insanlara kattığı değeri anlatması, bilgi ve anlayışın önemini ve sağladığı faydaları anlatması maddeleri tüm uzmanlar tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 13’e göre “Bilgi ve Anlayış” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,95 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %97,91 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %2,08 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.7. Çalışkanlık Değeri

Çalışkanlık değerinin, KB içinden oluşturulan ve Ay-Toldı'nın çalışkanlığı, düzenli, disiplinli çalışması ve diğer olumlu özellikleriyle nasıl yükseldiğini anlatan “Çalışkanlık” isimli metinle verilmesi hedeflenmiştir. Bu metinde çalışkan olmanın özellikleri anlatılırken çalışarak kişinin neler kazanabileceği de verilmektedir.

Tablo 14

“Çalış, Yüksel!” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Çalış, Yüksel!	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 14’e göre “Çalış, Yüksel!” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 15

“Çalış, Yüksel!” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Çalış, Yüksel!	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
12.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 15’den anlaşılacağı üzere, “Çalış, Yüksel!” adlı metinde çalışkanlık değerinin işlendiği, çalışmanın önemine ve çalışkanlığın kazandırdıklarını anlatır maddeleri ile tüm ortak maddelerin uzmanların tamamı tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Tablo 15’e göre “Çalış, Yüksel!” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmiş olup olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metnin, kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.8. Dayanışma Değeri

Dayanışma değerini vermek amaçlı, KB içinden “Dayanışma” isimli metin hazırlanmıştır. Bu metinde, özlü sözlerle danışma ve dayanışmanın önemi vurgulanmakta ve faydaları anlatılmaktadır.

Tablo 16

“Dayanışma” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Dayanışma	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 16’ya göre “Dayanışma” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 12 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 17

“Dayanışma” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Dayanışma	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
12.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
	Ortalama	7,83	97,91%	0,16	2,08%	0	0%	0,95
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,95

Tablo 17 incelendiğinde, “Dayanışma” adlı metin için öğrencide estetik zevkin gelişimine katkı sağlaması ve anlatımın somut örneklerle desteklenmesi maddeleri, bir uzman tarafından “Kararsız” olarak değerlendirilirken yedi uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Metin, dayanışma değerinin nasıl olması gerektiği, dayanışmanın nasıl sağlandığı ve dayanışmanın önemini ve faydalarını anlatması yönüyle tüm uzmanlar tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 17’ye göre “Dayanışma” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi %0,95 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %97,91 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %2,08 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metnin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.9. Duyarlılık Değeri

Duyarlılık değerini vermek amaçlı KB içinden “Duyarlılık” isimli metin hazırlanmıştır. Hükümdara verilen öğütlerin sıralandığı beyitlerden oluşmuş bir metindir. Hükümdar üzerinden herkese duyarlı olma çağrısı yapılmakta her zaman her yerde başkalarının hakkına saygılı olmanın, başkalarının hakkını gözetmenin, kişinin salt kendisi için değil başkalarına da duyarlı olarak yaşamasının önemi anlatılmaktadır. Metinde duyarsız bir yaşamın getireceği olumsuzluklara da yer verilerek duyarlılık değerinin önemi vurgulanmaktadır.

Tablo 18

“Duyarlı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Duyarlı Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 18’e göre “Duyarlı Ol” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 10 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 19

“Duyarlı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Duyarlı Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 19’den anlaşılabacağı üzere, “Duyarlı Ol” adlı metinde duyarlılık değerinin işlendiği, duyarlı olarak yaşamının özelliklerinin anlatıldığı ve diğer ortak maddelerin metinde yer aldığı hususunda, tüm uzmanların görüş birliği ile “Uygun” olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Tablo 19’a göre “Duyarlı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.10. Dürüstlük Değeri

Dürüstlük değeri için KB’de dürüstlük değerinin en yoğun ve bütün olarak geçtiği beyitler alınarak “Doğru Ol, Dürüst Ol” başlıklı metin hazırlanmıştır. Bu metinde doğruluğun ve dürüstlüğün insana kazandıracakları sıralanarak dürüstlük değerinin vurgulandığı görülmektedir.

Tablo 20

“Doğru Ol, Dürüst Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Doğru Ol, Dürüst Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Kelime İçeriği	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,66	95,83%	0,33	4,16%	0	0%	0,91
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,91

Tablo 20’ye göre “Doğru Ol, Dürüst Ol” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 13 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 21

“Doğru Ol, Dürüst Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

Doğru Ol, Dürüst Ol		Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
12.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
13.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
Ortalama		7,69	96,15%	0,30	3,84%	0	0%	0,92
Uzman Sayısı		8						
Kapsam Geçerlilik Ölçütü		0,78						
Kapsam Geçerlilik İndeksi		0,92						

Tablo 21 incelendiğinde, “Doğru Ol, Dürüst Ol” metninin kelime hazinesinin geliştirilmesine katkı sağlaması ve somut örneklerle desteklenmesi yönüyle değerlendirildiğinde, iki uzman tarafından “Kararsız” olarak görüş belirtilirken altı uzmanın “Uygun” olarak görüş belirttiği görülmektedir. Metinde dürüstlük değerinin işlendiği, doğruluk ve dürüstlük ile ilgili özelliklerin verildiği, dürüst nasıl olur sorusuna cevap verildiği ve metnin, diğer ortak maddelerin tamamını içerdiğiyle ilgili olarak tüm uzmanlar ortak görüşle “Uygun” olarak değerlendirmektedir.

Tablo 21’e göre “Doğru Ol, Dürüst Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,92 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %96,15 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %3,84 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metnin, kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.11. Estetik Değeri

Estetik değerini öğrencilere kazandırma amaçlı, KB’de yer alan ve en güzel kasidelerden biri olarak kabul edilen “Baharın Gelişi” başlığını verdiğimiz kaside doğrudan alıntılanmıştır. Beyitler, sözcük ve kavram olarak oldukça zengindir. Öğrencide estetik bir zevk oluşturmak için anlatımın zenginliği ön plana çıkmaktadır. Canlı bir doğa tasvirinin bulunduğu beyitlerin öğrenciye başta estetik değer kazandırılması olmak üzere pek çok açıdan katkı sağlamasının yanı sıra KB’ye olan rağbetlerini de arttıracakı düşünülmektedir.

Tablo 22

“Baharın Gelişi” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Baharın Gelişi	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,66	95,83%	0,33	4,16%	0	0%	0,91
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,91

Tablo 22’ye göre “Baharın Gelişi” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,91 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 12 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 23

“Baharın Gelişi” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Baharın Gelişi	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
4.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
12.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	7,5	93,75%	0,5	8,33%	0	0%	0,87
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,87

Tablo 23 incelendiğinde, “Baharın Gelişi” adlı metin öğrencinin sosyal gelişimine katkı sağlaması ve toplum hayatını yansıtan bir metin olması yönüyle iki uzman tarafından “Kararsız” ve altı uzman görüşüyle “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Metin, öğrencinin zihinsel gelişimine katkı sağlaması ve estetik nasıl sağlanır sorusuna cevap vermesi açısından bir uzman tarafından “Kararsız” olarak değerlendirilirken yedi uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Metinde estetik değer işlenmesi, güzellik duygusunu öğrenciye hissettirmesi, estetiğin önemini ve hissettirdiği duyguları anlatması açısından ve diğer ortak maddeleri içermesi açısından tüm uzmanlar tarafından “Uygun” olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 23’e göre “Baharın Gelişi” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,87 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %93,75 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %8,33 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili

kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.12. Eşitlik Değeri

Eşitlik değeri verilirken kullanılmak üzere KB içinden hazırlanan “Herkes Eşittir” isimli metinde kimsenin kimseye üstün olmadığı vurgulanmakta bu görüş ispat yoluna giderek açıklanmaya çalışılmaktadır. Eşitlik değerinin hükümdar üzerinden çeşitli somut örneklerle açıklanması oldukça dikkat çekmektedir. En yüksek mevkide bulunan hükümdarın bile eşitlik değeriyle birlikte anılmasının, öğrencilerde eşitlik değeri algısını netleştireceği düşünülmektedir.

Tablo 24

“Herkes Eşittir” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Herkes Eşittir	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 24’e göre “Herkes Eşittir” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenilebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 10 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 25

“Herkes Eşittir” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzelikleri

	Herkes Eşittir	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	7,9	98,75%	0,1	1,25%	0	0%	0,97
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,97

Tablo 25’e bakıldığında “Herkes Eşittir” adlı metin öğrencide estetik zevkin gelişimine katkı sağlaması açısından bir uzman tarafından “Kararsız” olarak değerlendirilirken metnin yedi uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Metinde eşitlik değerinin işlenmesi, herkesin eşit olduğunun anlatılması ve diğer ortak maddeler için metin, uzmanların tamamı tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 25’e göre “Herkes Eşittir” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,97 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %98,75 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %1,25 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metnin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.13. Hoşgörü Değeri

Hoşgörü değerinin, KB içinden hazırlanan “Hoşgörü” isimli metin ile verilmesi amaçlanmaktadır. Bu metinde, yaşanan olumsuzluklara rağmen hoşgörülü davranmanın önemi ve nasıl hoşgörülü olunur sorusunun cevabı verilmektedir. Metin, hoşgörü değerine sahip olmak için kişiyi güdüleyen etkenleri sıralamaktadır.

Tablo 26

“Hoşgörü” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Hoşgörü	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 26’ya göre “Hoşgörü” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 10 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 27

“Hoşgörü” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Hoşgörü	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 27 incelendiğinde, “Hoşgörü” adlı metinde hoşgörü değerinin incelendiği, hoşgörülü olmanın özelliklerinin verildiği ve ortak maddelerin hepsi için uzmanların tamamı tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Tablo 27’ye göre “Hoşgörü” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.14. Misafirperverlik Değeri

Misafirperverlik değerini vermek amaçlı KB içinden hazırlanan “Ziyafete Davet” isimli metinde, yemek adabı, sofrada düzeni, misafire ikramda bulunulması gibi konulara değinilmektedir. Metinde, misafirlere nasıl davranılması gerektiğinin yanı sıra sofrada yapılan ikramların çeşidinden sunum sırasında olması gereken sırasına kadar ayrıntılar yer almaktadır. Eskimeyen değerleri barındıran bu kadim eserde, ön plana çıkan özelliklerimizden biri olan misafirperverlik değerinin günümüzde hâlâ geçerliliğini koruduğu ve gelecek nesillere KB ile aktarılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 28

“Ziyafete Davet” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Ziyafete Davet	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
Tutarlılık	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Kabul Edilebilirlik	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Katkı Sağlayıcılık	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Kelime İçeriği	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Metin Türü	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Ortalama	6,83	85,41%	1,16	14,58%	0	0%	0,70
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,70

Tablo 28’e göre “Ziyafete Davet” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,70 olarak tespit edilmektedir. Aşağıda bu metne öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 29

“Ziyafete Davet” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

Ziyafete Davet		Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
3.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
4.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
5.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
6.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
7.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
8.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama		7,27	90,90%	0,72	9,09%	0	0%	0,81
Uzman Sayısı								8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü								0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi								0,81

Tablo 29 incelendiğinde, “Ziyafete Davet” adlı metnin, kelime hazinesinin geliştirilmesine katkı sağlaması, yemek adabıyla ilgili bilgi vermesi ve somut örnekleri içermesi açısından metnin, tüm uzmanlarca “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Metinde misafirperverlik değerinin işlenmesi, misafirperverliğin özelliklerinin anlatılması ve diğer ortak maddelerle ilgili olarak bir uzmanın “Kararsız” diğer yedi uzmanın ise “Uygun” olarak görüş bildirdiği görülmektedir.

Tablo 29’a göre “Ziyafete Davet” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,81 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %90,90 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %9,09 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenilebilmektedir.

4.2.15. Öz Denetim Değeri

Öz denetim değerinin verilmesi amaçlı KB içerisinde “Kendin” isimli metin hazırlanmıştır. Bu metinde, insanın en yakınının yine kendi olduğu ve kişinin kendini gözetmesinin önemi vurgulanmaktadır. Kısa bir metin olarak değerlendirilebilecek bu metinden yola çıkılarak öz denetim değerinin verilmesinin bu değerle ilgili farkındalık oluşturmaya açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 30

“Kendin” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Kendin	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Kelime İçeriği	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
Metin Türü	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
Ortalama	7,16	89,58%	0,83	10,41%	0	0%	0,79
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,79

Tablo 30’a göre “Kendin” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,79 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenilebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 10 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 31

“Kendin” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Kendin	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 31’e bakıldığında “Kendin” adlı metin öz denetim değerini işlemekte, öz denetimin nasıl olması gerektiğiyle ilgili özellikleri ve ortak maddelerin hepsini içermekte olduğuyla ilgili uzmanların tamamı tarafından “Uygun” görüşünün belirtildiği görülmektedir.

Tablo 31’e göre “Kendin” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenilebilmektedir.

4.2.16. Sabır Değeri

Sabır değeri için KB içinden “Sabırlı Ol” metni hazırlanmıştır. Metinde, sabırlı olmanın önemi, sabrın kişiye kazandıracakları, sabrın tavsiye edilmesi gibi konular işlenmektedir. Sabır değeri, bilgili kişilerin sözleri dayanak gösterilerek açıklanmıştır. Metinde hayatın getireceği birçok olumsuz olasılık durumlarına nasıl sabredileceği ve sabretmenin yararları vurgulanmaktadır.

Tablo 32

“Sabırlı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Sabırlı Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 32’ye göre “Sabırlı Ol” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 33

“Sabırlı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Sabırlı Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı								8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü								0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi								1,00

Tablo 33 incelendiğinde “Sabırlı Ol” adlı metin sabır değerini işlemekte, sabırlı olmanın özelliklerini ve kişiye kazandırdıklarını anlatmakta, maddeleri ile ortak olan tüm maddelerle ilgili olarak uzmanların tamamının “Uygun” olduğunu belirttikleri görülmektedir.

Tablo 33’e göre “Sabırlı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenilebilmektedir.

4.2.17. Sağlıklı Olmaya Önem Verme Değeri

Sağlıklı olmaya önem verme değeriyle ilgili olarak KB içinden “Az Ye Sağlıklı Ol” adlı metin hazırlanmıştır. Zıt kavramların bir arada olduğu metinde, hastalıkların sebepleri sağlıklı olmanın önemi ve sağlıklı olmak için kişinin yapması gerekenler anlatılmaktadır. Otacıların görüşlerinin dayanak gösterildiği metinde, özellikle yeme-içme konusuna dikkat çekildiği görülmektedir. Metinde, sağlıklı olmaya önem verme değerine vurgu yapılmaktadır.

Tablo 34

“Az Ye Sağlıklı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Az Ye Sağlıklı Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 34’e göre “Az Ye Sağlıklı Ol” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazanımları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 35

“Az Ye Sağlıklı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

Az Ye Sağlıklı Ol		Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama		8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı								8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü								0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi								1,00

Tablo 35’e bakıldığında “Az Ye Sağlıklı Ol” adlı metin, sağlıklı olmaya önem verme değerini işlemekte, sağlıklı olmak için yapılması gerekenleri belirtmekte, sağlıklı olmaya değer vermenin önemini anlatmakta ve ortak olan maddeleri içermektedir, görüşünü tüm uzmanların “Uygun” olarak belirttiği görülmektedir.

Tablo 35’e göre “Az Ye Sağlıklı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.18. Saygı Değeri

Saygı değerini öğrencilere vermek amaçlı KB içinden “Saygılı Ol” isimli metin hazırlanmıştır. Bu metinde, büyüğün küçüğe, küçüğün büyüğe saygılı olması gerektiği vurgulanmakta, ataların sözleri dayanak olarak gösterilmektedir. Metinde, saygı ve saygısızlık üzerinden saygı değerinin verildiği görülmekte özellikle saygının kimlere gösterilmesi gerektiği açıklanmaktadır.

Tablo 36

“Saygılı Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Saygılı Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 36’ya göre “Saygılı Ol” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 37

“Saygılı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Saygılı Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı								8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü								0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi								1,00

Tablo 37 incelendiğinde; “Saygılı Ol” adlı metinde saygı değeri işlenmekte, saygılı olmanın özellikleri ve kişiye kazandırdıkları açıklanmakta maddeleri ve diğer tüm ortak maddeler için uzmanların tamamının “Uygun” görüşünü belirttikleri görülmektedir.

Tablo 37’ye göre “Saygılı Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş bildiren uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş bildiren ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.19. Sevgi Değeri

Sevgi değerinin verilmesi amaçlı KB içinden “Sevgi” isimli metin hazırlanmıştır. Metin, Hükümdar Kün-Toğdı ve veziri Ögdülmiş’in karşılıklı konuşmalarının yer aldığı bir metindir. Hükümdarın, sevgilinin nişanesini ve sevdiğini iddianın manasını sormasıyla başlayan metin, Ögdülmiş’in verdiği yanıtla devam etmektedir. Metinde somut örneklerle gerçek sevgiyi anlamanın yöntemleri anlatılmakta, tecrübeli kişilerin görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 38

“Sevgi” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Sevgi	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 38’e göre “Sevgi” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 39

“Sevgi” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Sevgi	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	7,81	97,72%	0,18	2,27%	0	0%	0,95
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,95

Tablo 39’a bakıldığında “Sevgi” adlı metinde sevgi değeri işlenmekte, sevginin özellikleri ve sevgiyi anlamakla ilgili bilgilerin verildiği maddeler ve diğer tüm ortak maddeler için uzmanların tamamının “Uygun” görüşünü belirttikleri görülmektedir.

Tablo 39’a göre “Sevgi” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,95 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %97,72 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %2,27 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.20. Sorumluluk Değeri

Sorumluluk değerini vermek amaçlı, KB içinden hazırlanan “Sorumluluk” isimli metin hazırlanmıştır. Bu metinde, vezir Ögdülmiş’in sorumluluk sahibi örnek bir kişi olarak özelliklerini içermektedir. Bu karakter üzerinden sorumluluk değeri anlatılmakta bu değer in önemi belirtilmektedir.

Tablo 40

“Sorumluluk” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Sorumluluk	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	Frekans (f)	Yüzde (%)	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 40’a göre “Sorumluluk” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 41

“Sorumluluk” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

	Sorumluluk	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	7,90	98,86%	0,09	1,13%	0	0%	0,97
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,97

Tablo 41 incelendiğinde, “Sorumluluk” adlı metin, öğrencide estetik zevkin gelişimine katkı sağlaması açısından metnin, bir uzman tarafından “Kararsız” olarak değerlendirilirken yedi uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Metinde sorumluluk değerinin işlendiği, sorumluluk değerinin özelliklerinin ve kişiye kazandırdıklarının anlatıldığı maddeleri ile diğer ortak maddeler tüm uzmanlar tarafından “Uygun” olarak belirtilmektedir.

Tablo 41’e göre “Sorumluluk” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,97 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %98,86 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %1,13 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.21. Tasarruf Değeri

Tasarruf değeriyle ilgili olarak KB içinden “Mutluluğu Sıkı Tut” isimli metin hazırlanmıştır. Mutluluğu temsil eden Vezir Ay-Toldı’nın kendini yani mutluluğu elde tutmanın yollarını anlatmakta bu yollardan birini de tasarruf değerine sahip olmak olarak açıklamaktadır. Her konuda israf edilmemesi gerektiği belirtilirken mutlu olmanın şartlarından birinin tasarruf değerine sahip olmak olduğundan da bahsedilmektedir.

Tablo 42

“Mutluluğu Sıkı Tut” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Mutluluğu Sıkı Tut	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,83	97,91%	0,16	2,08%	0	0%	0,95
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,95

Tablo 42’ye göre “Mutluluğu Sıkı Tut” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,95 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 43

“Mutluluğu Sıkı Tut” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

Mutluluğu Sıkı Tut		Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
2.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
3.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
9.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama		7,36	92,04%	0,63	7,95%	0	0%	0,84
Uzman Sayısı								8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü								0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi								0,84

Tablo 43 incelendiğinde, “Mutluluğu Sıkı Tut” adlı metnin kelime hazinesinin geliştirilmesine, dil gelişimine ve zihinsel gelişimine katkısı, bir uzman tarafından “Kararsız” olarak değerlendirilirken maddenin, yedi uzman tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir. Metin, tasarruflu olmanın özelliklerini ve tasarrufun hayatın her alanında var olduğunu anlatır maddelerini içermesi açısından metni, iki uzman “Kararsız”, altı uzman ise “Uygun” olarak değerlendirmektedir. Metinde tasarruf değerinin işlenmesi ve metnin diğer ortak maddeleri içermesi açısından uzmanların tamamı “Uygun” olarak görüş belirtmektedir.

Tablo 43’e göre “Mutluluğu Sıkı Tut” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,84 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %92,04 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %7,95 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metnin, kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.22. Temizlik Değeri

Temizlik değerini vermek amaçlı, KB içinden “Temiz Ol” isimli metin hazırlanmıştır. Bu metinde, temiz olanın Tanrı ve insanlar tarafından sevileceği vurgulanırken özellikle yeme-içme konusunda temizlik değerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Tablo 44

“Temiz Ol” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Temiz Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,66	95,83%	0,33	4,16%	0	0%	0,91
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,91

Tablo 44’e göre “Temiz Ol” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,91 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 45

“Temiz Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdelikleri

	Temiz Ol	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	5	62,5%	3	37,5%	0	0%	0,25
2.	Kazanım	6	75%	2	25%	0	0%	0,50
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
	Ortalama	7,54	94,31%	0,45	5,68%	0	0%	0,88
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,88

Tablo 45 incelendiğinde, “Temiz Ol” adlı metin, kelime hazinesine katkı sağlaması açısından üç uzman tarafından “Kararsız” olarak beş uzman tarafından ise “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Metin için, öğrencinin dil gelişimine katkı sağlaması açısından iki uzman tarafından “Kararsız” görüşü belirtilirken altı uzmanın “Uygun” olarak görüş belirttiği görülmektedir. Metinde temizlik değerinin işlenmesi, temiz olmanın özellikleri ve önemi ve diğer ortak maddeler açısından metnin, uzmanların tamamı tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Tablo 45’e göre “Temiz Ol” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,88 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %94,31 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %5,68 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.23. Vatanseverlik Değeri

Vatanseverlik değeri için, KB içinden “Vatana Hizmet” başlığını taşıyan metin hazırlanmıştır. Metinde, vatanını seven hakkı gözetken bir beyin, vatanını, milletini hatta ülkesindeki diğer canlıları bile barıştırdığı, huzur ortamını sağladığı, refah düzeyini arttırdığı anlatılmaktadır. Beylikten ziyade yasanın vurgulandığı, ülkede mutluluğun yayılmasının yasalara uygun olarak yönetilmesinden ileri geldiği ön plana çıkmaktadır.

Tablo 46

“Vatana Hizmet” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Vatana Hizmet	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
	(f)	%	(f)	%	(f)	%	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							1,00

Tablo 46’ya göre “Vatana Hizmet” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 47

“Vatana Hizmet” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzdeleri

Vatana Hizmet		Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama		8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Uzman Sayısı								8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü								0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi								1,00

Tablo 47’ye bakıldığında “Vatana Hizmet” adlı metnin, vatanseverlik değerini işlemesi, vatani sevmenin özelliklerini anlatması, vatanseverlik ile ilgili bilgi vermesi ve ortak maddeleri içermesi açısından uzmanların tamamı tarafından “Uygun” olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Tablo 47’ye göre “Vatana Hizmet” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %100 olarak tespit edilmektedir. Olumsuz görüş belirten ve kararsız uzman bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre metnin, kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.2.24. Yardımseverlik Değeri

Yardımseverlik değerini verme amaçlı KB içinden “Yardımseverlik” isimli metin hazırlanmıştır. Metinde, yardımseverlik değeriyle ilgili öğütler yer almakta olup tecrübeli insanların sözleriyle yardımseverliğin önemine dikkat çekilmektedir. Yardımseverlik değerinin özelliklerini açıklaması yönüyle de bu metnin önemli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 48

“Yardımseverlik” isimli metin için kapsam geçerlilik indeksi

Yardımseverlik	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KGO
	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	Frekans (f)	Yüzde %	
Uyumluluk	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Tutarlılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kabul Edilebilirlik	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
Katkı Sağlayıcılık	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Kelime İçeriği	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Metin Türü	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
Ortalama	7,83	97,91%	0,16	2,08%	0	0%	0,95
Uzman Sayısı							8
Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,95

Tablo 48’e göre “Yardımseverlik” isimli metnin kapsam geçerlilik indeksi 0,95 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuca göre metnin, Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Aşağıda bu metne ait öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen 11 kazanıma yönelik kapsam geçerlilik oranlarına ve uzman görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 49

“Yardımseverlik” isimli metnin kazanımlarına yönelik kapsam geçerlilik indeksleri, frekansları ve yüzelikleri

	Yardımseverlik	Uygun		Kararsız		Uygun Değil		KG O
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	
		(f)	%	(f)	%	(f)	%	
1.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
2.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
3.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
4.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
5.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
6.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
7.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
8.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
9.	Kazanım	6	75%	1	12,5%	1	12,5%	0,50
10.	Kazanım	8	100%	0	0%	0	0%	1,00
11.	Kazanım	7	87,5%	1	12,5%	0	0%	0,75
	Ortalama	7,72	96,59%	0,18	2,27%	0,09	1,13%	0,93
	Uzman Sayısı							8
	Kapsam Geçerlilik Ölçütü							0,78
	Kapsam Geçerlilik İndeksi							0,93

Tablo 49 incelendiğinde, yardım etmenin kazandırdıklarını anlatması açısından “Yardımseverlik” adlı metin, bir uzman tarafından “Uygun Değil”, bir uzman tarafından “Kararsız” altı uzman tarafından ise “Uygun” olarak değerlendirilmektedir. Metinde anlatımın somut örneklerle desteklenmesi hususunda ise bir uzman “Kararsız” görüşü bildirirken diğer yedi uzmanın “Uygun” görüşü bildirdiği görülmektedir. Metinde yardımseverlik değerinin işlenmesi, bu değer özelliklerinin anlatılması ve diğer ortak maddeler açısından metin için, uzmanların tamamının “Uygun” görüşünü bildirdikleri görülmektedir.

Tablo 49’a göre “Yardımseverlik” isimli metnin kazanımlarına yönelik olarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,93 olarak tespit edilmektedir. Bu metnin kazanımlarına yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı, %96,59 olarak tespit edilmekte olumsuz görüş belirten uzmanların oranı ise %2,27 olarak belirlenmektedir. Metnin kazanımlarıyla ilgili kararsız uzman oranı %1,13 olarak tespit edilmektedir. Bu sonuçlara göre metnin kazanımlar açısından da ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

4.3. Kutadgu Bilig'de Değer Olarak Görülebilecek İfadeler

KB'nin analizi yapılırken öğretim programlarından yola çıkılarak tespit edilen yirmi dört değer dışında değer olarak görülebilecek farklı ifadelere de rastlanılmaktadır. Eserin genelinde olduğu gibi beyitleri, başlıkları ya da konuları ele alırken burada tek bir değer vardır demek oldukça zordur. Çünkü KB, az sözle çok şey anlatma gayreti içinde yazılmış zengin içerikli bir eserdir. Yine eserde, değerleri ele alırken olumsuz olarak değerlendirilebilecek ifadelerden ayrıca bahsetmek yerine, bunların anlatımı pekiştirme, somutlaştırma ve eseri daha anlaşılır kılma gayreti için kullanıldığı ve bu sebeple anlatımda zıtlıklardan yararlanıldığı, olumsuz değerlerle olumlu değerlerin bir arada bulunduğu görülmektedir. Bu bölümde, Türkçe Dersi Öğretim Programı'na (2019) bakıldığında “Temalar ve Konu Önerileri” başlığı altında yer alan değer ifadelerinden yola çıkılarak on iki değer KB'de yer alma durumlarına bakılmıştır. Başlıkların altında yer alan “program” sözcüğüyle, Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) ifade edilmiştir.

4.3.1. Alçak Gönüllülük Değeri

Programda “Erdemler” alt başlığı altında yer alan alçak gönüllülük, TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (2020), “kendi değerini olduğundan aşağı gösteren, başkalarını küçük görmeyen, büyülenmeyen (kimse), engin gönüllü, mütevazı, tevazulu” olarak geçmektedir. KB'de de sıkça yer alan bu değer, başta çokça övülen Hz. Muhammed'in (S.A.V.) bir özelliği olarak yer almaktadır:

“Asil doğalı, alçak gönüllü ve güzel tavırlıydı; hayâ sahibi, şefkatli, cömert ve eli açıktı” (KB, 42. b.).

Eserde, alçak gönüllülüğün, başta bey, vezir ve hacib olmak üzere herkeste bulunması gereken bir özellik olarak zikredildiği görülmektedir. Beyler, alçak gönüllü olmalıdır çünkü beyin alçak gönüllü olması halka karşı adaletli olması ve mutluluk Güneş'inin halkın üzerine doğması için gereklidir, denilmektedir.

“Alçak gönüllü ol, gururlanma; ‘hizmetkârlarım ve askerim çok!’ diye kibirlenme. Nice cesur, mağrur ve kibirli kişiyi ölüm yere gömdü ve üstlerini toprakla örttü. Bilgili büyük insan da iyi söylemiş; bilgili sözünü tutan her yerde iyilikle karşılaşır. ‘Hazinem çok’ diye bu mala güvenme; ‘hizmetkârlarım ve askerlerim çok’ diye gururlanma. Gücüne güvenerek kibirlenen kişi bir sineğe bile çare bulamadı” (KB, 5211-5215. b.).

Beylere hitap edilen bu beyitlerde kibirlenmeme, alçak gönüllü olma öğüdü verilmektedir. Telmih sanatıyla ölüm sebebi bir sinek olan Firavun'u hatırlatarak alçak gönüllü olmayan kişilerin sonunun iyi olmadığı anlatılmaktadır.

“Akıllı, insanların iyisi, halk arasında seçkin ve bilgili bey ne der, dinle. Beyler büyüklük taslar ve kibirli olursa, ey oğul, onlar şüphesiz itibar görmezler. Gurur ile kişi göğsü yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz. Gurur faydasızdır, o gönülleri kendinden soğutur; kişiyi alçak gönüllülük yükseltir. Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı; eğer böyle değilse, sen ondan elini çek. Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kişilerin de suçunu affetmeli” (KB, 2117-2122. b.).

Gurur kişiyi küçük düşürürken alçak gönüllülük yükseltmektedir, denilmektedir. Mutluluğu elde tutmanın yollarından biri olarak da alçak gönüllü olmak gerektiği belirtilmektedir. Mutluluğu temsil eden Ay-Toldı kendini anlatırken:

“Ay-Toldı dedi ki: Benim için bağ ve köstek olacak birkaç şey vardır; bak, onları belirteyim. Beni bulan kişi mütevazı doğalı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalı” (KB, 702-703. b.).

“Alçak gönüllü ve tatlı dilliydi; içten ve dıştan halkı kendisine ısındırdı” (KB, 1696. b.).

“Mutluluğa alçak gönüllülük ne kadar uyar; bilge bir kişiye yumuşaklık ve şefkat ne kadar yakışır. Akıllı insan da ne güzel söylemiş; kim akıllının sözünü tutarsa, işi yoluna girer. Devlet gelip, kiminle bağdaşırsa, o kişi gösterişsiz ve alçak gönüllü olmalı. Devlet gelir ve kişinin yüzüne gülerse, bil ki, onun devamını sağlayacak şey gösterişsizliktir. Mutluluk aslında göç atı gibidir, göçer gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçak gönüllülüktür. Alçak gönüllü insan ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi dâima yolunda gider” (KB, 1700-1705. b.).

Alçak gönüllü olmak mutluluğun kişiyle kalmasını sağlamaktadır. Ögdülmiş, hükümdara aklın tanımını yaparken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“O halim, sakın, çok dayanıklı ve sabırlıdır; işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır. Tavrı yaşlılara benzer; dikkat et yaşı gençtir; ister hükümdarın baş danışmanı ister en adi köle olsun, onu arzuyla ararlar. Şimdi buna benzer şu sözü oku; nüfuz edersen, manası da aydınlanır. Aklın hareketi yaşlıdır, fakat kendisi gençtir; akıl neredeyse git ona, yapış. Küçüklüğü sevimli, yaşlılığı sakın, kendisi halim, alçak gönüllü ve çok faydalıdır” (KB, 1867-1871. b.).

Akıllı kişilerin özelliklerinden biri de alçak gönüllü olmalarıdır, denilmektedir.

”Alçak gönüllülük kişiyi sevdirebilir; kendini sevdiren kişiler arkadaşlarını da memnun eder. Alçak gönüllü ve doğası sakın olan ne der, dinle; insan için alçak gönüllü olmak ne iyi şeydir. Alçak gönüllü kişi halk arasında sevimli olur; haşin ve kibirli kişiyse sevimsiz olur. Alçak gönüllü kişi uzun süre

itibarda kalır; haşin ve kibirli kişiler büyüklüğe ulaşamaz” (KB, 2230-2233.

b.).

Büyüklüğe ulaşmak için alçak gönüllü olmanın öneminden bahsedilmektedir. Eserde alçak gönüllü olmakla ilgili pek çok öğüdün verildiği görülmektedir. Bazıları şöyledir:

“Alçak gönüllü insan ne der, dinle; ey boş insan, gönlünü alçak ve dilini kısa tut. İnsan gönlünü alçak tutarsa, mutluluk gelip onu bulur; hayatta herkes güler yüz ve tatlı söz etrafında toplanır” (KB, 2477-2478. b.).

İnsanların arkadaş edinmeleri, sosyalleşebilmeleri için de alçak gönüllü olmanın önemli olduğu vurgulanmaktadır.

“Cömert ve alçak gönüllü ol, tuz ekmek yedir; başkalarının ayıbını görme, ört ve yok say” (KB, 6096. b.).

“Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, büyük söz söyleme” (KB, 1282. b.).

Alçak gönüllü olmak başta Hz. Muhammed’in (S.A.V.) bir özelliği olarak eserde yer almaktadır. Özellikle yüksek mertebede bulunan bey, vezir, hacib gibi kişilerin alçak gönüllü olması gerektiği belirtilmektedir. Alçak gönüllü insanların çokça arkadaşı olduğuna değinilmekte, mutluluğu elde tutma yolu olarak da alçak gönüllülük değerine sahip olmak, gösterilmektedir.

4.3.2. Cesaret Değeri

Programda “Millî Mücadele ve Atatürk” başlığı altında yer alan cesaret, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “güç veya tehlikeli bir işe girişirken kişinin kendinde bulduğu güven: yüreklilik, yiğitlik, yürek ve göz pekliği: cüret: atılganlık” anlamlarıyla yer almaktadır. KB’de ise cesaret değeri, yüreklilik, yiğitlik anlamlarıyla geçmektedir. Eserde, cesaretin timsali olarak Hz. Ali gösterilmektedir:

“Ondan sonra seçkin, cesur; yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı” (KB, 57. b.).

Özellikle beylerin, komutanların cesur olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bey olabilmenin özelliklerinden biri, kişinin cesur olmasıdır:

“Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır” (KB, 1949. b.).

“Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetlerle karşılanabilir” (KB, 1961. b.).

Beyin cesur olması halk için de önemlidir, denilmektedir. Yine beylerin başkomutan olma vasfı dolayısıyla cesaretli olması gerektiği belirtilmektedir:

“Bey cesur, kahraman ve atılgan olmalı; bey yüreğiyle düşmana karşı koyar. Korkak askerin yürekli olması için, kumandanın kahraman ve yürekli olması gerekir. Yürekli kişi yüreksizlerin başına geçer ve herkes ondan yürek bulur. Bu söze tanık olarak, şu beyiti oku; bu sözü gönlüne al, aklına koy. Arslan itlere baş olursa, köpeklerin her biri karşısındakine arslan kesilir. Eğer arslanlara it baş olursa, o arslanların hepsi it gibi olur” (KB, 2043-2048. b.).

Beylerin cesur olması, komuta ettiği tüm orduyu etkilemektedir. Cesaret değeri, düşmalar için de önemlidir:

“Düşmana karşı cesur ve mert olmalı; güzelliği bakan gözü sevgiyle parlatmalı” (KB, 2085. b.).

Her vakit meşhur bir bey olarak kalmak için de bey cesur olmalıdır, denilmektedir:

“Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek, memleket işlerini yapmak için azimkâr ve cesur olmak” (KB, 5905. b.).

Eserde hükümdar Kün-Toğdı’nın cesaretli olmak için Tanrı’ya dua ettiği görülmektedir:

“Ey Rabbim, bana güç ihsan et; bütün iyilikleri başarayım ve tebaamın yükünü cesaretle yükleneyim” (KB, 1785. b.).

KB’de hizmetkârların özellikleri anlatılırken her kişinin karakterine uygun görevde yer alması gerektiği belirtilmekte, cesur hizmetçilere verilmesi gereken görev ise eserde şöyle geçmektedir:

“İyi nişancı ve cesursa okçu ve yaycı olur; doğası doğruysa mühürdar olur” (KB, 4046. b.).

Hitap sözcüğü olarak kimi yerlerde yine “cesaret”e vurgu yapıldığı görülmektedir:

“Beyler sana bir şey sorarlarsa, ey cesur yiğit, cevap ver, fakat sözünü pek uzatma” (KB, 4126. b.).

Cesaret değeri, KB’de cesaret timsali Hz. Ali’nin özelliği olarak geçmekte, özellikle beylerin cesur olması gerektiği vurgulanmaktadır. Beylerin orduyu komuta etmek, halkın yükünü yüklenmek için cesaret değerine sahip olması çok önemlidir. Hitap sözcüğü olarak da eserde yer aldığı görülen bu değer, insanların karakter özelliklerinde var ise hangi görevlerde yer alabilecekleri açıklanmaktadır.

4.3.3. Farkındalık Değeri

Programda “Birey ve Toplum” başlığı altında yer alan farkındalık, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), farkında olma durumu” olarak tanımlanmakta, eserde dikkatli olmak, farkında olmak, ihtiyatlı olmak olarak geçmektedir. Esere göre kişinin hayatı farkında

olarak yaşaması ve yanlış bir şey yapmaması için dikkatli olması, gafil olmaması gerekmektedir. Bilgili ve dikkatli olması kişiyi yüceltir:

”Bir gün başının göklere ermesini istersen, her işi dikkatle ve bilgiyle yap” (KB, 4557. b.). Hükümdarın hizmetinde bulunmak için de dikkatli hareket edilmesi gerektiği belirtilmektedir:

”Hükümdar dedi ki: Söylediklerini anladım; beni sevindirmeye çalış ve çok dikkatli hareket et” (KB, 846. b.).

KB’de beylerin de farkındalık değerine sahip olarak hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir:

”Sen bu kadar halkın yükünü yüklenmişsin; uyanık ol, gafil olma ve düşünerek hareket et” (KB, 5163. b.).

”Ey hükümdar gayret et, uyanık dur, uyanık; gafil olan kişiye başkalarının zararı dokunur. Beyliğin kökü ihtiyatlı olmak ve uyanık durmaktır; bir dünya daha istersen, onu da bunlarla bulursun. Gafil olma; gafil olursan bu beylik gider; gafil insan her iki dünyada bedbaht olur” (KB, 5257-5259. b.).

Beyin her daim uyanık ve dikkatli olması gerektiği belirtilmektedir. Gafil olmak, kişinin iftiraya uğramasına zemin hazırlayabilmektedir:

”İkincisi gafil olma, dikkatli ol, uyanık dur; sana başkasının yüzünden ansızın bir suç yüklenmesin” (KB, 1452. b.).

”Bilgiyi takdir eden, görmüş geçirmiş ve çok gezmiş insan ne der, dinle. Ansızın bir iftiraya uğramaması için beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması gerekir” (KB, 1955-1956. b.).

KB’de üst yönetici görevinde bulunan vezirin de farkındalık değerinin yüksek olması gerektiği belirtilmekte, böylece kişileri tanıyabileceği söylenmektedir:

”Gözü tok, uyanık, ihtiyatlı ve işinin ehli olmalı; işe yarayan ve yaramayan kimseleri ayırmalıdır” (KB, 2236. b.).

Eserde, kişinin karşısındakinin sevgisini anlayabilmesi için de farkındalık önemlidir, denilmektedir:

”Birinin sevip sevmediğini bilmek istersen, gözüne dikkat et; sana doğru bakınca gözünden belli olur” (KB, 1902. b.).

Akıllı insanların özellikleri arasında farkındalığın yüksek olması da yer almaktadır:

”Akıllı insan için dünya dikenlerle doludur; yere basınca ayağına batar, dikkat etmek gerekir” (KB, 6383. b.).

Verilen öğütlerde de kişinin her yerde her zaman dikkatli, ihtiyatlı ve farkında olarak yaşamasının kişiyi zararlardan koruyacağı belirtilmektedir:

“Toplantılarda bulunursan, ihtiyatla söz söyle; başkalarının evinde gözüne dikkat et” (KB, 1324. b.).

”Ey kul olan akıllı ve uyanık insan, ihmalkâr olma; dikkatli ol, başkasının yüzünden sana zarar gelmesin” (KB, 3661. b.).

Farkındalık değeri, eserde, dikkatli olmak, uyanık olmak, gafil olmamak, ihtiyatlı olmak gibi kelimelerle pek çok başlık altında yer almaktadır. Kişinin zarar görmemesi için her daim her yerde dikkatli, ihtiyatlı ve uyanık olması gerektiği belirtilmektedir. Özellikle beylerin uyanık olmasının halka faydaları anlatılmaktadır. Bu değerin gerekli olduğu vurgulanmakta, kişinin karşısındakinin onu sevdiğini anlaması, vezirin kişileri tanınması, insanların gittikleri yerde gözlerine dikkat etmesi vb. şekillerde farkındalık değerinin ele alındığı görülmektedir.

4.3.4. Güvenilir Olmak Değeri

Programda “Erdemler” başlığı altında özellikleri verilen güven, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat duygusu veren, güvenilen, itimatlı” şeklinde tanımlanmaktadır. Güvenilir olmak ise kişinin bu özellikleri taşımasıyla ilişkilidir. Güvenilir olmak değeri, KB’de başta emin sıfatıyla Hz. Muhammed’in (S.A.V.) bir özelliği olarak ele alınmaktadır. Güvenilir, itimat edilen bir kimsenin değeri anlatılmakta, böyle insanlarla birlikte olunması gerektiği öğütlenmektedir. Güvenilir olmak kişiye saadetin ve dünya nimetlerinin kapısını açmaktadır:

“Düşüncen ve sözlerin doğru, hareketin güvenilir olsun, mutluluk ve bütün bu dünya nimetleri sana gelir” (KB, 2759. b.).

Eserde, güvenilir olmak akıllı insanların bir özelliği olarak belirtilmektedir:

“Akıllı kişiler iyi ad ister; bilgili kişiler güvene layıktır” (KB, 2872. b.).

Bey, yardımcı ararken güvenilir olmasına dikkat etmektedir:

“Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlar biri olmalı” (KB, 424. b.).

“Hizmetkârın doğru ve dürüst olması gerekir ki, beyler inanıp güvenerek işlerini ona bıraksın” (KB, 2211. b.).

“Gezip dolaşan insan pek çoktur; fakat benim için aziz olan doğru, dürüst ve güvenilir kişidir. (KB, 868. b.).

KB’de güvenilir insanlara yakın olmak öğütlenmektedir:

“Sınanmış ve güvenilir kişiye iyice yapış; böyle birinden sen zevk duyarsın” (KB, 1300. b.).

“Mümin müminin aynasıdır” hadis-i şerifini hatırlatan şu beyitler güvenilen insanı yanında tutmanın kişiye katkısından bahsetmektedir:

“Gönlün tamamen inandığı kişiyi kendine ayna edin; kendini görebilmek için onu daima karşında bulundur. İçten bağlı olan kişi insana ayna olur; insan ona bakarak doğasını ve tavrını düzeltebilir. Kim birine içten bağlı olur ve gerçekten yakınlık gösterirse ona güvenilmeli. Sözü itimat edilen kimseye sormalı, böyle bir kişinin de sözünü tutmalı” (KB, 5618-5621. b.).

Her şeye rağmen hayatta en güvenilir kimse kişinin kendisidir, kişi en çok kendine güvenmelidir:

“Ne kadar güvenilir, doğru ve dürüst birini bulsan bile, bil ki, senin için en güvenilir ve doğru kişi yine kendinsin. Bütün doğru ve olgun insanlara güvenmeli; fakat kişi daha çok kendi kendini koruyup başını gözetmeli. Şimdi buna benzer şöyle bir söz vardır; ey, iyi insan, bu sözü unutma. Herkese güven, fakat kendini gözet; sana karşı şefkatli olan, senin kendi gözündür” (KB, 2849-2852. b.).

“Seni en çok düşünen yine bizzat kendinsin, insanlara güvenme; işte o kadar” (KB, 3496. b.).

Güvenilir olmak değeri, eserde, bilgili kişilerin bir özelliği olarak verilmekte, beylerin çalıştıracağı insanların güvenilir olmasına dikkat etmesi gerektiği öğütlenmektedir. Kişinin güvenilir insanlara yapışması gerektiği belirtilmekte, kendine bu kişileri ayna edinmesi gerektiği söylenmektedir. Ne kadar güvenilir olursa olsun kişi için en güvenilir kimsenin kendisi olduğu vurgulanmakta, güvenilir kimsenin nadir olduğuna değinilmektedir.

4.3.5. Güzel Konuşmak Değeri

Programda “İletişim” başlığı altında özellikleri sıralanan güzel konuşmak değeri, eserde, sözü güzel söylemek, kaba söz söylememek, sözü doğru ve yeteri kadar söylemek, tatlı dilli olmak, toplumun farklı kesimleriyle kurulan iletişim gibi pek çok şekilde yer almaktadır.

Yusuf Has Hacib bu eseri yazarken sözü nasıl kullandığını aşağıdaki beyitlerle anlatmaktadır:

“Doğru sözden başkasına söz deme; doğru ile eğri arasındaki fark beyaz ile siyah arasındaki fark gibidir. Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman, sene dört yüz altmış ikiydi. Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp derleyerek seçtim ve ayırdım. Çeşitli çiçekler yaygısı gibi, kokusu miske benzer; ben bunu düzene koyup tamamladım, herkesin yararlanmasına sundum. Ne kadar söylene bile, sözü kim tüketir, o pınarlar arasından durmadan akar gider. Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözü söyle; gereksiz sözü

gizle, onun zararı dokunur. Sözü çok söyledin, dikkat et, tazeliğini kaybetmesin; çok sözden insan usanır ve bıkar” (KB, 6622.-6628. b.).

Bu beyitlerde, sözler misk kokusu yayan çiçeklere benzetilmekte, sözün tükenmez bir pınar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yazarın kendine sözü doğru ve gerektiği kadar söylemesini öğütlediği görülmekte, eseri yazarken sözleri seçtiğinden bahsetmektedir.

Hükümdarın memleketi elinde tutması ve halk tarafından sevilmesi ve itibar görmesi için de tatlı sözlü olması gerektiği belirtilmektedir.

“Ağzından çıkan sözler şekerden tatlı olsun; böylece bey kul, büyük küçük, hepsi sana boyun eğer. Halk tarafından sevilip itibar görmesi için, ey hükümdar, beyin şu şeye sahip olması gerekir. O güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde de bunlara uygun davranmalı” (KB, 2070-2072. b.).

“Eğer beyin dili yumuşak ve tatlı ise, onu, büyük küçük bütün halk sever” (KB, 3184. b.).

“Beyler haşin söz söylememeli ve kendilerine hâkim olmalı; haşin söz insanların gönlünü çabuk soğutur. Herkese tatlı söz söyle, yüzünü açık ve alnını parlak tut. Sen halkın seçkinisin, hareketin de seçkin olsun; düşüncen ve sözün de dürüst ve doğru olsun” (KB, 5221-5223. b.).

Beyitlerde, hükümdarın kendi gibi sözlerinin de seçkin olması gerektiği belirtilmekte, halkın onu sevmesi için gerekli olan niteliklerden birinin tatlı sözlü olması, güzel konuşmak değerine sahip olması, olduğu söylenmektedir.

Eserde, Ay-Toldı saraya gittiğinde hacibin Ay-Toldı’yı beğenme sebeplerinden biri sözünün ve konuşmasının güzelliğidir:

“Yüzünü, giysisini, tavır ve hareketlerini, sözünü, şahsını, konuşmasını, hepsini iyi ve güzel buldu” (KB, 531. b.).

KB’de, Vezir Ögdülmiş’in, inzivaya çekilmiş zahit karakterindeki Odgurmış’a söyledikleri, sözü kullanmak açısından dikkat çekmektedir:

“Bak, yiğit odur ki, insanlar arasında gezer, fakat dilini gözetir ve böylece başköşeye geçer. Kaba söze yumuşak yanıt vermeli, acı sözlere de tatlı sözle karşılık vermeli. Öç ve kibri gönülde atmalı, gönlünde ne varsa, dilinde de o olmalı. İyilik ile nam ve şöhret kazanmış olan, insanların iyisi ne der; dinle. İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker. Sana kim söverse, sen onu övmelisin; böyle olursa, o küstahlardan sen de asillerden sayılırsın” (KB, 3425-3431. b.).

Beyitlerde belirtildiği üzere halk arasında dilini tutmak, kaba sözden uzak durmak gerekmektedir.

“Kişilere kaba söz söyleme; kaba söz alev alev yanan bir ateştir” (KB, 1415. b.).

“İnsanın gönlü incedir, sırçaya benzer; ona çok dikkat et, kaba söz söyleme kırılır” (KB, 4610 b.).

Beyitlerde, kaba söz bir ateştir, insanların kalbini kırmaya sebeptir, denilmektedir. Yine gönül, cama benzetilmekte ve kaba sözün gönlü kırabileceği belirtilmektedir.

KB’de sözü düşünerek ve gerektiği kadar söylemek öğütlenmektedir:

“Kendine hâkim olup dilini sıkı tutan, bilgili insan ne der, dinle. Her sözü söz diye ağzından çıkarma; gerekli olan sözü düşünerek ve ihtiyatla söyle. Akıllı bir insan gördüm, az konuştu; fakat çok konuştum diye yıllarca pişman oldu” (KB, 4333-4335. b.).

“Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğunda söyle ve kısa kes. Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle, bilgi ile süsle” (KB, 1008.-1009 b.).

Beyitlerden anlaşılacağı üzere, sözü bilgiyle ve az söylemek gerekmekte, bilgiyle ve akılla konuşmak gerektiği vurgulanmaktadır.

“Doğru söyle, sözün dürüst ve tam olsun; sözü yalan kişiler küstah olur. Güler yüzlü, tatlı sözlü ol ve iyi hareket et; böylece devir döner ve sana mutluluk geliverir” (KB, 6094-6095. b.).

Güzel konuşmak değeri, eserde, sözü güzel konuşmak, kaba konuşmamak, gerektiği kadar konuşmak, akıl ve bilgiyle söz söylemek vb. şekillerde pek çok yerde yer almaktadır. Tatlı sözlü olmanın kişiye mutluluk getireceği, kaba konuşmanın kalpleri kıracağı güzel örnekler ve benzetmelerle açıklanmaktadır. Hükümdarın halkını yönetebilmesi, mutluluğun kişiye gelmesi için güzel konuşmak değerine sahip olunması gerektiği belirtilmekte bu değere akıllı kişilerin sahip olduğu vurgulanmaktadır.

4.3.6. Hayâ Sahibi Olmak Değeri

Programda “Duygular” başlığı altında yer alabilecek olan hayâ, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “utanma duygusu, utanç, utanma, sıkılma” olarak tanımlanmaktadır. Hayâ sahibi olmak değeri, eserde, genellikle yumuşak huylu olma değeri ve iyilik değeriyle birlikte zikredilmektedir. Eserde, hayâ sahibi olması özelliğiyle ön plana çıkan Hz. Osman’dan bahsedildiği görülmektedir:

“Sonra hayâ sahibi, yumuşak huylu, kişilerin seçkini, cömert ve eli açık olan Osman’dı” (KB, 55. b.).

Eserde, hayâ sahibi olma değerine sahip olmanın uygunsuz hareketlere mani olduğunu ve kişiye iki dünya mutluluğunu sağlayacağı belirtilmektedir:

“Her türlü densizliğe hayâ engel olur; hayâsızlık insan için çok fena bir hastalıktır. Bir de yumuşak huylu olup doğru hareket eden kişinin her iki dünyada da günü kutlu olur. Doğruluk, hayâ ve iyi hareket bu üçü kimde bileşirse, o insan mutlu olur” (KB, 1662-1664. b.).

Hayâ sahibi olan kişi insanların seçkini ve insanların başıdır, hayâsız kişilerden ise uzak durulmalıdır:

“İnsanların seçkini hayâ sahibi olanıdır; hayâ sahibi olan kişi, insanların başıdır. Kimde hayâ varsa, ona her işi teslim et; insan hayâ ile küstahın yolunu tıkar. İnsanların aşağısı hayâsız adamdır; hayâsızın dili doğru söz söylemez. Hayâ sahibi ve yumuşak huylu kişi ne der, dinle; bak, acıdığı için, sana nasihat verir. Hayâsız kişiden uzak dur, uzak; hayâsız inkâr eden gözdür. Hayâsızın yüzü, dikkat edersen, etsiz bir kemiktir; hayâsızın özüyse kapanmaz bir gediktir. Hayâ ile insanın şerefi artar; hayâ sahibinin de bu yüzden gözü parlar” (KB, 2201-2207. b.).

Hayâ kişinin şerefini arttırmaktadır. Bey olmanın özelliklerinden biri de hayâ sahibi olmasıdır, denilmektedir:

“Her türlü iyiliğe el uzatmalı; hayâ sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır” (KB, 1965. b.).

Beyin hayâ sahibi olması gerektiğinin yanı sıra hayânın insana katacakları da anlatılmaktadır:

“Bey hayâ sahibi ve insanların seçkini olmalı; hayâ sahibinin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür. Hayâ sahibi kişinin doğası yumuşak olur; kendisine yakışmayan hiç bir işe el sürmez. Tanrı kime hayâ ve anlayış vermişse, ona devlet ile birlikte bütün şerefleri de vermiş demektir. Bütün uygunsuz işlere engel olan hayâdır; bütün iyi işlere ulaştıran da hayâdır. Bu hayâ ne kadar iyi şeydir ve insan için ne büyük bir süstür; hayâ insanı bütün iyi işlere yönelten araçtır” (KB, 2005-2009. b.).

Beylerin memleketini koruyabilmek için de hayâ sahibi olması gerektiği belirtilmektedir:

“Memleketini iyice koruyabilmesi için bey, asil, hayâ sahibi, yumuşak huylu, merhametli olmalı. Gözü tok, sabırlı, alçakgönüllü, şefkatli ve doğası sakın olmalı” (KB, 2169-2170. b.).

KB’de bey gibi haciblerin de hayâ sahibi olması gerektiği belirtilmektedir:

“Hacib hayâ sahibi, temiz ve nâzik olursa, ondan işte ve sözde ancak iyilik gelir. Hayâ sahibi olan kişi kötü iş yapmaz, uygunsuz şeylere yaklaşmaz, başkalarına kabalık etmez” (KB, 2444-2445. b.).

Eserde, elçilik görevinde bulunacak kişilerin de hayâ sahibi olması gerektiği söylenmektedir:

“Elçi hayâ sahibi, çok sakın ve nazik biri olmalı; hilm ile beraber her türlü bilgiye de sahip olmalı. Hayâ olmazsa, insan küstah ve adi olur; hayâ sahibi kişi dürüst hareket eder. İnsanın doğası sakın olursa, ona halim denilir; nazik kişi, kendini herkese sevdirebilir” (KB, 2621-2623. b.).

Hayâ sahibi olan insanların dürüst olacağı belirtilmektedir. Eserde, hayâ sahibi kişilerin sözlerinden alıntılar yapıldığı da görülmektedir. Vezirin de hayâ sahibi olması gerektiği belirtilmektedir:

“Sözü ve gönlü bir, hareketi doğru, hayâ sahibi, merhametli ve halk arasında dürüst olarak tanınmalı” (KB, 2235. b.).

Hayâ sahibi olma değeri, eserde, yöneticilerin özelliği olarak zikredilmekle birlikte hayâ sahibi olmanın insanlara kazandıracaklarından da bahsedilmektedir. Hayâ sahibi olmayan kişilerin küstah ve adi oldukları belirtilmektedir. Hayâ sahibi kişilerin herkes tarafından sevilen soylu ve dürüst insanlar oldukları belirtilirken onların sözlerinden alıntılar yapıldığı da görülmektedir.

4.3.7. İyilik Değeri

Programda “Erdemler” başlığı altında yer alan iyilik, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “iyi olma durumu, salah: karşılık beklenilmeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet: sağlığı yerinde olma durumu, esenlik: yarar veya elverişlilik, nimet” olarak tanımlanmaktadır. İyilik değeri eserde oldukça fazla vurgulanmaktadır. Eser boyunca iyilik yapılması öğütlenmektedir. 9. bab “İyilik Etmenin Övülmesini ve Faydalarını Anlatır” başlığını taşımaktadır:

”Eğer halkı idare edecek bir duruma gelirsən, işle ve sözle her zaman iyilik et. Gençlik kaçar ve hayat uçar; bu düş gibi dünyadan kendin çabuk göçersin. Hayatı sermaye yap, bunun faizi iyiliktir; bu sana yarın için iyi yiyecek ve giyecek sağlar. İşit, ne der, insanların iyisi; yürüyen ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir. Dünyaya nice erler geldi, düşün; bir süre ömür sürüp yine göçüp gittiler. Gerek bey, gerek kul, iyi veya kötü; kendileri öldü, izleri olarak, yalnız adları kaldı. Şimdi bu yere sahip olmak sırası sana gelmiştir; sen herkesten iyi ol, hep iyilik yapmaya çalış. Her yaşayan er geç ölüp toprağa

düşecektir; kişi iyi nam ile ölürse adı yaşar. İnsanların dillerden düşmeyen iki türlü adı vardır: biri iyi, biri kötü; dünyada bunlardan biri kalır. Kötüye sövülür, iyi övülür; kendine bak, gör, canın hangisini ister. Ey temiz kişi, iyi olursan adını överek anarlar; eğer kötü olursan, seni söverek yâd ederler. Küstah Dahhâk’a neden sövüldü de Feridun neden övgü ve ikbale kavuştu. Biri iyiydi, onu övdüler; biriye kötüydü ona sövdüler. Kötü mü daha iyi senin için, yoksa iyi mi, sövülmek mi istersin, yoksa övülmek mi. Canın hangisini dilerse, birini seç; sonu iyi veya kötü çıkarsa, bundan pişman olma. Tecrübeli kişinin sözü buna benzer; tecrübeli kişi elin günün işini bilir. Bak, kişi iyi adıyla alkışlanır; adı kötüye çıkmış kişi ölünce beddua alır. Kötülük yapanı kaç defa sınamdım; gücü her gün biraz daha azaldı, sonunda güçten düştü. Kaç defa gördüm ey bilgili kişi, kötülerin işi asla ileri gidemedi. Kötülük ateştir, ateş ise yakıcıdır; onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur. Bizden önce göçenlere dikkat edersen, ister halktan, ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun, bunlardan hangisi bilgiyi bulduysa, onlar zamâne ve dünyaya hâkim olmuşlardır. Dünya beylerinden hangisi bilgili olmuşsa iyi töre koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur. Bugün de kimler iyilik ile şöhret kazanmışsa, iyilerin başında en önce onlar gelir. Kim hakîm ve bilgili bir bey olmuş ise, o bilgili insanları kendisine yaklaştırmıştır” (KB, 230-254. b.).

Beyitlerde, tezat sanatından yararlanılarak kötülerle iyilerin kıyaslaması yapılmakta örneklerle anlatım pekiştirilmektedir. İyi ve kötü olmanın kişiye etkilerinden bahsedilerek iyiyi ya da kötüyü seçme tercihi okuyucuya bırakılmaktadır. İyilerin kendisinden sonra bırakacakları ad ve bunun sonuçları anlatılmaktadır. İyi olmanın insana kattıkları anlatılırken telmih sanatından yararlanarak özellikleriyle ön plana çıkan ünlü kişilerden örnekler verilmektedir.

Eserde, iyi insanın özellikleri şöyle anlatılmaktadır:

“Ay-Toldı tekrar dedi: Devletli hükümdar, şimdi de şu sözün sırrını çözsün bana. Bu iyi kişiler kötü olabilirler mi, kötü de bir gün iyilik yoluna girebilir mi?

Hükümdar dedi ki: İyi insan iki türlü olur; bunlardan biri doğrudan doğruya iyilik yolunu tutar. Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir kişi doğru ve dürüst bir hayat sürer. Biri de taklit yoluyla iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar. Kötü insan da iki türlü olur; bunların ikisini de aynı derecede kötü sayma. Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın kırı ölene dek temizlenmez. Diğeriyse, taklit yoluyla kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider.

Doğuştan iyi olandan hep iyilik gelir; dünya halkı ondan yararlanır. Doğuştan kötü olanın ıslahına çare yoktur; o dünya için bela, halk için felakettir. Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek hareket et. Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o kişi ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz. İnsanın yaradılışına sinmiş olan ahlak, ölüm bozmadıkça kesinlikle bozulmaz. Ana karnında oluşan doğa ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk eder; ey zeki. Eğer iyiye kötü bir arkadaş olursa, onun doğası da arkadaşının gibi kötü olur. Kötü de iyi ile düşüp kalkarsa, bütün iyiliklere ulaşmak için bir meşale bulmuş olur. İyi veya kötülerin bu yollara girmesinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş bulmalarıdır. Bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder, iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur. Beyler iyi kişileri kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi hareket etmeye mecbur olur. Beylerin etrafını kötüler çevirirse, memlekete tamamen kötüler hâkim olur. Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; iyi hâkim iyi olursa, onun halkı da şüphesiz iyi olur. Eğer beyler, bir talih eseri olarak iyi olurlarsa, onların halkı da şüphesiz iyi olur. Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz. Beylerin beyi ne iyi bir kanun kurmuş; kötü için en iyi çare sopa ve zindandır. Eğer halkın başında bulunan iyi olursa, onun tüm memurları da iyi olur. Eğer bu beylerin kendileri iyi olursa, onların halkları da zenginleşir, dünya düzelir” (KB, 870-895. b.).

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere, iki türlü iyyinin olduğu biri doğuştan iyi olan diğeriye doğruluk yolunu tutan olarak anlatılmaktadır. İnsanın iyi olmasının koşullarından biri çevresindeki insanların da iyi olmasıdır, beylerin iyi olması da memurların iyi olmasını sağlamaktadır.

KB’de Vezir Ay-Toldı iyi insanların nasıl bulunacağını merak etmektedir:

“Ay-Toldı tekrar dedi: Bunları anladım, hükümdar bu sözleri doğru buyurdu. Böyle iyyiyi insanlar iyi olarak tanır ve faydalı olduğu için yapılmasını ister. Bunu bütün insanlar sever, diler ve arzular; fakat isteyenler böyle bir iyyiyi nasıl bulurlar?” (KB, 896-898. b.).

Hükümdar Kün-Toğdı cevap vermektedir:

“Hükümdar dedi ki: İyi seçkin bir şeydir, seçkin bir şeyiyse daima bu niteliğe sahip olanlar ister. Hangi şey seçkin, nadir ve değerliyse, onu gerçekleştirmek hiç de kolay değildir. Kötülük değersiz bir şey olduğu için onu yapan da değersizdir; fena iş değersizdir ve daima kötü olacaktır. Hangi şey değersizse,

ona kimse bakmaz bile; ipekli ve ağır Çin kumaşları, değerli olduğu için, başköşede yer alır. İyi, yokuş tırmanmak gibidir, güçtür; kötü şey ise iniş gibidir, kolayca elde edilir. Bak, akıl buna benzer bir söz söylemiştir; akıllının sözü tutulursa faydası çoktur. İyi, yokuşa çıkmak gibidir, herkes yükselemez; uğraşmakla değme insan bu işi yapamaz. Değerli olan her şeyin yapılması güçtür; bilgisiz ve değersiz kimse bu işi yapamaz” (KB, 899-906. b.).

Beyitlerde belirtildiği üzere, iyi nadir bulunmaktadır, onu bulmak da dolayısıyla zor olmaktadır, çaba gerektirmektedir. Bu nadir bulunan iyileri aramak da yine iyilerin işidir. Bilgisiz ve değersizlerin bu işi yapamayacağı söylenmektedir.

Eserde, Vezir Aytoldı hükümdar Kü-Toldı'ya sormaktadır:

“Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar, iyi bu derece nam ve şöhret kazanmıştır. Onda insanların bulabileceği bir kusur var mı; akıllı bunu anlar ve ne olduğunu bilir mi?” (KB, 907-908. b.).

Hükümdar şöyle cevap vermektedir:

“Hükümdar dedi ki: İyi daima övülür; kötüler onda şu kusurları bulur. İnsan insana daima yakın yaşar; kötü olmasaydı iyi yapacak iş bulmaz. Bu çatışmada zayıf kaldıkları için kötüler hep iyinin gününü gölgelemek ister. Kim iyilik dilerse iyilik eder; çatışmaya veya zayıflığa bakmaz. Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse, o kötülük yapar; fakat yarın kaygı çeker. İyilik isteyen insan ne der, dinle; daima iyilik et; o senden ayrılmayan bir arkadaş olsun. İyiliğin sana bugün hiçbir zararı yoktur; fakat bugün inan ki, onun faydasını yarın göreceksin. Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın zararını görürsün; bunu düşünüp anla. İyilik sağ ve kötülük soldur; senin solunda cehennem vardır; cennet ise sağdadır. Bugün kötü ne kadar huzur içinde olursa olsun, yarın pişman olur, azap çeker. İyi kişi ne kadar mağdur olursa olsun, yarın pişman olmaz ve huzura erer. Ey Ay-Toldı, sen bunu hakikat bil; dünyada iyi ad bırakarak göçersem, pişman olmam. Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir. Kötü seni istediği kadar hakir görsün, ben seni isteyerek ararım, ey iyi. Ey iyi, söyle bana, kim doyar sana; ben ise tamamen açım, şimdi gel bana. İyi kişi ne kadar düşkün olursa olsun, razıyım; yeter ki, ben bir iyinin arkadaşı olayım. Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse, istemem; o beylik senin olsun. Kişinin doğası kötüdür, bunu gözümle görüyorum; huzuru kısa, ama pişmanlığı uzun sürer. Şâir buna benzer bir söz söylemiştir; okursan, manası anlaşılır; görüşünü

keskinleştirebilir. Bak, hangi iyi, iyiliğinden dolayı pişman olmuştur; kötü ne kadar şöhretli olursa olsun, sonunda pişman olur. Kötülük edersen, kötülüğün karşılığı pişmanlıktır; elinden gelirse, kötülüğün inadına iyilik yap. Kötü kişiyi nasıl öveyim; bu kötü işi nasıl arzu edeyim. Küstahlık, kabalık, aksilik hep kötülerin harektidir; ey ulu! Bela, mihnet, zahmet, pişmanlık ve keder hep kötülüğün karşılığındadır, ey yiğit. Böyle iyi kişiyi nasıl sevmeyeyim; bu iyi işi nasıl övmeyeyim. Cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi kişiden geldiği şüphesizdir. İyi kişi arkadaşların en iyisidir; iyi iş işlerin en iyisidir. Arkadaşın iyiye ne istersen iste; yolunun açık olması için iyi arkadaş gerekir. Huzur, arzu, nimet, güven, rahat ve bu neşe ve sevinç hep iyiliğin karşılığıdır. Hükümdar dedi ki: Ey Ay-Toldı, sorduğun suale yanıtlam bunlardır işte” (KB, 909-938. b.).

Bu beyitlerde, iyiler ve kötüler karşılaştırılarak iyiliğin insana kazandırdıklarından bahsedilmektedir. Beylik, şan şöhret kötülük getirecekse istenmemektedir. Amaç iyi bir insan olmaktır. İyilerle birlikte olmanın iyi olmak için gerekli olduğuna dikkat çekilmektedir. Kişinin yanında olanlar, arkadaşları vb. hep iyi olmalıdır ki kişiyi iyi bir insan olmaya teşvik etsin, denilmektedir. İyilik yapanlar, iyi bir insan olanlar hem bu dünyada kazanmaktadır hem de ahirette:

“Bütün iyiliklerimi önceden göndermeliydim; bunlar bana yarın mutlaka faydalı olurdu” (KB, 1131. b.).

“Kimin tavırları iyi ve hareketleri uslu olursa, o bütün dileklerine kavuşur, Güneş’i ve Ay’ı parlak olur. Bu iyi davranış bütün iyilikler için sermayedir; hareketi iyi olursa, insan bin türlü sevince kavuşur” (KB, 1254-1255. b.).

Beyitlerde belirtildiği üzere iyi olmak kişinin türlü sevinçlere kavuşmasına sebep olmaktadır.

“Başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme; hep iyilik yap, kendi hava ve hevesine hâkim ol” (KB, 1315. b.).

İyi olmak, sadece kendi iyiliğini değil herkesin iyiliğini düşünmekle gerçekleşmektedir.

“Atalar sözü ne der, dinle; atalar sözünü tut, ey kuzum, bunu unutma. Ey iyi insan, iyilik yapmaya devam et; iyilik yaşlanmaz, onun ömrü ebedidir. İyilik yaşlanmaz ve yıpranmaz; onun ömrü çok uzundur; iyiliğin kötü olmak ihtimali yoktur” (KB, 1638.-1640. b.).

KB’de iyilik değeri, pek çok beyitte yer almaktadır. İyilik konusunu ele alan müstakil bölümler içeren eserde, iyilik her yönüyle ele alınmakta zıt kavramlardan yola çıkarak kötülükle karşılaştırılmaktadır. İyi olmanın uzun vadede kişiyi her zaman huzura erdireceğine

dikkat çekilmektedir. İyi olmanın kişiye kazandırdıklarından bahsedilmekte, kişinin sadece kendi için değil herkes için iyiliği istemesi gerektiği belirtilmektedir.

4.3.8. Kanaatkâr Olmak Değeri

Programda “Erdemler” başlığı altında özellikleri sıralanan kanaatkâr olmak, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “azla yetinen, elindeki ile yetinen, kanık, kanaatli, yetingen” olarak tanımlanmaktadır. Kanaatkâr olmak değeri, eserde, gözü tok olmak, elindekiyle yetinmek anlamlarıyla yer almaktadır. Gönlünü ve dilini doğru tutan kişilerin kısmetine kavuşacağı belirtilmektedir:

“Tanrıya inanan bilgili kişi, kısmetinde ne varsa, onunla yetinir. Hayatın bu tecellilerini iyi gören akıllı ve sakın insan ne der, dinle. İster yat, ister dünyayı dolaş, koş; kısmetin neyse sana o nasip olur. Ey bilge hakîm, gönül ve dilini doğru tut; vakti gelince yiyeceğin eksik olmaz” (KB, 1740-1743. b.).

Kişinin kısmetinde ne varsa ona kavuşacağı söylenmektedir. Beylerin de kanaat sahibi olması gerektiği anlatılmaktadır. Beyler:

”Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır” (KB, 1964 b.).

Eserde, kapıcıbaşı olarak görev alacak kişinin de kanaatkâr olma değerine sahip olması gerektiği belirtilmektedir:

“O bir at, bir kat elbise ve silah ile yetinmeli; kendisine az şey kalsa yeter; kalanı başkalarına dağıtmalı” (KB, 2561. b.).

Eserde ana karakterlerden olan zahit karakteri Odgurmış, vezir olan Ögdülmüş’e zahitlik mertebesine çıkmanın sırrını anlatmaktadır:

“Erkek olan, çoğu elde edebildiği halde, azla yetinir; böyle bir insan zahitlik mertebesine erişir. Yoksa aradığını bulamayan herkes zahit olur; sabırdan başka çare bulamadığı için elindekiyle yetinir” (KB, 3442.-3443. b.).

Beyitlerde belirtildiği üzere, kanaatkâr olmak için asıl olan çoğa erişebilecekken az ile yetinmek, yokken zaten az ile yetinmek sabrı gerektirmektedir.

“Olaniyla yetinen ve bu kanâatiyle tam bir mutluluğa kavuşmuş olan insan çok güzel söylemiş. Dünyada açlığını giderecek kadar yedim; sırtımı örtecek kadar elbisem de var” (KB, 3799.-3800. b.).

Kanaatkâr olmanın kişiye mutluluk getireceği belirtilmektedir. En büyük zenginlik ise kanaatkâr olmaktır, denilmektedir:

“Her bakımdan tam zengin olmak istersen, kanaatkâr ol; böylece kendi nasibini elde etmiş olursun” (KB, 4282. b.).

Kanaatkâr olmak değeri, fazlasına ulaşabilecek gücü olduğu halde elindekiyle yetinmek, fazla olanı paylaşmak anlamlarıyla eserde yer alırken aynı zamanda akıllı ve bilgililerin meziyeti olduğu da anlatılmaktadır. Kişiyi dünya ve ahiret saadetini getiren en büyük zenginliğin kanaat olduğu anlatılmaktadır.

4.3.9. Şefkatli Olmak Değeri

Programda “Erdemler” başlığı altında yer alan merhamet, şefkat, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “sevecenlik olarak tanımlanmakta, KB’de “sevgi ve merhametle muamele etmek” anlamlarında yer almaktadır. Sıklıkla merhamet ve şefkat sözcükleri beyitlerde bir arada bulunmaktadır. Beyitlerde, merhametli insanların sözlerine yer verilmekte, özellikle Tanrı’nın şefkat ve merhametinden bahsedilmektedir. Eserde, sıklıkla bey, vezir gibi yöneticilerin merhametli olması öğütlenmektedir.

Öğdülmiş, hükümdara memleketi düzenlemenin usulünü anlatırken halka karşı merhamet ve şefkat göstermesini öğütlemektedir:

“Halis gönül ve temiz kalple Tanrıya tapın, halka merhamet ve şefkat göster” (KB, 5471. b.).

“Bütün halka samimi bir merhamet göster; daima iyilik yap, kendin de iyilik bul” (KB, 2160. b.).

Beyitlerde beylerin halka merhamet göstermesi gerektiği anlatılmaktadır.

KB’ye göre şefkat ve merhamet bilgili insanların özelliklerindendir:

“Mutluluğa alçakgönüllülük ne kadar uyar; bilge bir kişiye yumuşaklık ve şefkat ne kadar yakışır” (KB, 1700. b.).

“Bak, akıl bundan daha iyi söyler: şefkatli birine canını dahi feda etsen çok değildir” (KB, 1728. b.).

“Dinle, ne der, şefkatli insan; insanlığın başı merhamettir. Merhametli insanı akıllı çok övdü; merhametli kişi insan için azizdir. Merhametli birini bulursan, bağrına bas; bilgi ve akıl bana böyle dedi” (KB, 1945-1947. b.).

Bilgi ve aklın yolu merhametli olmaya çıkmaktadır. Kötülere yol göstermenin usulü de merhametli olmak değerine sahip olmaktan geçmektedir.

“İnsan merhametli olmalı ve kötülere acıyıp onlara iyi yolu şefkatle göstermeli” (KB, 3246. b.).

Merhametli ve şefkatli kişi, iyi insan olarak nitelendirilmektedir:

“İyi insan halka karşı şefkatli olur; merhametli olursan sen de iyi insan olursun” (KB, 3272. b.).

KB'ye göre akrabaya merhamet göstermek, kederleri kısaltıp sevinçlerin uzun sürmesini sağlamaktadır. Şefkatli olmak değerine sahip kişilerin sözlerinden alıntılar yapılmaktadır:

“Akrabanın akrabaya merhametle ve gönülden bağlı olması ne güzel olur.

Akrabasına dostluk ve gönülden yakınlık gösteren şefkatli akraba ne der, dinle.

Birbirini kaybedip tekrar buluşan kişilerin kederleri kısa ve sevinçleri uzun sürer.

Ayrılıktan sonra iki şahsın tekrar birbirine sağ salım kavuşması ne kadar güzel

şeydir” (KB, 3298.-3301. b.).

Eserde, yoksullara da merhametli davranılması öğütlenmektedir:

“Bunların işini hallederken merhametli davran; böylelikle bütün bu insanlar sana yakın olur” (KB, 4473. b.).

Kişinin sadece kendisine merhametli olması, şefkatli olması yeterli değildir, bu herkese karşı olmalıdır, denilmektedir. Bütün insanlara karşı şefkatli ve merhametli olunması gerektiği belirtilmektedir:

“Kendini koruyan kimse merhametli değildir; merhametli olan başkalarının iyi olması için çalışandır” (KB, 3933. b.).

“Bütün insanlara karşı merhametli ol; başkalarının zararını isteme, yolunu şaşıрма” (KB, 5262. b.).

KB’de yalnızca insanlara değil, tüm yaratılmışlara merhametli olunması öğütlenmektedir:

“Bütün mahlûklara karşı merhametli ol, gönlünü ve dilini bir ederek Tanrıya içtenlikle ibadet et” (KB, 6089. b.).

“İnsanların seçkini faydalı olandır; halk nazarında saygın kişi, merhametli olandır. İnsanlık adını taşıyabilmek için iki şey gerekir; biri merhametli olmak, biri de cömert olup mal dağıtmak” (KB, 6102.-6103. b.).

Şefkatli olmak, merhametli olmak değeri eserde, başta peygamberin özelliği olarak belirtilmekte, beylerin ve üst yöneticilerin halka karşı şefkatli ve merhametli olması öğütlenmektedir. Bu değer, insana mutluluk kapılarını açmaktadır, denilmektedir. Kişinin yalnızca kendine değil tüm mahlûkata karşı şefkatli ve merhametli olması gerektiği belirtilmektedir.

4.3.10. Paylaşmak Değeri

Programda “Erdemler” başlığı altında yer alan paylaşmak, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “aralarında bölüşmek, pay etmek, üleşmek: benimsemek, onaylamak”

olarak tanımlanmaktadır. KB’de, paylaşmak değeri, yedirip içirmek, malını dağıtmak, üzüntüsünü, sevincini paylaşmak gibi pek çok şekilde yer almaktadır.

Esere göre temel maddeleri çok bulundurup başkalarına da ikramda bulunmak gerekmektedir:

“Tuzu, ekmeği bol tut, başkalarına ikram et; birinin ayıbını görürsen, açma, üstünü ört” (KB, 1328. b.).

“Sağlığında her şeyi iyilikle karşıla; malın ve servetin varken paylaşır ve yedir” (KB, 1368. b.).

Kişinin sahip olduklarını paylaşması gerektiği belirtilmektedir. Paylaşılan şey bazen somut olmayabilir, üzüntüler, kederler de paylaşılabilmektedir:

“Akrabaların kederini akrabalar paylaşır; insanın bir akrabası olmazsa onun ıstırabına yabancılar nasıl ortak olabilir” (KB, 3336. b.).

KB’de karakterlerin üzüntülerini ve sevinçlerini önce Tanrı’yla paylaştıkları görülmektedir:

“Hükümdar şükretti ve çok sevindi; elini kaldırdı ve Tanrı’ya sena etti. Ey merhametli Rabbim, dedi, sen büyüsun; bu zayıf kulunun memlekette itibarını yükselttin. Sen bana her türlü iyiliği ihsan ettin; şükretmek boynumun borcudur. Sana bu şükür ne zaman hakkıyla ödeyebilirim ki; benim şükür borcumu sana sen öde” (KB, 3116-3119. b.).

Eserde, paylaşma değerine sahip olmayan cimrilerin sorgulandığı görülmektedir:

“Cimrilikten daha kötü başka ne var; cimri toplar, yiyemez ve malı arkada kalır. Bilgi cimri hakkında ne der, dinle: Ey zavallı, ey çaresiz, ey sıkı el. Altın toplamayı bildin, fakat yemesini bilemedin, bu altını yığdın da birini olsun neden başkasına vermedin” (KB, 1672-1674. b.).

Paylaşmak değeri, eserde, maddi ve manevi olarak sahip olunanları paylaşmak olarak yer almaktadır. Esere göre yiyeceği, malı, mülkü paylaşmak, insanı cimrilikten kurtarmakta üzüntüyü, kederi paylaşmak, olumsuzlukları gidermektedir. Paylaşmak değerine sahip olmanın kişiyi zengin kılacağı belirtilmektedir.

4.3.11. Vefa Değeri

Programda “Erdemler” başlığı altında yer alan vefa değeri, TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2020), “sevgiyi sürdürme, sevgi, dostluk bağlılığı olarak geçmekle birlikte, eserde, sevgiyi sürdürme, kişilere hakkını verme, bağlılığı ödüllendirme” gibi anlamlarda da yer almaktadır. Pek çok beyitte vefakâr olmanın öneminden bahsedilirken, vefasızlık üzerinden vefanın öneminin verildiği görülmektedir. KB’de 17. bab “Devletin Niteliği ve Vefasızlığı” başlığını taşımaktadır. Dünyanın vefasızlığı, vefalı olanısa Rab olduğu vurgulanmaktadır.

Vezir Ögdülmiş'in vefalı olması Hükümdar Kün-Toğdı tarafından ödüllendirilmektedir:

“Ben bu Ögdülmiş'i bana sadakatle bağlı görüyorum; her işi dürüstlükle yerine getiriyor. Ona da bugün iyilik ile karşılık vermeliyim; iyiliğinin karşılığını hazır bulsun. Halk arasında kendini gösterip sivrilmiş olan seçkin insan ne der, dinle. İnsanlık edene karşı insanlık göster, insana insanlığı nisbetinde karşılık ver. Vefaya karşı vefa göstermek insanlık görevidir; vefakârlık et, insan ol ve adını yükselt. Hükümdar onu günden güne yükseltti; adı ve şöhreti bütün ülkeye yayıldı” (KB, 1687-1692. b.).

Vefaya karşı vefa göstermek gerektiği vurgulanmaktadır. Eserde, vefalı insanların özellikleri de açıklanmaktadır:

“Akıllı, vefalı kişi insanların asilidir; o başkaları için her zaman kendini feda edebilir” (KB, 2875. b.).

“Vefasıyla şöhret bulmuş, sevmiş ve kendisini de sevdirmiş olan kişi çok güzel söylemiş. İnsan gönülden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur; yakınlık vefakârlığı için daima gönüle bak. Yakınlık hakkı vefakârlıkla takdir edilirse, doğu ile batı arası hemen bir tepe aşılınca ulaşılacak kadar yakın bir mesafe olur” (KB, 3704-3706. b.).

Gönülden yakınlığa gösterilen vefa, uzakları yakın etmektedir. KB'de vefalı insanların takdir edildiği de anlatılmaktadır:

“Bilirsin ki, dünyada vefalı insanlar çok takdir edilir ve alkışlanır, ey aziz insan” (KB, 5764. b.).

Eserde, “Zamanın Bozukluğu ve Dostların Cefasını Söyler” başlığı altında, vefanın azaldığı anlatılmaktadır:

“Kalkayım, gideyim, dünyayı gezeyim; dünyada acaba vefalı kimse var mı, arayayım” (KB, 6565. b.).

Beyitlerde, vefanın azaldığı, cefanın arttığı belirtilmektedir:

“Vefa kıtlaştı, dünya cefayla doldu; vefa acaba kimde vardır, ben ondan biraz isteyeyim. Eğer bir vefalı, cömert insan bulursam, onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim. Eğer ben bir vefalı insan bulamazsam, yabani hayvanlarla birlikte ömür süreyim” (KB, 6568-6570. b.).

Eserde yana yakıla vefalı birinin arandığı bulunduğu ise kıymetinin bilineceği gerekirse canın feda edileceği söylenmektedir:

“Ey Rabbim, sıkıntı içindeyim, vefasızlara rastladım; vefalı acaba kimdir, ona sevgili canımı feda edeyim” (KB, 6574. b.).

“Aradım, dünyada candan bağlı bir insan yoktur; vefasız kişilere nasıl gönül bağlayayım. Kimi gözüm gibi kendime yakın tuttumsa, o şeytan gibi düşman çıktı; ben şeytanı ne yapayım. Kimi sevdim ise onu sevgili canım gibi tuttum; fakat ondan da cefâ geldi; artık kimi seveyim” (KB, 6576-6578. b.).

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere vefakâr insanı bulmanın zorluğu karşısındaki çaresizlik söz konusudur.

“Esef ederim, ben fenayım; fakat dünyada vefa adı bırakanlar nerede, onları öveyim. Onların koydukları iyi âdet, kanun ve ananeleri bugün göreyim de ben de sevineyim” (KB, 6592-6593. b.).

Eserde vefasızlık yüzünden duyulan üzüntü ifade edilmektedir.

KB’de soylu insanların vefa sahibi olduğu belirtilmektedir:

“Soylu insanların hareketi zarif olur; onlar ellerini halk üzerine vefayla uzatır. Ne kadar şeker ve ilik ile beslesen bile, temiz olmayanın hareketi vefasız ve cefalı olur” (KB, 2197-2198. b.).

Eserde, yalancıların vefasız olduğu halkın hayrına işler yapmayacakları belirtilmektedir:

“Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar. Vefalı insan ne der, dinle; insan için insanlığın başı vefadır. Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketi cefâdır; cefâ kimde ise, o kimse hayvandır. Yalancı adamdan vefa bekleme; bu uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür” (KB, 2039-2042. b.).

Evlâtların vefasız ise eserde şöyle ifade edilmektedir:

“Evlâtların hayırsızı ölen anne ve babasını, bir kere olsun, anmaz. Böyle çocuktan hiç vefa umulur mu; onun tabiatı kötü ve işi gücü cefâdır” (KB, 3389-3390. b.).

Vefa değeri, eserde, daha çok vefasızlığın arttığından şikâyet olarak geçmekte, vefanın azalmasından, nadir bulunmasından duyulan üzüntü ifade edilmektedir. Yalancıların vefasız oldukları, vefasızların ise halkın hayrına olmayan işler yapacakları anlatılmaktadır. Dostların vefasızlığı, evlatların vefasızlığı bahsinin anlatılmasının yanı sıra vefalı insanlara vefa göstermenin önemi vurgulanmaktadır.

4.3.12. Yumuşak Huylu Olma Değeri

Programda “Erdemler” başlığı altında yer alan vicdanlı olmak, yumuşak huylu olma değeri, KB’de, mülayim olmak, zerafetle hareket etmek, sükûneti korumak gibi özellikleri

ifade etmektedir. Eeserde, özellikle beylerin sahip olması gereken bir özellik olarak geçmekle birlikte insanın yumuşak huylu olmasının kişiye kazandıracakları anlatılmaktadır.

Yine Hz. Osman'ın bir özelliği olarak yumuşak huylu olduğu ifade edilmektedir:

“Sonra hayâ sahibi, yumuşak huylu, kişilerin seçkini, cömert ve eli açık olan Osman'dı” (KB, 55. b.).

İnsanların yumuşak huylu olması gerektiği belirtilmektedir:

“İnsan sakın ve yumuşak doğalı olmalıdır; Güneş ve Ay doğması için beye itidal gerekir. Hem yumuşak huylu, hem tatlı dilli, hem akıllı, hem bilgili olmak gerekir” (KB, 325-326. b.).

Eserde, mutluluğu temsil eden Ay-Toldı kendini şöyle anlatmaktadır:

“Ay-Toldı dedi ki: Erdemim çoktur; insanlara kısmet gelirse benden gelir. Doğam yumuşak ve dikkat edersen yaşıma küçüktür; fakat bütün bey ve büyüklere giden yollar benden geçer. Yüzüm güzel, huyum mülayimdir; arzu edilen her şey elimden altındadır” (KB, 673-675. b.).

Ay-Toldı vasfı gereği yumuşak huylu bir kimseye yakışır şekilde davranmaktadır:

“Ay-Toldı sakın sakın başladı söze, devam etti yumuşaklık ve zarafetle. Sükûnet ve zarafet aklın niteliğidir; akılsız kişiler hayvan sürüsüne benzer” (KB, 584-585. b.).

KB'de pek çok beyitte, beylerin ve vezirlerin yumuşak huylu olması gerektiği belirtilmektedir. Bey:

“Her türlü iyiliğe el uzatmalı; hayâ sahibi, yumuşak huylu ve doğası asil olmalı” (KB, 1965. b.).

Eserde, yumuşak huylu insanları herkesin seveceği söylenmektedir:

“İnsanın doğası sakın olursa, ona halim denilir; nâzik kişi kendini herkese sevdirebilir” (KB, 2623. b.).

KB'de kişilerin karşısındaki insanlara göre davranışlarını düzenlemesi öğütlenmektedir:

“Düşmanın varsa onu ihmal etme; düşmana karşı düşmanca davran, iyi huyluya karşı da halim selim ol” (KB, 3402. b.).

Eserde, yumuşak huylu olunması gerektiği konusunda öğütler verildiği görülmektedir:

“Sakin, halim selim ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat” (KB, 1416. b.).

“Küstahlara katılma, temiz ve halim ol; ey oğul, bütün kavgalara bu küstahlar sebep olur” (KB, 4291. b.).

“Bir işle uğraşırken, hiddetlenme, öfkeni engelle; eğer gazaba gelirsen, dilsizmiş gibi hareket et” (KB, 5216. b.).

“Harekette aceleci ve sözde zevzek olma, sabırlı ol; sabırlı olana halim derler” (KB, 5219. b.).

“Arzularına hâkim ol; öfkelenirsen kendini tut; nefsin eğri yola saparsa ona engel ol” (KB, 6097. b.).

Eserde, yumuşak huylu olan insanların her iki dünyada da mutlu olacağı söylenmektedir:

“Bir de yumuşak huylu olup doğru hareket eden kişinin her iki dünyada da günü kutlu olur” (KB, 1663. b.).

“Eğer böyle değilse, iyi âdet, kanun ve aneleri koysunlar; halim insanlar başköşeye geçsin, küstahları kovayım” (KB, 6594. b.).

Yumuşak huylu olma değeri, eserde, özellikle okuyucuya ve genele verilen öğütlerin içinde yer almaktadır. Kişinin öfkesine hâkim olarak yumuşak huylu olmaya gayret etmesiyle ilgili öğütler verilmektedir. Yumuşak huylu olmanın kişiye iki dünya mutluluğunu kazandıracağı belirtilmektedir. Küstahlara katılmaması gerektiği, kişiye hak ettiği şekilde davranılması gerektiği, iyi huyluya karşı yumuşak davranılması gerektiği belirtilmektedir.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma

Değer kavramı için uzmanlar henüz fikir birliğine varamamış olsalar da farklı tanımların ve değer kavramının belirtilen özelliklerinden yola çıkılarak şöyle bir tanım yapılabilmektedir: Değerler, insana özgü, öğrenilebilir, öğretilabilir ve paylaşılabılır; bireylerin davranış, tutum ve seçimleriyle ilgili, birbirleriyle iç içe geçmiş dinamik, toplumsal, birleştirici olgulardır. Bu olgular, çalışmanın hedef kitesini oluşturan öğrenciler için öğretim programlarında geçmektedir. Öğretim programlarından yola çıkılarak şimdiye kadar programlarda, MEB tarafından yirmi dört değere yer verildiği tespit edilmiştir. Bunlar: Adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık/özgürlük, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, hoşgörü, misafirperverlik, öz denetim, sabır, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, tutarlılık, yardımseverliktir. Bu değerlerin hedef kitleye kazandırılması önem arz etmektedir.

Değerler eğitimi ise hedef kitleye çeşitli yollarla değerlerin kazandırılması olarak ifade edilebilmektedir. Değerler eğitiminde kullanılan pek çok yöntem olsa da bu yöntemlerin verimli olarak uygulanabileceği en uygun derslerden biri Türkçe dersidir. Türkçe dersinin temel materyallerinden olan ders kitabı ve yardımcı kaynak metinler değer aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Bu kaynakların, tarihin bilgi birikimi, örf, adet, gelenek gibi kültürel geçmişini barındıran edebî eserlerden örnekler içermesinin, hedef kitlenin tarihî, edebî ve kültürel yönüne de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu anlamda yararlanılması gereken en önemli kaynaklardan biri de KB'dir.

KB, 1069 yılında Balasagunlu Yusuf tarafından, Doğu Karahanlı hükümdarı Tabgaç Uluğ Buğra Kara Han'a (Ebû Ali Hasan bin Süleyman Arslan) sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Yazarın bildiklerini aktarmak ve kendinden sonraya kalmak amacıyla çıktığı yolculuğun başarıya ulaştığı görülmektedir. Nitekim yazılmasından yüzyıllar sonra bile eser, değerini muhafaza etmektedir.

KB'nin içeriği ve üslubu değer eğitimi açısından oldukça kıymetlidir. MEB programları incelenerek belirlenen yirmi dört değer de eserde yer aldığı görülmektedir. Eser, bu değerleri barındırmasının yanı sıra değer olarak ifade edilebilecek kavramları da içermektedir. KB'nin zengin içeriği çalışmanın alt problemlerine de yön vermiştir.

Çalışmada, öğretim programlarında yer alan değerleri tespit ederek bu değerleri KB'de geçtiği şekilde örneklerle sunmak amaçlanmış, bunun yanı sıra bahsi geçen yirmi dört

değerin her biri için KB içinden oluşturulan metinlerin Türkçe ders kitaplarında yer alabilirliği açısından uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu yirmi dört değer yanısıra KB’de değer olarak ifade edilebilecek kavramlar da programa katkı sağlaması açısından KB’den örneklerle sunulmuştur.

Literatüre bakıldığında KB ve değerler eğitimiyle ilgili çalışmaların olduğu görülmektedir. Kardaş ve Cemal’in (2017) çalışmasında, değer eğitimi üzerine toplamda yetmiş üç bilimsel çalışmanın yapıldığı ve yüz yirmi yedi değere rastlandığı belirtilmektedir. Mükerrer ve aynı anlama gelebilecek değerler görülse de yüz yirmi yedi değer tespit edilmesinin eğitimde kullanılabilirlikleri açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bahsi geçen çalışmada doktora tezinin bulunmadığı görülmekle birlikte çalışmanın yayımlandığı tarihten sonra doktora tezlerinin de olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, değerlerle ilgili yapılan bilimsel çalışmaları göstermesi ve bu çalışmaların içinde yer alan değerleri tespit etmesi yönüyle katkı sağlayıcıdır. Yine KB ile ilgili olarak yapılan çalışmaları tespit eden Uçar (2015, s.7), KB ile yapılan çalışmaları “erken dönem”, “modern dönem” ve “yakın dönem” olarak sınıflandırmaktadır. Çalışmanın konusu KB’de değerler eğitimi çerçevesinde olduğundan değerler eğitimiyle ilgili yapılan çalışmaların edebî eserlerle ilişkilendirilmiş olanları çalışmaya katkı sağlayıcı olmuştur.

Önemli edebî şahsiyetlerin eserleri, tarihte iz bırakan önemli isimlerin eserleri ve kültür hafızamızı oluşturan kadim eserler, değerler eğitimiyle ilişkilendirilerek anlatan çalışmalar, değerler eğitimi için oldukça önemlidir. Nitekim Türkçe dersleri metinlerle işlenmekte ve bu metinlerin doğru seçimi değerler eğitimi açısından dersi verimli kılmaktadır.

Metinlerin edebî açıdan estetik olması, konularının hedef kitlenin düzeyine uygun, didaktik ve doğru örnekleri içermesi, değerler eğitiminin yanı sıra hedef kitlenin kültürel açıdan gelişmesine ve edebî zevkinin gelişerek okuma hevesinin artmasına da olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Değerler eğitiminde, içinde değerleri barındırmasının yanı sıra hedef kitleyi pek çok açıdan geliştiren eserlere yer vermek oldukça önemlidir. Özellikle son yıllarda bununla ilgili çalışmaların arttığı görülmektedir. Yapılan literatür taramasında iki tanesi doktora tezi olmak üzere pek çok yüksek lisans tezi ve bilimsel çalışmanın konuyla ilgili olduğu görülmektedir. Şahin (2017), “Cengiz AYTMATOV’un Eserlerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi ve Ortaokul Türkçe Ders Kitapları için Metin Önerileri” ve Öncü (2015), “Değerler Eğitimi Bağlamında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay’da Değerler” başlıklı doktora tezleriyle alana katkı sağlamaktadır. Yüksek lisans tezlerinde, Okutan (2015), *Kabusname*’yi; Çayır Çevik (2014), *Dede Korkut Hikâyelerini*; Akbalık (2015), *Hacı Bektaş-ı Veli*’yi; Biçer (2013) ve Emer (2014) *Safahat*’i; Erol (2014), *Tarık Buğra’nın Hikâyelerini*;

Kumbasar (2011), Muzaffer İzgü'nün Romanlarını değerler eğitimi açısından ele almaktadır. Konuyla ilgili daha pek çok çalışmanın da var olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların edebi metinlerde değerlerin yer alma durumunu göstermesi ve inceleme yöntem-teknikleri açısından katkı sağlayıcı olmuştur.

Günümüz dünyasında yaşanan değişim ve gelişimler, ezberci eğitim anlayışından uzaklaşılmasına sebep olmuştur. Tek tıkla ulaşılabilen bilginin ezberlenmesinden çok daha önemli olan, eleştirel bakış, analitik düşünme, farklı bakış açıları geliştirme, vb. gibi becerilerin gelişmesinin sağlanmasıdır. Bu becerilerin gelişmesinde en büyük katkılardan birinin doğru eserlerin derslerde kaynak olarak kullanılması olduğu düşünülmektedir. Bu eserlerden biri de KB'dir.

KB'nin örnek bir edebî eser olması, değerlerin ince ince işlenerek okuyucuya somut örneklerle sunulması, söz sanatlarının ustaca kullanılmasının okuyucuya büyük bir zevk vermesi vb. sebepler eseri, Türkçe derslerinde kullanmaya elverişli kılmaktadır. Pendname olan KB değerler eğitimi açısından oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Bu da KB'de değerler eğitimiyle ilgili olan çalışmaları arttırmaktadır. Şimdiye kadar yapılan doktora tezi olması açısından çalışmamız ilk olacaktır. Bunun yanı sıra iki adet yüksek lisans tezinin KB'de değerleri konu edindiği görülmektedir. Bunlar; Bilgen'in (2019), "Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig" ve Birkan'ın (2016), "Kutadgu Bilig'de Değerler Öğretimi" adlı tezleridir. Tezlerde bu çalışmadan farklı olarak daha çok değerler eğitiminin/öğretiminin yöntem ve teknik açısından değerlendirilmesinin yapıldığı görülmekte, bu yöntem ve tekniklerin ayrıntılı açıklamalarına yer verilmektedir. Tekşan'ın (2012) "Türkçe Dersi Değerler Eğitiminde Kutadgu Bilig'in Kullanımı" adlı araştırmasında KB, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda (6., 7. ve 8. sınıflar) yer verilen yirmi değer KB içinde aranarak örneklerle sunulmaktadır. Bu çalışmada yazarın bağımsızlık, özgürlük ve vatanseverlik değerinin olmadığını söylemesi KB'ye bütünsel olarak bakılmadığı fikrini desteklemekle birlikte eserin genelinde var olan değerleri ortaya koyması açısından katkı sağlayıcıdır.

Modern dünyada değerler eğitiminin önemi her geçen gün artmaktadır. Bununla doğru orantılı olarak değerler eğitimiyle ilgili çalışmaların da arttığı görülmektedir. Tarihe pek çok yönüyle ışık tutan, içinde eskimeyen değerleri barındıran kadim eserlerin edebî ve sanatkârane anlatışının desteğiyle, değerler eğitimi daha kalıcı ve zevkli hale gelmektedir. Bu değerli eserlerin kaynaklık ettiği derslerin, öğrencileri, tarihî, kültürel, estetik vb. yönlerden de ayrıca geliştirdiği düşünülmektedir.

5.2. Sonuç ve Öneriler

Bugünün değişen ve gelişen dünyasında teknolojiyle birlikte hayatımızda pek çok şeyin değiştiği görülmektedir. İnsanların bir araya geldiğinde bile sanal dünyadan kopamamaları onları gerçek dünyada asosyal olmaya itmektedir. Teknolojinin sanal bakıcı olarak kullanılması, çocukların bilgiyi kitap karıştırmak yerine sanal ortamda arama motoru kullanarak elde etmesi, sanal oyunlar, sanal muhabbetler vb. giderek artmaktadır. Toplumsal yaşama uyumun en önemli göstergelerinden olan değerlerin de bu değişen durumla birlikte yitirildiği görülmektedir.

Unutulmaya yüz tutan değerlerin yeniden canlandırılması görevinin büyük oranda okulda olduğu görülmektedir. Özellikle Türkçe derslerinde yer alan metinlerin doğru seçimi ve çeşitli yöntem ve tekniklerin doğru kullanımı değerler eğitiminin verimini arttıracaktır. Geçmişten günümüze ışık tutan, değişmeyen değerleri barındıran kadim eserlerin Türkçe derslerinde kaynak olarak kullanılması değerler eğitime katkı sağlayacaktır. Bu eserlerden biri de KB'dir.

KB, Türk-İslam tarihinin ilk edebî eserlerindendir. Nasihatname özelliği taşıyan bir siyasetnamedir. Siyasetname olmasının yanı sıra ismiyle uyumlu olarak içinde mutluluk bilgisini de barındırmaktadır. Yazarı Yusuf Has Hacib, “iki dünyayı tutan bir el” olarak tanımladığı eserinde, hem bu dünya hem de ahiret mutluluğu için gerekli olanları vermiştir. Toplumla uyum, kişisel mutluluk, insanlara faydalı olmak gibi meziyetlerin kaynağında değerler olduğundan yazar da eserinde pek çok değeri, somut örneklerle anlatma yoluna gitmiştir.

İnsanın dünyadaki en önemli amaçlarından olan mutluluğu yakalayabilmek adına şifreler veren bu değerli eser KB'de yer alan değerler, veriliş şekliyle de değerler eğitiminde kullanılmaya oldukça uygundur. Alegorik bir eser olan KB, kahramanların temsil ettiği adalet, mutluluk, akıl ve akıbeti karşılıklı konuşmalarla okuyucuya tanıtarak görüşlerini sunmaktadır. Karşılıklı konuşmalar, yer yer soru-cevaplar, okuyucunun aklındaki soru işaretlerine cevap niteliğindedir. Anlatımın somut örneklerle desteklenmesi, özlü sözlerle, atasözleriyle zenginleştirilmesi, söz sanatlarından yararlanılarak anlatılmak istenenin verilmesi hedef kitlemiz olan öğrencilerin değerleri anlamasını kolaylaştırmaktadır. Hikmetlerle dolu bir kitap olarak tanımlanan KB, tarihî şahsiyetlerden yararlanarak telmih sanatıyla o şahsiyetlerin başından geçenleri hatırlatma yoluna gitmekte, tezat sanatıyla anlatımı güçlendirmekte, tevriye sanatıyla bir değeri farklı anlamlarıyla bir arada kullanmakta teşbih sanatıyla anlatımı somutlaştırmaktadır. Bu kıymetli eser, Yusuf Has Hacib'in engin bilgisi ve kültürüyle kadim tarihimizde yer alan ve değişmeyen değerleri günümüze taşımaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle, KB kapsamlı bir şekilde incelenerek doküman tarama yöntemiyle sözcük, beyit, konu kapsamında değerlendirilmiş ve bahsi geçen değerlerin eserde yer alma durumu tespit edilmiştir. Daha sonra yirmi dört değer her biri için Türkçe ders kitaplarında kullanılmak üzere KB'den metinler hazırlanmış ve uzman görüşleri alınarak kapsam geçerlilikleri ölçülmüştür. Üçüncü ve son bölümde ise KB'de değer olarak tanımlanabilecek program içinden alınan ifadeler KB'den örneklerle sunulmuştur.

5.2.1.Öğretim Programlarında Yer Alan Değerlerin Kutadgu Bilig'de Karşılıklarına İlişkin Sonuçlar

Öğretim programlarının incelenmesi sonucunda yirmi dört değere ulaşılmıştır. Bu değerler; adil olma, aile birliğine önem verme, bağımsızlık/özgürlük, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, hoşgörü, misafirperverlik, öz denetim, sabır, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, tutarlılık, yardımseverliktir. Bu değerlerin geçiş sıklıklarının belirlenmesinin bu çalışma için uygun olmadığı düşünülmektedir. Nitekim değerler eser içinde tespit edilirken sadece kelime olarak aranmamış, bütünsel bir bakış açısıyla beyit ve konu bağlamıyla da ele alınmıştır. Alegorik bir eser olan KB'de karakterlerin bile bir değeri temsil ettiği düşünüldüğünde bunun doğru olmayacağı görülmektedir. Örneğin; hükümdar, adalet değerini temsil etmektedir. Hükümdarın söylediği bir söz, yaptığı bir davranış adaletin bir özelliği olurken adalet kelimesinin eser içinde aranarak sıklığının tespit edilmesinin araştırmanın sonucuna katkı sağlayamayacağı aksine yanlış veriler elde edilmesine sebep olacağı görülmektedir.

Bahsi geçen değerlerin KB'de yer aldığı şekliyle değerlendirilmesine ilişkin sonuçlar şöyledir:

Adalet/adil olma değeri, KB'nin ana karakterlerinden olan Hükümdar Kün-Toğdı adaleti temsil etmektedir. Siyasetname özelliğinin ön plana çıktığı KB'de hükümdarın doğru kanunu, adaleti, adil olmayı temsil etmesi ve adının Kün-Toğdı yani Güneş olması oldukça dikkat çekmektedir. Nitekim adaletin benzetildiği Güneş eserde yer yer adaletin özelliği olarak özellikle vurgulanmaktadır. Tarihî kaynaklara bakıldığında adalet timsalinin Güneş'e benzetilmesi örnekleri pek çok yerde görülmektedir. Eserde, Güneş'in, asla yok olmaması gece üzerini örtse de her sabah mutlaka yeniden doğması –Kün-Toğdı eserin başından sonuna kadar hayatta olan tek karakterdir.-, onun olduğu yerde mikropların barınmaması, kirli-temiz demeden her yere ışığını ve ısınıyı yayması, her yerden görülüp hissedilmesi, en büyük ısı ve ışık kaynağı olması vb. özelliklerinden faydalanılarak adaletin özellikleri açıklanmaktadır.

Tıpkı Güneş gibi adalet de her zaman vardır bazen görünmez ama sonunda mutlaka tecelli eder, Güneş'in herkesi aydınlattığı gibi adalet de herkes için vardır. Adalet yokmuş gibi görünse de İlâhi adalet her zaman vardır.

KB'de hükümdarın kendini tanıtırken kullandığı değişmeceli (metaforik) anlatım adaletin özelliklerini somutlaştırmaktadır. Hedef kitlemiz olan öğrencilerin somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine henüz geçtiği düşünüldüğünde soyut bir kavram olan adalet değerini vermek için eserde, kullanılmaya oldukça elverişli beyitler olduğu görülmektedir. Yine eserde, telmih sanatından yararlanılarak adaletiyle ünlü kadim İran Hükümdarı Nûşin-Revan'ın, okuyucuya adalet vasfı hatırlatılmaktadır. Nûşin-Revan'ın geçtiği tek bir beyit üzerinden bile şahsın hikâyesi anlatılarak adalet/adil olma üzerine öğrenciler düşündürülebilir, bu önemli değerın hayatlarında ne kadar yer aldığını sorgulamaları sağlanabilir.

Aile birliğine önem verme değeri, eserde pek çok yerde ele alınmaktadır. 21. bab "Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Nasihat Verdiğini Söyler", 22. bab "Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Öğüt Verdiğini Söyler", 62. bab "Nasıl Evlenileceğini Söyler?", 63. bab "Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler" başlıklarıyla, doğrudan aile birliğine önem verme değeri vurgu yapılırken farklı başlıklar altında pek çok yerde satır aralarında; akrabalığın önemi, akraba ilişkileri gibi konulara da değinildiği görülmektedir. KB'de yer alan dört ana karakterden Kün-Toğdı haricindeki üç ana karakterin de akraba oldukları anlaşılmaktadır. Vezir Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'tir. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a hitaplarından anlaşılacağı üzere iki karakter ya öz kardeş ya da akrabadır. Akraba olması olasılığı daha kuvvetlidir. Nitekim Ögdülmiş'in babası Ay-Toldı ölüm döşegindeyken yanında biricik oğlu Ögdülmiş vardır ve ona nasihat etmektedir. Kardeş olmuş olsalar babanın iki oğluna da nasihat etmesi beklenebilirdi.

KB'de aile birliğinin temelini oluşturan ailenin, nasıl kurulması gerektiği anlatılırken eş seçiminde dikkat edilecek özelliklere ayrıntılı olarak yer verilmektedir. Aile birliğinin meyvesi çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiği oğula ve kıza nasıl davranılması gerektiği de eserde ele alınmaktadır. Çocuk terbiyesinin özellikle vurgulandığı eserde, bu görevin yabancılara bırakılmaması gerektiği tembihlenmektedir.

Eserde, Ay-Toldı ve iyi terbiye edilmiş oğlu Ögdülmiş iyi bir baba-oğul örneği olarak yer almaktadır. Babasının oğluna verdiği nasihatler ve Ay-Toldı'nın ölüm döşeginde oğluna söyledikleri oldukça dikkat çekmektedir. Bu konuşmalarda, baba-oğul ikilisinin karşılıklı saygıya dayandığı göze çarpmaktadır. Oğul, saygı çerçevesinde babasına fikrini dürüst ve açık bir şekilde söyleyebilmekte kendini rahatça ifade edebilmektedir. Bu anlamda baba oğul ilişkisi gelecek nesiller için oldukça güzel bir örnek teşkil etmektedir. Yine Ögdülmiş'in

akrabası Ovgurmuş'ı hükümdarın yanında hizmet etmesi için razı etmeye çalıştığı beyitlerde, Ovgurmuş'ın yalnızlığı savunduğu görülmektedir. Zıt görüşlerin karşılıklı ikna çalışmaları üzerine kurulu diyalogta eş, dost, akraba, evlat, anne-baba gibi aile değerine ilişkin görüşlerin de açıklandığı görülmektedir. Okuyucunun aklına gelebilecek her sorunun dile getirilip cevaplandırıldığı bu beyitlerde, aile birliğinin önemi vurgulanmaktadır.

Arkadaşlık/dostluk değerinin, KB'de yüzün üzerinde beyitte yer aldığı görülmektedir. Ayrıca 81. bab: "Zamânenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Anlatır" başlığını taşımaktadır. Dostluk değeriyle ilgili olarak eserde, maddi anlamda olan dostluk, arkadaşlık ve kardeşliğin yanı sıra iyilik, akıl ve bilgi gibi soyut kavramların dostluğundan da bahsedilmektedir.

Eserde, dostluk kavramının tanımı yapılmakta gerçek arkadaş ve dostların özellikleri belirtilmektedir. Hedef kitlemiz olan öğrenciler için dönem itibarıyla arkadaş seçimi oldukça önemlidir. Aileden çok arkadaşların önem kazandığı ilk gençlik yılları için kişilik gelişiminde önemli bir rol oynayan bu konuyla ilgili; doğru arkadaşın nasıl olması gerektiği ve arkadaş seçimi güzel örneklerle eserde açıklanmaktadır. Her türlü iyiliğin iyi arkadaşla geldiği ifade edilmektedir. Dostlara yakınlığın kişiye daha çok dost kazandıracağı, saygınlık kazandıracağı, kişiyi güçlü hissettireceği, kişiye güven ve mutluluk getireceği belirtilmektedir.

Bağımsızlık/özgürlük değeri, çok farklı açılardan değerlendirilebilir. Devletin bağımsızlığı, kişisel özgürlük, fikir özgürlüğü, vicdan özgürlüğü vb. gibi örnekler çoğaltılabilir. KB'de doğrudan özgürlük ya da bağımsızlık sözcüğü geçmemekle birlikte, eserin yazılış amacı göz önüne alındığında devletin bağımsızlığını ve bekasını sağlamak için satır aralarında pek çok öğüdün verildiği görülmektedir. Halkı idare edenlere, halkı itaat altına almanın ve dünyayı elde tutmanın yolunun bilgi ve anlayış sahibi olmaktan geçtiği söylenmektedir. Yine savaşlarla ilgili beyitlerin amacı da devletin bekasını sağlamaya, dolayısıyla bağımsızlık değerine yöneliktir.

Birey görünürde özgür bir varlıktır. Ancak esere göre vücut arzusuna bağımlıysa nefsinin esiridir ve gerçek anlamda özgür değildir. Eserde, kötü hasletlerin de nefisten kaynaklandığı belirtilmekte nefsi terbiye etmenin önemine dikkat çekilmektedir. Asıl beyin gönül olduğu nefse esir olunmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Eserin geneline bakıldığında babanın oğluna söylediği bir söz, hatta hükümdarın emri bile olsa bireyler özgür iradelerini kullanarak düşüncelerini saygı çerçevesinde ifade edebilmektedir.

Barış değeri, eserde daha çok affedici, hoşgörülü, mütevazı olma, zulmetmemek, sabırlı olmak, heves ve öfke anında iş yapmamanın öğütlenmesi şeklinde yer almaktadır. Barış ve sükûneti sağlamak için özellikle hükümdarların pek çok erdeme sahip olması gerektiği

vurgulanırken aslında tüm insanlara bir mesaj verildiği görülmektedir. Mütevazı ve alçakgönüllü davranarak kişilerin suçlarının affedilmesi öğütlenmektedir.

Eserde, akraba ve kardeşlerle barışmak gerektiği yakınlık ve uygunluğun fayda getireceği vurgulanmaktadır. Yine dost edinmenin kolay olsa da dostluğu sürdürmenin zor olduğu belirtilmekte zira düşman olmak kolay, barışmak zordur, denilmektedir. Eserde barışı sağlamanın yollarıyla ilgili öğütler verilmektedir. Yumuşak dilli, tatlı sözlü, cefa edenlere bile vefalı olunmalı denilmekte, öç alma duygusunu ve kibri gönülden atmak gerektiği vurgulanmaktadır. Suçluları bağışlamak gerektiği belirtirken bu bağışın karşılığını dünyada beklememek gerektiği vurgulanmaktadır. Sövenleri bile övmek gerektiği belirtirken bu davranışların kişinin özelliğini ortaya koyduğu söylenmektedir. Nitekim söven küstahlardan olurken öven asillerden olur denilmektedir. Yine düşmanla barışılması gerektiği böylece emniyet ve huzur içinde yaşanacağı da belirtilmektedir.

Bilimsellik değeri, eserde en çok vurgulanan değerlerden biridir. Eserin, bilgi temeline oturtulduğu görülmektedir. KB’de, davranış bilimi, tarih bilimi, edebiyat, sosyoloji, gökbilimi, beslenme, rüya tabirciliği, spor dalları, görgü kuralları, vb. gibi pek çok farklı bilgi yer almaktadır. 6. bab “İnsanoğlunun Değerinin Akıl ve Bilgiden Geldiğini Anlatır” ve 10. bab “Bilgi ve Aklın Erdem ve Faydalarını Anlatır” başlıkları doğrudan bilimsellik değerini içermektedir.

KB’de bilginin kıymetini bilgili bilir düşüncesi hâkimdir. Pek çok hikmeti içinde toplayan KB’nin kıymetini de bilgililerin bileceği vurgulanmaktadır. İnsanın ayırt edici özelliğinin bilgili olması olduğu belirtilmekte değerinin buradan geldiği ve kişinin bilgiyle yükselebileceği vurgulanmaktadır. Bilgisizliğin tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görüldüğü ve ilacını âlimlerin söyleyeceği belirtilmektedir. Eserde, bilginin nasıl elde edileceği sorgulanmakta ve soruya ayrıntılı olarak cevap verilmektedir. Akıl ve gönülün Tanrı vergisi olduğu söylenirken bilgi ve erdemin öğrenebileceği belirtilmektedir. Bilginin küçük yaşta öğretilmesi de sıklıkla vurgulanmaktadır. Kişinin öğrenerek bilge olacağı ve böylece her isteğine kavuşacağı anlatılmaktadır. Yusuf Has Hacib daha da ileri giderek öğrenen ve öğreten dışındaki insanları hayvan olarak betimlemektedir. Eserde genellikle anlayış ile birlikte yer alan bilginin, bilgisiz ve anlayışsızlardan daha az olduğu belirtilmektedir.

Çalışkanlık değeri, eserde, karakterlerin sürekli çalışıyor olması ve çalışmalarının karşılığını alıyor olması olarak yer almaktadır. Bununla birlikte psikomotor olarak çalışkan olma durumunun yanı sıra çalışkanlık değerinin pek çok farklı şekilde eserde yer aldığı görülmektedir. Eserde insanları anlamaya çalışmak, fakirlerin ihtiyaçlarını gidermeye

çalışmak, başkalarının iyiliği için çalışmak, nefsi terbiye etmeye çalışmak vb. gibi çaba isteyen pek çok şey için çalışkanlık değeri söz konusudur.

Eserde çalışkan olmak öğütlenirken nasıl ve neler için çalışılması gerektiği de belirtilmektedir. İşlerin doğrulukla yerine getirilmesi, gayretle çalışılması, faydalı olmak için çalışılması, iyilik etmeye çalışılması vurgulanmaktadır. Fiziksel olarak çalışmanın yanı sıra arkadaş edinmeye çalışılması, kıskanmamaya çalışılması, iyi ad bırakılmaya çalışılması, gibi olumlu özelliklerin de kazanılması için çaba harcamakla ilgili olarak çalışkanlık değerine vurgu yapılmaktadır.

Dayanışma değeri, KB'de eserin bütününe yayılmış durumdadır. Eserin ana karakterlerinin dayanışma içinde olması, çeşitli meslek gruplarının özelliklerinin verilirken dayanışmanın göz önüne alınması, dayanışma içinde olmak istenen Odgurmuş'ı ikna çabaları vb. durumlarla eserin genelinde dayanışma değeri görülmektedir. Gerek fikir alışverişi gerekse hizmet davranışlarıyla pek çok yerde dayanışma değerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

KB'de dayanışmanın gücünden bahsedilmekte, dayanışma içinde çalışmanın devleti güçlendireceği fikri vurgulanmaktadır. Daha iyi bir hizmet için, Tanrı'dan karşılığını almak için elbirliğiyle hareket etmenin dayanışma içinde olmanın önemi vurgulanmaktadır.

Duyarlılık değeri, yardımlaşma, dayanışma, faydalı olma, duygudaşlık etme gibi pek çok kavramı içine almaktadır. Eserin genelinde duyarlı olmak değeri görülmektedir. Yusuf Has Hacib, devletin bekası ve özgürlüğü için, ülkesi için faydalı olmak istemiş ve bu eşsiz eseri ortaya koymuştur. Böyle bir eseri ortaya koyması bile yazarın duyarlılık değerine sahip olduğunu göstermektedir.

Eserde, karakterlerin birbirleriyle ilişkilerinde, birbirlerine verdikleri tavsiyelerde, iyi insanın tarifinde vb. duyarlılık değeri ön plana çıkmaktadır. Eserde, duyarlılık değerinin barındırdığı kavramlar da düşünüldüğünde, Ay-Toldı'nın bilgisinden yararlanılması için bin bir zahmet çekerek saraya gelmesi, hükümdarın Ay-Toldı'ya karşı hassasiyeti, Ay-Toldı'nın vefatı sırasında oğlu Ögdülmiş'in duygularını anlamaya çalışması, hükümdarın gösterdiği vefa, Ögdülmiş'in babasının emeklerini boşa çıkarmayıp duyarlı davranarak babasının sözünü tutuşu, Odgurmuş'ın saraya gelmesi için yapılan ikna çalışmalarında duyarlı olmaya davet edilmesi gibi pek çok konuda duyarlılık örneği görülmektedir.

Dürüstlük değeri, eserde, genellikle eş anlamlısı olan doğruluk ile birlikte üç yüzün üzerinde beyitte yer almaktadır. KB'de yer alan ideal insan profili doğruluk ve dürüstlük timsalidir. Hükümdar Kün-Toğdı ve veziri Ay-Toldı arasında geçen konuşmada doğruluk nedir, hangi şey doğrudur, doğruluğun aslı nedir, gibi sorulara cevap aranmaktadır. Kapsamlı açıklamalarla doğruluğun ne olduğu sorgulanmaktadır. KB'ye göre dürüstlük değeri, kişide

doğuştan bulunabilmektedir. Doğuştan dürüst olan kişinin doğru arkadaşlarla ve iyi bir çevrede olması gerektiği aksi halde bu değeri kaybedeceği belirtilmektedir. Doğru ve dürüst olmak için arkadaşın iyi olmasına özellikle dikkat çekilmektedir. KB’de, Hz. Muhammed’in (S.A.V.) en yakın arkadaşı “sıddık” olan Hz. Ebubekir örnek gösterilmekte insanın gönlünün ve dilinin doğru olması gerektiği vurgulanmaktadır. Eserde, çeşitli meslek gruplarına mensup kişilerin taşınması gereken özellikler sıralanırken hemen hemen hepsinde dürüstlük değerine sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Dürüst insanların yükseleceği ve mutluluğu elinde tutacağı ifade edilmektedir. Ayrıca eserde, doğru ve dürüst kişilerin sözlerine kulak verilmesi gerektiği öğütlenerek, örnekler sunulmaktadır.

Estetik değeri, KB’nin geneline hâkim bir değer olarak ifade edilebilir. Yusuf Has Hacib eserini yazarken estetik değerini gözettiği, üslubuyla bunu ortaya koyduğu görülmektedir. Yine eserde, huyların güzelliği kadar yüzün, giyimin, dış görünüşün güzelliğine de dikkat çekildiği görülmektedir. Zira güzel huyların insanın dışına yansyacağı belirtilmektedir.

KB’de özellikle doğa olaylarından bahsedilirken estetik değeri gözetilmektedir. Sıra dışı benzetmelerle sıradan doğa olayları somutlaştırılmakta ve eşsiz güzelliği vurgulanmaktadır. Eserin içinde yer alan bahar kasidesi doğa olaylarını estetik bir şekilde okuyucuya sunmaktadır. Eserde konuların ele alınışındaki incelik, karakterlerin zarıflığı, anlatımın güzelliği estetik değerini ifade etmektedir.

Eşitlik değeri, eserin genelinde karakterlerin hal ve tavırlarında bazen de sözlerinde kendini göstermektedir. İnsanların, Tanrı’nın ve kanunun önünde eşit olduğu özellikle vurgulanmaktadır.

Eserde, insani ilişkilerde karşılıklı eşit davranılması, eş seçiminde denk olanın tercih edilmesi, kişinin içiyle dışının eşit olması, iyi arkadaşların bazen akrabalarla eşit olması eşitlik değerini içermektedir.

Hoşgörü değeri, eserde affetme, bağışlama, mütevazı davranma gibi ifadelerle yer bulmaktadır. Ayrıca anlayış kelimesinin de yer yer hoşgörüyle eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Hoşgörünün yanı sıra hoşgörülmemesi gereken durumlar da eserde yer almaktadır.

KB’de hoşgörü değerine sahip kişilerin dünya ve ahiret mutluluğunu elde edeceği belirtilmekte, hoşgörülü davranıp affedici olmak öğütlenmektedir. Bunun yanı sıra eserde, özellikle kötülere hoşgörülü davranılmaması gerektiğine de dikkat çekilmektedir. KB’de kişinin ne kadar hoşgörülü olursa olsun Tanrı kadar hoşgörülü olamayacağı ifade edilmektedir.

Misafirperverlik değeri, eserde ayrıntılarıyla açıklanan değerlerden bir tanesidir. Misafiri karşılama, ev sahibine saygı, kadim kültürümüzde olan yemek davetleri, bu yemek davetlerinin adapları, misafiri ağırlamanın şartları, karakterler aracılığıyla verilirken verilen ziyafette ikram edilecek yiyecek ve içeceğin sıralamasına kadar ayrıntıya yer verildiği görülmektedir.

Eserde misafire hoşgörüyle davranmak, hürmet ve ikramda bulunmanın önemi vurgulanmaktadır. Günümüzden neredeyse bin yıl önce yazılmış bu kadim eserde, gerek karakterlerin hal ve tavırlarıyla gerekse ayrıntılı açıklamalarla verilen misafirperverlik değerinin bugün olduğu gibi o zaman da ne kadar önemli olduğu ortaya koyulmaktadır.

Öz denetim değeri, KB’de gerek yazarın gerçek kimliğiyle kendine verdiği öğütlerle gerekse eserde yer alan kahramanların verdiği nasihatlerle pek çok beyitte yer almaktadır. Eserin “Kitap Sahibinin Kendine Nasihati ve Özüünü Bildirmesi” başlıklı bölümü öz denetim değeriyle doğrudan ilgili olup yazarın pişmanlıklarından bahsetmesinin yanı sıra okuyucuya ve kendine verdiği nasihatleri de içermektedir.

Öz denetim değeri kişinin kendi kontrolünü sağlamasıyla ilgili olduğundan eserde de kişinin kendine en yakın olanın yine kendisi olduğu vurgulanmaktadır. Bu yüzden kişi seçimlerini doğru yaparak kendine iyi davranarak kendini iyiye güzele teşvik ederek kişinin dünya ve ahiret mutluluğunu elde edeceği belirtilmektedir.

Sabır değeri, KB’de Tanrı’nın emirlerine akıl ve dil ile rıza göstermek olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, bir şeyin olması için doğru zamanı bekleme, olumsuz olayların etkisinin geçmesini sessizce bekleme gibi anlamlarıyla da yer almaktadır.

Eserde sabır değeri, hastalıklara sabretme, arzulara erişmede sabretme, insanların ezalarına sabretme, öfkeliyken sabretme, hevesliyken sabretme, doğru zamanı beklerken sabretme, söz söylerken sabretme, felaketler karşısında sabretme, elindekiyle yetinip sabretme gibi şekillerde geçmektedir. Akıllı insanların sabırlı olduğu vurgulanırken sabreden herkesin isteğine kavuşacağı, selamete ereceği, mükâfatını alacağı belirtilmektedir.

Sağlıklı olmaya önem verme değeri, KB’de maddi manevi hastalıkların şifa bulması, kişinin güzel huya sahip olması anlamlarıyla yer almaktadır. Eserde sıklıkla öncelik sağlıklı olmaya verilmektedir.

Hastalıkların tedavisinden çok sağlıklı olmaya önem verme vurgulanmaktadır. Eserde, sağlıklı kalmak için reçetelerin verildiği, tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. Sağlıklı kalmak için az yemenin pek çok yerde vurgulandığı görülmekte çok yemek yemenin sadece vücudu semirtmediği nefsin de vücudu ele geçirmesine neden olduğu belirtilmektedir. Kişinin bir şeyi arzulaması da hastalık olarak görülmekte, çaresinin arzuya kavuşmak olduğu

belirtilmektedir. Bir cömertin ağzından, varlık, her türlü iyiliğe yol gösteren ve hastalığı tedavi eden unsur olarak gösterilmektedir. Sadakaların belaları def ettiği anlayışından yola çıkıldığı düşünülebilir. Yine mecazlardan yararlanarak hükümdarın otacı olduğu, halkın da ona muhtaç hasta olduğu belirtilmekte, halkın her türlü –fakirlik, felaket, vb.- hastalığına çarenin hükümdarda olduğu ifade edilmekte, eğer hükümdar ilaç vererek tedavi etmezse halk için hayat felaketi olacağı belirtilmektedir. Eserde, bütün hastalıkları ve ağrıları ilaçla tedavi eden otacılar ile cin ve periden gelen hastalıkları muska vererek tedavi eden efsunculara iyi davranılması gerektiği öğütlenmektedir. Eserde açgözlülüğün tedavisi olmayan bir hastalık olduğu da ifade edilmektedir. KB’de maddi ve manevi hastalıkları içeren pek çok beyitin yanı sıra sağlıklı olmaya önem verme değerinin ön plana çıkarıldığı, hastalanmadan önce sağlıklı kalmak için tavsiyelerin verildiği görülmektedir.

Saygı değeri, eserde sadece büyüklerle değil büyüklerin de küçüklere gösterdiği özverili davranış olarak yer almaktadır. Eserde yer alan karakterlerin sözlerinin yanı sıra hal ve tavırlarındaki, düşüncelerindeki inceliklerle de saygı değeri ifade edilmektedir. Akıllı Oğdurmış’ın ziyaretine giden Ögdülmüş’in rahatsız etmemek adına atından uzak bir yerde inerek yürüyüşü bir saygı ifadesidir.

KB’de sıklıkla saygının bilgidan ileri geldiği vurgulanmaktadır. Bilgiye ve âlime saygı duyulmasının yanı sıra akrabaya, kadına, saygı gösterene saygılı olunması gerektiği belirtilmektedir. Erdemli kişilerin özelliklerinden olan saygının, kutu elinde tutmanın yollarından biri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca saygı değerine sahip kişilere saygı duyulacağına da dikkat çekilmektedir.

Sevgi değeriyle ilgili olarak, KB’de sevgi nasıl anlaşılır, sevginin sürekliliği ve artması için neler yapılmalıdır, kimleri sevmek gerekir gibi pek çok soruya cevap verilmektedir. Eserde, sevgiyle ilgili akla gelebilecek soruların cevabı verilirken Tanrı sevgisi, âlimlerin sevgisi, arkadaş sevgisi, dünya ve mal sevgisi gibi farklı sevgi türlerine de değinildiği görülmektedir.

Eserde, iyi tabiatlı, dürüst, faydalı, alçakgönüllü nazik yumuşak ve tatlı dilli insanlar sevilirken dış görünüşü temiz, yüzü, giysisi, tavır ve hareketleri güzel insanların da sevilleceği ifade edilmektedir. Eserde, sevgi değeriyle ilgili dikkat çeken noktalardan biri çok severken bile akli ikinci plana atmamanın öğütlenmesidir. Eserde gerçek sevgi konusunda temkinli olunması öğütlenmekte, sevginin anlaşılmasıyla ilgili ipuçları verilmektedir. Sevginin, gözlere yansyacağı ve kişinin sevdiğini dilinden düşürmeyeceği belirtilmektedir. KB’de insanların canından çok altın ve gümüşü sevdiği belirtilmekte bunun insanları değiştirdiği ifade edilmektedir. Tanrı sevgisinin ise dünya sevgisiyle aynı kalpte yer almayacağı

söylenmektedir. Eserde, kişinin sevdiğinin kusurlarını erdem olarak gördüğü ifade edilmekte, sevilen ve seven insanlara karşı ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği, sevgilerinin ne için olduğunu anlamak ve çıkarlarının olup olmadığına dikkat etmek gerektiği konusunda uyarılar bulunmaktadır.

Sorumluluk değeri, eserin genelinde pek çok beyitte yer almaktadır. Eserdeki karakterlerin sorumlulukları olduğu görülmekte, meslek gruplarının özelliklerinin verildiği bölümlerde de her mesleğe özgü sorumluluklardan bahsedilmektedir.

Eserde, ana karakterlerden biri olan hükümdarın halka karşı halkın da hükümdara karşı, karşılıklı sorumlulukları olduğu belirtilmektedir. Karşılıklı sorumluluk pek çok yerde geçmekte iyilik yapana iyilik etme, saygı duyana saygı duyma, vefa gösterene vefa gösterme vb. şekillerde eserin genelinde yer almaktadır. Ayrıca eserde, sorumlulukların üçüncü göz tarafından değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmekte hükümdar da buna dâhil edilmektedir. Sorumluluklarını hakkıyla yerine getirenlerin görevlerinde yükselecekleri ve karşılığını alacakları belirtilmektedir.

Tasarruf değeri, kullanmak, sarf etmek, birikim yapmak vb. anlamlara gelmekle birlikte KB'de ifrat ve tefritten sakınılarak orta yolda olmak gerektiği ve cimri ya da savurgan olunmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Eserde dünya malının kötülememesi gerektiğini bunların sarf edip dağıtmak suretiyle halkı sevindirmeye yarayacağı, her türlü iyiliği yapmak için varlığa ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir. Kişi cömert olursa adı ebedi yaşar denilmekte, cimrilikten sakınılması öğütlenmektedir. Hizmet edilecek kişinin bile cömertlerden seçilmesi gerektiği belirtilmektedir. Eserde, aşırıya gitmemek, malı yerinde sarf etmek gibi davranışların mutluluğun da kişide kalmasını sağladığı belirtilmektedir. Serveti, hayatı, gençliği, sözü yerinde sarf etmek gerektiği öğütlenmektedir.

Temizlik değeri, eserde çok farklı şekillerde yer almaktadır. Tenviriye sanatından yararlanılarak temizliğin gerçek ve mecaz anlamları aynı anda kullanılarak anlatım zenginleştirilmiştir. Eserde maddi-manevi temizliğin önemine pek çok beyitte yer verildiği görülmektedir.

Eserde, mutluluğu temsil eden Vezir Ay-Toldı hoşlandığı şeyleri anlatmaya başlarken bunlara dikkat et temiz olmaya çalışarak yalandan, zulümden, harislikten, acelecilikten, gözün doymamasından, hiddetten, içkiye düşkünlükten kaçınılarak temiz olunacağını ifade etmektedir. Eserde, hem beylerin hem de halkın temiz kalpli olması gerektiği belirtilirken, boğazdan geçen helal olmasının ve üstünün başının temiz olmasının kişinin günahlarını gidereceği belirtilmektedir. Eserde, evin, eşyaların, yiyecek ve içeceğin temiz olmasının kişiye

mutluluk getireceği belirtilmektedir. Eserde genel olarak temizlik değeri maddi ve manevi temizlik olarak ele alınmaktadır.

Vatanseverlik değeri, KB'nin geneline yayılmış bir değerdir. Yusuf Has Hacib'in eseri yazma sebebi faydalı olmaktır. Bir siyasetname olarak hükümdara sunduğu bu kıymetli eserde vatanın bekası, halkın selameti için önemli öğütler verilmektedir.

Eserde, vatanın korunması, devletin daha güçlü, daha dinamik olması, halkın mutluluk içinde yaşaması için pek çok nasihat verilmektedir. İdeal devlet düzeni ve ideal insan profilinin çizildiği eserde, hükümdara adaletli olması ve zulüm yapmaması gerektiği gibi önemli ipuçları verilmektedir. Devletin bekası için düşmanlara nasıl davranılması gerektiği açıklanmakta kiminle ne şekilde savaşılmaması gerektiğinin ayrıntıları verilmektedir. Yusuf Has Hacib'in bu değerli eseri vatanına armağan etmesi vatanseverlik değerine sahip olduğunu kanıtlamakta ve gelecek nesillere örnek olmaktadır.

Yardımseverlik değeri, eserin genelinde görülen değerlerden biridir. İnsanlar birbirleriyle yardımlaşmaktadır. Eserde her şeye sahip hükümdarın bile yardımcıya ihtiyacı vardır. KB'de kahramanlar birbirlerine gerek fikirleriyle gerekse davranışlarıyla yardımcı olmaktadır.

Eserde, görülen yardımların karşılığının verilmesi belirtilmekle birlikte yapılan yardımın karşılığının Tanrı'dan beklenmesi öğütlenmektedir. Eserde yardımın, bazen bir gülümsemeyle bile olabileceği söylenmektedir. Özellikle fakirlere, muhtaçlara yardım etmenin önemi vurgulanmaktadır. İnsan en başta dünya ve ahiret mutluluğuna sahip olmak için Tanrı'nın yardımına muhtaçtır. Her iş için ise "tevfik" yani Tanrı'nın yardımının gerekli olduğu belirtilmektedir.

Öğretim programları incelenerek tespit edilen yirmi dört değer hepsinin de KB'de yer aldığı görülmektedir. Bu değerler KB'de yer aldığı şekilde örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak yapılan incelemelerin ardından KB'nin Türkçe dersi içinde verilecek değerler eğitime kaynaklık etmek için uygun ve zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

5.2.2. Ortaokul Ders Kitapları için Kutadgu Bilig'den Metin Önerilerine Yönelik Uzman Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Öğretim programları incelenerek tespit edilen yirmi dört değer her biri için KB içinden oluşturulan örnek metinlerin değerlendirilmesine ilişkin uzman görüşleri şöyledir:

Bu araştırmada, Türkçe ders kitapları için Türkçe derslerinde değer aktarımına katkı sağlayacak KB içerisinden oluşturulmuş yirmi dört metin için, sekiz uzmandan uzman görüşleri alınmıştır. Her bir metin için yapılan değerlendirmelerde, 0,78 olan kapsam geçerlilik

ölçütünün üstünde değer alan yirmi iki metnin, belirlenen amaçlara hizmet eder özellikte metinler oldukları konusunda bilimsel veriler elde edilmiştir.

Değerlendirilen metinlerden “Adalet/Adil Olma” değerini içinde barındıran “Adil Ol” isimli metin, iyilik ve doğruluk/dürüstlük değerlerini de içinde barındırmaktadır. Manzum olarak hazırlanan metinde yer alan kazanımların tamamının uzmanlar tarafından metinde yer aldığı görüşünü belirttikleri görülmektedir. Metnin uzman görüşleri neticesinde elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 1,00’dir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülmüş olarak tespit edilen on bir kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı ise %100’dür. Buna göre “Adil Ol” isimli metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma niteliklerinde bir metin olduğu belirtilebilir.

“Aile Birliğine Önem Verme” değerini içinde barındırması özelliğiyle hazırlanan aile, barış ve yakınlık değerlerini de içinde barındıran “Öğüt” isimli metnin değerlendirilmesi sonucu kapsam geçerlilik indeksi 0,95’tir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülmüş olarak tespit edilen on bir kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı ise %93,18’dir. Bu sonuca göre “Öğüt” isimli metnin ders kitaplarında kullanıma uygun olduğu söylenebilir.

“Arkadaşlık/Dostluk” değerinin kazandırılmasına yönelik hazırlanan “Nasihat” adlı metin aynı zamanda iyilik, yakınlık değerlerini de içermektedir. Metnin ders kitaplarında kullanılabilirliği açısından elde edilen uzman görüşlerinin kapsam geçerlilik indeksi 0,95 olarak tespit edilmiştir. Metnin kazandıracakları düşünülmüş olarak hazırlanan on iki kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzmanların oranı %95,83’tür. Bu verilere göre metnin ders kitaplarında kullanılabilirliğinin uygun olduğu söylenebilir.

“Esaret” isimli metin ise “Bağımsızlık/Özgürlük” değerini içermesine yönelik hazırlanmış olup içinde nefis terbiyesi, öz denetim değerlerini de barındırmaktadır. Uzman görüşleri neticesinde elde edilen ve en az 0,78 olması gereken kapsam geçerlilik indeksi, 0,75 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülmüş olarak tespit edilen on kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı ise %75 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak ders kitaplarında kullanıma uygun olmadığı söylenebilir.

“Barış” değerini aktarmak için hazırlanan “Barış” isimli metnin ise içerdiği diğer değerler, özgürlük, nefis terbiyesi ve öz denetimdir. Metnin uzman görüşleri neticesinde elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 0,79’dur. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülmüş olarak tespit edilen on iki kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı

ise %93,75 olup ders kitaplarında kullanılması için uygun bir metin olduğu bu verilerden yola çıkılarak belirtilebilir.

“Bilimsellik” değerini aktarmak için hazırlanan “Bilgi ve Anlayış” başlıklı metin ayrıca tasarruf değerini de içinde barındırmaktadır. Metin için belirtilen uzman görüşleri neticesinde elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 1,00’dir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on iki kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı ise %97,91’dir. Buna göre “Bilgi ve Anlayış” isimli metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu belirtilebilir.

“Çalışkanlık” isimli metin “çalışkanlık” değerini vermeye yönelik hazırlanmış olmakla birlikte içinde zarafet, yumuşaklık, sakinlik, dürüstlük ve bağlılık değerlerini de barındırmaktadır. Metin için uzman görüşlerinin analizinde kapsam geçerlilik indeksi 1,00’dir. Metnin kazanımlarına yönelik on bir kazanımın değerlendirilmesinde ise uzmanların tamamı olumlu görüş belirttiğinden metnin ders kitapları için kullanımının uygun olduğu ifade edilebilir.

“Dayanışma” isimli metin “dayanışma” değerinin kazandırılmasına yönelik hazırlanmış olup içinde bilimsellik değerini de barındırmaktadır. Uzman görüşlerinin değerlendirilmesi neticesinde elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on iki kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı ise %97,91’dir. Buna göre “Dayanışma” isimli metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilir.

“Duyarlılık” isimli metin “Duyarlılık” değerini kazandırmayı hedefleyerek hazırlanmış olup içinde mütevazılık ve doğruluk/dürüstlük değerlerini de barındırmaktadır. Uzman görüşleri neticesinde elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı ise %100 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak ders kitaplarında kullanıma uygun olduğu ifade edilebilir.

“Dürüstlük” değerini hedef kitleye kazandırma amaçlı hazırlanan “Doğru Ol Dürüst Ol” adlı metin, mutluluk ve mütevazılık değerlerini de içermektedir. Metin için alınan uzman görüşlerinin kapsam geçerlilik indeksi 0,91 olarak belirlenmiştir. Ayrıca metnin kazanımlarına yönelik hazırlanan on üç madde için olumlu görüş bildiren uzmanların oranı %96,15’tir. Bu verilere göre metnin, ders kitaplarında kullanıma uygun olduğu belirtilebilir.

“Baharın Gelişi” isimli metin “Estetik” değerini kazandırmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Güzel koku ve güzellik gibi değerleri de içinde barındırmaktadır. Metnin uzman görüşlerinin değerlendirilmesinde kapsam geçerlilik indeksi 0,91 olarak belirlenmiştir. Metnin kazanımlarına yönelik hazırlanan on iki kazanım için uzmanlardan %93,75’inin olumlu görüş bildirdiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre söz konusu metnin ders kitaplarında kullanıma uygun olduğu söylenebilir.

“Eşitlik” değerini kazandırma amaçlı hazırlanmış “Herkes Eşittir” isimli metin, aynı zamanda özgürlük ve öz denetim değerini de içermektedir. Metnin değerlendirilmesinde uzman görüşlerinden elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on kazanıma yönelik olumlu görüş belirten uzman sayısının oranı %98,75’tir. Buna göre bahsi geçen metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu belirtilebilir.

“Hoşgörü” isimli metin, “Hoşgörü” değerini kazandırmak amaçlı hazırlanmış olup aynı zamanda vefa, iyilik, yakınlık ve affetmek gibi değerleri de içinde barındırmaktadır. Metin için uzman görüşlerinin değerlendirilmesinde kapsam geçerlilik ölçütü 1,00 olarak tespit edilmiştir. Metnin kazandırmayı hedeflediklerine yönelik hazırlanan on kazanım için olumlu görüş belirten uzmanların oranı %100’dür. Bu sonuçlara göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilir.

“Misafirperverlik” değerinin kazandırılmasına yönelik hazırlanan “Ziyafete Davet” isimli metin aynı zamanda temizlik, ikramda bulunmak, sağlıklı olmaya önem verme değerlerini de içinde barındırmaktadır. Metin için yapılan uzman görüşlerinin analizinde kapsam geçerlilik indeksinin 0,70 olduğu görülmektedir. Kazandırılması hedeflenen on bir kazanım için ise olumlu görüş belirten uzmanların oranı %90,90 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre hedeflenen kazanımlar için metin uygun olsa da kapsam geçerlilik açısından ölçütün altında kaldığı görülmektedir.

“Öz Denetim” değerini kazandırma amaçlı hazırlanan “Kendin” isimli metin şefkat ve güven değerlerini de içinde barındırmaktadır. Metin uzman görüşleri neticesinde elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 0,79 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on kazanıma yönelik olumlu görüş bildiren uzman sayısının oranı %100’dür. Buna göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilir.

“Sabırlı Ol” isimli metin, “Sabır” değerini kazandırma amaçlı hazırlanmış olup sakinlik ve huzur değerlerini de içermektedir. Metnin, uzman görüşlerine göre belirlenen kapsam geçerlilik ölçütü 1,00 olarak tespit edilmiştir. Metnin öğrencilere kazandıracaklarına

yönelik hazırlanan on bir kazanım için olumlu görüş bildiren uzmanların oranı %100'dür. Bu sonuçlara göre ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu belirtilebilir.

“Sağlıklı Olmaya Önem Verme” değerini kazandırmaya yönelik hazırlanan “Az Ye Sağlıklı Ol” isimli metin, az yemek ve bilimsellik ile ilgili değerleri de kapsamaktadır. Metnin, uzman değerlendirilmesi sonucu kapsam geçerlilik ölçütü 1,00 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin kazanımlarına yönelik on bir kazanım için olumlu görüş bildiren uzman sayısı %100'dür. Buna göre ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu belirtilebilir.

“Saygılı Ol” başlıklı metin “Saygı” değerini kazandırma amaçlı hazırlanmış olmakla birlikte hürmet, yakınlık, tatlı sözlülük gibi değerleri de barındırmaktadır. Metnin uzman görüşlerinin değerlendirilmesi sonucu kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak belirlenmiştir. Metnin kazanımları için hazırlanan on bir kazanımın yönelik olumlu görüş bildiren uzman sayısının oranı ise %100'dür. Buna göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilir.

“Sevgi” değerini kazandırmaya yönelik hazırlanan “Sevgi” isimli metin anlayış değerini de içermektedir. Metnin uzman görüşlerine başvurularak hesaplanan kapsam geçerlilik değeri 1,00'dir. Metnin kazanımlarına yönelik on bir kazanım için olumlu görüş bildiren uzmanların oranı %97,72 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre metnin, ortaokul Türkçe ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu söylenebilir.

“Sorumluluk” başlıklı metin “Sorumluluk” değerini kazandırma amaçlı hazırlanmış olup kibarlık, hizmet etmek, kendi menfaatini düşünmeme gibi değerleri de içermektedir. Metin için alınan uzman görüşleri neticesinde elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 1,00 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on bir kazanımın yönelik olumlu görüş bildiren uzman sayısının oranı ise %98,86'dır. Bu sonuçlara göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu ifade edilebilir.

“Tasarruf” değerini kazandırmaya yönelik hazırlanan “Mutluluğu Sıkı Tut” başlıklı metin alçakgönüllülük, saygı, şefkat, dürüstlük gibi değerleri de kapsamaktadır. Metnin uzman görüşleri alınarak hesaplanan kapsam geçerlilik indeksi 0,95'tir. Öğrencilere kazandırılması hedeflenen on bir kazanım için olumlu görüş bildiren uzmanların oranı %92,04'tür. Buna göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu belirtilebilir.

“Temiz Ol” başlığını taşıyan metin “Temizlik” değerini kazandırmayı hedeflemekle birlikte içinde bakımlı olmak ve estetik değerlerini de içermektedir. Metin için elde edilen

uzman görüşleri sonucunda elde edilen kapsam geçerlilik indeksi 0,91 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on bir kazanıma yönelik olumlu görüş bildiren uzman sayısının oranı %94,31'dir. Buna göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu belirtilebilir.

“Vatanseverlik” değerini kazandırmayı hedefleyen “Vatana Hizmet” başlıklı metin mutluluk ve yakınlık değerini de kapsamaktadır. Metne yönelik belirlenen uzman görüşleri sonucu tespit edilen kapsam geçerlilik indeksi 1,00'dir. Metnin öğrencilere kazandırılacaklarına yönelik hazırlanan on bir kazanım için olumlu görüş bildiren uzmanların oranı %100'dür. Buna göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu belirtilebilir.

“Yardımseverlik” değerini içeren “Yardımseverlik” başlıklı metin faydalı olmak, şefkat ve iyilik gibi değerleri de içermektedir. Metin için alınan uzman görüşlerinin değerlendirilmesinde kapsam geçerlilik indeksi 0,95'tir. Ayrıca metnin öğrencilere kazandıracakları düşünülerek tespit edilen on bir kazanıma yönelik olumlu görüş bildiren uzman sayısının oranı ise %96,59'dur. Bu sonuçlara göre metnin, ders kitapları için uygun bir metin olma özelliklerine sahip olduğu ifade edilebilir.

Öğretim programları incelenerek elde edilen yirmi dört değer her biri için KB içinden hazırlanan metnin Türkçe ders kitaplarında kullanılabilirliği uzman görüşlerine başvurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda yirmi dört metinden yirmi ikisinin kullanıma uygun olduğu tespit edilmiştir.

5.2.3. Kutadgu Bilig'de Değer Olarak Görülebilecek İfadelerle İlgili Sonuçlar

Türkçe Dersi Öğretim Programı'na (2019) bakıldığında “Temalar ve Konu Önerileri” başlığı altında yer alan değer ifadelerinden yola çıkılarak on iki değer KB'de yer alma durumlarına bakılmıştır. Bu değerler; alçak gönüllülük, cesaret, farkındalık, güvenilir olmak, güzel konuşmak, hayâ sahibi olmak, iyilik, kanaatkâr olmak, şefkatli olmak, paylaşmak, vefa ve yumuşak huylu olmaktır.

Alçak gönüllülük değeri, eserde, tevazu sahibi olmak, mütevazı olmak, kibirli olmamak özellikleriyle yer almaktadır. Bu değer eserde, başta tüm insanlığa örnek olarak gönderilmiş Hz. Muhammed'in (S.A.V.) bir özelliği olarak geçmektedir. Bey, vezir ve hacib başta olmak üzere herkesin alçak gönüllü olması gerektiği belirtilmektedir. KB'de mütevazı olmayan kişilerin itibar görmeyecekleri, gönülleri kendilerinden soğutacakları ifade edilmektedir. Çokça arkadaş kazanmanın ve mutluluğu elde tutmanın bir yolunun alçak gönüllülük değerine sahip olunması olduğu belirtilmektedir.

Cesaret değeri, KB’de yiğitlik, yüreklilik anlamlarıyla geçmekte olup bu değer timsali Hz. Ali olarak geçmektedir. Beylerin ve komutanların özellikle cesaret değerine sahip olması gerektiği belirtilirken herkese cesaretleriyle örnek olacakları söylenmektedir. Ayrıca sorumlulukların da cesaretle yüklenilerek yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Farkındalık değeri, KB’de gafil olmamak, dikkatli olmak, ihtiyatlı olmak gibi şekillerde yer almaktadır. Farkındalık değerine sahip olmanın kişiyi yücelteceği söylenmekte, kişiyi her türlü zararlardan koruyacağı belirtilmektedir. İki dünya mutluluğu için de farkındalık değerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

Güvenilir olmak değeri, eserde başta Hz. Muhammed’in (S.A.V.) sıfatı olması özelliğiyle ele alınmaktadır. Güvenilir bir kişinin değeri vurgulanmakta kişiye saadet ve dünya nimetlerinin kapılarını açacağı belirtilmektedir. Eserde, güvenilir insanlarla birlikte olmak öğütlenmektedir.

Güzel konuşmak değeri, eserde, sözü güzel söylemenin yanı sıra güzel sözü söylemek olarak da yer almaktadır. KB’de sözü doğru ve yeteri kadar söylemek, tatlı dilli olmak, kaba söz söylememek öğütlenmektedir. Eserde, herkes tarafından sevilme ve itibar görmek güzel konuşmak değerine sahip olmakla mümkündür, denilmektedir.

Hayâ sahibi olmak değeri, başta Hz. Osman’ın belirgin özelliği olarak vurgulanırken genellikle yumuşak huylu olmak ve iyilik değeriyle birlikte zikredilmektedir. Beyin en önemli özelliğinin hayâ sahibi olması olduğu belirtilirken elçi gibi önemli yerlerde görev alacak kişilerin de mutlaka hayâ sahibi bir kişi olması gerektiği belirtilmektedir. Bu değere sahip olmanın, kişiyi uygunsuz davranışlardan alıkoyarak iki dünya saadetine eriştireceği belirtilmektedir.

İyilik değeri, eserde en çok vurgulanan değerlerden biri olmakla birlikte eserde 9. bab “İyilik Etmenin Övülmesini ve Faydalarını Anlatır” başlığını taşımaktadır. İyiliğin tanımının yapıldığı, kimlerin iyi insan olabileceğinin açıklandığı, kötülerin iyi olması için gerekenlerin uzun uzun açıklandığı, önemli beyitlerin bulunduğu bu beyitler oldukça dikkat çekmektedir. İyilik değerine sahip olabilmek için özellikle arkadaşın önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. İyi insan olmanın kişiyi her türlü sevince kavuşturacağı belirtilmekte, kişinin sadece kendi için değil herkes için iyiliği istemesi gerektiği belirtilmektedir.

Kanaatkâr olmak değeri, KB’de elindekiyle yetinmek, gözü tok olmak olarak geçmekle birlikte kişinin gönlünü ve dilini doğru tutan kişilerin kısmetine kavuşacağı vurgulanmaktadır. Kişinin fazlasına ulaşacak imkân olduğu halde elindekiyle yetinmesi, fazla olanı başkalarıyla paylaşması gerektiği öğütlenmekte bunun da akıllı ve bilgili kişilerin meziyetleri olduğu vurgulanmaktadır.

Şefkatli olmak değeri, eserde genellikle merhamet sözcüğüyle yer almakta olup sevgi ve merhametle muamele etmek anlamıyla kullanılmaktadır. Eserde özellikle bey, vezir gibi yöneticilerin halka karşı şefkatli ve merhametli olması öğütlenmektedir. Bilgi ve aklın şefkatli olmayı savunduğu belirtilmektedir. Kederleri kısaltıp sevinçleri uzatmanın yolunun da akrabaya şefkatli davranmak olduğu belirtilmektedir. Kişinin yalnızca kendine değil başta yoksullar olmak üzere tüm mahlûkata karşı şefkatli ve merhametli olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Paylaşmak değeri, eserde hem malını dağıtmak, yedirip içirmek manasıyla hem de üzüntüsünü, kederini paylaşmak anlamıyla yer almaktadır. Ayrıca eserde karakterlerin üzüntü ve sevinçlerini önce Tanrıyla paylaşmaları da dikkat çekmektedir. KB’de yiyeceği, malı, mülkü paylaşmak, insanı cimrilikten kurtarmakta üzüntüyü, kederi paylaşmak, olumsuzlukları gidermektedir.

Vefa değeri, KB’de sevgiyi sürdürme, bağlılığı ödüllendirme, kişiye hakkını verme gibi anlamlarla yer alırken vefanın öneminin vefasızlık üzerinden verilmesi dikkat çekmektedir. Eserde 17. bab “Devletin Niteliği ve Vefasızlığı” başlığını taşımaktadır. Özellikle dünyanın vefasızlığı vurgulanmakta vefalı olanın ise Rab olduğu belirtilmektedir. Soylu insanların vefa sahibi olduğu belirtilirken gönülden bağlılığın, vefanın uzakları yakın eden bir değer olduğu ifade edilmektedir.

Yumuşak huylu olma değeri, eserde, yine Hz. Osman’ın bir özelliği olarak yer almaktadır. Özellikle beylerin sahip olması gereken bir değer olduğu belirtilirken mutluluğu temsil eden Ay-Toldı’nın da yumuşak huya sahip olduğu vurgulanmaktadır. Eserde, yumuşak huylu olmak değerine sahip olmak için ipuçları verildiği de görülmektedir. Bu değere sahip olmak için aceleci olmamak, zevzek olmamak, öfke anında dilsiz olmak, nefse uymamak gibi öğütlerin verildiği görülmektedir.

KB’de pek çok millî ve evrensel değer yer aldığı görülmektedir. Bu değerlerin eserde veriliş şekli de eğitimde kullanılmaya oldukça elverişlidir. Eserin alegorik bir tarzda yazılması, değerlerin ayrıntılarıyla açıklanması, soru-cevap yoluyla merak edilenlerin verilmesi eseri, değerler eğitiminde kullanmaya elverişli kılmaktadır.

İki dünya mutluluğunun elde edilmesi için yapılması gerekenlerin açıklandığı eserde, somut örneklerle anlatım desteklenmekte, tarihten örnek şahsiyetlere atıflarla şahsiyetlerin özellikleri ön plana çıkartılarak sahip oldukları değerler verilmektedir.

Sözü kullanmada oldukça mahir olan Yusuf Has Hacib, söz sanatlarını ustalıkla kullanmakta özellikle tezat, tevriye, telmih ve teşbih sanatlarıyla anlatmak istediklerini az sözle anlatmayı başarmaktadır.

Hedef kitlemiz olan 7. ve 8. sınıf düzeyindeki öğrencilerin soyut işlemler dönemine henüz geçtiği düşünüldüğünde KB'nin değerler eğitiminde kullanmak için kaynak bir eser olduğu görülmektedir. Eserde, hayattan örneklerle anlaşılır bir dille anlatılmak istenen verilmektedir. Basitten karmaşığa ilkesi göz önünde tutularak değerlerin önce tanımının verildiği sonra örnekler ve sorular yoluyla ayrıntılı açıklamalarının yapıldığı görülmektedir.

Somuttan soyuta, basitten karmaşığa, yakından uzağa ilkesi gözetilerek yazılan eserde verilen değerlerin, öğretim programlarında verilen değerlerle örtüşmesinin yanı sıra hedef kitleye uygun bir anlatıma da sahip olduğu görülmektedir. Örneğin; eserde, hedef kitlenin dönemselsel özelliği olarak ön plana çıkan arkadaşlık değeri için doğru arkadaş seçimi, arkadaşlık nasıl olur, gerçek arkadaş nasıl anlaşılır vb. gibi sorulara ayrıntılı cevaplar verildiği görülmektedir.

KB'de yer alan beyitlerden yararlanarak sınıfta tartışma ortamı oluşturulabilir, öne sürülen fikir ve düşüncelerle ilgili münazaralar düzenlenebilir. Arkadaşlık için gerekli olan vefa gibi soyut kavramlar beyitlerden yola çıkarak açıklanabilir.

Yine dönemselsel özelliklerden olan öfke kontrolünün sağlanamaması, acelecilik, vb. özellikler KB'den yararlanılarak çözüm odaklı olarak derste işlenebilir.

KB'de değerlerin ele alınış şekliyle pek çok yöntem ve teknikten yararlanılarak değerler eğitiminde kullanmaya uygun bir eser olduğu da görülmektedir. Dramatizasyonla eserde verilen karakterler canlandırılabilir, soru-cevap yöntemiyle verilen sorulara öğrencilerin cevap vermesi sağlanabilir sonrasında eserde yer alan cevap okunarak karşılaştırma yapılabilir, beyin fırtınası, altı şapkalı düşünme, düz anlatım gibi yöntemlere KB kaynaklık edebilir. Ders öncesinde verilen bir beyitle öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyi ölçülebilir. Ders içerisinde okuma metni olarak da KB'den yararlanılabilir. KB, özellikle öğrenci katılımlı yöntem teknikler için değerler eğitiminde kullanıma uygun bir kaynak eser olduğu görülmektedir.

Uygulanabilir ve güncel bir değerler eğitiminin sunulması ve KB'nin günümüz dünyasına katkılarının artırılması için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2019) yer alan on kök değerlerin ayrıntılarıyla açıklanması gerekmektedir. Kök değerlerin ayrıntılandırılmasının yanı sıra hangi yöntem tekniklerle öğrencilere kazandırılacağı da belirtilmelidir.

Değerler belirlenirken kadim kültürümüzün sunulduğu KB gibi eserlerden faydalanılması gerekmektedir.

Türkçe ders kitaplarında tercih edilen metinlerin değerler eğitimi de düşünülerek belirlenmesi gerekmektedir.

Değerler eğitimi için programlarda verilen değerlerin, teknolojiyle doğru orantılı olarak bugünün değişen şartlarına uyumlu olarak güncellenmesi gerekmektedir.

KB'nin içerik analizi yaklaşımıyla sistemli bir şekilde incelenmesi pek çok alanda literatüre katkı sağlayıcı olacaktır.

KB'de yer alan dini motifler, atasözleri, özdeyişler, tanık gösterilen kişiler, eğitim yaklaşımları, meslek grupları, kültürel vb. öğeler ayrı ayrı çalışma konusu olarak çalışılmalıdır.

Yusuf Has Hacib'in KB'de kavramları açıklarken kullandığı yöntem-tekniklerin günümüz eğitiminde kullanılan yöntem-tekniklerle kıyaslanması yeni bakış açılarının oluşması açısından önemlidir.

Öğrencilere kültürel geçmişi tanıtmak ve öğrencilerin edebî zevklerinin gelişmesi için değerlerin verileceği metinlere kadim eserlerin kaynaklık etmesi önemlidir. Değerler eğitimi sınıf ortamıyla sınırlı kalmamalı aile katımlı bütünsel bir eğitim yaklaşımıyla verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akbalık, H. (2015). *Değerler eğitimi bağlamında Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserlerinde yer alan eğitsel unsurlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Erzurum (No: 391121).
- Akçay, A. ve Şahin, N. (2015). Türk dilinin eski yazılı örneklerinin ortaokul Türkçe ders kitaplarında metin olarak yer alabilirliğinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 53-64.
- Akkaya, N. (2014)..Keloğlan masallarında yer alan değerlerin incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 312-324. Doi: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.170>.
- Akpınar, A. (2015). *Yağmur dergisindeki hikâyelerde değerler eğitimi: 2004-2014*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Çanakkale (No: 429874).
- Akyol, Ş. (2010). İlköğretim 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan sevgi temasının değerler eğitimi açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Çanakkale (No: 257355).
- Akyüz, Y. (2012). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000 - M..S. 2012*. Ankara: Pegem Akademi.
- Albayrak, F. (2017). *Köktürk ve uygar dönemi eserlerindeki değerler ve bu değerlere ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Erzurum (No: 458726).
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (2011). *Doğumunun 990. yılında Yusuf Has Hacıb ve eseri Kutadgu Bilig bildirileri 26-27 Ekim 2009*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Australian Government Department of Education, Science and Training (2003). *Values Education Study*. Australia: Curriculum Corporation.
- Bacanlı H., Dombaycı M. A. (2012). *Değer eğitiminde değer boyutlandırma yaklaşımı*. II. Uluslararası Değerler ve Eğitimi Sempozyumunda sunulan bildiri, 16-18 Kasım 2012, İstanbul.
- Baltacı, A. (2017). Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, C. 3 (1), 1-15.

- Batur, Z. ve Gölcü, İ. (2013). Kutadgu Bilig’de anlatımı güçlendiren materyaller: ikna etme teknikleri. *TSA / Yıl: 17 S: 2, Ağustos*.
- Belet, Ş. D., Deveci, H. (2008). *Türkçe ders kitaplarının değerler bakımından incelenmesi*. VII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumunda sunulan bildiri. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Beyhan, E. ve Yazar, İ. (2017). Türk dili ve edebiyatı öğretim programı değerler eğitimi bağlamında “kaside”. *Turkish Studies*, 12(30), 583-598 Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12579>.
- Biçer, S. (2013). *Değerler eğitimi açısından Mehmet Akif Ersoy’a ait “Safahat” adlı eserin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uşak (No: 349421).
- Bilgen, S. (2019). *Değerler eğitimi açısından Kutadgu Bilig*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Çorum (No: 545132).
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Birkan, G. Z. (2016). *Kutadgu Bilig’de değerler öğretimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Malatya (No: 452181).
- Bozkırlı, K. Ç. (2015). *Kutadgu Bilig’deki eğitsel öğelerin tespiti ve bu öğelere yönelik türkçe öğretmeni adaylarının görüşlerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı: Erzurum (No: 394788).
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (11. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Çalışkan, G. (2016). Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Türkçe ders kitapları: 5. sınıf Türkçe ders kitabına yönelik bir inceleme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 4(2), 200-214. Doi: <https://doi.org/10.16916/aded.93425>.
- Çayır Çevik, Y. (2014). *Türkçe öğretim programlarında değerler ve Dede Korkut Hikâyeleri’nin değerler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Burdur (No: 370248).

- Çelikipazu, E. E. ve Aktaş, E. (2011). Meb 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin değer iletimi açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 6 (2) 413-424. Doi: <https://doi.org/10.18033/ijla.109>.
- Çetin, A. (2010). Kutadgu Bilig’de Türk aile kültüründe bir babanın oğul imajı ya da süregiden bellek/kültür. *Millî Folklor*, 85, 122-132.
- Çetin, T. (2018). *Kutadgu Bilig’de çocuk ve çocuk eğitimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Sivas (No: 501346).
- Çırak, E. (2013). *Cengiz Aytmatov romanlarının değerler eğitime katkısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uşak (No: 426479).
- Demirtaş, T. (2012). *Değerler eğitiminde edebi ürünlerden yararlanma: Nasreddin Hoca fıkraları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Sakarya (No: 328104).
- Develi, H. (2006). *Yûsuf Has Hâcip Kutadgu Bilig*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Dilâçar, A. (2016). 900. Yıldönümü dolayısıyla *Kutadgu Bilig incelemesi* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Emer, A. M. (2014). *Safahat'ta değerler eğitimi unsurları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara (No: 373587).
- Emiroğlu, S. (2012). Kutadgu Bilig’de çocuk eğitimi. *Turkish Studies*, 7(1), 1027-1041.
- Erçelik, H. (2019). *Yumus Emre Enstitüsü Türkçe Öğreniyorum setinin değerler eğitimi açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Zonguldak (No: 608540).
- Erol, E. (2014). *Tarık Buğra'nın hikâyelerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Van (No: 385981).
- Fisher, R. (2000). Philosophy for children: how philosophical enquiry can foster values education in schools. R. Gardner, J. Cairns & D. Lawton (Eds). *Education for values morals, ethics and citizenship in contemporary teaching*. (p.50-66). London: Kogan Page.
- Genç, S. Z. ve Eryaman, M. Y. (2008). Değişen değerler ve yeni eğitim paradigması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 89-102

- Gupta, A., Sood, N., Tiwari, G. N., Kaushikee, Jindal, P. M. (2017). *Value education*. New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
- Güngör, E. (2000). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar ahlâk psikolojisi, ahlâkî değerler ve ahlâki gelişme –Profesörlük Tezi-* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güven, A. Z. (2014). Türk efsanelerinin değerler eğitimi bakımından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa Kemal University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 11(26), 225-246. Doi: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.530602>.
- Güven, A. Z. (2014). *Değerler eğitimi ve Türkçe derslerinde değerlerin kullanımı*. Konya: Palet Yayınları.
- Halstead, J. M. (1996). Liberal Values and Education. In J. M. Halstead and M. J. Taylor (Eds). *Values education and education in values*. New York: RoutledgeFalmer.
- Hıdıroğlu, M. (2019). *Türkçe ders kitapları ile ana dilim Türkçe ders kitaplarının dilsel ve görsel metinlerin niteliği açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara (No: 533904).
- İnalcık, H. (1966). Kutadgu Bilig’de Türk ve İran siyaset nazariye ve gelenekleri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 259-271.
- İnce, Ö. (2009). Madalyonun iki yüzü: Divân-ı Lügati’t-Türk ve Kutadgu Bilig. *Temrin*, 10, 27-31.
- İnce, Ö. ve Şimşek T. (2018). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde yer alan değerler. Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ & Doç. Dr. Ayşe Derya IŞIK (Der.), *Bilgiden Beceriye Sınırsız Öğrenme*, s. 21. Ankara: SEAD.
- İnce Ö. ve Akkaya, M. ve Akkaya, N. ve Şimşek, T. (2019). Klâsik edebiyat bağlamında Kutadgu Bilig’de değerler eğitimi. *Turkish Studies*, 14(4), p. 2397-2424 Doi: <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.23466>.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve kültür tarihimizdeki yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kahya, A. (2018). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin değerler eğitimi bakımından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uşak (No: 511380).

- Kalaycı, N. ve Yıldırım, N. (2020). Türkçe dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2009-2017-2019). *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 238-262. Doi: 10.24315/tred.580427
- Kaplan, M. (1981). Atatürk'ün başarısını sağlayan sebepler. *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul.
- Karacaoğlu, H. (2018). *Dijital hikâyelerin Türkçe dersi değerler eğitimine yönelik etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Kayseri (No: 524777).
- Karagöz, İ. (2009). Kutadgu Bilig'in sözcükteki (bazı) hapax legomenon (tek kullanımlık)lar. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (26. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kardaş, M. ve Cemal, S. (2017). Değerler eğitimi ve Türkçe öğretiminde değer eğitimi üzerine yapılan araştırmalara ilişkin kaynakça denemesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 383-412. Doi: <https://doi.org/10.19129/sbad.213>
- Kaya, M. (2012). *Emine İşınsu'nun romanlarında değer eğitimi ve bu eserlerin Türkçe öğretimine katkısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uşak (No: 411795).
- Kaymaz, Z. (2009). Kutadgu Bilig hakkında Türkiye'de yapılan yayınlar üzerine bir deneme. *Turkish Studies*, 4(3), 1408-1422. Doi: <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.735>.
- Kesgin C. ve Topuzoğlu A. (2006). Sağlığın tanımı; başa çıkma. *Journal of İstanbul Kültür University*, 2006/3, 47-49. Erişim adresi: <https://acikerisim.iku.edu.tr>
- Keskin, Y. (2008). *Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programları'nda değerler eğitimi: tarihsel gelişim, 1998 ve 2004 programlarının etkililiğinin araştırılması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul (No: 226374).
- Kinnier, R.Kemes, J. L. & Dautheribes, T. M. (2000) A shortlist of universal moral values. *Counseling and Values*, 45(1), 4-16.
- Kocasavaş, Y. (2006). Kutadgu Bilig'de eğitim-öğretim anlayışı. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 53-66.

- Koç, S. (2015). Ortaokul öğretmenlerinin değerler eğitimi konusundaki görüşleri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 377-396.
- Koçak, Ş. ve Dönmez, S. (2018). Kutadgu Bilig’de çocuk eğitimi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6(15), 145-192. Doi: <https://doi.org/10.31126/akrajournal.375063>.
- Köçer, N. (2010). *Metin çözümlemesi Milli Eğitim Bakanlığı’na önerilen 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin metinsellik ölçütleri bağlamında çözümlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Mersin (No: 253309).
- Kulaksızoğlu, A, Dilmaç, B. (2013). İnsani Değerler Eğitimi Programı. *Marmara University Atatürk Education Faculty Journal of Educational Sciences*, 12(12), 199-208.
- Kumbasar, E. (2011). *Muzaffer İzgü’nün romanlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Trabzon (No: 300398).
- Kuru, H. (2016). *Ayşe Yamaç’ın çocuk romanlarının değerler eğitimi ve dil zenginliği açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Uşak (No: 442917).
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değerler yönelimi ve Schwartz değer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), 59-76.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personel psy-chology*, 28(4), 563-575.
- Liu, X. (2014). The problem of character education and Kohlberg’s moral education: critique from Dewey’s moral deliberation. *Philosophical Studies In Education*, 45, 136-145.
- MEB, (2005), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). (2010) Erişim Adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr>.
- MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). (2015) Erişim Adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr>.
- MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). (2019) Erişim Adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr>.

- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973, 14 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 14574). Erişim adresi: <https://oygm.meb.gov.tr>
- Okudan, G. (2019). *Sarayı, askeri ve idari yönleriyle Karahanlı Devleti'nin teşkilat tarihi*. Ankara: Iksad Publications.
- Okutan, S. (2015). *Kabusname'nin değerler eğitimi açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mevlana Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya (No: 412350).
- Özdaş, F. (2013). *Ortaokullarda değerler eğitimi ve istenmeyen öğrenci davranışlarına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Elazığ (No: 349352).
- Öncü, A. (2015). *Değerler eğitimi bağlamında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'da değerler*. 2007. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul (No: 385657).
- Özbay, M. ve Karakuş Tayşi, E. (2011). Dede Korkut Hikâyelerinin Türkçe öğretimi ve değer aktarımı açısından önemi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(1),21-31. Doi: <https://doi.org/10.14527/c1s1m3>.
- Özdaş, F. (2013). *Ortaokullarda Değerler eğitimi ve istenmeyen öğrenci davranışlarına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Elazığ (No: 349352).
- Özden, H. (2002). *Kutadgu Bilig'de ahlak kavramı ve tıp etiğine katkısı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir (No: 123827).
- Parlak, H. (2009). *Kutadgu Bilig'in metindilbilimsel yapısı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara (No: 257728).
- Prabhu, N. K. (2011). Human values in education: Reflecting on the core. *Educational Research*, 2(12), 1727-1732
- Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sözlüğü (2011). Anıl Matbaacılık: Ankara. Erişim adresi: <https://sbu.saglik.gov.tr>

- Salleh, A., Mahmud, Z., Joorabchi, T. N., Amat, S. & Hamzah, I. (2017). Measuring values in modern school system. *International Journal of Modern Education Studies*, 1(1), 28-45.
- Sancak, Y. (2011). *Mevlana'nın Mesnevi adlı eserinin sosyal bilgilerde değer kazanımındaki rolü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Niğde (No: 290052).
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25(1), 1-65. Doi: [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60281-6).
- Sezgin Tufan, B, Çifci, M. (2017). Televizyon reklamlarında işlenen toplumsal değerler. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21-41.
- Sönmez, S. (2004). Kutadgu Bilig'de sosyopedagogik ve siyasal söylem adlı eser münasebetiyle. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, 267-278. Doi: <https://doi.org/10.14222/turkiyat532>.
- Susar Kırmızı, F. (2014). 4. sınıf Türkçe ders kitabı metinlerinde yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 12 (27), 217-259.
- Şahin, N. (2017). *Cengiz Aytmatov'un eserlerinin değerler eğitimi bağlamında incelenmesi ve ortaokul Türkçe ders kitapları için metin önerileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Erzurum (No: 475975).
- Şeker, F. M. (2016). *Türk düşünce tarihi açısından Kutadgu Bilig* (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şimşek, T. (2015). *1316 H maarif salnamesine göre yabancı okullar ile gayrimüslim okullarında Türkçe eğitimi ve öğretimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara (No: 397460).
- Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2017). Müfredatta yenileme ve değişiklik çalışmalarımız üzerine. Erişim Adresi: http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf
- Taş, Y. T., Demirdöğmez, M. ve Küçükoglu, M. (2017). Geleceğimiz olan z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 7, 13. Doi: 10.26466/opus.370345.

- TDK (2020). Güncel Türkçe sözlük. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Tekin, H. (1980). *Okuduğunu anlama gücü ile yazılı anlatım becerisini geliştirme yönünden-okullarımızdaki Türkçe öğretimi*. Ankara: Mars Matbaası.
- Tekşan, K. (2012). Türkçe dersi değerler eğitiminde Kutadgu Bilig'in kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1-17. Doi: <https://doi.org/10.19171/uefad.679322>.
- Tosun, N. (2019). *Karahanlı dönemi edebi eserlerinde islâmî unsurlar*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya (No: 549107).
- Tunagür, M. ve Kardeş, M. N. (2017). 2000 yılı sonrasında yayımlanan Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde değer aktarımı. *Turkish Studies* 12/14, p. 431-464. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11733>
- Turan, R. ve Ulusoy, K. (Ed.). (2016). *Farklı yönleriyle değerler eğitimi* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. (1970, Aralık). *Türk Kültürü. Kutadgu Bilig Sayısı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Uçar, E. (2015). Kutadgu Bilig'in kronolojik kaynakçası (1825-2016) [Tekmilleştirilmiş Versiyon]. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2015(6), 6-47. Doi: <https://doi.org/10.35236/jots.489573>.
- Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2018). *Değerler eğitimi* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Yaman, E. (2012). Değerler ve değerlerin istismarı. *Diyanet Aylık Dergi*, 262, 41-43.
- Yaman, E. (2016). *Değerler eğitimi eğitimde yeni ufuklar* (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yaman, H. ve Taflan, S. ve Çolak, S.(2009). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18(7), 107-120. Doi: <https://doi.org/10.34234/ded.547761>.
- Yasin, Y. (2017). Kutadgu Bilig üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (9), 125-161. Doi: <https://doi.org/10.21563/sutad.187114>.
- Yavuz, K. (2007). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 137- 180. Doi: <https://doi.org/10.25068/dedekorkut19>.

- Yaylagül Üstünel, Ö. (2020). *Edim bilimi bakış açısıyla Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı, D. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 209-223. Doi: <https://doi.org/10.18069/fusbed.10221>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 7-17. Doi: <https://doi.org/10.29250/sead.596929>
- Yıldız, M. (2016). *Kutadgu Bilig'de gelenek ve toplumsal değişim*. Yusuf Has Hacib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig. 18-20 Kasım 2016 Uluslararası Sempozyumunda yayımlanan bildiri. Marmara Üniversitesi, İstanbul. Erişim adresi: <https://www.medeniyet.edu.tr>
- Yılmaz, F. (2019). *Kutadgu Bilig'de eğitim ve yönetim*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). T.C. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale (No: 628329).
- Yurdugül, H. (2005). *Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması*. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi 28-30 Eylül 2005'te sunulan bildiri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli. Erişim Adresi: <http://yunus.hacettepe.edu.tr>
- Yurdugül, H. ve Bayrak, F. (2012). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerlik ölçüleri: Kapsam geçerlik indeksi ve kappa istatistiğinin karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel Sayı 2*, 264-271. Doi: <https://doi.org/10.17556/erziefd.297741>.
- Yusuf Has Hacib. (2008). *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşit Rahmeti Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yusuf, Y. (Ed.). (2020). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Erişim Adresi: <http://eds.b.ebscohost.com>

EKLER

EK 1.

ÖĞRENCİNİN AKADEMİK ÖZGEÇMİŞİ

Kişisel Bilgiler			
Adı ve Soyadı	Tuğba ŞİMŞEK		
E-postası/Web Sayfası			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Uzmanlık Alanı	Türkçe Eğitimi		
Öğrenim Bilgileri			
	Üniversite	Bölüm/ ABD	Yıl
Lisans	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkçe Öğretmenliği	2005-2009
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi	2012-2015
YL Tez Başlığı	1316 H Tarihli Maarif Salnamesine Göre Yabancı Okullar ile Gayrimüslim Okullarında Türkçe Eğitimi ve Öğretimi		
YL Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ülker ŞEN		
Akademik Eserler			
(Makale, kitap, kitap bölümü, bildiri, poster, sergi, konser vb. eserlerden kaynakça yazım kurallarına göre en fazla 10 eser yazılmalıdır.)			
Tezden üretilen yayınlar * ile işaretlenmelidir.			
1. *Şimşek, T. & İnce, Ö. (2020). Kutadgu Bilig ile değerler eğitimi. <i>Turkish Studies – Education</i>, 15(1), 507-528. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.30154.* 2. *Şimşek, T. & İnce, Ö. (2019, Eylül). <i>Kutadgu Bilig bağlamında değerlerimiz</i>. Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı, Ankara. * 3. *İnce, Ö., Akkaya, M., Akkaya N. & Şimşek, T. (2019). Klâsik edebiyat bağlamında Kutadgu Bilig’de değerler eğitimi. <i>Turkish Studies</i>, 14 (4), 2397-2424. http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.23466 * 4. İnce, Ö. & Şimşek, T. (2019). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde yapılandırmacı yaklaşımdan yararlanma. <i>I. Uluslararası Bilim Eğitim Sanat ve Teknoloji Sempozyumu UBEST 2019</i>, (s. 1900-1912). Buca/İzmir: Buca Eğitim Fakültesi. https://doi.org/10.14527/9786052415689.09. 5. Şimşek, T. & İnce, Ö. (2018, Nisan). <i>Ortaokuldaki ders metinlerinde değerler</i>. II. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumunda sunulan bildiri, Bodrum/Muğla. 6. Şimşek, T. (2018, Nisan). <i>Kutadgu Bilig’de hitaplar</i>. II. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumunda sunulan bildiri, Bodrum/Muğla. 7. Şimşek, T. (2018, Mayıs). <i>Kutadgu Bilig ile değerler eğitimi</i>. 4.Uluslararası Asoscongress Sempozyumunda sunulan bildiri, Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya. 8. Şimşek, T. (2014). Türkçenin resmi dil olması ve doğru kullanımının kanunla korunması. <i>Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi</i>, 7 (29), 738-749.			
Alanıyla İlgili Bilimsel Kuruluşlara Üyelikler			
Alanıyla İlgili Aldığı Ödüller			

EK 2. Metinler

Metin 1: Adil Ol

Değer: Adalet/ Adil olma

Diğer Değerler: İyilik, doğruluk.

İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum;
 kanunun nitelikleri bunlardır, dikkat et.
 Bak, üzerinde oturduğum bu tahtın üç ayağı vardır; ey gönlümü doyuran.
 Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey yana meyletmez;
 her üçü de düz durdukça, taht sallanmaz.
 Eğer üç ayaktan biri yana yatarsa,
 diğer ikisi de kayar ve üstünde oturan yuvarlanır.
 Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur;
 eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir.
 Düz olan bir şeyin her tarafı, iyidir;
 her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düz olur.
 Hangi şey yana yatarsa, eğri olur;
 her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur.
 Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer;
 hangi şey doğru ise, düşmez, yerinde durur.
 Bak, benim doğam de yana yatmaz, doğrudur;
 eğer doğru olan eğrilirse, kıyamet kopar.
 Ben işleri doğruluk ile hallederim;
 insanları, bey veya kul olarak, ayırmam.
 Elimde tuttuğum bu bıçak,
 biçen ve kesen bir âlettir, ey becerikli.
 Ben işleri bıçak gibi keser, atarım;
 hak arayan kişinin işini uzatmam.
 Şekere gelince, o zulme uğrayarak, benim kapıma gelen
 ve adaleti bende bulan kişi içindir.

O kişi benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır;
sevinir ve yüzü güler.
Zehir gibi acı olan bu Hind otunuysa,
zorbalar ve doğruluktan kaçan kişiler içer.
Bunlar kavga edip bana gelirler ve ben hüküm verince,
bakarsın, acı Hind ilâcı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler.
Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı,
bu asık suratım bana gelen zâlimler içindir.
Gerek oğlum, yakınım veya hısımım olsun;
gerek yolcu, geçici, veya konuk olsun;
Kanun karşısında benim için hepsi birdir;
hüküm verirken, hiçbirini beni farklı bulmaz.

Metin 2: Öğüt**Değer:** Aile Birliğine Önem Verme**Diğer Değerler:** Aile, barış, yakınlık

Baba öğüdünü tuttu, doğruluktan ayrılmadı, mutluluğu günden güne arttı, Güneş'i parladı. Akıllı kişi ne der, dinle şimdi, görmüş geçirmiş ve memleket işini bilen kişi. Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur, sana her gün bir sevinç getirir. Babanı, anneni hoşnut eyle, onlara hizmet et; bu hizmet karşılığı binlerce fayda elde edersin.

Akraba akrabadan yararlanır; insan bu şekilde zevke kavuşur. Akraba ve kardeşlerle barışmak, eş ve dostlarla kaynaşmak gerekir. Nerede yakınlık ve uygunluk varsa, o işte fayda vardır; bunu iyice düşün. Şâir ne der, dinle; iki insan birbirine uygun düşerse, bu dâima onların faydalarına olur. Kara toprak, mavi su birbirine yaraştı; ortada binlerce çiçek gülerek, açıldı.

Metin 3: Nasihat**Değer:** Arkadaşlık-Dostluk**Diğer Değerler:** İyilik, yakınlık

Kendine denk kimselerle ahabap ol, kötülerini arkadaş edinme. Bak, kuşlar bile hemcinsini, sürüsünü bilir, başka sürülere karışmaz. Sen de içine karışacağın, dostluk yapacağın insanları iyi seç.

Dostunu menfaatte ve zararda dene. Eğer bu hallerde dostluğunu sürdürürse, ona sıkı yapış. Dostunun içini öğrenmek istersen bir iki söz ile onu hiddetlendir, kaşlarını çat ona. Seni gerçekten sevip sevmediğini anlamak istiyorsan, çok sevdiği bir şeyini iste, derhal anlarsın.

İftiracılardan uzak dur, dünya karışıklıkları bunlarda çıkar. Menfaatperestlerle de yakın olma, bir zaman sonra düşman olacaktır. Sen, menfaat gözetmeyen dost ve arkadaş edinmeye çalış.

Kötüye yaklaşma, adın kötüye çıkar; münasebetsizlere yaklaşma, onlar da sana gelir ve yakanı bırakmazlar. Ben kötü arkadaş yüzünden zarar gören ve adı sanı unutulup giden nice insan gördüm. İyi ve seçkin kişileri ahabap edin; insanın eşi ve arkadaşı kötü olursa, sonunda pişman olur. Yakınlık göstermek için seçkin bir insan dilerse, bu arzuna iki türlü insanla erişebilirsin. Biri aslında iyi ve insanların seçkini olan kişidir; bulursan, onu arkadaş edin, ey olgun insan. Biri de takva sahibi ve Tanrıyı bilendir; her türlü insanlık ondan gelir. Bu iki türlü insana yakınlık göster; bunlar senin dostluğuna hep iyilikle karşılık verirler.

Kötülükleriyle şöhret bulan kişilerden uzak dur; böyleleri kara huylu insanlardır. Ey ak-doğalı insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et, beyaza siyah çabuk bulaşır. Bilge danışman ne güzel bilgi vermiş; bilgili bunu okursa, düşünür ve daha ihtiyatlı olur. Ey iyi insan, kötüye katılma; tıpkı o kötünün doğası gibi, seninki de kötü olur. Ey seçkin, güzide insan, kötüye yaklaşma; adın kötü olur mutluluğuna zarar gelir. Yakışıklı kişilere yakın gitme; yoksa onlar da sana gelir ve yakanı bırakmazlar. İyi nâm ile tanınmış birçok kişi gördüm; kötü insanlarla karışınca, işleri bozuldu. Kötü arkadaş yüzünden zarar gören, zorla adı silinip giden iyiler gördüm.

Metin 4: Barış**Değer:** Barış**Diğer Değerler:** Özgürlük, nefis terbiyesi, öz denetim.

Sana biri çıkarı için düşman olursa, ey cömert,

sen kendi çıkarından vazgeç ve onunla barış.

Düşmanın çıkarı sağlanırsa o sana yaklaşır;

böylece onun zararı yerine, faydası dokunur.

Düşmanını dost etmeye gayret et;

onunla barışarak, emniyet ve huzur içinde yaşa.

Biriyle düşman olmanın hiçbir faydası yoktur,

bunu iyice bil; faydası olmayan işe el sürme.

Sen hizmette kusur etme, kendine düşman edinme;

düşmanı olan kimsenin başı bin türlü derde girer.

Metin 5: Bilgi ve Anlayış**Değer:** Bilimsellik**Diğer Değerler:** Tasarruf

Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti;
ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi.

Ona hem gönül verdi hem de onun dilini açtı;
ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti.

Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi;
ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü.

Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse,
o pek çok iyiliğe elini uzatır.

Bilgiyi büyük bil ve anlayışı ulu;
bu iki şey yükseltir seçkin kulu.

Buna tanık olarak işte şu söz geldi;
bu sözü işit ve bu hususta sözünü kes.

Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur;
bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur.

Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir;
bilen ve anlayan daima dileğine erişir.

Bilginin mânasını bil; bak, bilgi ne der:
bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır.

Bilgisiz kişi hep hastalıklı olur; hastalık
tedâvî edilemezse, insan çabuk ölür.

Yürü, ey bilgisiz, hastalığını tedavi ettir;
ey bilge âlim, bilgisizliğin ilâcını sen söyle.

Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa
dileğine erişir ve bütün arzularına nail ulaşır.

Anlayışın insana faydası çok olur;
insan bilgiyi bilirse aziz olur.

Bütün işini gücünü anlayış yolu ile yap;
eline geçen bu zamanı israftan

Metin 6: Çalış, Yüksel!

Değer: Çalışkanlık

Diğer Değerler: Zarafet, yumuşaklık, sakinlik, dürüstlük, bağlılık

Ay-Toldı bilgi ve görgüsünü arttırarak kendini geliştirir. Faydalı olmak için uzak yollardan gelip hükümdara hizmet etmek ister. Sakinliği, yumuşaklık ve zerafetle konuşması hali ve tavrı hükümdarı etkiler. Hükümdar Ay-Toldı'yı çalışmak üzere yanına alır. Bu Ay-Toldı o günden itibaren hizmete başladı; her gün erkenden kalktı ve hizmette kusur etmedi. Gündüz kapıcılar ve gece muhafızlarla birlikte bulundu; dürüstlük ve bağlılıkla hizmet etti. Hükümdarın yanına girip çıkmaya ve hükümdar da ona karşı teveccüh ve itimat göstermeye devam etti. O günden güne hizmetini arttırmakta, hükümdar da onu günden güne yükseltmekteydi. Beyler kulu hizmetleri yüzünden yükseltirler; hizmetleri beğenildikçe küçükler yükselir.

Hizmet et, kul, hizmeti sayesinde bey olur; hizmeti beğenilmeyen kişi dileğine kavuşur mu? Şimdi dinle, bilge ne der; onun bu konudaki sözü bu fikri ne kadar ince ifade eder. İkbâle erişemeyen insan hizmeti sayesinde başköşeye geçer; liyakatsiz kişi yaranmaya çalışsa da, kapı eşiğini boylar. Hizmet eden dürüstlikle hizmet etmelidir; hizmeti beğenilirse hizmetkâr dileğine erişir.

Bu Ay-Toldı her gün kusursuz hizmet etti; hükümdar da ihsanıyla ona kapıları açtı. Hükümdara günden güne daha fazla yaklaşarak yükselmeye devam etti; kaygısı gittikçe azaldı, sevinci gittikçe arttı. Ay-Toldı görevini büyük bir şevkle yaptı; hükümdar da ona ihsanda bulundu, yardımcıları ve malı çoğaldı.

Metin 7: Dayanışma**Değer:** Dayanışma**Diğer Değerler:** Bilimsellik.

Her işi bilerek ve danışarak yapmalı; kim danışmazsa
işinde zarar görmüş ve sonunda pişman olup inlemiştir.

Dinle, Tanrıdan insanlara haber getiren nebi ne der:
her yapılacak işe danışma ile çâre bulunur.

İnsan her işini yakını ile danışmalı;
her türlü iş danışma yolu ile halledilir.

Kişi işinde ancak danışmak suretiyle başarılı olur;
danışmayan kişi sonunda pişman olur.

Kişinin kendisi kendi işini iyice bilemez;
onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur.

Danışırса, kişinin bilgisi genişler; eğer bu danışmaya
bilgi de katılırsa, o iş, tereddütsüz elde edilir.

Danışan insan ne der, dinle;
kişi kendi işini danışıp konuşarak yoluna koyar.

Ne gibi bir iş yapmak istersen, onu başkalarına danış;
danışmayan kişiye karışma, ondan uzak dur.

Herhangi bir işe girişmek istersen önce danış;
dilek ve arzularını danışarak yerine getir.

Metin 8: Duyarlılık**Değer:** Duyarlılık**Diğer Değerler:** Mütevazılık, doğruluk

Hayatı aziz bil ve ancak gerekli işlerde kullan;
 insanlara ihsanda bulun, kendine sevap kazan.
 Bir sürü aç kurt senin etrafında yığılmıştır;
 ey kahraman hükümdar, koyunları iyi koru.
 Memlekette birisi bir gece aç kalırsa;
 Tanrı onu sana soracaktır, gözünü aç.
 Saraya girdiğin vakit dikkat et;
 sana kim hürmet ederse, sen de ona hürmet et.
 Kibirli olma, elini-kolunu sallayarak girme;
 selam verirken de fazla laubali hareketlerde bulunma.
 Oturduğunda yerini bil; insanları incitme;
 onlara karşı nazik davran.
 Orada gürültüyle boğazını temizleme, tükürme;
 bu küstahlık olur, hoş karşılanmaz.
 Bir de bağdaş kurma, yan yatma;
 yüksek sesle kahkaha atma.
 Bir de tırnak kesme, bacaklarını yayıp oturma;
 bu insanı itibardan düşürür ve ikbali engeller.
 Senden büyük biri söz söylerken,
 konuşmayı bırakıp, onu dinle.
 Doğru söz söyle, bu seni mutlu eder;
 söz söylerken de kendi haddin olan sözü söylemelisin.

Metin 9: Doğru Ol Dürüst Ol**Değer:** Dürüstlük**Diğer Değerler:** Mutluluk, mütevazı

Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma,
alçak gönüllü ol, büyük söz söyleme.

Doğru ol, dürüst hareket et;
doğruluk insanı mutlu eder.

Hareketi doğru olan insan ne der, dinle;
doğru insan her iki dünyayı da kazanır.

Kişi gününün .mutlu geçmesini isterse,
bunun çâresini doğrulukta aramalıdır.

Sen mutlaka zengin olmak istersen, bil ki,
asıl zenginler kısmeti doğrulukta bulmuştur.

Büyüklüğü ve halka baş olmayı dilerse,
doğru yoldan şaşma.

Kişi akıllı, tavrı ve hareketi doğru olursa,
her iki dünyada Güneş'i parlar.

Metin 10: Baharın Geliş**Değer:** Estetik**Diğer Değerler:** Güzellik, güzel koku

Doğudan bahar yeli eserek geldi;
dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.

Kâfur gitti, yağız yer misk ile doldu;
dünya kendini süsleyerek, bezenmek istiyor.

Bahar esintisi eziyetli kışı sürüp, götürdü;
parlak bahar yine mutluluk yayını kurdu.

Güneş balığın kuyruğundan, kuzunun
burnuna kadar olan yerine yine döndü.

Kurumuş ağaçlar yeşiller donandı;
doğa mor, al, yeşil ve kıızıla bezendi.

Yağız yer yüzüne yeşil ipek bağladı;
Hıtay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı.

Düzlükler, dağlar, kırlar ve ovalar bunu yayıp, döşendi;
vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek, süslendi.

Binlerce çiçekler gülerek açıldı;
dünya misk ve kâfur kokusu ile doldu.

Karanfil kokulu saba yeli esti;
dünyanın her yanı misk ve anber kokusuyla doldu.

Kaz, ördek, kuğu ve kıl-kuyruk göğü doldurdu;
bağırarak, bir yukarı bir aşağı, kaynaşıyorlar.

Bak, biri kalkıyor, biri konuyor;
biri yüzüyor, biri su içiyor.

Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırıyor;
dizilmiş deve katarı gibi, uçup, kanat çalıyorlar.

Keklik, sesine bir ahenk vererek, eşine sesleniyor;
sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.

Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor;
ağzı kan gibi kızıl, kaşı kapkara.

Kara çumguk mızrak gibi gagasıyla ötüyor;
sesi, nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakın.

Dişi ve erkek karacalar çiçeklerin üzerinde oynuyor;
Dişi ve erkek geyikler, sıçrayıp oynayarak koşuyor.

Yerde türlü çiçek, bunca manzara, düzlük,
dağ, kır, vadi yeşil ve maviyle örtülmüş.

Kimi kokusuyla kulluk eder;
kimi güzelliği ile haremine girer.

Kimi elini uzatır; tütsü tutar;
kimi misk saçar, dünya güzel kokularla dolar.

Metin 11: Herkes Eşittir

Değer: Eşitlik

Diğer Değerler: Özgürlük, öz denetim

Ey cömert yiğidim, bütün iyilik ve kötülüğü,
yoksulluk ve zenginliği Tanrı'dan bilirim.
Ben Tanrı kapısını tuttum, ona kulluk ediyorum;
bütün halkın toplanacağı hakikî kapı budur.
Sana ya da senin kapına gidip hayatımı vakfetmeme
Karşılık ben senden ne bekleyebilirim.
Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız;
bu kulluk hususunda ikimiz de aynı mertebedeyiz,
Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz;
hizmetkâra hizmet edenin değeri kalmaz.
Kim himmet sahibiyse, böyle olmalı;
Tanrıya kulluk etmeli ve bu yolda metaneti elden bırakmamalı.
Bilge, akıllı, durmuş oturmuş ve temiz kalpli
insan çok güzel söylemiş, dinle.
Kendisinde acıkma ve doyma nitelikleri bulunan birine
kulluk etme; kulluk için neye bir put ararsın.
Durup dinlenmeden bir Tanrıya tapın;
gece gündüz açık olan bu kapıdan şaşma.
Ey hükümdar, şu dört hacetimi yerine getir;
ben de el ve yüz öperek, sana kulluk edeyim.
Ben ölümsüz bir hayat isterim,
yaşlılığı olmayan bir gençlik dilerim.
Sen beni daima esen ve sağ tut;
Zenginleştir, asla yoksul ve malsız bırakma.
Bu dört şeyi bana sağla, sana kulluk edeyim;

sevgili canımı feda ederek, emrine hâzır olunayım.

Ey hükümdar, bana bu şeyleri sağlarsan,

ben de kendimi kul ederek, sana bağlanırım.

Eğer bunları sağlamaya kudretin yetmezse,

benden ne üstünlüğün var, açık söyle.

Metin 12: Hoşgörü**Değer:** Hoşgörü**Diğer Değerler:** Vefa, iyilik, yakınlık, affetmek

Kaba söze yumuşak yanıt vermeli,
acı sözlere de tatlı sözle karşılık vermeli.
Başkalarının yükünü yüklenmeli, onlara yük yüklememeli;
cefa edenlere karşı, ses çıkarmadan vefa göstermeli.
Öç ve kibiri gönülden atmalı,
gönlünde ne varsa, dilinde de o olmalı.
İyilik ile nâm ve şöhret kazanmış
olan, insanların iyisi ne der; dinle.
İnsanlara karşı kaba söz söyleme;
kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker.
Sana kim söverse, sen onu övmelisin; böyle olursa,
o küstahlardan sen de asillerden sayılırsın.
Cefa edenlere karşı vefa göstermeye devam et;
yiğit olan vefa gösterir; kötülerse, cefa eder.
Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsa bile,
sen onlara karşı daima yakınlık göster, ey arkadaş.
Eğer zalim sana zulüm ederse,
sen onu affet, din yolu budur.
Kul ve cariye suç işlerlerse sen onların suçunu bağışla;
bu suç bağışlamanın sevabını ahret için kendine azık et.

Metin 13: Kendin**Değer: Öz Denetim****Diğer Değerler: Şefkat, Özgüven.**

Ne kadar güvenilir, doğru ve dürüst bir insan bulsan bile,
bil ki, senin için en güvenilir ve doğru kimse yine kendisin.
Bütün doğru ve olgun insanlara güvenmeli;
fakat insan daha çok kendi-kendisini korumalı ve başını gözetmelidir.
Buna benzer şöyle bir söz vardır;
ey iyi insan, bu sözü unutma.
Herkese güven, fakat kendini gözet;
sana karşı şefkatli olan, senin kendi gözündür.
Her şeyden daha fazla bu canın azizdir;
aziz canı koru ve sözü uzatma.

Metin 14: Sabırlı Ol**Değer:** Sabır**Diğer Değerler:** Sakinlik, huzur

Biraz sabret, her işin uygun bir zamanı vardır;
 zamanı gelince, kapalı kapılar açılır.

Yine bilgili ne güzel söylemiş; bilginin sözü,
 dikkat edersen, değerli bir mala benzer.

Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir;
 acele yapılan işler pişmanlıkla ile neticelenir.

Acele etmemek ve işin zamanını beklemek gerekir;
 ey hakîm, her iş zamanı gelince olur.

Sözü düşünerek söyle, acele etme, sabırlı ol;
 acele söylenen sözden yarın pişmanlık gelir.

Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut;
 sabırlı kişiler arzularına erişir.

Sabreden kişi ne der, dinle;
 insan sabrederse, bozulmuş olan işi düzelir.

Kişi sabrederse, dileğine kavuşur;
 sabredip bekleyen avcı ak-kuş tutar.

Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kişi
 sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder.

Eğer devlet gider ve kapısı da kapanırsa, sabretmeli kişi;
 onun bütün işleri yine yoluna girer.

Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir;
 sabrederse, göğe bile yol bulur.

Metin 15: Az Ye Sağlıklı Ol**Değer:** Sağlıklı Olmaya Önem Verme**Diğer Değerler:** Bilimsellik, az yemek

İster ziyafete git, ister gitme;
 fakat boğazına hâkim ol, yemeği az ye ve esen yaşa.
 Çok yiyen insan her zaman hastalıklı olur;
 yüzü sarı, kendisi cılız olur ve itibardan düşer.
 Mizâcı bilen, fikir ve bilgisi geniş olan otacı da
 bu konuda bunu doğrulayan bir söz söylemiştir.
 İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte geçer;
 hastalık insanı yaşlatır ve o ömrünü tamamlayamaz.
 Boğazı dâima gözet, hasta olmamaya çalış;
 hastalık insanın yüzünü yişin yapar.
 Bilgili ve hakîm insan ne der, dinle;
 boğaza çok dikkat etmeli yavaş yavaş yemeli
 Boğazı gözetmek, baş için faydalıdır;
 az yemek, ağıza tatlı gelir.
 Çok insan gördüm; boğazını gözetmediği için,
 beyhude yere başına kıydı ve hayatını heder etti.
 Hastalık ve rahatsızlık kişiye boğazdan gelir;
 tedavi ve ilâç da boğazdan olur.

Metin 16: Saygılı Ol**Değer:** Saygı**Diğer Değerler:** Hürmet, yakınlık, tatlı sözlülük

Kendin her vakit hürmet görmek istersen,
ey yükselen insan, başkalarına da hürmet et.

Büyüğü büyük tut, onun itibarını gözet,
sana da devlet ve ululuk mutluluğu gelir.

Dinle, atalarımız ne der;
atalar sözünü tutanın gözü açılır.

Büyükler muhteremdir, bu dünya kanunudur;
büyük gelince ayağa kalk.

Küçüğün büyüğe hürmet etmesi gerekir;
büyük de küçüğe aynı şekilde davranır.

Kendinden büyüklerin sözüne karşı gelme;
cevap vermek gerektiğinde kaba söz söyleme.

Büyüklerle saygı göster, hürmette kusur etme;
böylece sen de yükselirsin, onların mutluluğu sana da bulaşır.

Kendi akrabalarını sık sık ziyaret et;
onlara katıl ve onlarla ilişkini kesme.

Sana gerçekten hürmet gösterenlere sen de hürmet et;
saygısızları sen de sayma, onlara yakın durma.

Onlar nasıl hareket ederlerse, sen de öyle yap;
tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil kullan.

İyiliklere karşı daima iyi insan ol;
kötülere karşı da, kötülükleri derecesinde kötü ol.

Töreyi bilen, töre ve kanun ile halkı
idare eden insan çok iyi söylemiş.

Sana "siz" diyenlere sen de "siz" tabirini kullan;
Karşılık verirken daima karşındakinden daha nazik davran.

Sana "siz" diyenlere sen de "siz" tabirini kullan;
Karşılık verirken daima karşındakinden daha nazik davran.

Kaya yankısından daha aşağı kalma;
sana "sen" diyenlere sen de senle.

Metin 17: Sevgi**Değer:** Sevgi**Diğer Değerler:** Anlayış

Hükümdar tekrar sordu : Ey Öğdülmiş,
söyle; sevgilinin nişanesi nedir?

Herkes sevdiğini iddia eder;
bu iddianın manası nedir?

Öğdülmiş yanıt verdi ve dedi ki: Baş üstüne;
insan sevgilinin yüzüne bakınca, sevdiğini anlar.

Göz için, bakarken, her şey örtülü olabilir;
fakat gönül için örtü yoktur; bunu bilmelisin.

Sevip sevmediğini anlamak isterse,
kişi gönlüne bakmalı, bu gönülden anlaşılır.

Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alamet bulunur;
göz göze gelince, onlar birbirlerini anlar.

Şair buna benzer bir söz söylemiştir;
dinleyip anlamaya çalış; ey insanların karpuzu.

Seven kişi yüzünden bellidir; ağzını açsa
sözünün manasında sevgi kendini gösterir.

Birinin sevip-sevmediğini bilmek istersen, gözüne dikkat et;
sana doğru bakınca, gözünden belli olur.

Metin 18: Sorumluluk**Değer:** Sorumluluk**Diğer Değerler:** Kibarlık, hizmet etmek, kendi menfaatini düşünmeme

Hükümdar bu Öğdülmiş'i sınıdı
ve bütün işlerini sadakatle yaptığını gördü.

Bazen itibar gösterdi, yükseltti onu;
Bazen de sert davranarak itibarını kırdı.

İtibardayken, o başkalarına kaba davranmadı,
itibardan düştüğü zaman da işini aksatmadı.

Hükümdara sadakatle bağlanarak siper oldu;
hazineyi ve malı iyi idare etti.

Boynuna büyük bir emanet yüklendi;
emanet yüklenen insana canım feda olsun.

Öğdülmiş büyük bir sadakatle işine devam etti;
Hükümdar da onu günden güne kendisine yaklaştırdı.

Bütün işlerini açıkça ve yerli yerinde yaptı;
her birinin hesabını ayrı ayrı kaydetti.

Hükümdarın malını iyi idare etti, kendi çıkarını düşünmedi;
hizmette kıl kadar eğrilik göstermedi.

Yaşını başını almış, hayatta nadir bulunan,
doğru ve dürüst kişilerden biri ne der, dinle.

İnsan için altın gümüş kıymetlidir;
fakat kendine hakim olan kişi, gümüşten daha kıymetlidir.

Gümüşe kapılmayan, doğru insan
mutluluk içinde tam ve gerçek dünyaya erişir.

Metin 19: Mutluluğu Sıkı Tut**Değer:** Tasarruf**Diğer Değerler:** Alçakgönüllülük, saygı, şefkat, dürüstlük

Ay-Toldı (mutluluk) dedi ki: Benim için bağ ve köstek olacak birkaç şey vardır; bak, onları belirteyim.

Beni bulan kişi mütevazı doğalı,
alçakgönüllü ve tatlı dilli olmalı.

Kendini gözetmeli, aşırılığa gitmemeli,
kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalı.

Toplanmış olan malı yerinde sarfetmeli;
hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemeli.

Kendinden büyüğe saygı göstermeli;
kendinden küçüğe rıfk ve şefkatle davranmalı.

Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli,
kendini küçüklerin eğlence ve zorlamasına bırakmamalı.

Boşu boşuna kendisini içkiye vermemeli,
boş yere malını saçıp heba etmemeli.

Eli ve dili ile oyuna karışmamalı,
tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.

Dönek mutluluğun kösteği bunlardır;
mutluluk bu şekilde bağlanırsa kaçamaz kalır.

Şairin şu sözü buna tanıktır;
şair sözü söze tuz katmıştır.

Mutluluğu insan için ürkek bir geyik varsay;
eğer gelirse sıkı tut, ayağına köstek vur.

İnsan tutabilirse, mutluluk kaçamaz, kalır;
eğer kaçarsa, sıra sana yine tez gelmez.

Metin 20: Temiz Ol

Değer: Temizlik

Diğer Değerler: Estetik, bakımlı olmak

Aşçıbaşının yüzü ve giysisi güzel, tavrı iyi, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve özü sözü bir olmalı.

Böyle güzel bir kişi göze temiz görünür;
yemek temiz olmazsa, insanın boğazında kalır.

Tanrı temizliği sever,
temizlik ile insan iyi ad kazanır.

Temizliği bütün insanlar ister;
yemek temiz olursa, insan ona arzular.

Temiz olmayan kişiyi yemekten uzak tutmalı;
temiz olmayanın işi de temiz değildir.

Metin 21: Vatana Hizmet**Değer:** Vatanseverlik**Diğer Değerler:** Mutluluk, yakınlık,

Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan yasadır
ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır.

Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse,
halk için o kadar kutlu bir devir ve hayat başlar.

İyi ad insan için ne kadar kutlu bir mutluluktur;
onun bu iyi adı ve mutluluğu ölümsüz oldu.

Halkın işini insanlıkla düzenlerse,
o iyi kişi ne kadar mutlu bir bey olur.

Hükümdarın bu iyiliği bütün memlekete dağıldı;
onun nam ve şöhreti dünyaya yayıldı.

Bak, memlekette ona dua edenler çoğaldı, iyi nam kazandı;
adı ve mutluluğu günden güne büyüdü.

Dünya halkı bunu duyunca, onu arzuladı
ona yakınlık göstererek etrafına üşüştü, toplandı

Bak, dünyaya tam bir saadet kuşağı bağladı;
kurt ile kuzu bir arada yaşadı.

Metin 22: Yardımseverlik**Değer:** Yardımseverlik**Diğer Değerler:** Faydalı olmak, şefkat, iyilik

Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et;
akrabalarına yakınlık göster, bağlarını aç.

Bak, burada birçok yetim, dul, aciz,
kör, kötürüm ve topal var.

Helâl dünyalık kazan ve fakirlere dağıt;
insanlara yardım et, onlara güler yüzle davran.

İnsanların seçkini ve olgun olanı
merhametli insan çok güzel söylemiş.

İnsanların iyisi kendi yararını bırakıp
zahmet yüklenerek başkalarının faydasını isteyendir.

İnsan merhametli olmalı ve kötülere acıyıp
Onlara iyi yolu şefkatle göstermeli.

Hayattayken, insanoğlu faydalı olmalı;
faydalı olmayacak kişi, doğar doğmaz ölmeli.

İnsanların iyisi başkalarına faydalı olur;
halk için gerekli olan bu iyi insandır.

